DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 1993, 17e JAARGANG NR. 1

Veiling – Auction

5–6 APRIL 1993

hotel JAN TABAK Bussum

Ter veiling komen vele kavels waaronder :
Nederlandse provinciale munten, Koninkrijk (o.a. Stempelproeven 2 1/2 Gld 1848 Sch. 515a, b; Proefstukken 2 1/2 Gld 1841 Sch. 517 a,b,c; 10 Ct 1944 Denver FDC; Hybride ontwerp / proefslag van Gld 1908 en 1911 Sch. 810 bb, e. etc.) / Ned. Indië met o.a. 24 Stuiver Batavia / Zuidelijke Nederlanden / Buitenlandse munten / Grote collectie Penningen / Papiergeld / Numismatische boeken

De rijk geïllustreerde veilingcatalogus wordt medio maart 1993 verzonden
Te bestellen, inclusief toegezonden lijst van opgebrachte prijzen, door overschrijving van f 25,– op postgiro 44 73 14

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven door de Stichting De Beeldenaar

Uitgave
Stichting De Beeldenaar
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)
Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 27.67.73.632 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
A.J. de Koning (hoofdredacteur), N.L.M. Arkesteijn, M.L.F. van der Beek H.A. Groenendijk, J. Limperg, K.A. Soudijn.
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)

Vormgeving
Text & Design Group bv, Zuid-Scharwoude

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58); losse nummers *f* 7,50 (inclusief verzendkosten). Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers; abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 1 december van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven en adreswijzigingen zenden naar de uitgever.

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Drukwerk
Print Productions, Ursem

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Prinses Margriet penning ontworpen door Willem J. Vis geslagen bij 's Rijks Munt 1992 (zilver, 38 mm) zie pag. 274

Jubileumpenning 125 jaar Het Nederlandse Rode Kruis **274**

Hoe 'Van der Chijs' ontstond **275**
G. VAN DER MEER over het onstaan van het standaardwerk over Nederlandse middeleeuwse munten

Mundus vult decipi **285**
J.J. GROLLE over het crimineel aspect van de Nederlandse muntslag (vervolg)

Een Reispenning en 'vijgen' **290**
A.J. DE KONING over de jongste uitgifte van de Vereniging voor Penningkunst

Terugblik **292**
D. PURMER over het eeuwfeest van het Genootschap

Penningnieuws **304**

Boekbespreking **308**

Tentoonstellingen **311**

Verenigingsnieuws **312**

8e Holland Coin Fair **315**

Jubileumpenning
125 jaar Het Nederlandse Rode Kruis

BIJ DE VOORPLAAT

Het Nederlandse Rode Kruis bestond vorig jaar honderdvijfentwintig jaar. Ter gelegenheid van dat jubileum gaf 's Rijks Munt een zilveren herdenkingspenning uit in samenwerking met deze organisatie, die wereldwijd wordt gewaardeerd om zijn humanitaire hulp. Van elke verkochte penning wordt een bedrag van *f* 10 afgedragen aan Het Nederlandse Rode Kruis.

Op initiatief van Jean Henri Dunant werd in 1863 het (Internationale) Rode Kruis opgericht. Vier jaar later stichtte koning Willem III bij Koninklijk Besluit van 19 juli 1867 Het Nederlandse Rode Kruis.

Op de voorzijde van de penning is Prinses Margriet geportretteerd. Sinds haar jeugd is zij intensief en actief betrokken bij het Rode Kruis-werk, eerst als gediplomeerd helpster, tegenwoordig als ondervoorzitter.

Op beide zijden van de penning is het mondiale karakter van de hulpverlening uitgebeeld.

De ontwerper van de penning – Willem J. Vis (1936) – genoot zijn opleiding aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten en aan de Vrije Academie, beide te Den Haag. Hij ontwierp een groot aantal penningen, munten en portretplaquettes. Tot de vele bedrijven en instellingen, waarvan Vis opdrachten heeft ontvangen, behoren: Philips, Organon, 's Rijks Munt, de British Royal Mint en diverse ministeries. Hij nam deel aan tentoonstellingen in binnen- en buitenland, waaronder vele Fidem-exposities (o.a. de meest recente te Helsinki 1990 en Londen 1992). Willem Vis woont en werkt te Hazerswoude.

De Prinses Margriet-penning is uitgevoerd in zilver 925/1000, heeft een gewicht van 25 gram, een diameter van 38mm en is geslagen bij 's Rijks Munt te Utrecht.

De prijs van de penning bedraagt *f* 72; te bestellen door overmaking van dit bedrag op giro 716 t.n.v. Het Nederlandse Rode Kruis Den Haag, onder vermelding van Jubileumpenning. ■

Ware grootte 38 mm

Hoe 'Van der Chijs' ontstond

GAY VAN DER MEER

Op 4 november 1992 was het 125 jaar geleden dat een van de grootste Nederlandse numismaten overleed: Pieter Otto van der Chijs.

Korte levensbeschrijving

Van der Chijs werd geboren te Delft op 22 augustus 1802 in een welgesteld gezin. Al jong begon hij buitenlandse koperen munten te verzamelen, die vòòr de invoering van de cent in grote aantallen in de circulatie voorkwamen. Ook tijdens zijn studententijd in Leiden ging hij door met het verzamelen en bestuderen van munten en penningen, daartoe gestimuleerd door colleges in de oudheidkunde die hij volgde bij prof. C.J.C. Reuvens, sinds 1818 tevens Directeur van het latere Museum van Oudheden. Als student schreef Van der Chijs al bijdragen in verschillende bladen. Hij won ook tweemaal een gouden penning voor de beantwoording van prijsvragen, één van de Academie van Gent voor een juridische, en één van de Leidse Universiteit voor een landbouwkundige verhandeling, vanzelfsprekend in het latijn. In 1820 werd hij redacteur van het blad van de Maatschappij van Weldadigheid, wat hij jarenlang zou blijven. Hij interesseerde zich namelijk zeer voor armenzorg, waar hij ook later in Leiden veel werk voor deed, o.a. door het oprichten van een *Bewaarschool voor havelooze kinderen* aan de Groenesteeg. In 1828 promoveerde hij summa cum laude in de letteren. In hetzelfde jaar werd hij benoemd tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Aan het einde van zijn leven was hij lid of erelid van 16 andere binnen- en buitenlandse geleerde genootschappen.

Hij was de eerste ter wereld die een tijdschrift oprichtte dat uitsluitend aan de numismatiek was gewijd (uitgekomen van 1833 tot 1843).[1] Na het overlijden van Reuvens in 1835 werden de munten en penningen van het Museum van Oudheden onder het beheer gesteld van Van der Chijs, die daarmee Hoogleraar-Directeur werd van het Leidse Academisch Penningkabinet. Met de hem eigen energie zette hij zich ertoe om de tot dan toe zeer bescheiden collectie uit te breiden en het tot een sieraad van de Universiteit te maken. Toen hij overleed, omvatte de verzameling circa 15000 munten en penningen van alle landen en tijden. Hij had deze voor een groot deel als geschenk verworven, dank zij vele brieven aan potentiële gevers. In zijn necrologie over Van der Chijs zegt J.F.G. Meijer, de toenmalige directeur van het Koninklijk Penningkabinet, die hem zeer waardeerde, maar niet blind was voor zijn gebreken: *Zoo kwamen soms stuk-*

[1] Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde, 1833-1843

De jonge P.O. van der Chijs. Potloodtekening in familiebezit (met dank aan G.Elzinga te Goutum)

ken, die door den eigenaar aan het Koninklijk Kabinet waren toegezegd, in het bezit van dat der Akademie.[2] Uiteindelijk zijn zij daar toch aan het eind van de 19e eeuw terechtgekomen, toen de academische collectie verenigd werd met die van het Koninklijk Penningkabinet. Maar toen was Van der Chijs allang overleden.

De Teylerprijsvraag

Zijn roem heeft hij vooral te danken aan zijn standaardwerk in negen delen over de munten die in het tegenwoordige Nederland zijn geslagen vanaf de zesde eeuw tot 1576, het jaar waarin de Staten Generaal feitelijk het bestuur over de Republiek in handen namen. De negen delen kwamen uit tussen 1851 en 1866, en vormden met elkaar deel 26 van de verhandelingen van Teylers Tweede Genootschap (hier verder aangeduid als TTG). Het werk was namelijk tot stand gekomen in antwoord op een prijsvraag, op voorstel van dit geleerde Haarlemse genootschap eind 1841 uitgeschreven door Directeuren van Teylers Stichting.[3] De opgave, die op het titelblad van het eerste deel vermeld wordt, kan als volgt geparafraseerd worden: daar tot nu toe een gedegen standaardwerk over de Middeleeuwse munten van ons vaderland ontbreekt, wordt gevraagd een zo volledig en juist mogelijke afbeelding, met commentaar, van alle munten die de Nederlandse hertogen, graven, heren en steden hebben geslagen, van de vroegste tijden af tot de Pacificatie van Gent in 1576. Het was de bedoeling dat ook de Zuidelijke Nederlanden hierbij inbegrepen zouden zijn. Antwoorden moesten onder motto worden ingezonden, in een ander handschrift dan dat van de inzender. De beloning voor een goede verhandeling bestond uit een gouden penning ter waarde van *f* 400.

Van inzending tot bekroning

Begin 1843 kwam het anonieme antwoord van Van der Chijs binnen – in het handschrift van zijn vrouw – onder een motto, ontleend aan J.H.Ghesquière, dat erop neerkwam dat het materiaal te omvangrijk was en teveel kosten en bijna onbegrensde studie zou vergen, om volledig behandeld te kunnen worden.[4] Het bestond uit een inleiding en 10 portefeuilles met beschrijving en tekeningen van Middeleeuwse munten van alle Noordelijke en Zuidelijke gewesten en een kaart met muntplaatsen.

De leden van TTG zagen ook wel in dat het onmogelijk was in ruim een jaar zo'n veelomvattend onderwerp volledig te behandelen. Per advertentie nodigden zij eind 1843 de voor hen nog onbekende auteur uit om een adres op te geven, waarheen zij zijn werkstuk konden retourneren, zodat hij het kon aanvullen en vervolmaken. Hiervoor kreeg hij twee jaar de tijd, tot 1 april 1846. De enveloppe met zijn naam erin zou zolang verzegeld blijven. Van der Chijs antwoordde enigszins verongelijkt dat

Verguld zilveren prijspenning van Teylers Tweede Genootschap, door J.G. Holtzhey

Gouden prijspenning van de Universiteit van Gent, door J.H. Simon, in 1816 ingesteld door Koning Willem I, in 1825 uitgereikt aan van der Chijs

[2] Een uitvoerig Levensbericht van dr Pieter Otto van der Chijs, door J.F.G. Meijer, verscheen in de Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde van 1868. Hierin staan ook veel gegevens over zijn jeugd en studententijd. Een kortere necrologie, ook door Meijer, staat in de Nederlandsche Spectator van 1867

[3] Over de oprichting in 1778 en de werkwijze van Teylers Stichting en de twee geleerde Genootschappen, het Godgeleerd en het Tweede Genootschap, zie *De Geuzenpenning* 12 (1965) 69-76

[4] J.H. GHESQUIERE *Mémoire sur trois points intéressans de l'histoire monétaire des Pays-Bas frappées avant l'année 1450* (Brussel 1786)

hij, na gedurende volle 15 maanden ogen en hersenen afgepijnigd te hebben, en na het maken van grote kosten, zich nu genoodzaakt zag zijn adres op te geven, als hij niet wilde dat al zijn werk voor niets was geweest. Als tussenpersoon noemde hij de Haarlemse verzamelaar K. Kaan, die trouwens oorspronkelijk de leden van TTG het prijsvraagonderwerp aan de hand had gedaan. Al deze gegevens, en de volgende, zijn ontleend aan de correspondentie van Van der Chijs met Directeuren van Teylers Stichting en de leden van TTG, bewaard in map 1579 in het archief van Teylers Stichting.

Al spoedig stelde Van der Chijs voor om het onderwerp te beperken tot de Noordelijke Nederlanden, omdat men in België al bezig was met de bewerking van de munten van de Zuidelijke gewesten Henegouwen, Luxemburg, Namen en Vlaanderen. Hiermee gingen de leden van TTG accoord. Eind 1845 kwam de opnieuw bewerkte verhandeling bij Directeuren binnen. Het duurde lang voordat het besluit om het te bekronen bekend gemaakt kon worden, omdat het door alle leden van beide Teylergenootschappen – ieder met zes leden – beoordeeld moest worden. Op 5 december 1846 bedankte Van der Chijs de secretaris van TTG voor het *berigt der bekrooning van mijn zoo moeyelijk en boogst kostbaar werk, tot welker verdere volmaking ik nog vele honderde uren zal moeten besteden.* Hij stelde enkele wijzigingen voor in de redactie van de prijsvraag – men had bijvoorbeeld vergeten om de munten van de steden te noemen – die uiteindelijk overgenomen werden. Omdat zijn werk hem al meer dan *f* 400 had gekost, zou hij graag inplaats van de gouden penning een bronzen afslag met gegraveerde naam voor zijn kinderen willen ontvangen, en *f* 400 – de waarde van de gouden penning – om die ten nutte van zijn huisgezin te besteden. Bovendien vroeg hij, of hij voor het Leidse Academisch Penningkabinet bronzen afslagen van de prijspenningen van beide Teylergenootschappen zou kunnen krijgen. Heel genereus stuurden Directeuren hem twee zilveren prijspenningen voor het Academisch Penningkabinet en een zilveren afslag met de gegraveerde naam van Van der Chijs. Zijn eigen exemplaar liet Van der Chijs vergulden bij 's Rijks Munt, waar de prijspenningen toen – en nu nog steeds – van de stempels afgeslagen werden. Sinds 1883 wordt deze vergulde penning bewaard in de collectie van Teylers Museum.

Voorbereidingen voor de publicatie, 1846-1851

In zijn bedankbrief zegt Van der Chijs dat hij lang ziek is geweest en het daarom niet durft te wagen om naar Haarlem te reizen om de *f* 400 in ontvangst te nemen. Hij vraagt of Directeuren hem dit bedrag per post of per spoortrein willen sturen.[5] Herhaaldelijk heeft hij in de Staatscourant gelezen dat men voor 10 cents op alle postkantoren brieven met geldswaarden kan laten aantekenen. Bovenaan deze brief heeft de secretaris van Directeuren genoteerd, dat hij op 22 december 1846 1 bankbiljet à *f* 200 No.160 dd. 15 Maart 1830 en 1 bankbiljet à *f* 200 No. 594 dd. 13 October 1823 heeft verzonden.

De leden van TTG vonden dat de tekst nog hier en daar taalkundige verbeteringen nodig had, en zij aanvaardden ook dat Van der Chijs, na voortgezet onderzoek, nog verbeteringen en aanvullingen zou sturen, maar het werk kon pas gedrukt worden als zij die hadden goedgekeurd.

Van der Chijs had inmiddels ettelijke nieuwe munten ontdekt, en wilde ook verder particuliere verzamelingen gaan bekijken. Dat moest hij wel zelf doen, want, schreef hij, de middeleeuwse munten waren meestal zo moeilijk te lezen dat hij bij verzamelaars, die hem verzekerden dat zij die niet hadden, toch munten uit de 14e en 15e eeuw had gevonden.

De secretaris van TTG, J. Enschedé, schreef op 2 januari 1847 aan Directeuren dat hij zich met Van der Chijs zou verstaan over de herziening van de inhoud, vooral van de inleiding, en enige uitbreiding, maar dat het geenszins de bedoeling was dat er een algehele omwerking zou gemaakt worden.

5 De spoorlijn Amsterdam-Haarlem werd tussen 1839 en 1847 verlengd tot Rotterdam, via Leiden en Den Haag, door de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij

Op 17 juli 1847 stuurt Van der Chijs een proef van in steen gegraveerde munten van de bekroonde verhandeling, met een prijsopgave. Hij is tot de conclusie gekomen dat het absoluut nodig is dat dit werk onder zijn oog geschiedt, omdat het zeer moeilijk is voor de graveur om munten die zo van de moderne verschillen, en die vaak uiterst onduidelijk zijn, op steen over te brengen. De bewerker van de proeven, de heer Hooiberg, van het Museum van Oudheden, is steeds in hetzelfde lokaal werkzaam waarin het Academisch Penningkabinet is gevestigd.[6] Hij is dan ook de geschiktste persoon om dit te doen, want Van der Chijs zou zijn werk dagelijks moeten controleren. Directeuren zullen het met hem eens zijn dat de prijs zo modest mogelijk gesteld is. Hij neemt ook de vrijheid om een tegemoetkoming te vragen in de kosten van een numismatische reis naar Zwolle, Assen, Koevorden, Groningen, Leeuwarden, Utrecht, Nijmegen, Goes, Middelburg, Vlaanderen en zo mogelijk ook Duitse grenssteden waar muntenkabinetten zijn. Hij heeft na zijn bekroning een oproep geplaatst in 18 dagbladen *in de afgelegene deelen onzes vaderlands*,en heeft daarop verscheidene bijdragen ontvangen en uitnodigingen om zelf te komen kijken, omdat velen ronduit bekenden dat zij de kennis misten om te zien wat ze zelf bezaten. 300 á 400 gulden zou genoeg zijn. Hij zou er namelijk enige tijd moeten verblijven om de munten te tekenen. Als er meer nodig is zal hij het zelf bekostigen, maar hij heeft tot dusverre al zulke zware uitgaven gehad ten behoeve van zijn verhandeling, dat hij het voor zijn huisgezin niet kan verantwoorden nog meer uit te geven.

Directeuren antwoorden dat er pas een beslissing over de platen zal worden genomen als de definitieve versie van zijn tekst door de leden van TTG is goedgekeurd. Zij kennen hem *f* 350 toe voor zijn reis. Pas op 8 oktober stuurt Van der Chijs hiervoor een kwitantie. Hij was het vergeten door overkropping van bezigheden temidden van de diepe droefheid wegens het overlijden van zijn dochter. Op zijn reis heeft hij zeer belangrijke onbekende munten gevonden, die hij nu aan het beschrijven en aftekenen is.

Eind 1847 dringt Enschedé er op aan dat hij binnen drie maanden zijn herziene verhandeling in zal sturen. Op 3 maart 1848 antwoordt Van der Chijs dat hij bijna klaar is met het overschrijven van de geheel veranderde tekst. In al zijn vrije uren heeft hij de op zijn reis nieuw ontdekte munten gerangschikt en getekend. Een aantal had hij ter aftekening mogen meenemen; andere moesten opnieuw getekend worden omdat hij duidelijker exemplaren had gevonden.Hij vraagt verlof het materiaal te gebruiken voor een lezing die hij op 16 maart moet houden voor de Oudheidkundige Commissie van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Op 10 maart antwoorden Directeuren dat het hun *min voegzaam* voorkomt dat hij een stuk, dat weldra als bekroonde prijsverhandeling gepubliceerd zal worden, voor een lezing gebruikt en dat zij daarom graag zouden willen dat hij op 16 maart een ander onderwerp kiest.

Op 22 maart 1848 stuurt Van der Chijs

Zegel van Van der Chijs

[6] Zie over Tiemen Hooiberg: EL BASTET *De rest schuilt onder 't kruid. Wandelingen door de antieke wereld* (Amsterdam 1985) 94-110

dan eindelijk een portefeuille, die van Gelderland. Hij voegt daar proefplaten van Hooiberg en diens voorwaarden bij. Het zou hem zeer aangenaam zijn als Directeuren de uitvoering aan deze steendrukker zouden willen opdragen. Hij is zeer nauwkeurig, kan onder zijn oog werken, zodat hij de platen kan corrigeren, en alleen dan kan hij hem de stukken uit het Academisch Penningkabinet en zijn eigen collectie ter beschikking stellen. In eigen land, in België en de grensstreken van Duitsland wordt zeer naar de uitgave verlangd. Hij denkt dat er direct na verschijning vast 30 à 40 exemplaren door de boekhandel geplaatst zullen worden. Ook in andere landen moeten musea, die Gelderse munten bezitten, het werk aanschaffen. Hij zal graag de correctie van de drukproeven op zich nemen. Directeuren reageerden geïrriteerd. Het was niet de bedoeling geweest dat hij alleen het eerste deel zou sturen, maar het geheel moest ter goedkeuring voorgelegd worden aan TTG, zoals gesteld in hun brief van 18 december 1846, die hij niet geraadpleegd scheen te hebben. Daarin stond ook dat de correctie en revisie van druk- en plaatwerk pas dan aan de orde zou zijn, als de uitgebreide versie door TTG goedgekeurd was, en daar bleven zij bij. Het was niet de bedoeling dat het werk in afleveringen gepubliceerd zou worden. Directeuren hadden nooit om proefplaten en voorwaarden van Hooiberg gevraagd. Zij zouden nu het deel Gelderland aan TTG toesturen en hun antwoord afwachten.

Het antwoord van Van der Chijs is niet in het archief aanwezig. Misschien is hij naar Haarlem gereisd om de zaak te bespreken. In elk geval schrijft hij 20 juni 1848 aan TTG dat hij hun brief van 30 mei heeft gekregen, waarin zij meedelen dat zij de nieuwe versie Gelderland goedkeuren, en vragen, wanneer de andere delen voor de druk gereed zullen zijn. Hij moet nu helaas steeds aan alle afdelingen tegelijk werken, want op zijn reis moest hij materiaal voor alle provincies verzamelen. Het aftekenen van onduidelijke munten moet hij volstrekt zelf doen. Er worden hem steeds nieuwe stukken toegezonden. Hij is nu bezig de laatste hand te leggen aan Overijssel, dat hij binnen een maand gereed hoopt te hebben, en dan zullen de overige provincies maand na maand volgen. Het deel Gelderland is al een boek op zichzelf, en zo moeten alle provincies behandeld worden. Hij is begonnen met Gelderland omdat daaraan de grootste behoefte bestaat. Het debiet daarvan is dadelijk verzekerd. Hij is ervan overtuigd dat binnen enkele jaren de opbrengst de kosten zal dekken. Hij heeft een grote afkeer van supplementen, en wil daarom niet overhaast te werk gaan.

Op 30 december 1848 kan hij dan eindelijk aan TTG schrijven: *met inspanning van alle krachten en onder groote vermoeying des gezichts is het mij gelukt mijn woord gestand te kunnen zijn*, dat wil zeggen, hij stuurt nu de gecorrigeerde inleiding en alle overige delen (de lenen van Brabant en Limburg nog niet als afzonderlijk deel) *eenen arbeid van meer dan zeven jaren*. Hij wijst er op dat R. Chalon meer dan vier jaar gewerkt heeft aan zijn boek over de munten van Henegouwen. Hij hoopt gauw van Directeuren te horen wat zij besluiten met betrekking tot de lithografering van de munten *iets dat volstrekt onder mijn oog zal moeten geschieden*.

Nadat de leden van TTG de herziene tekst hadden goedgekeurd, stuurden zij de portefeuilles in april 1849 naar Directeuren. Kennelijk waren die nu toch accoord gegaan met het voorstel van Van der Chijs om de platen door Hooiberg te laten graveren. Na enig heen en weer geschrijf werd men het eens over de prijs en de overige voorwaarden voor het lithograferen van bijna 2700 afbeeldingen van muntzijden. Intussen vond Van der Chijs telkens nieuwe munten, die hij er nog wilde tussenvoegen. Hij vroeg dan ook of hij de portefeuilles voor dat doel terug kon krijgen. Op 1 juni 1849 stuurden Directeuren deze aan hem toe, met de opmerking dat er vanzelfsprekend na afloop van het werk geen nadere bijvoegsels gegeven zouden worden.

In augustus 1849 schrijft Van der Chijs hen dat hij nooit gedacht had dat het corri-

geren van platen zo tijdrovend was. Hij heeft er zelfs zijn vacantie voor moeten opgeven, maar dat heeft hij graag over voor de goede uitvoering van zijn veeljarige arbeid. Hij vraagt of er 350 exemplaren van zijn werk gedrukt kunnen worden, net zoveel als van Chalon's boek. Daarvan zijn in negen maanden al 230 exemplaren verkocht. Het doet er niet toe dat zijn werk in het Nederlands is geschreven. In alle buitenlandse kabinetten bevinden zich Nederlandse Middeleeuwse munten, en men zal het daar dan ook moeten kopen. Maar Directeuren antwoorden dat zijn argumenten hen niet hebben kunnen overtuigen dat 300 exemplaren niet genoeg zouden zijn voor verkoop in binnen- en buitenland.

Directeuren hielden nog steeds vast aan het idee dat pas met het drukken zou worden begonnen als alle delen helemaal klaar zouden zijn. Toen Van der Chijs dan ook in juni 1850 schreef dat de gravure in steen van de munten van Brabant en Limburg (36 platen) nu bijna klaar was, en dat er dan direct met drukken begonnen moest worden, het liefst door een Leidse drukker, zodat hij alles gemakkelijker met de zetter kon bespreken, antwoordden zij koeltjes dat zij zich niet herinnerden hem gevraagd te hebben de tekst gelijk met de platen te laten drukken. Bohn, hun vaste Haarlemse drukker, zou niet willen dat dit in Leiden zou gebeuren. Maar op 28 juni 1850 deelden zij hem mee dat zij toch besloten hadden om met het drukken van het deel over Brabant en Limburg te beginnen, voordat het werk in zijn geheel voor de pers gereed was. Maar dat moest absoluut in Haarlem door de Erven F. Bohn gedaan worden.

Het oorspronkelijke plan van Van der Chijs was geweest om met Gelderland te beginnen. De Belgen hadden echter gedreigd dat zij aan een standaardwerk over de munten van Brabant en Limburg zouden beginnen, en daarom had hij kosten noch moeite noch tijd gespaard om bij de zo spoedig mogelijke uitgave van dit deel *Hollandsche degelijkheid in de bewerking te toonen.* Toen de Belgen zagen dat hij doorzette, hadden zij zich bedacht.

Op 2 juli 1850 stuurde Van der Chijs de met nieuw ontdekte munten aangevulde tekst terug. Hij vraagt of Bohn de omschriften in *een soort van monnikenletter* zou willen zetten, dezelfde lettersoort als bij Chalon en nu in heel Europa in gebruik is. Hij informeert of het waar is, dat hij telkens vier exemplaren van zijn werk zal ontvangen, in dat geval één voor hemzelf en één voor ieder van zijn drie zoons (zijn twee dochters kregen blijkbaar niets).

Drie dagen later antwoorden Directeuren verontwaardigd dat zij hebben moeten constateren dat er grote verschillen zijn tussen deze tekst en die van de verhandeling die zij in 1846 bekroonden, en die hier en daar door een lid van TTG werd gecorrigeerd. Zij mogen en willen ook geen ander opstel dan het bekroonde en gecorrigeerde laten drukken. Zij verwachten nu dat hij de originele tekst van het deel Brabant en Limburg aan hen toezendt. Per omgaande stuurt Van der Chijs hen het stuk toe, zoals het was toen Directeuren in mei 1849 opdracht gaven aan Hooiberg om met de platen te beginnen. Maar, zegt hij, toen merkte hij dat er de laatste tijd zoveel nieuwe ontdekkingen waren gedaan dat hij daarvan volstrekt gebruik moest maken, en ze niet in de tekst kon inlassen zonder die geheel om te werken *met ongeloofelijke opoffering van tijd en zeer groote correspondentiekosten.* Hij heeft zich grote moeite en niet geringe zorgen getroost om aan de lithograaf de munten zelf te bezorgen, die hij van heinde en verre liet komen en met moeite verkreeg, maar de tekst dient ook op de hoogte der wetenschap te staan. De eer van TTG, door geheel Europa geëerd en beroemd, ligt hem na aan het hart. Vandaar de volstrekt noodzakelijke omwerking. Bij het inpakken van de kopij had hij tegen zijn vrouw gezegd: *indien dit verloren ging, zoude ik voor geene duizend guldens het gaarne weder op nieuw stellen.* De tekst voor de andere provincies hoeft niet veranderd te worden; er zijn alleen wat nieuw ontdekte munten bijgekomen.

In hun antwoord van 13 juli 1850 mopperen Directeuren nog wat na. Zijn nieuwe

tekst zullen zij aan de leden van TTG ter beoordeling voorleggen. Zij begrijpen niet hoe hij tot die omwerking heeft kunnen besluiten zonder hen te raadplegen. Zodra zijn verhandeling door de Stichting bekroond was, was die zijn eigendom niet meer. Directeuren hadden berekend dat er 565 muntzijden voor dit deel afgebeeld zouden worden, maar nu zijn er 165 bijgekomen. Directeuren begrijpen niet hoe iemand zo *geheel eigenwillig* kon handelen.

Per omgaande stuurt Van der Chijs een uitvoerige verklaring van zijn handelwijze. Als hij maar enigszins had kunnen vermoeden dat hij niet naar genoegen van Directeuren handelde door de tekst te bewerken *naar het licht dat over de zaak sedert de bekrooning opgegaan was*, dan had hij hen daarvoor toestemming gevraagd. Hij had gemeend de volgende zaken te bevorderen: zijn eigen goede naam in het vak dat hij beoefent, het aanzien van het Genootschap dat zijn werk bekroonde, het aangename en nuttige voor alle verzamelaars over de hele wereld van munten die alleen door een goed en volledig plaatwerk geclassificeerd kunnen worden, met een beknopte doch volledige tekst, en tenslotte de roem van Nederland in België en de rest van Europa, als men in het buitenland zou zien dat Nederland zijn oude naam in de numismatiek handhaafde. Hij wijst nog eens op de vele uren en grote uitgaven die hij aan het werk heeft besteed. Hij heeft er zijn hele zomervacantie van 1849 aan opgeofferd.

De leden van TTG bleken geen bezwaar te hebben tegen de omgewerkte versie. Nu Directeuren Van der Chijs hadden onderhouden over zijn willekeurige handelwijze hoefden zij daar niet op terug te komen. De door de auteur voorgestelde Middeleeuwse (Gotische) lettersoort voor de omschriften vonden zij hoogst wenselijk, en omdat die ook in naburige landen werd gebruikt, zou het voor de drukker niet moeilijk zijn zich de benodigde hoeveelheid van die letters te verschaffen.

Directeuren schreven nu aan Van der Chijs dat, nu de omwerking eenmaal

P.O. van der Chijs op oudere leeftijd (foto gemeentearchief Leiden)

gebeurd was, zij erkenden dat het werk veel beter was geworden. Zij gingen accoord met het gebruik van Middeleeuwse letters, als het niet te duur werd. Zij bevestigden dat hij vier presentexemplaren van ieder deel zou krijgen, en voegden eraan toe dat bovendien twee of drie Directeuren wel bereid zouden zijn één van hun presentexemplaren aan hem af te staan. De algemene inleiding die aan de oorspronkelijke inzending voorafging moest nu voorin deel I geplaatst worden. Vlak voordat dit deel uitkwam stelde Van der Chijs nog voor om daarin, alleen in het belang der wetenschap, een kaartje op te nemen van de hertogdommen Brabant en Limburg zoals die er in de Middeleeuwen uitzagen, maar Directeuren meenden dat de liefhebbers van munten wel wisten dat zij toen een andere omvang hadden. Van der Chijs drong nogmaals aan met het argument dat men daarvan in het buitenland niet op de hoogte was. Hij bood zelfs aan de kosten voor het tekenen van dergelijke kaartjes in ieder deel zelf te betalen, en ze pas in rekening te brengen als alle 300 exemplaren verkocht zouden zijn, maar Directeuren bleven onverbiddelijk.

Publicatie 1851-1866

In 1851 kwam eindelijk het eerste deel uit. Daarop volgde in 1852 Gelderland (Graven en Hertogen), in 1853 Gelderland (Heren en Steden), in 1854 Overijssel, in 1855 de drie Noordelijke provincies, in 1858 Holland en Zeeland (graven en heerlijkheden), in 1859 Utrecht, in 1862 lenen van Brabant en Limburg en in 1866 de Frankische en Duitse Nederlandse vorsten. Het laatste deel verscheen een jaar voor de dood van Van der Chijs, toen zijn gezondheid sterk achteruit gegaan was, wat duidelijk aan de kwaliteit van dit deel te merken is. Tussen de correspondentie liggen steeds rekeningen van Hooiberg voor het lithograferen van de platen, en de lijsten van degenen die presentexemplaren kregen (schommelend rond de 90 personen).

Ook na 1851 vonden er nog wel eens botsingen met Directeuren plaats. Van der Chijs had toestemming gekregen om extra exemplaren tegen de inkoopprijs voor boekhandelaren bij Bohn te kopen. In 1854 waren Directeuren misnoegd omdat hij hier naar hun mening misbruik van maakte. Van der Chijs legde uit dat hij die exemplaren naar buitenlandse muntkabinetten stuurde, zodat verzamelaars ze daar konden inzien en vervolgens bestellen. Er werden inderdaad veel delen in heel Europa verkocht.

In 1855 waren Directeuren beledigd, omdat hij zich in het Voorwoord van het 5e deel over Friesland, Groningen en Drenthe had beklaagd over zijn geringe bezoldiging. Zij meenden dat dit op hen sloeg, maar Van der Chijs maakte hen duidelijk, na een slapeloze nacht, *met diepe aandoening*, dat hij zijn hoogleraarssalaris had bedoeld. Natuurlijk wist iedereen dat hij niet door Directeuren werd bezoldigd. In dezelfde brief hadden Directeuren hem ook verweten dat hij zo lang deed over de voorbereiding van ieder deel. Hij legde hen uit, wat er allemaal voor kwam kijken voordat een deel persklaar was. Dagelijks was hij 4 á 5 uur bezig voor TTG, naast al zijn andere werk in Leiden. Nederland zou het enige land in Europa zijn met een volledige Numismatiek van alle gewesten, geschreven door één mens. Maar Directeuren bleven beledigd. Op 7 januari 1856 lieten zij hem weten dat het vijfde deel zonder Voorrede gedrukt zou worden. Van der Chijs bood nog aan de tekst aan te passen. De Voorrede was onmisbaar, want er stonden enkele correcties in, en in het register werd ergens naar de Voorrede verwezen. Maar de oorspronkelijk gedrukte bladen van de Voorrede waren toen al vernietigd. De drukker had nog wel de correcties daaruit overgenomen. De verwijzing in het register is blijven staan.

Eind 1864 informeerden Directeuren, of zij nog op het negende deel konden rekenen, aangezien zij al twee jaar geen kopij meer van Van der Chijs hadden gekregen. Hij antwoordde dat de toon van hun brief hem allersmartelijkst had aangedaan. Hij wees op zijn financiële en sociale opofferingen gedurende bijna 16 jaar. Dat zijn werk aan het negende deel vertraagd was, kwam omdat hij voor het boek van zijn zoon mr. J.A. van der Chijs veel onderzoek had gedaan in de archieven van de VOC.[7] Bovendien was hij *bevig lijdende aan de oogen* door aanhoudende inspanning voor zijn werk aan zijn muntboeken en voor het Academisch Penningkabinet. Maar omdat hij de laatste zomers in zijn vakantie had doorgewerkt was nu driekwart van het negende deel zo goed als af. De beschrijving van enkele recent gevonden munten moest nog in de tekst worden ingelast.

In veel brieven wijst Van der Chijs erop hoeveel tijd en geld zijn werk hem kost, hoeveel last hij steeds van zijn ogen heeft en hoe hij zijn gezin tekort doet met alle uitgaven voor zijn studiereizen, het versturen van brieven en het retourneren van munten die hij ter aftekening heeft ontvangen. Vaak vergoeden Directeuren hem deze kosten.

In 1856 krijgt hij voor het eerst een attaque, waardoor hij aan de linkerzijde gedeeltelijk verlamd raakt, maar hij knapt weer op. Zijn enige uitspanning, meldt hij, is het rijden naar Katwijk – met een particulier rijtuig, omdat de dienst per diligence al twee jaar gestaakt is – waar hij begonnen is de zeebaden te gebruiken. Verder moet hij zich kalm houden, hij mag zijn hersenen niet

7 P. NETSCHER en J.A. VAN DER CHIJS *De munten van Nederlandsch Indië 1863*

inspannen, hij gebruikt zenuwmiddelen, doet oefeningen met linker arm en been. Maar ondanks medisch verbod heeft hij toch nog de drukproeven van deel Vijf gecorrigeerd.

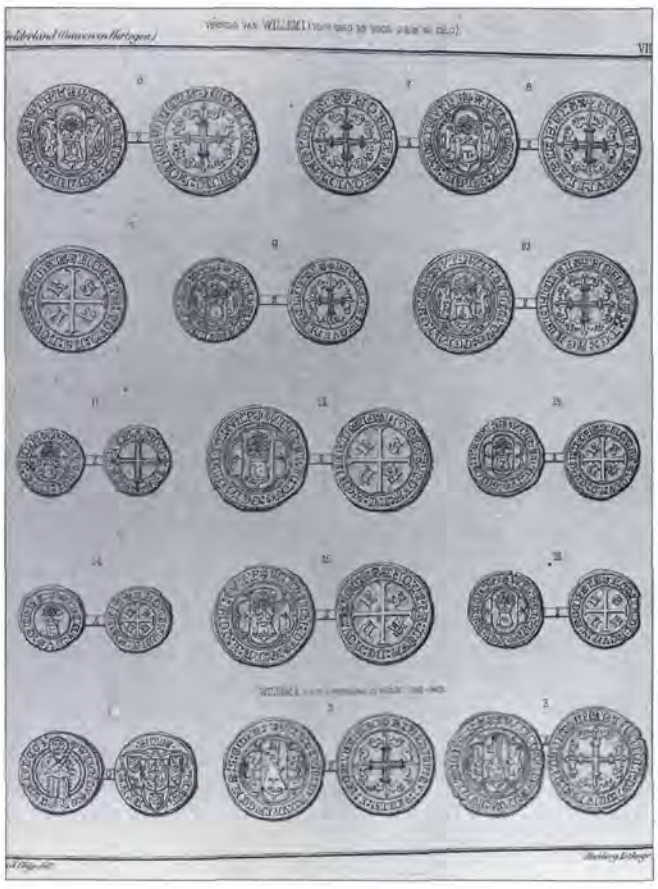
Ook in de Voorwoorden bij verschillende delen verwijst hij soms naar persoonlijke moeilijkheden. In dat van het derde deel (1853) brengt hij hulde aan zijn pas overleden onvergetelijke echtgenote, die onder andere veel munten voor hem heeft getekend *hoewel daarbij de pligten van brave Huismoeder en Opvoedster onzer kinderen geen oogenblik uit het oog verliezende.*

Toen het negende deel in 1866 uitgekomen was, stuurden Directeuren hem hun hartelijke gelukwensen. In zijn laatste brief aan hen, van 2 november 1866, kijkt Van der Chijs nog eens terug op de hele onderneming. Hij dankt zijn hemelse Vader voor de zegen dat hij zijn werk heeft kunnen voltooien en dankt ook Directeuren nogmaals voor hun hartelijke deelneming. Hij herinnert zich nog dat zijn Leidse collega, prof. Reinwardt – zelf lid van TTG – tegen hem had gezegd, toen er weer een numismatische prijsvraag was uitgeschreven: *In Uw vak is immers geene vraag op te geven?!! Neen, dan wist de heer Teyler van der Hulst het beter.* Het werk strekt Teylers Stichting zeker tot eer, en het wordt goed verkocht. Immers, al spoedig moesten Directeuren bekend maken dat er alleen nog exemplaren van het eerste deel konden worden afgeleverd, als men zich ertoe verbond ook alle andere delen te kopen. De muntenhandelaar Bom heeft hem verteld dat de Middeleeuwse munten zeer in waarde zijn gestegen, omdat zijn werk nu geciteerd kan worden. Hij is Directeuren zeer dankbaaar voor de *f* 1000 die zij hem ter beschikking hebben gesteld. Het is wel veel, maar hij wil er toch op wijzen dat hij uit eigen middelen veel heeft uitgegeven voor de zeer kostbare binnen- en buitenlandse correspondentie, het verzenden van proefplaten in ruim 15 jaren, en het ontvangen en terugzenden van gouden en zilveren munten enzovoort.

Waarschijnlijk had hij op een onderscheiding gehoopt, want hij merkt op: *de Hooge Regeering schijnt tot dusverre van mijnen arbeid nog weinig notitie genomen te hebben. Misschien is zij van oordeel dat het geheel eene zaak tusschen Teyler's Stichting en mij is! Mij dunkt toch, het is eene nationale zaak, doch ik kan mij vergissen.*

Hier houdt de correspondentie met Directeuren op. Een jaar later kreeg hij, op weg naar zijn Academisch Penningkabinet, een attaque. Twee dagen later maakte een tweede attaque een einde aan zijn leven.

Met zijn standaardwerk oogstte hij veel waardering, nog meer in het buitenland dan in Nederland. Van Prins Frederik – de broer van Koning Willem II – kreeg hij een prachtige zilveren inktkoker met gouden pen, *tot aanmoediging in mijne moeyelijke werkzaamheden.* J.F.G. Meijer recenseerde de delen in de Algemeene Konst- en Letterbode (grotendeels in de vorm van een opsomming van de inhoud), de bekende

Plaat uit deel 2 (Gelderland)

Belgische numismaat Charles Piot (de eerste zes delen) en A. Perreau (de laatste twee) in de Revue belge de numismatique.[8] Piot schrijft eerst alleen maar lovend, hoewel hij in discussie gaat over allerlei toeschrijvingen, maar gaandeweg krijgt hij meer kritiek op de hele opzet. Hij zou wensen dat er meer methode in het werk zou zijn. Soms worden dezelfde munten tweemaal behandeld. Er zijn teveel historische uitweidingen en teveel documenten door de tekst gestrooid, die hij aan het eind had moeten plaatsen. Maar de platen worden steeds hoog geprezen. De meeste munten waren dan ook door Van der Chijs zelf afgetekend (of door zijn vrouw), hoewel hij deze ook wel eens onder zijn toezicht door Hooiberg rechtstreeks van de munten zelf in steen liet graveren. Het was een hele toer voor Van der Chijs om de munten, die vóór hem nog niemand grondig onderzocht en gedateerd had, in de juiste volgorde af te beelden en om ervoor te zorgen dat het eigendom van de verzamelaars die ze opgestuurd hadden niet verwisseld werd. Eén van Meijers bezwaren was dat, als een munt gedeeltelijk onleesbaar was, het ontbrekende soms uit twee of drie andere exemplaren op de plaat werd aangevuld, zodat er varianten ontstonden, die in werkelijkheid niet voorkwamen.

Nog steeds wordt bij alle publicaties over Nederlandse Middeleeuwse munten verwezen naar Van der Chijs, ook al is het nu verouderd en zijn er sindsdien veel deelstudies bijgekomen, gebaseerd op nieuw ontdekt materiaal. Ook de methode van bestudering is sterk veranderd. In zijn voorwoord bij het eerste deel vertelt Van der Chijs hoe hij te werk was gegaan, voor zijn tijd ongewoon grondig en wetenschappelijk verantwoord. Hij woog alle munten – belangrijk voor het herkennen van onderdelen van dezelfde emissie – vergeleek ze met andere munten uit dezelfde tijd, raadpleegde ordonnanties, muntmeestersrekeningen en andere archivalia, en gedrukte bronnen. Tegenwoordig wordt voor de ordening en datering van munten hiernaast veel gebruik gemaakt van stempelonderzoek en worden conclusies getrokken uit de samenstelling van muntvondsten. Het is dan ook gebleken dat de toeschrijvingen van Van der Chijs niet altijd juist waren. In zijn tekst behandelde hij uitvoerig de politieke geschiedenis, waarbij hij soms waardeoordelen uitte over de vorsten die de munten geslagen hadden. Tegenwoordig wordt de nadruk gelegd op de economische achtergronden van het muntwezen.[9]

In 1870 schreef het Provinciaal Utrechtsch Genootschap aan Directeuren dat zij van plan waren om een vervolg op het werk van Van der Chijs in 8 á 9 delen uit te geven, over de Nederlandse munten van 1576 - 1813 (de zogenaamde Historia Numismatica). Zij vroegen inlichtingen over de te verwachten kosten, over de kosten per deel en over het aantal verkochte exemplaren van het werk van Van der Chijs. Directeuren stuurden hun die informatie en in 1874 verscheen inderdaad het eerste deel over de provincie Gelderland door W.I. de Voogt, maar na zijn dood in 1875 kwam het project tot stilstand.[10] Dat de onderneming van Teylers Stichting tot een goed einde was gebracht hadden Directeuren te danken aan het enthousiasme, de energie en de ijzeren wilskracht van een man als Van der Chijs. ■

Tiemen Hooiberg (1809-1893)

[8] RBN 1851,418-423; 1854 250-256 en 256-260; 1854, 461-464; 1857, 327-332;1858, 438-443; 1863, 223-226; 1867, 176-181. Het 7e deel is niet in RBN gerecenseerd.

[9] Zie ook *De Geuzenpenning* 13 (1963) 45 en *Teylers Magazijn* 34 (1992) 13-14

[10] *De Geuzenpenning* 12 (1962) 44-46

Mundus vult decipi

Crimineel aspect van de Nederlandse muntslag

J.J. GROLLE

2. Muntmisdrijfbestrijding

Eén van de oudste mededelingen over muntmisdrijven vinden we bij Herodotus van Halicarnassus (ca. 480 v C-430 v C) die ons in zijn *Historiën* (Gr = onderzoekingen) verhaalt hoe de tiran Polycratès van Samos († 522 v C) de Spartanen bedroog door hun aftocht te kopen met vergulde loden staters. Polycratès die zich ook schuldig had gemaakt aan zeeroverij, ontpopte zich als de falsificator die fraude d'en haut pleegde door munten van een minderwaardige substantie te slaan en deze vervolgens te vergulden zodat er *monnaies fourrées* ontstonden: 'bedekte munten'.

Toen in de derde eeuw het Romeinse keizerrijk in verval raakte, werd ook het Romeinse geld een zelfde lot beschoren. Sinds de dagen van Augustus gebruikte men overigens voor het vervaardigen van valse munten al de giettechniek, hetgeen tijdens de keizers Caracalla (211-217) en Elegabalus (218-222) tot een hoogtepunt werd gevoerd.

MUNTENMISDRIJFBESTRIJDING	
WERKING	METHODE
preventief	gebieden (voorschriften inzake toezicht en techniek) verbieden (onder strafdreiging)
repressief	waarschuwen (middels overheidspublicaties) opsporen (o.a. middels premies) keuren (middels kloppen) bestraffen (lijf- en levensstraffen; hechtenis, boete)

Een uitvloeisel van die techniek waren de *monnaies hybrides*, tweeslachtige munten met niet bij elkaar passende voor- en keerzijden. Strenge bepalingen van Septimius Severus (193-211) en Diocletianus (297) tegen gegoten munten haalden niets uit – wellicht omdat ook de staat zich aan deze valsemunterij schuldig maakte - zodat het in 326 nodig was dat Constantijn de Grote nogmaals een verbod instelde tegen het gieten van *munten waardoor mededinging wordt gedaan aan de officiële munt die altijd geslagen is.*

Ook het vergulden en verzilveren van munten kwam bij de Romeinen voor; de overheid trachtte daarom de munten te controleren door ze van inkepingen te voorzien die de kern van de munten meedogenloos aan het licht brachten. Zo onstonden de gezaagde of getande munten ; *nummi serrati of dentati.*[1]

Blijkens vondsten van sceatta's van verzilverd koper kwamen tevens bij Angelsaksers muntmisdrijven voor, die men op rekening van hun muntmeesters mag schrijven.[2] Dezen deden overigens niet onder voor de Frankische monetarii die het falende gezag van de vadsige vorsten te baat namen door bedrog te plegen met het muntmetaal.

Pepijn de Korte en Karel de Grote, die zich beslastten met het herstel van het Frankische rijk, probeerden aan de wantoestanden in het muntwezen paal en perk te stellen. In een muntordonnantie van 789 wees Karel erop dat een ieder gehouden was het juiste gewicht en gehalte te gebruiken:...*omnibus, ut aequales mesuras et rectas et pondera justa et aequalia omnes habeant*....(wij bevelen...aan allen, dat een ieder er gelijke en goede inhoudsmaten en juiste en gelijke gewichten op na dient te houden...). De uitwerking van dit gebod was kennelijk niet effectief genoeg, zodat hij zijn

[1] S. WIGGERSMA Hzn. Valsch Geld TMPK (1908) 227 e.v.

[2] M. DE MAN Considerations sur trois sceattas anglo-saxons TMPK (1904) 119 e.v.

[3] A. POL Een valse munt en een valse munter *De Beeldenaar* 1 (1977) 34

[4] Ingevolge Wet van 28 mei 1901, Stb. 130, houdende bepalingen omtrent het toezicht en de zorg over zaken van de Munt; thans vervangen door Wet toezicht muntwezen van 22 december 1955, stb. 618

toezicht op het muntwezen verder verscherpte door in het capitulare van Thionville (805) alle geldfabricage buiten de koninklijke munthuizen te verbieden. Men mag deze maatregel tot concentratie van de muntslag in Karels paltsen opvatten als preventieve muntmisdrijfbestrijding.

Ten tijde van de landsheerlijke vorsten werd dit toezicht verder uitgebouwd. De muntmeesters werden terzijde gestaan door een *essayeur*, die het metaalgehalte controleerde; terwijl het dagelijkse toezicht van overheidswege werd opgedragen aan de *waardijn*. Allerlei voorschriften kwamen deze controle tegemoet. Men treft onder andere de bepaling aan dat er alleen gemunt mocht worden met geopende vensters, niet ter bevordering van de klimatisering van de muntstal, maar opdat de waardijn een oogje in het zeil kon houden, ook als hij zich niet in de muntkamer bevond. Het lawaai van de manuele slag zou eventuele frauduleuze aanmaak van munten direct verraden. Omdat de machinale slag minder luidruchtig was, ging men in de loop van de 18e eeuw juist vanwege deze preventie slechts aarzelend over tot mechanisering van het muntbedrijf.[3]

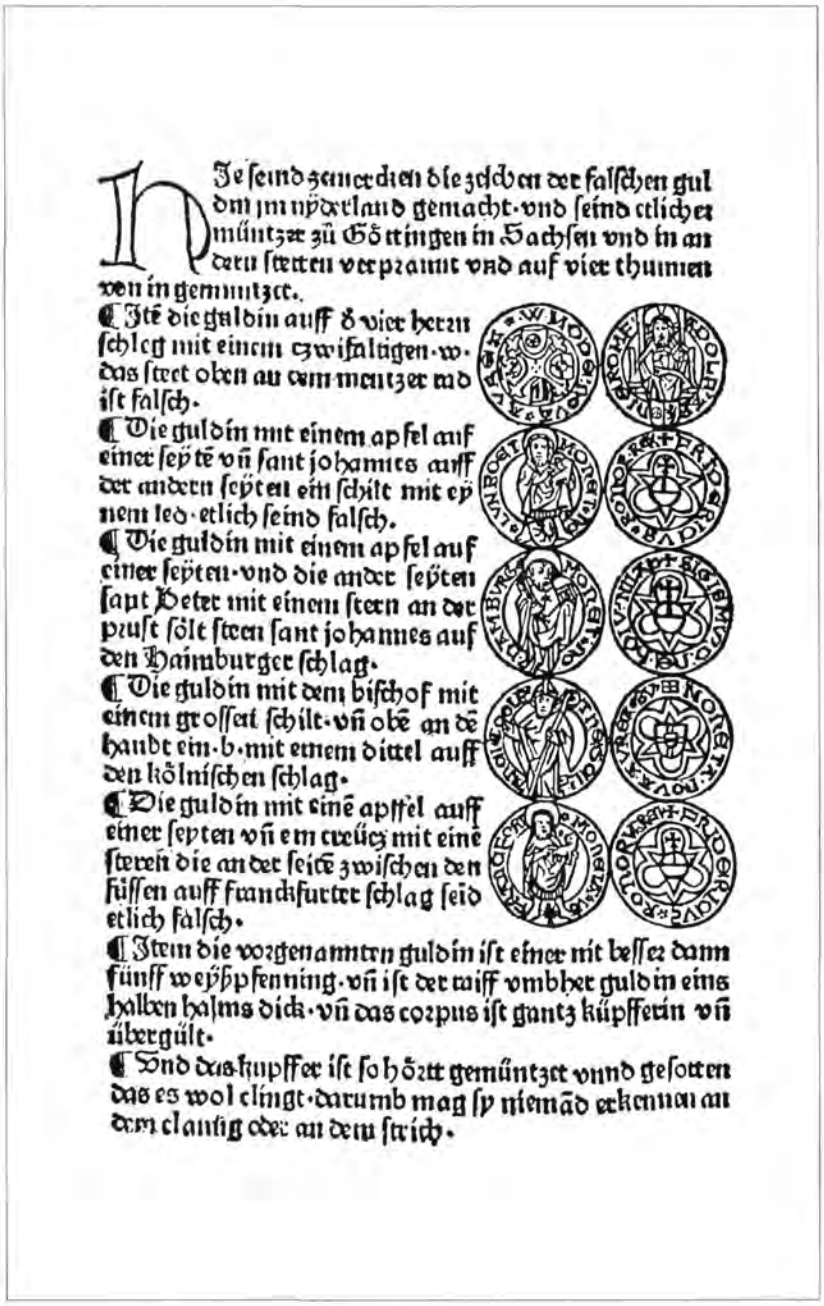
De algemene en regionale controle werd uitgeoefend door muntgeneraals die sinds 1586 waren verenigd in het *college van Raden en Generaalmeesters van der Munte*, een advies- en controlelichaam van de overheid. Met de invoering van de Wet Toezicht muntwezen 1850 werd dit toezicht opgedragen aan het *Muntcollege*. Toen 's Rijks Munt in 1902 een staatsbedrijf werd en overging van het entreprise-stelsel – waarbij de muntmeester de muntfabricage voor eigen rekening dreef op het regie-stelsel, werd de muntmeester een rijksambtenaar, die muntte voor rijksrekening onder opperbeheer van de Minister van Financiën.[4]

Behalve door een uitgebreid toezicht probeerde men muntmisdrijven te voorkomen door een steeds geavanceerder munttechniek. De technische vaardigheden hadden hun weerslag op de beeldenaars die steeds fijner en kunstzinniger – dus moeilijker na te maken – werden. Ter voorkoming van snoeiing werden gouden en zilveren munten vanaf de 18e eeuw voorzien van kartel- kabel- en bloem- of tulpranden. Koning Lodewijk Napoleon voerde tot dit doel het kantschrift *De naam des Heeren zij geloofd* in, dat zich als *God zij met ons* tot heden heeft gehandhaafd.

Naast deze voorschriften inzake toezicht

Hier zijn de afbeeldingen te zien van valse guldens die in de Nederlanden zijn gemaakt.(Overigens zijn wegens valsemunterij in Göttingen in Saksen en in andere steden verscheidene munters verbrand). Van bedoelde munten zijn vier tonnen vol gemunt.

- Zo is er de gulden volgens de vierheren-slag (van de keurvorst van de Palts en de bisschoppen van Keulen, Mainz en Trier) met een inelkaar geschreven W die boven het Mainzer rad (wapen van Mainz) staat; deze gulden is vals.
- De gulden met op de ene zijde een rijksappel en op de andere zijde Sint Pieter met een ster op zijn borst in plaats van Sint Jan, volgens de Hamburger slag.
- De gulden met een bisschop en groot wapenschild en boven aan de rand een b met een merkteken, volgens de Keulse slag.
- De gulden met op de ene zijde een rijksappel en een kruis en op de andere zijde een ster tussen de voeten van Sint Jan, volgens de Frankfurter slag; van deze soort zijn verscheidene vals.
- Aldus is van voornoemde guldens de waarde per stuk niet hoger dan vijf witpenningen (stuivers); de guldens bestaan uit een koperen kern die verguld is met een laagje goud van een halve mm dik.
- Dat koper is zo degelijk gesmolten en geplet dat het een goede klank heeft, zodat men de valse exemplaren niet aan de klank kan herkennen doch slechts door middel van een inkeping.

In Jr ſeind zeuer dien die zeichen der falſchen guldin jm nyderland gemacht vnd ſeind etliche müntzer zů Göttingen in Sachſen vnd in anderen ſtetten verpraamt vnd auf vier thuimen ven in gemmtzet.

¶ Jtē die guldin auff ō vier herren ſchleg mit einem czwifaltigen w. das ſtreet oben an dem mentzer rad iſt falſch.

¶ Die guldin mit einem apfel auf einer ſeÿtē vñ ſant johannes auff der andern ſeÿten ein ſchilt mit eÿ nem leo etlich ſeind falſch.

¶ Die guldin mit einem apfel auf einer ſeÿten vnd die ander ſeÿten ſapt Peter mit einem ſtern an der prueſt ſölt ſtean ſant johannes auf den Haimburger ſchlag.

¶ Die guldin mit dem biſchof mit einem groſſen ſchilt vñ obē an dē handt ein b mit einem dittel auff den kölniſchen ſchlag.

¶ Die guldin mit einē apffel auff einer ſeÿten vñ em creücz mit einē ſteren die an der ſeitē zwiſchen den füſſen auff franckfurter ſchlag ſeid etlich falſch.

¶ Jtem die vorgenamten guldin iſt einer mit beſſer dann fünff weÿßpfenning vñ iſt der waiff vmbher guldin eins halben halms dick vñ das corpus iſt gantz küpffern vñ übergült.

¶ Vnd das kupffer iſt ſo hört gemüntzet vnnd geſotten das es wol clingt darumb mag ſy niemād erkennen an dem clantig oder an dem ſtrich.

Waarschuwing van de keurvorst van Saksen tegen valse goudguldens uit Nederland, gepubliceerd door Johann Schönsperger te Augsburg in 1482. Twee jaar later maakte de Utrechtse bisschop David van Bourgondië bekend dat deze lijst moest worden aangevuld met valse munten 'opten slach van Davids Rijnsguldens' [5]

en techniek hebben ter voorkoming van muntmisdrijven ook steeds verbodsbepalingen onder strafbedreiging bestaan. Niet alleen het vervaardigen van valse en vervalste munten was verboden, ook het in voorraad hebben van grondstoffen en instrumenten hiervoor, evenals het bezitten van zulke munten was als muntmisdrijf verboden.[6] Hoewel de invoer van buitenlandse waarden thans is geregeld in de Wet Financiële betrekkingen buitenland 1980 [7] en overtreding daarvan als economisch delict wordt aangemerkt, was het vroeger niet toegestaan vreemde valuta of buiten koers gestelde munten te importeren omdat men dit toen beschouwde als muntmisdrijf,

[5] E. SAMHABER Das geld; eine Kulturgeschichte (München 1964) 80; Zie ook: Valsche Rijnsche Goudguldens omstreeks 1483 geslagen JMPK (1927) 146-147

[6] A. HALLEMA Een tweeal vonnissen wegens muntmisdrijven in de 17e eeuw JMPK (1951) 60

[7] Wet Financiële betrekkingen buitenland, 28 mei 1980, Stb. 321 ter vervanging van het Deviezenbesluit 1945 en de Wet internationaal Betalingsverkeer 1934

HBU

WILT U UW
VERZAMELING UITBREIDEN?

DE HOLLANDSCHE BANK-UNIE
IS UW ADRES!

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.
Coolsingel 104,
Postbus 249, 3000 AE Rotterdam
telefoon 010-4307866
telefax 010-4307397
telex 25244 HBURNL

namelijk een poging tot muntverzwakking die schadelijk is voor het algemeen belang.[8]

Behalve de preventieve muntmisdrijfbestrijding in ge- en verboden kent men ook de repressieve bestrijding door middel van waarschuwing, opsporing en bestraffing. Zo zijn er in de loop der eeuwen vele bekendmakingen van de overheid uitgegaan, nadat zij muntmisdrijven had geconstateerd. Waarschuwingen tegen valse en vervalste munten werden – vervat in plakkaten – onder het publiek gebracht, hetzij mondeling, hetzij – na uitvinding van de boekdrukkunst – in druk. Soms werden deze waarschuwingen letterlijk rondgebazuind, zoals in 1603 toen de schepenen van 's-Hertogenbosch hun stadsdienaar Wernaert Grevenraet met zijn trompetter uitzonden om *rondsomme te publiceeren dat een yegelycken hem* (= zich) *soude wachten datter realen van V ½ stuyver* (= zilveren reaal van Brabant 1603-1610) *worden int secreet vergult ende voor Albertus* (= dubbele Albertus van Brabant 1600-1609 ter waarde van 5 gulden) *vuytgegeven.*[9] Dat valse munters niet terugdeinsden gebruik te maken van de nood van anderen toont ons het *Alfleesinghbouck* van Leiden. Tijdens het beleg door de Spanjaarden in 1574 werden papieren noodmunten uitgegeven en op 16 januari 1574 moest het stadsbestuur van de stadhuistrappen laten aflezen *dat eenige quade ende valsche geesten... gepoocht hebben te contrefaiten een gulden van de nieuwe munt van papier geslagen... ende daermede tot belastinge deser stede voort te varen, ende den onnozelen, op het onderscheit van dien niet lettende, te bedriegen.*[10]

Tot de repressieve bestrijding behoorde ook de opsporing van muntmisdrijven. Hierbij deed de overheid vaak een beroep op de hebzucht van het publiek door de aanbrenger een beloning in het vooruitzicht te stellen. In 1794 loofden de Staten-Generaal 1000 gulden uit voor wie de makers van valse drieguldenstukken (Westfriesland 1793) van een kopertinlegering wist te ontdekken, *zoodanig dat dezelve in handen der Justitie geraakten...* In hetzelfde jaar stelden de Staten van Zeeland 100 Zeeuwse rijksdaalders beschikbaar voor degene die de munter aanbracht van valse 1/4-rijksdaalders (Zeeland 1775).[11]

De grootste repressieve bestrijding ging echter uit van het toemeten en ten uitvoer leggen van de strafbedreiging: straf en strafmaat ten aanzien van muntmisdrijven, die als aantasting van het regale muntrecht als majasteitsschennis werden beschouwd. ■

wordt vervolgd

[8] Wet economische delicten 22 juni 1950 Stb K 258 art 6 sub 1, 2e lid, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twee jaren en/of geldboeten van ten hoogste vijfentwintigduizend gulden.

[9] H.J.M. EBELING Muntvervalsing in de XVIIe eeuw *De Geuzenpenning* (1952) 58

[10] F. DE KONING Valse munters uit de 16e eeuw *De Geuzenpenning* (1954) 10-11

[11] M. DE MAN Een praatje over valsche munten en valsche munters TMPK (1900) 33

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Reispenning door Willem Noyons

Penning 1992 van de Vereniging voor Penningkunst

HANS DE KONING

Als penning voor het jaar 1992 ontvingen de leden van de Vereniging voor Penningkunst de zilveren *Reispenning*, naar ontwerp van de edelsmid en vormgever Willem Noyons. De penning – met als tekst de jaartallen 1492 en 1992 – memoreert de tocht van Columbus naar Amerika, nu 500 jaar geleden. Dit belangrijk historisch feit, dat door sommigen enthousiast bejegend, en door anderen betreurd wordt, is zeker een moment om bij stil te staan. De penning, die door zijn vorm aan een globe doet denken, kan – tot een kwadrant samengevouwen – mee op reis. Is de bestemming bereikt, dan biedt het beweeglijk ontwerp alle kans tot ruimtelijk spel. Op de bij de penning gevoegde sokkel van zwarte kunststof kan de penning in een zelfgekozen stand geplaatst worden.

De penning is uitgevoerd door het Atelier Willem Noyons te Utrecht. Noyons (1956) ontwerpt onder andere sieraden, bedrijfsgeschenken en meubels voor particulieren, gemeenten en bedrijven. Daarnaast is hij werkzaam als vrij kunstenaar. Hij ontwierp diverse penningen in opdracht, zoals

Willem Noyons reispenning (zilver, 47 mm VPK 1992). De sokkel is met een stansmes uit celkunststof gesneden.

een geëtste bronzen penning voor het Nederlands Tijdschrift voor Tandheelkunde.[1] Zijn meest recente opdracht is van het Academisch Ziekenhuis te Utrecht.

De *Reispenning*, uitgevoerd in eerste gehalte zilver (925/1000), heeft een doorsnede van 47mm. Bij de vervaardiging is uitgegaan van rondellen zilver. Deze ronde plaatjes werden eerst gepolijst. Na diverse bewerkingen werden de penningen gekretst met een messingborstel en gezandstraald om het matte oppervlak te verkrijgen. De jaartallen zijn er met een laser ingegraveerd. Het meesterteken, het zilverkeurmerk en het vignet van de vereniging zijn er met stalen stempeltjes ingeslagen.

De reispenning en 'vijgen'
(Kanttekening bij de jongste penninguitgifte van de Vereniging)

De Vereniging voor Penningkunst geeft van tijd tot tijd penningen uit, die – min of meer – afwijken van de inmiddels traditionele vormgeving, zoals *Vierkant met cirkel* (1980) door Lijsbeth Teding van Berkhout, *Getrapt blok* (1990) van Niko de Wit. Ook *Adriaan Roland Holst* door Charlotte van Pallandt (1977) kan daartoe gerekend worden. De vereniging signaleert of volgt daarmee wat er naast die – door velen gewaardeerde en vertrouwde – 'traditionele vormgeving' gaande is op het gebied van de hedendaagse vormgeving van penningen. Daarvan is de verenigingspenning 1992 *Reispenning* eveneens een voorbeeld.

Geheel nieuw is de reispenning en de vormgeving ervan niet; al in 1976 toonde bijvoorbeeld Suzanne Esser een fraaie tweedelige draaibare penning die aan dit ontwerp doet denken. Noyons zelf is al bijna tien jaar met deze vormgeving bezig. In 1986 toonde hij op een expositie *Vouwbaar vierkant* (in messing) en tijdens de Fidemexpositie in Colorado Springs U.S.A. (1987) de – nu door de vereniging uitgegeven – *Travelling medal* (in zilver).

Op het verschijnen van de *Reispenning* werd overwegend positief en enthousiast gereageerd door de leden van de vereniging; slechts uit enkele andere reacties blijkt dat niet ieder lid deze penning 'mee op reis zal nemen'. Niets nieuws onder de zon: bijna iedere door de vereniging uitgegeven penning bracht verschillende reacties teweeg, en dat zal wel zo blijven. Smaken verschillen en zoals mag worden verondersteld is het bekend dat de mogelijkheden van de vereniging beperkt zijn. Mede daardoor is het niet eenvoudig om aan de wensen van ieder lid te voldoen. Het nieuw in te voeren penninguitgifte-systeem biedt – door de mogelijkheid twee opdrachten per jaar te verstrekken – wat dat betreft meer soelaas.

Wat de keuze betreft, toen in de vijftiger/zestiger jaren de geboetseerde, gegoten penningen in het genre *Shakespeare* (1964) en *Rembrandt* verschenen als reactie op de gebruikelijke geslagen penningen, werd daarop emotioneel gereageerd. Er werd destijds letterlijk geroepen: *vijgen zijn het...!* en om dat te verduidelijken en te benadrukken:...*paardevijgen...! Een penning hoort vlak te zijn, egaal rond en van duidelijke tekst te zijn voorzien!* Ook hier blijkt echter: wat goed is blijft; in 1988 gaf de vereniging – met veel waardering van de leden – *Rembrandt* uit in twee 'staten'!

Wat het op reis meenemen van penningen betreft, zelf schafte ik, alweer enige jaren geleden, een tweede exemplaar aan van de verenigingspenning (1982) *Duifje*.[2] Die ging tot nu toe mee op reis en zal naar het zich laat aanzien niet spoedig worden vervangen. Ieder heeft zijn voorkeuren en zo zijn er (helaas) ook verenigingspenningen die ik heb weggestopt in een laatje. De *Reispenning* staat echter op zijn sokkel – onder handbereik – op een goed zichtbare plaats thuis en daar ben ik meer dan op reis! Naar aanleiding van de positieve reacties is de conclusie dat de creatie van Noyons voor velen een aanwinst in de collectie is of *een goede reisgenoot* zal zijn. Voor de door de Vereniging voor Penningkunst in de loop der jaren uitgegeven serie penningen geldt: *De rijkdom ligt in de verscheidenheid!* ■

[1] *De Beeldenaar* 12 (1988) 453

[2] *De Beeldenaar* 13 (1989) 194

Terugblik

Eeuwfeest Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde van 11 tot 14 juni 1992

DICK PURMER

Stralend weer, gezellige vergaderingen, fraaie tentoonstellingen, via een aantal lezingen de Nederlandse numismatiek in vogelvlucht en het aanhalen van een aantal contacten. Hiermee zou ik het verslag van het eeuwfeest kunnen samen vatten en het verslag beëindigen. Toch is het nuttig voor zowel de leden, die aanwezig waren als voor de leden, die niet aanwezig konden zijn iets meer aandacht aan het eeuwfeest te schenken en ik wil dat in chronologische volgorde doen, waarbij wel een uitgebreid, doch geenszins een volledig verslag wordt gegeven.

Donderdagavond 11 juni 1992

In de fraaie Waalse kerk te Amsterdam werd het eeuwfeest geopend met een huishoudelijke vergadering. De voorzitter herdacht drie overleden leden: drs G.C.A. Elbers, dr K.Sneyders de Vogel en dr A.J. Bemolt van Loghum Slaterus, de laatste sinds 1929 lid, een trouw bezoeker van de bijeenkomsten en tot het laatst actief, getuige zijn penningententoonstelling dit voorjaar in het Rijksmuseum Paleis Het Loo. Verheugend was het grote aantal van 28 nieuwe leden, dat het Genootschap komt versterken. De vergadering ging van ganser harte accoord met de door het bestuur voorgestelde ereleden.

De avond werd feestelijk besloten met een lopend buffet en een optreden van het damesorkest *De Pumps*, dat met o.a. liedjes als Gold und Silber, Een Cent en Poen en nog vele circa 100 jaar oude schlagers het gehoor boeide.

Vrijdag 12 juni 1992

Jubileumbijeenkomst in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Om 10.45 ving de jubileumbijeenkost aan. Dr J.P. Filedt Kok, direkteur Behoud en Beheer Collecties van het Rijksmuseum, heette de aanwezigen met enkele passende woorden welkom, waarbij hij onder meer inging op de ontmoeting tussen kunst en geschiedenis.

Jan Lingen ging vervolgens in op de gebeurtenissen in het numismatisch jaar, zoals de vele tentoonstellingen (80 musea in 60 plaatsen) en de uitgifte door de PTT-Post van de aan ons 100-jarig jubileum gewijde postzegel. Tevens heeft een inventarisatie plaatsgevonden van de numismatische collecties in ca 175 Nederlandsche musea. Onder redactie van het KPK te Leiden en met veel medewerkers, zoals oa de heer B.H.J. te Boekhorst is met als uitgever Pampus Associates te Utrecht een fraaie uitgave tot stand gekomen. Het eerste exemplaar van de *Museumgids Munten Penningen Bankbiljetten* werd door Jan Lingen aan dr Filedt Kok uitgereikt. In de pauze kon het boekje door de aanwezige leden gekocht worden.

Vervolgens vond de presentatie van de ECU plaats. Ons lid Willem Vis is verantwoordelijk voor het fraaie ontwerp met op de voorzijde een portret van Koning Willem I en op de keerzijde een koggeschip met de pijlenbundel en onze spreuk *CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT*. De firma Muntpost had voor de aanwezige leden een 25 ECU in zilver verstrekt, voorzien van het randschrift KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT-EN PENNINGKUNDE 100 JAAR. Een genereuze geste, waarmee voorzitter en leden erg in hun sas waren.

Ter gelegenheid van het eeuwfeest had Marianne Letterie een fraaie eeuwfeest-penning ontworpen. Het eerste exemplaar werd door haar officieel aangeboden aan de Burgemeester van Amsterdam, de heer Van Thijn.

De burgemeester merkte op, dat het zelden voorkomt, dat hij voor hij gesproken had een klinkende munt kreeg en zo zei hij

het komt nooit voor nadat ik gesproken heb. Hij ging in op de relatie tussen Amsterdam en het Genootschap. Tevens merkte hij op, dat het Genootschap met zijn 400 leden niet zo groot was als de ANWB, doch wel select. Tevens gaf hij het verschil aan tussen de numismaat en de doorsnee Nederlander. De numismaat moet weerstand bieden aan de economische wet 'geld moet rollen', hij houdt het vast. Met de wens eendracht maakt macht of alle kleine beetjes helpen, besloot de burgemeester zijn geestige toespraak.

Na de burgemeester bedankt te hebben voor zijn vriendelijke woorden nam de voorzitter vervolgens de regie weer over met een uiteenzetting over de twee erepenningen van het Genootschap, te weten de literatuurpenning (zilver of goud) en de penning van verdienste (brons).

Op voordracht van de commissie van het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde had de voorzitter de eer, voor het eerst na 56 jaar, de literatuurpenning in goud te mogen uitreiken, en wel aan Prof. dr H. Enno van Gelder. Met deze onderscheiding werd de bijzondere waardering tot uitdrukking gebracht voor zijn eminente inbreng (zijn eerste artikel verscheen in het jaarboek 1943/45 en vormde het begin van ca. 85 artikelen) alsmede zijn redaktielidmaatschap sinds 1949 met zijn kritische en opbouwende benadering van de diverse auteurs.

Eerder, in 1965, ontving Prof. dr H. Enno van Gelder vanwege de belangrijke numismatische publicaties in het Jaarboek de literatuurpenning; echter, vanwege de toestand van de financiën van het Genootschap, in zilver. Met de toekenning van de literatuurpenning in goud wordt een juist waardeoordeel gegeven over het omvangrijke en wetenschappelijke werk van Prof. dr H. Enno van Gelder. In goud werd de literatuurpenning slechts 3 maal eerder uitgereikt, t.w. aan de heren Bax, Van Kerkwijk en Scholten.

Na een lange loopbaan in de commissie van redactie hebben zowel Prof. dr H. Enno van Gelder als dr H.J. van der Wiel te kennen gegeven hun werkzaamheden te willen

Het auditorium van het Rijksmuseum was goed gevuld

beeindigen. De voorzitter bedankte beide redactieleden voor hun bijzondere inbreng en verdiensten en overhandigde aan beiden een ingebonden exemplaar van de systematische index van het Jaarboek 1893-1992, samengesteld door D. Purmer RA. Tevens ontving Van der Wiel de penning van verdienste in zilver. In het verleden was hij reeds onderscheiden met de zilveren literatuurpenning en het erelidmaatschap van het Genootschap.

Het feestelijk karakter van de vergadering werd vervolgd met een toelichting door Marjan Scharloo op het rapport van de jury van de eeuwfeestprijsvraag. Na bekendmaking van de bekroonde inzendingen werd aan resp. E. van Gelder en L.M.J. Boegheim de prijsvraagonderscheiding uitgereikt voor het uitverkoren korte artikel voor publicatie in De Beeldenaar en voor het lange artikel voor publicatie in het Jaarboek.

De feestelijkheden werden voorgezet met de uitreiking van de penning van verdienste in zilver aan Prof. dr Peter Berghaus en Prof. em. Paul Naster. Deze medailles werden aan deze beide ereleden van het genootschap toegekend voor hun bijzondere verdienste bij de stimulering en bestendiging van de onderlinge contacten tussen resp. Der Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete en het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek met ons Genootschap. Dr Peter Ilisch en Luc Smolderen namen uit handen van Jan Lingen namens de onderscheidenen de penningen in ontvangst.

Zij feliciteerden het Genootschap met zijn 100 jarig bestaan. Namens Der Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete overhandigde Dr Peter Ilisch de publicatie *Der Westfälische Frieden; Die Friedensfreude auf Münzen und Medaillen*, gevolgd door de voorzitter van het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek, Luc Smolderen, die ons Genootschap vereerde met de zilveren erepenning van het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek.

En onze voorzitter ging voort. De heren J. Berkman en dr E.A.M. Speyer kregen voor hun inzet tijdens het numismatisch jaar de penning van verdienste in het brons.

Zilveren Erepenning van het Belgisch Genootschap voor Numismatiek

Tot slot werd de Eeuwfeestcommissie op het podium verzocht en in het zonnetje gezet. Ada Eekels-Wiegel, Jan van der Dussen, Wybrand op den Velde en Hans Meesters werden onderscheiden met de penning van verdienste in brons met oorkonde, Bert van Beek met een oorkonde en Cees van Hengel en Jan Koning met een warme handdruk. De zaal was het, gezien de reactie, hiermede roerend eens.

Een grote verrassing vormde de aankondiging van de burgemeester van Delden, de heer mr J. Drost. De burgemeester deelde mede, dat Ir J. Koning onderscheiden was met het ridderschap in de orde van Oranje Nassau en lichtte in het kort de beweegredenen toe. Jan Koning heeft gedurende de afgelopen jaren in een groot aantal functies veel voor het Genootschap betekend, zoals voorzitter van het Genootschap, voorzitter en oprichter van de numismatische kring Twente, redacteur van De Florijn, voorzitter van de Werkgroep Numismatische Kringen en voorzitter van de Eeuwfeestcommissie. Zijn organisatorisch en coördinerend vermogen en zijn wetenschappelijk werk hebben Jan Koning grote waardering en bekendheid bezorgd. Burgemeester Drost verzocht vervolgens mevrouw Koning naar voren te komen om de bij de onderscheiding behorende versierselen op te spelden. Met een luid applaus onderstreepte de vergadering haar waardering met de hoge onderscheiding, die Jan Koning ten deel was gevallen.

Ruim over tijd, maar met zoveel onderscheidingen en evenzovele tevreden gezichten is het uitermate moeilijk binnen de voorgestane tijd te blijven. De lezing van Hans Jacobi werd naar de middag verschoven en het gezelschap strekte even de benen naar de foyer van het Concertgebouw voor een gezellig apéritief en een zeer smakelijke lunch.

In de middag vingen de lezingen aan, die in vogelvlucht de gehele Nederlandse numismatiek bestreken.

Drs H.W. Jacobi:
DE ONTWIKKELING VAN HET VERZAMELEN EN DE BEOEFENING VAN DE NUMISMATIEK IN NEDERLAND

Eerst probeerde de spreker te achterhalen waarom een mens eigenlijk verzamelt. Voor het beginnen met een verzameling kunnen factoren vanuit de verzamelaar zelf, zoals hebzucht en ordeningsbehoefte, een belangrijke rol spelen. Als factoren van buitenaf noemde hij stimulansen uit de omgeving, zoals medeverzamelaars. Als men eenmaal een verzameling van enige omvang of belang heeft, gaan status en erkenning een rol spelen. Al verzamelend maakt men constant keuzen: verzamelen is kiezen!

Vervolgens vroeg hij zich af, als wij dan blijkbaar verzamelaars zijn, waarom hebben we munten of penningen gekozen als verzamelgebied? Het doorwerken van een hele serie inleidingsboeken leverde slechts een reeks 'rationaliseringen achteraf' op. In het algemeen zal de vonk, waarbij de belangstelling gewekt wordt, uit de munten zelf komen. De koers, die gekozen wordt, hangt af van de persoon. Vaak enigszins weifelend in het begin ontwikkelen verzamelingen zich met de verzamelaar. Hierbij spelen het beschikbare geld en de mogelijkheden die iemand heeft een belangrijke rol. Munten en penningen kunnen gezien worden als een tastbare verbinding met het verleden en kunnen bij sommigen romantische gevoelens oproepen. Zin krijgt het verzamelen pas als je het materiaal gaat bestuderen en erover praat of publiceert.

Als derde deel van de voordracht gaf hij een overzicht over het verzamelen van papiergeld, het nieuwste numismatische verzamelgebied. Begonnen in de tweede helft van de 19e eeuw is papiergeld verzamelen een geïsoleerd verschijnsel gebleven. Pas het Duitse en Oostenrijkse noodgeld uit de jaren 1914-1923 deed een grote verzamelmarkt ontstaan, maar in de loop van de 30-er jaren verflauwde deze belangstelling weer. Vanaf de 60-er jaren begint de belangstelling voor het verzamelen van papiergeld echter te groeien en vanaf ca 1980 zien we

in vrijwel iedere numismatische veilingcatalogus naast munten en penningen ook een rubriek papiergeld.

De spreker eindigde met de essentie: *Waarom zou je munten, penningen of papiergeld verzamelen? ..... Voor je plezier!*

Direct na deze met waardering gevolgde inleiding was de volgende spreker aan de beurt.

Dr J.P.A. van der Vin:
MONETARISERING IN ROMEINS NEDERLAND

De spreker ving zijn betoog aan bij 12 na Chr, het moment, dat het zuidelijk deel van Nederland onder Romeins bestuur kwam. Vanaf dit moment kon het Romeinse geld ook in die streken gebruikt worden, maar in de beginfase was dat bij gebrek aan materiaal nog maar sporadisch het geval. Pas vanaf ca 20 na Chr. werd door keizer Augustus een complete reeks van 9 denominaties ingevoerd, waardoor monetarisering mogelijk werd. Ook de kleinste betalingen konden nu in munten worden verricht. Reeds bestaande munten, zoals Keltisch klein kopergeld, werden zoveel mogelijk in deze reeks ingepast.

Uiteengezet werd hoe de gevonden munten in de verschillende gebieden van Nederland een verschillend patroon van monetarisering laten ontdekken. In het noorden, het vrije Germania, hadden de Friezen een voorkeur voor zilveren denarii en geelkoperen sestertii, maar als circulatiemunt zijn die nauwelijks in gebruik geweest.

Vanuit de forten langs de limes (grens) begon in de middenzone een voortgaande monetarisering in de periode tussen circa 70 en 200 na Chr. Deze tijd wordt gekenmerkt door veel muntverlies, wat wijst op een intensief muntgebruik. In de daaropvolgende 3e eeuw ging veel van het verworvene weer verloren en keerde men terug naar lokale geldhandel. Pogingen tot herstel in de 4e eeuw bleken steeds van korte duur en met het vertrek van de laatste Romeinse legioenen omstreeks 402 kwam ook het gebruik van Romeins geld al snel tot een einde.

Het KPK leverde die middag zijn derde gewaardeerde bijdrage en wel:

Drs A. Pol:
DE MUNTSLAG VAN MEROVINGERS, KAROLINGERS EN ANGELSAKSEN

Spreker behandelde allereerst de gouden solidi en tremisses van de 6e en 7e eeuw. Hij wees op de omvangrijke aanmunting in de 6e eeuw. In minder dan een eeuw werden in het Frankische Rijk in 800 ateliers door 1500 monetarii gouden munten, uitsluitend tremisses, geslagen. Binnen onze huidige landsgrenzen zijn tremisses bekend van Maastricht en Dorestad. Hij was van mening, dat de meeste Dorestad-tremisses nabootsingen zijn, waarschijnlijk goeddeels uit Fries gebied, hetgeen ook geldt voor het Dronrijp-type uit Maastricht. Hij citeerde vervolgens uit de bestaande literatuur met toeschrijvingen aan de stad Lyon, de discussie over de toeschrijving op de munten met het omschrift TRIECTO FIT. Tot slot gaf hij aan door studie in de toekomst een coherent beeld te willen geven van productie en circulatie van deze goudstukken in onze streken.

De sceatta's zijn vermoedelijk ontstaan in Engeland en aan de andere zijde van de Noordzee op grote schaal nagevolgd, zoals het overwegend Friese stekelvarkenstandaardtype, geslagen vanaf ca.720. Met het continentale runentype ging de spreker - gezien de vele varianten - uit van een productie van de ateliers waar eerder de pseudo-tremisses waren geslagen. Tot slot behandelde hij enkele literatuurstudies.

De Karolingische denarius is het product van een veel strakker geleid rijk met centrale richtlijnen. Er is minder gebruik van beeldtaal. Op veel stukken staat de plaatsnaam en soms slechts de spreuk XPISTIANA RELIGIO. Het aantal munthuizen varieert van 20 tot 50. Een van de meest produktieve munthuizen was Dorestad van ca. 750 tot

ca. 850. Mogelijk zijn een aantal denarii met verbasterd omschrift afkomstig uit Friesland.

In de 10e eeuw ligt de muntslag grotendeels stil. Omstreeks 1000 beginnen aanmuntingen in Tiel, Utrecht en Deventer, met beeldenaars grotendeels ontleend aan Duitse voorbeelden. De rol van het binnenlands verkeer is sterk afgenomen. Het 19e eeuwse standaardwerk van Dannenberg wordt momenteel door Ilisch en anderen gereviseerd.

Spreker constateerde, dat de laatste decennia veel is gepubliceerd. Mede gezien spectaculaire vondsten als Remmerden en Tzummarum zal de belangstelling toenemen.

Herdenking van de oprichting van het Genootschap 100 jaar geleden in het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap

Hierna verplaatste het gezelschap zich naar de zalen van het K.O.G, ter herdenking van het feit, dat daar honderd jaar geleden op dezelfde dag om vier uur T.M. Roest de oprichtersvergadering van het Genootschap afsloot. Jan Lingen ging hierop uitgebreid in en haalde de namen aan van de oprichters. Hij ging uitgebreid in op de oprichtersvergadering en verstrekte informatie uit de notulen. Zo werd o.a. besloten een tijdschrift uit te geven en werd mr J. Dirks direct benoemd tot erelid.

De voorzitter nodigde de leden uit te genieten van de expositie *VOC-numismatiek: muntslag voor de Oost*. De verzameling van het K.O.G. wordt slechts zelden tentoongesteld en het verheugde de voorzitter, dat een deel van de fraaie collectie, die een wat Doornroos-achtig bestaan leidt, nu voor anderhalve maand te bezichtigen was.

Rondvaart en het Nederlandse Scheepvaartmuseum

Na een korte wandeling scheepten de deelnemers zich in, in twee rondvaartboten, waarmee door de mooie stadsgrachten het gezelschap aan boord werd gebracht van het VOC-schip d'Amsterdam.

De bemanning en muziek was in de sfeer van de VOC en vormde een feestelijke begeleiding bij de bezichtiging van het schip. Na een toch wat vermoeiende dag gingen de drankjes en hapjes er ook erg goed in.

Het Scheepvaartmuseum was het volgende doelwit. De expositie van Scheepvaart op penningen, uit het bezit van het Scheepvaartmuseum, was op een fraaie wijze tentoongesteld. De tentoonstelling was hierdoor voor de penningverzamelaars maar ook voor de muntenverzamelaars een waar genoegen. De verdere avonduren werden besteed om de hongerige magen in het Scheepvaartmuseum met behulp van een smakelijk buffetdiner weer gevuld te krijgen.

Zaterdag 13 juni 1992

De voortzetting van het symposium in het Rijksmuseum begon vanaf 10.00 uur met een kopje koffie, waarna iedereen de zaal binnenging voor het bijwonen van de eerste lezing op deze zaterdag.

C. van Hengel RA:
HET ONSTAAN VAN EEN EIGEN MUNTSLAG IN HOLLAND

De spreker startte met de betekenis van het woord *penning*:
- een plat rond metalen object, dat in veelvoud geproduceerd kan worden. Kantinepenningen, gedenkpenningen etc.
- in de betekenis van geld, zoals bijv. penningmeester, op de penning zijn, huurpenningen etc.
- de naam voor een aantal muntjes.

Na de constatering van de verarming van de Nederlandse taal in vergelijking met 'omliggende' talen definieerde Van Hengel de betekenis voor zijn lezing:
- munt
- geld
- penning, te weten het 240ste gedeelte van een pond, dat als abstract begrip niet als munt behoefde voor te komen, zoals de cent nu. De spreker verduidelijkte aan de hand van ordonnanties, publicaties uit de tijd en zijn eigen mening de namen penning, kopje en obool en bakende het te bespreken tijdperk af van ca. 1000 tot 1266.

De zoekers met metaaldetectoren hebben de laatste jaren veel kleine muntjes gevonden. Hierdoor is een groot aantal nieuwe gegevens ter beschikking gekomen, die volgens Van Hengel nog onvoldoende geëvalueerd zijn.

Aan de hand van dia's werden de momenteel bekende munten nader toegelicht. Hierbij bleek o.a. het belang van de Abdij van Egmond en omgeving, alwaar een aantal tot nu toe onbekende munten zijn gevonden. De muntplaats kan nog niet worden bepaald, doch Van Hengel gaf wel suggesties. Ook bij de reeds bekende munten gaf spreker nieuwe varianten of vraagpunten t.a.v. tekst, beeltenis, gewicht etc.

Hij besloot met een dia van de zeldzame Dordtse penningen van Graaf Willem III. Uit het applaus bleek, dat deze specialistische en van tal van nieuwe feiten voorziene lezing erg gewaardeerd werd.

E.J.A. van Beek:
KLEINGELD IN DE 15E EEUW

Spreker startte met een toelichting op de term kleingeld. De benaming duikt aan het einde van de 15e eeuw op in diverse Bourgondische ordonnanties, instructies en muntmeesterrekeningen en werd gebruikt voor muntjes van geringe afmetingen met een laag zilvergehalte. De oudste vermelding werd door Van Beek gevonden in de instructie voor de Brabantse muntmeester uit 1474.

In de ordonnantie van 16 maart 1492 op naam van Engelbert van Nassau als stadhouder-generaal wordt tot het kleingeld gerekend de halve en de kwart groot en daar beneden spreekt men van zwarte penningen.

Spreker stelde de vraag of de term kleingeld toen algemeen voorkwam en of ieder daaraan dezelfde betekenis gaf. Aan de hand van een kleine enquete onder de toehoorders wat momenteel onder kleingeld verstaan werd, kwam het volgende beeld. Het merendeel legde de grens bij 5 gulden, doch 11 leden legde de grens hoger, zelfs één bij 100 gulden.

Vervolgens analyseerde de inleider de Bourgondische muntvondsten om te bezien of een onderscheid tussen groot geld enerzijds en kleingeld en zwarte penningen anderzijds daar uit af te leiden was. Uit de vondsten blijkt, dat de groot in het merendeel der vondsten voorkomt in de periode voor 1515 en daarna duidelijk minder. Hieruit blijkt, dat de grens kleingeld precies overeenstemt met die uit ordonnanties, muntrekeningen e.a. Ook blijkt uit de analyse van de muntevaluaties, dat over munten onder de waarde van een groot wordt gezwegen, c.q. dat deze niet in waarde omhoog gaan.

Spreker stelde tot slot de vraag of het criterium voor het gebruik van de term kleingeld niet zou moeten zijn: geld zonder intrinsieke waarde.

In de middagpauze kon iedereen nog nadenken en napraten over deze oorspronkelijke, duidelijke en gewaardeerde lezing.

Dr H.J. van der Wiel:
DE OPKOMST VAN
DE ZEVEN PROVINCIËN

Hoewel de tachtigjarige oorlog in 1568 begon, aldus de inleider, ziet men pas in 1573 de eerste weerslag op de munt. Hij beschreef vervolgens de instempelingen op de gouden en zilveren munten en de productie van Hollands kopergeld beginnend in 1573. Vervolgens kwam de leeuwendaalder aan de orde. Hij ging verder met de economische problematiek van de koning van Spanje, een kostbare oorlog met de Turkse sultan en door het hieruit voorvloeiende geldgebrek muitende Spaanse troepen. In 1576 kwamen de Staten-Generaal in Brussel bijeen en na onderhandeling met de opstandelingen in het Noorden werd de pacificatie van Gent gesloten met als een van de gevolgen een nieuwe muntemissie, de Statenmunten met het nieuwe devies PACE ET IUSTITIA. De sleischat viel nu aan de gewestelijke regering toe met als gevolg dat provincies, die tevoren geen munt sloegen, nu ook een munthuis oprichtten en ook ste-

den met muntrecht gingen wederom munten slaan. De nieuwe landvoogd Parma wist een groot deel van het zuiden wederom onder gezag van de koning te brengen. In het noorden werd de Unie van Utrecht (1579) gesloten. Volgens dit verdrag zouden de deelnemende gewesten een eenvormige munt slaan met dezelfde koers. De eerste emissie, de Uniedaalders en Unierozenobels, geslagen te Utrecht en Gelderland, werd door Holland wegens te hoge koers afgewezen. Nadat Philips in 1581 van de souvereiniteit vervallen werd verklaard, sloegen de staten van Holland in 1583 een volwaardige rijksdaalder, de zgn. prinsendaalder. Na het mislukte avontuur met de hertog van Anjou kwam Leicester in ons land. De inleider maakte gewag van het streven van de graaf van Leicester naar eenheidsmunten, zoals de rozenobel en de Leicesterreaal met zijn denominaties. Hij beschreef vervolgens de chaos in het muntwezen als gevolg van het binnendringen van minderwaardige munten uit de Zuidelijke Nederlanden en de van het centrale gezag afwijkende muntslag van onder meer Friesland, Zeeland, Kampen, Deventer en Zwolle. Hij beëindigde zijn interessante lezing met de constatering, dat de ontstane chaos eerst bij de munthervorming van 1606 tijdelijk verdween.

Na de lezing van dr Van der Wiel was het woord aan Mw drs M. Scharloo, die met haar lezing op een ander onderwerp dan munten overging.

Drs M. Scharloo:
HET ONTSTAAN VAN PENNINGEN

De spreekster opende met een hommage aan de verzamelaar, want - zo stelde zij - zonder verzamelaars is geen numismatiek mogelijk.

Pisanello schiep in 1438 de eerste penning, een renaissancepenning, waaraan echter reeds enkele voorlopers waren voorafgegaan. Deze penning moet verklaard worden vanuit de middeleeuwen.

Ook vroeger heeft men zich bezig gehouden met het zoeken van een verklaring van de eerste penning, waarbij onder andere het ontstaan van de penning werd verklaard vanuit een crisis in de heraldiek. Tevens wees zij op het feit, dat de Romeinse keizersmunten een belangrijke inspiratiebron vormden.

Aan de hand van dia's werd aangetoond, dat naast de vorsten ook hovelingen zich op penningen lieten vereeuwigen. Omtrent de keerzijde van deze penningen is tot op heden onbekend door wie deze werden ontworpen.

De eerste vorst in de Nederlanden, die op een penning vereeuwigd werd, was Karel de Stoute, door de Italiaanse diplo-

De ontwerpster van de Eeuwfeestpenning, Marianne Letterie, overhandigt het eerste exemplaar van de Eeuwfeestpenning aan de burgemeester van Amsterdam

maat Giovanni de Candida. De Antwerpse schilder Quinten Matsys maakte in de Nederlanden de eerste penningen met als beroemdste voorbeeld de penning van Erasmus.

Met de opstand in de Nederlanden onstaat – ook voor de penningkunst – een breuk met het verleden. Verwezen werd naar het artikel van Olga Roovers, *De Noord-Nederlandse Triumfpenningen*, dat overigens de oorzaken van de veranderingen niet belicht. Mw Scharloo legde een relatie met de Tsjechische penningen, alwaar de pennigen als voorbeelden van propaganda gezien konden worden.

Zij stelde, dat de penningen uit deze periode geklemd waren tussen de portretpenningen uit de 16e eeuw en de prachtige stukken uit de gouden eeuw.

Zij concludeerde, dat studie van de penningkunst bijzonder vruchtbare resultaten kan opleveren voor onze kennis over de Nederlandse cultuurgeschiedenis.

Deze grondig gedocumenteerde inleiding met veel nieuwe gezichtspunten en verluchtigd met fraaie dia's ontving van het gehoor veel waardering.

Op verzoek van de burgemeester van Delden speldt mevrouw Koning bij haar de man de versierselen op behorende bij de onderscheiding van ridder in de orde van Oranje Nassau

Na de theepauze was het woord aan de voorzitter van het Genootschap.

Ing. J. Lingen:
DE MUNTSLAG IN OPDRACHT VAN DE VOC

De inleider beperkte zich tot de muntslag en de muntcirculatie op het voormalige Ceylon, nu bekend als Sri Lanka. Basis vormde het in 1991 verschenen proefschrift van L.Hovy: Ceylonees Plakkaatboek, plakkaten en andere wetten.

In een historische achtergrond werden de Nederlandse contacten op Ceylon nader toegelicht. De eerste contacten stamden uit 1602 en verliepen ongelukkig. Eerst in 1638 ontstond een intensiever contact met Ceylon. De spreker ging hierbij in op de doelstelling van de Nederlanders om de Portugezen uit het commercieel en strategisch belangrijke eiland te verdrijven.

Aan de hand van fraaie dia's nam Lingen ons mee naar Ceylon en gaf een zeer volledig beeld van de Portugese muntcirculatie aldaar, alsmede van de inlandse muntslag. Daarnaast gaf hij een overzicht van de door de Nederlanders gebruikte kloppen alsmede van het voor gebruik op Ceylon vervaardigde geld. Als uitgangspunt dienden hierbij de diverse plakkaten uit de periode van 1652 tot 1795. Hierbij werden onder meer de munten van Galle, Colombo, Jafna en Trinconomalee behandeld.

Interessant was een kredietbrief van 17 september 1795, die aan de Engelsen werd gecedeerd en waarop tot 1912 rente werd bijgeschreven.

Lingen stelde, dat de VOC m.b.t. Ceylon een actieve monetaire politiek heeft uitgeoefend. Aanvankelijk incorporeerde men de Indo-portugese munten in het geldverkeer

door ze in stuivers te tarifiëren. Nagenoeg al het geld werd ingevoerd, m.u.v. een aantal lagere denominaties en het noodgeld, dat vanaf 1783 in de diverse muntateliers op Ceylon is vervaardigd.

De invoering van een Nederlands muntstelsel tussen een groot aantal exotische munteenheden, zoals fanam, abassi, roepie, etc. is een boeiend fenomeen van onze overzeesche geschiedenis.

Na deze doorwrochte en gewaardeerde inleiding werd het Rijksmuseum verlaten en vertrokken de deelnemers in bussen naar Leiden.

Zaterdagavond 13 juni 1992

Te gast bij Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden

De avond in Leiden vormde een plezierige onderbreking van het door vele lezingen als zwaar ervaren programma. Hierbij zij aangetekend, dat alle lezingen met veel waardering werden ontvangen door de deelnemers. De ontvangst was in de fraaie hal van het Rijksmuseum van Oudheden, alwaar Mw drs Scharloo, de pas benoemde directeur van het KPK, de deelnemers welkom heette, waarbij ze de nauwe relatie tussen het Genootschap en het KPK uitstekend verwoordde.

Jan Lingen wees in zijn toespraak op het feit, dat bij de oprichting van het Genootschap in het eerste bestuur reeds de toenmalige directeur van het KPK, A.A. Looyen was vertegenwoordigd. Ook diens opvolgers Dompierre de Chaufepié, A.O. van Kerkwijk, M.A. Evelein, J.van Kuyk, H. Enno van Gelder en H.W. Jacobi hebben allen voor kortere of langere perioden bestuursfuncties vervuld.

De samenwerking met het Koninklijk Penningkabinet werd door Jan Lingen bijzonder wezenlijk geacht voor het Genootschap. Zeker op het gebied van publicaties is de bijdrage van medewerkers van het KPK onmisbaar en Jan Lingen sprak de wens uit, dat de kruisbestuiving tussen de enthousiaste, gedreven verzamelaar en de wat gereserveerde beschouwelijke wetenschapper in de komende eeuw op dezelfde voet mag doorgaan. Hij wenste de nieuwe directeur van het KPK, Mw drs M. Scharloo, geluk met haar nieuwe functie en veel succes bij de uitoefening van die nieuwe taak en sprak de hoop uit op het continueren van de in een eeuw opgebouwde samenwerking. Hans Jacobi werd bedankt voor de in het verleden betoonde samenwerking en daarnaast voor de enthousiaste en stimulerende wijze waarop hij steeds vorm gaf aan ideeën. Hij hoopte in de toekomst nog meer dan in het verleden gebruik te mogen maken van de capaciteiten van Hans Jacobi.

Vervolgens bood Jan Lingen de eeuwfeestpenning aan aan de directeur van het KPK en besloot zijn toespraak met een toast op het Penningkabinet en haar nieuwe directeur.

Naast een drankje konden wij genieten van een uitstekend buffet, ons aangeboden door het KPK. Ook het numismatisch hart werd niet vergeten. We konden genieten van fraaie exposities op numismatisch gebied. Het vertrek naar Amsterdam kwam voor velen te vroeg.

Zondag, 14 juni 1992

Bezoek aan het Allard Pierson Museum

De sterken verzamelden zich om 11.00 uur in het Allard Pierson Museum, alwaar na een kopje koffie door Mw G.Jurriaans-Helle een inleiding werd gehouden over het Allard Pierson Museum en nader ingegaan werd op de tentoonstelling *Een schat aan munten*. De tentoonstelling geeft een beeld van de ontwikkeling van de muntslag in de Griekse en Romeinse tijd. Daarnaast werd aandacht besteed aan enkele in Nederland gevonden Romeinse muntschatten.

Na een kort dankwoord van Jan Lingen werd het museum bekeken, waarbij naast het numismatisch gedeelte ook het resterende deel van het museum met veel genoegen werd bekeken.

Middagprogramma in het Rijksmuseum

De middag stond in het teken van de voortzetting van het symposium.

Drs N.L. Arkesteijn:
DE BATAAFSE REPUBLIEK EN DE INTRODUCTIE VAN HET PAPIERGELD

De papiergeldgeschiedenis in de 18e eeuw en die van de Bataafse Republiek stonden centraal in de inleiding van Arkesteijn. In eerste instantie ging hij in op de grens tussen papiergeld en andere geldswaardige papieren zoals kassiersbriefjes van de wisselbank en waardepapier, waarmee de belasting kon worden betaald. Hiervan is maar weinig bewaard gebleven.

In Holland en West Friesland werd in 1794 voor het eerst papiergeld uitgegeven met als laagste coupure f 3,-, gelijk aan de grootste zilveren munt. De aanleiding tot deze uitgifte was de slechte financiele situatie met een zodanige schuldenlast, dat de rente daarvoor nauwelijks uit de gewone inkomsten kon worden gedekt. De uitgaven stegen sterk door tekorten van de VOC en kosten van de Admiraliteiten, buitenlandse troepen en vestingwerken. In deze tijd ontstonden in Holland de recepissen, schuldbekentenissen, geen van alle papiergeld.

Met de komst van de Franse troepen kwamen de snel in waarde dalende assignaten in ons land. Holland gaf de gemeentebesturen toestemming voorlopig papiergeld uit te geven om assignaten te wisselen en de Franse troepen te betalen. Van meer dan 22 Hollandse steden zijn uitgaven bekend. In de overige provincies hebben slechts enkele steden eigen papiergeld uitgegeven, zoals Middelburg en Tietjerksteradeel. De totale omloop van stedelijke en provinciale recipissen kan rond de 12-13 miljoen gulden hebben bedragen.

Vervolgens behandelde de inleider de opkomst van de firma Joh. Enschedé en Zn te Haarlem. Ten tijde van het Koninkrijk, werd het latere papiergeld en wel dat van De Nederlandsche Bank uitgegeven.

Dit onderwerp vergde meer tijd, dan de inleider had voorzien. In de zaal was een geïnteresserd gehoor, dat geen probleem had met een aanzienlijke overschrijding van de tijd.

A.A.J. Scheffers:
HET KONINKRIJK

De spreker, conservator van het Museum van 's Rijks Munt, vond de periode van het Koninkrijk te groot en het beschikbare materiaal te omvangrijk om in drie kwartier integraal te behandelen.

Scheffers constateerde, dat het aantal publicaties over Koninkrijksmunten in bijvoorbeeld het Tijdschrift en later het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde, de afgelopen 100 jaar ver achter gebleven is bij bijvoorbeeld dat over de tijd van de Republiek. Toch stelde hij: *bijna elk Genootschapslid verzamelt munten van het Koninkrijk of heeft deze verzameld.*

Scheffers gaf een aantal voorbeelden van door Genootschapsleden gepubliceerde studies met o.a. als onderwerpen Koninklijke onderscheidingen en betaalpenningen.

Op uitdagende wijze riep de spreker de aanwezigen op te voldoen aan hun plicht om als lid van het Genootschap een bijdrage te leveren aan de algemene verbreiding van de kennis van de numismatiek.

De inleider toonde begrip voor het feit, dat niet iedere verzamelaar de zin, de tijd en/of de capaciteit heeft om een studie ten behoeve van een wetenschappelijk artikel in het Jaarboek te verrichten. Hij stelde daarom met nadruk, dat ook gepubliceerd kon worden in *De Beeldenaar* en *Muntkoerier*. Schroom of botte weigering om voor het laatste tijdschrift een stukje te schrijven achtte hij misplaatst. Kritiek is gemakkelijk, maar zelf iets doen om tot verbetering te komen achtte Scheffers een methode, die meer resultaat oplevert.

Alleen met gezamenlijke inspanning kan gewerkt worden aan de verbreiding van de kennis van de numismatiek. Het devies van het Genootschap is niet voor niets CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT (eendracht maakt kleine zaken groot). Met deze wens besloot Scheffers zijn prikkelende voordracht.

Afsluiting symposium door de voorzitter

Alvorens de voorzitter het woord te geven, bedankte Purmer Alexandra Lingen en Francoise van Heeswijk voor de vele diensten, die zij hadden verleend aan de congresgangers. Een bloemetje en een cadeaubon onderstreepten onze waardering.

Jan Lingen bedankte allereerst de inleiders met een boekenbon voor de voortreffelijke inleidingen. Ook de directie van het Rijksmuseum en in het bijzonder de Intendance werden waarderend toegesproken. Het bestuur en de eeuwfeestcommissie hebben de ingredienten aangedragen, echter alle deelnemers hebben er een gedenkwaardige en feestelijke bijeenkomst van gemaakt, aldus de voorzitter. Vervolgens wees hij er op, dat het Numismatisch Jaar nog niet teneinde was. Hij pleitte voor het bezoeken van de vele numismatische exposities.

Hij stond stil bij de steun van zijn vrouw, die op vele fronten behulpzaam was geweest, alsmede de hulp van zijn dochter en haar vriendin.

Met een vrije improvisatie op het devies CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT: *vele handen, één groot feest* gaf de voorzitter blijk van zijn tevredenheid over het slagen van het symposium.

En met een goede reis en tot ziens, was onze voorzitter uitgesproken.

Epiloog

Als u het verslag heeft gelezen en de bijeenkomst weer in uw herinnnering heeft teruggebracht, zult u het ongetwijfeld met mij eens zijn, dat wij hebben genoten van voortreffelijke en zeer leerzame lezingen, diverse fraaie numismatische exposities, een gastvrij Rijksmuseum, een fraaie replica van een VOC-schip, een gastvrij onthaal door het KPK en enkele genoegelijke vergaderingen en dat alles onder de inspiratie, werklust, gedegen voorbereiding en hartelijkheid van onze voorzitter.

Maar bovenal heb ik de bijzonder gezellige sfeer en de contacten onderling gewaardeerd en zie vol verlangen uit naar de volgende grote happening en hopelijk niet eerst over 100 jaar. ■

A. G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel. (31) (0) 43-215.119
fax (31) (0) 43-216.014

LITERATUURLIJST

Na maanden zwoegen is onze literatuurlijst nu klaar.

Alle prijzen hebben we moeten omgooien omdat we in 1993 in de EEG inclusief BTW aanbieden.

De lijst omvat 60 pagina's.
De druk- en verzendkosten zullen zeker meer dan 10 gulden bedragen.

U kunt deze lijst ontvangen door f 10,- over te maken op postgiro 15.38.597 t.n.v. A.G. van der Dussen b.v., Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht onder vermelding van "literatuurlijst 1993".
(Vanuit België graag 200 fr. in bankbiljetten).

NU KOMT HET:
u krijgt deze *f* 10,- terug bij onze eerste levering boven de *f* 20,-.
Wij zullen dit netjes bijhouden.

A.G. van der Dussen b.v.,
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel: 043 - 215.119
fax: 043 - 216.014

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – sturen aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

HARRIE LENFERINK

Insektenpenning

Deze bronzen gietpenning van 80 mm. werd gedeeltelijk gepolijst.

Vz.: Een bidsprinkhaan op een tak.

Kz.: Tak met bladeren en in de bladschede enige eieren.

Ode aan de vrijheid
Bronzen gietpenning van 80 mm, die ontstond n.a.v. het neerhalen van de Berlijnse muur op 9 november 1989. De vorm van een schotelantenne accentueert het belang van dit communicatiemiddel tussen de beide Duitslanden van voor de hereniging
Vz.: Een mannetje sloopt de muur; brokstukken transformeren zich langzaam tot duiven, die door een gat in de muur (zie keerzijde) de vrijheid tegemoet vliegen.
(foto's: R. Kampman)

CARLA KLEIN
Huwelijkspenning
Bronzen gietpenning, 58 mm (1991)
Vz.: Twee futen afgebeeld in baltsdans als symbool voor een voorzichtige wijze van elkaar benaderen.
Kz.: Een levensboom met op de takken de voornamen Trudie (Favié) en Jan (Brugge), waaronder de datum van het huwelijk: 7 juni 1991.

CARLA KLEIN
Tweespan
Bronzen gietpenning, 75 mm (1991) Vrij ontwerp
Vz.: Twee paarden. Het accent van de uitbeelding ligt sterk op de achterhand.
Kz.: Beide dieren meer van voren gezien.

BARBARA DE CLERQ-BRINKGREVE
Vogels op het wad
Bronzen gietpenning, 75 mm (1991)
Vz.: Meeuwen op het wad.
Kz.: Afdrukken in de wadbodem van voedselzoekende vogels.

Pinguins I
Bronzen gietpenning 75 mm (1991)
Vz.: Een pinguinkolonie.
Kz.: Drie in het water duikende pinguins.

Pinguins II
Eénzijdige bronzen gietpenning 50 mm (1991), voorstellend een pinguin-groep op een rots.

Stekelvarken
Eénzijdige bronzen gietpenning 75 mm (1991), voorstellend een stekelvarken.

Boekbespreking

L.M.J. BOEGHEIM

De geschiedenis van het Geld, verzamelen van munten, penningen en bankbiljetten
(Amsterdam/Utrecht 1992)

ISBN 90 8008 58-2-0, Pampus Associates u.a. 224 blz., geïllustreerd. De eerste oplage vormt een onderdeel van het deelnemerspakket bij de Teleacserie over numismatiek, *f* 49,75

Dit boek dat vrijwel geheel geschreven is door prominente, enthousiaste numismaten, is bedoeld als handleiding voor de beginnende verzamelaar. Bovendien vormde het een begeleiding voor de acht-delige Teleac televisieserie, die werd uitgezonden ter afsluiting van het Numismatisch jaar 1992.[1] Oorspronkelijk werd voor een indeling in acht hoofdstukken gekozen, maar de samenstellers hebben er op het laatste moment twee hoofdstukken over bankbiljetten aan toegevoegd, waardoor het boek nog aan bruikbaarheid heeft gewonnen.

Na een korte inleiding over mijnbouw, die aan de basis staat van iedere muntfabricage, komt de oorsprong van het geld ter sprake. Daarbij wordt in een tiental pagina's uitvoerig ingegaan op de primitieve betaalmiddelen, die door hun verscheidenheid één van de moeilijkste onderwerpen in de numismatiek vormen. De auteur is er echter in geslaagd binnen een betrekkelijk kort bestek een groot aantal van deze betaalmiddelen op overzichtelijke wijze aan de lezer voor te stellen. Een kleine onvolledigheid komt op bladzijde 24 voor waar nikkel als muntmetaal wordt voorgesteld. Hier zou nog melding moeten worden gemaakt van het feit dat de eerste zuiver nikkelen munten in 1880 in Zwitserland zijn vervaardigd.

Na de oorsprong van het geld volgen hoofdstukken over de opmars van het geld in Europa en het geld in het nieuwe Nederland. Beide hoofdstukken zijn van dezelfde auteur en in zijn bekende gezellige en boeiende verteltrant geschreven. Een enkele maal geeft dat aanleiding tot onvolkomenheden, zoals op bladzijde 46 waar is vermeld dat het muntrecht in Hedel waarschijnlijk nog vóór 1400 door de hertog van Gelre zou zijn verleend. Deze bewering is wel erg voorbarig want de oorsprong van het muntrecht in Hedel is tot dusverre niet achterhaald en staat dan ook geenszins vast. Ook lijkt het mij niet juist dat de heren van Bergh, Batenburg en Anholt de muntslag in 1435 zouden hebben beëindigd. Vele hagemunters waren toen zelfs nog niet eens met deze lucratieve bezigheid begonnen.

De tekst over het zinken oorlogsgeld (op bladzijde 75) is voor een in wezen trieste, maar belangrijke periode in onze vaderlandse muntgeschiedenis wel erg kort. De zinken stuiver werd in december 1941 ingevoerd; de overige zinken munten in 1942. De verplichte inlevering van de vooroorlog-

[1] De Teleac-serie wordt in juli 1993 herhaald.

se munten werd een fiasco. Het versmolten muntmetaal werd eerst in september 1944 naar Duitsland afgevoerd en is – met uitzondering van het zilver – grotendeels teruggevonden. Het zilver is waarschijnlijk in Russische handen gevallen.

Bevreemdend doet ook de op bladzijde 76 vermelde beschrijving van het *tientje van Lieftinck* aan. In de tekst *befaamd* genoemd en in het bijschrift bij de afbeelding *berucht*. Waarom dit biljet berucht is, is mij niet duidelijk. Overigens is het niet in Amerika gedrukt maar bij Johan Enschedé in Haarlem.

Het hoofdstuk over handel en geld werd door twee deskundigen geschreven. Dit hoofdstuk omvat in een vijftiental bladzijden een uitstekende beschouwing over handelsgeld vanaf de vroege oudheid tot 1800. Ongetwijfeld zal hierdoor de in de laatste jaren toegenomen belangstelling voor VOC- en Indiase munten verder worden gestimuleerd.

Van hoog gehalte zijn ook de beide hoofdstukken over banken en bankbiljetten en over het Nederlandse bankbiljet, geschreven door een bekend medewerker van De Nederlandsche Bank. Deze nam ook op voortreffelijke wijze het gedeelte over valse bankbiljetten voor zijn rekening, waardoor een populaire en praktisch complete beschrijving van het Nederlandse papiergeld ontstond. Eén en ander vormt een goede handleiding voor beginnende verzamelaars van dit geld.

Het is niet eenvoudig om voor het verzamelen van penningen een betere propagandiste te vinden dan de schrijfster van het hoofdstuk *Ontwikkeling van de penningkunst*. Ook hier wordt de lezer op een voortreffelijke wijze door een speciaal gebied van de numismatiek geleid. Hier is een subtiel en kunstzinnig waarneemster aan het woord, die de kunst verstaat velen voor dit specialisme te interesseren. Overigens viel het mij op dat de Vereniging voor Penningkunst nergens in dit boek is vermeld. Bij *De geboorte van de penningkunst* (bladzijde 132) wordt aan Pisanello voorbijgegaan.

Het onderwerp valsmunterij is voortreffelijk beschreven. Eigenlijk een ondeugd, is en blijft valsemunterij voor sommige verzamelaars dermate aantrekkelijk dat ze zich zelfs op het verzamelen van valse munten specialiseren. De niet algemeen bekende verhalen over valsemunters doen het goed en geven het geheel een romantisch tintje. Het is 'geruststellend' te vernemen dat vroegere overheden ook wel met munten hebben geknoeid. In feite doen moderne overheden in dit opzicht niet voor hun voorgangers onder, want zij 'garanderen' munten zonder enige intrinsieke waarde. Men vraagt zich dan ook af waaruit die garantie eigenlijk bestaat.

Tokens en gebruikspenningen vormen een apart verzamelgebied dat zich in een groeiende belangstelling mag verheugen. Ook dit gebied is uitgebreid en gedetailleerd beschreven. De beginnende verzamelaar kan hier zonder veel moeite een specialisme vinden dat hem aantrekkelijk lijkt. Ook zijn vele tokens en dergelijke op markten en beurzen dikwijls nog tegen aantrekkelijke prijzen verkrijgbaar. Hier ligt een gebied open voor pioniers, die nog veel kunnen ontdekken.

Tenslotte wordt de wijze waarop kan worden verzameld uitgebreid toegelicht in een speciaal hoofdstuk onder de titel: *Verzamelen een kwestie van kiezen*. In dit hoofdstuk wordt gewezen op diverse mogelijkheden van specialisatie: primitieve betaalmiddelen, munten uit de oudheid, thematisch verzamelen, muntvormen en bankpapier, terwijl ook de nodige aandacht wordt besteed aan het opbergen en registreren. Ook de waarde van de collectie en het eventueel reinigen van munten zijn niet vergeten.

Het boek bevat een per hoofdstuk gegroepeerde literatuur-opgave, een korte verklarende woordenlijst, een overzicht van de valuta van de wereld en een zeer uitgebreid trefwoordenregister. Vooral dit laatste komt de bruikbaarheid in hoge mate ten goede. In de literatuuropgave bij het hoofdstuk *Ontwikkeling van de penningkunst* zijn merkwaardigerwijze niet opgenomen:

J.W. FREDERIKS, *Penningen*, Amsterdam 1947 en J.N. VAN WESSEM, *Nederlandse Penningkunst*, 's-Gravenhage 1988. Ook het bekende werk van A. DELMONTE *De gouden Benelux*, Amsterdam 1964 wordt niet vermeld in het literatuuroverzicht.

Talrijke goede foto's verfraaien het werk, al maken sommige foto's van zilveren munten de indruk van zeer vuile stukken te zijn gemaakt. Deze foto's tonen een eigenaardige gele tint, terwijl juist zilverstukken zich uitmuntend lenen voor zwart-wit foto's. Dit is vooral het geval bij afbeeldingen op de bladzijden 38, 39, 78 en 79. De bijschriften bij de foto's hadden mijns inziens korter gekund. Nu wordt vrijwel steeds de geschreven tekst ten overvloede in het bijschrift herhaald. Ook komen in de tekst nogal wat fouten voor, die blijkbaar zijn ontstaan doordat het boek haastig is samengesteld of doordat de corrector het heeft laten afweten. Het valt nauwelijks aan te nemen dat deze fouten door de auteurs zouden zijn gemaakt. Zo wordt op bladzijde 9 gesproken over juten zakken in plaats van jutezakken. Op bladzijde 53 is sprake van Gorkum, maar dit is de oorlogsbenaming van Gorinchem uit de jaren 1940-45. Aan het einde van de eerste zin op bladzijde 55 wordt verwezen naar een kader met een overzicht van de verschillende munthuizen in de republiek op bladzijde 43; dit overzicht staat echter op bladzijde 58. Bladzijde 62 toont een aantal munten van Koning Willem I, waaronder een gouden vijfje, terwijl in het bijschrift op bladzijde 63 is vermeld dat een gouden tientje is afgebeeld. De schrijfwijze van De Nederlandsche Bank is vrijwel overal verkeerd als 'de' Nederlandsche Bank. Op bladzijde 64 is in het bijschrift omtrent de vervaardigde aantallen een woord weggevallen.

Op bladzijde 70 is vermeld mr Hoitsema; hij was echter dr, zoals op pagina 73 juist vermeld staat. De penningontwerpers Wienecke en Van der Hoef komen er op bladzijde 148 slecht af: hun namen worden vermeld als Wieneke en Van de Hoef. Op bladzijde 148 is sprake van de penning *Stormramp* uit 1925; bladzijde 149 vermeldt 1929, maar de penning heeft betrekking op de ramp van 1927. De keerzijde van deze penning is in een verkeerde stand afgebeeld. Bij *Dieren op munten* op pagina 184 is een penning afgebeeld. Deze penning van het Prins Bernhardfonds krijgt ten onrechte de titel Prins Bernhardprijs in het bijschrift. Op bladzijde 193 is prake van Nederlands-Indië, hoewel de juiste schrijfwijze nog altijd Nederlandsch-Indië is. Op dezelfde bladzijde is als circulatie bank op het bezette Java de Nanpatsubank genoemd, doch waarschijnlijk wordt hier de Nanpo Kaihatsu Kinko bedoeld.

Het boek is gebonden in een stevige, geplastificeerde kaft, die van fraaie afbeeldingen is voorzien. De voorplaat komt niet overeen met de afbeelding op de affiche, waarop een biljet van 25-gulden is afgebeeld. Op de kaft van het boek is dit biljet vervangen door een 50-gulden biljet, omdat het eerste de handtekening van Rost van Tonningen toonde! Dit schijnt men (terecht) al te dwaas te hebben gevonden.

Al met al een fraai vormgegeven boek dat zeker aan het doel waarvoor het is geschreven beantwoordt. ■

Tentoonstellingen

KUNST VOOR DE HAND, 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet.
Tot begin 1993 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

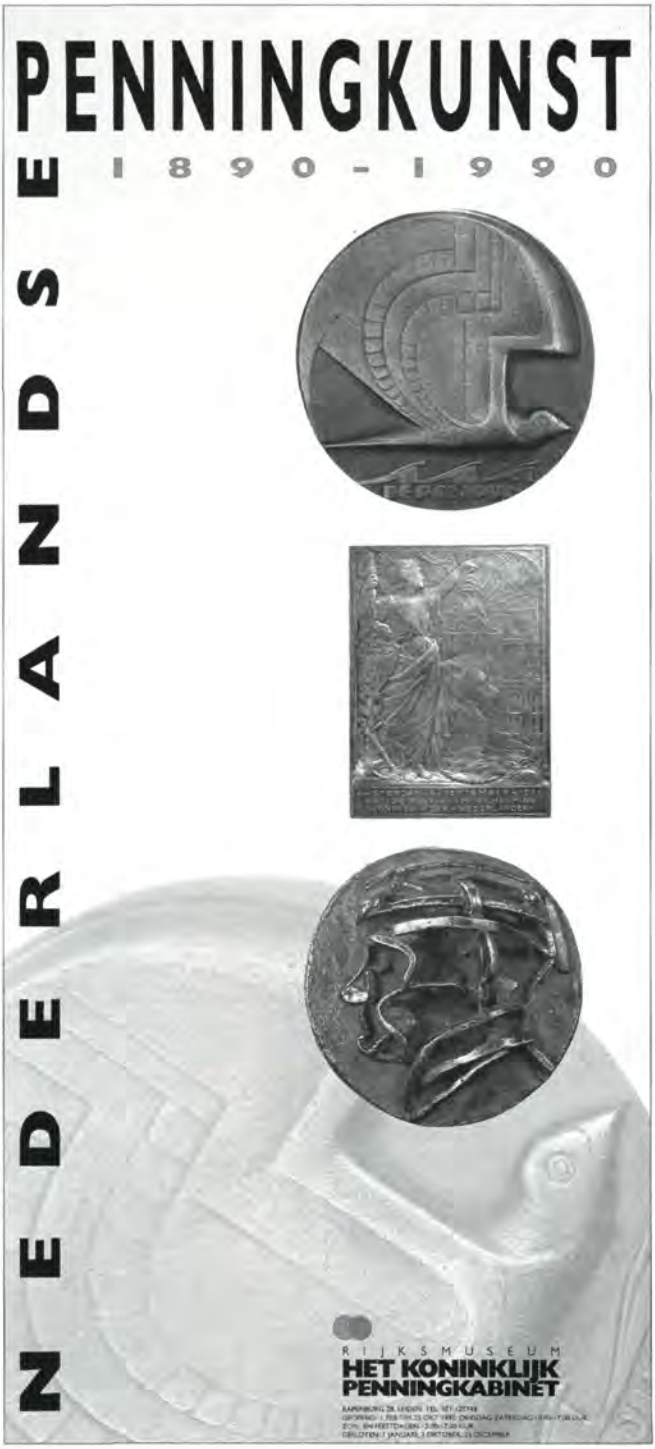
NEDERLANDSE PENNINGKUNST 1890-1990
Belangrijkste veranderingen in de penningkunst aan de hand van de meest sprekende penningen. Tot maart 1993 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden (zie hiervóór).

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het Museum van 's Rijks Munt Leidseweg 90 te Utrecht (030-910342); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

NET EVEN ANDERS
Expositie in het kader van het Nederlands Numismatisch Jaar 1992 en het 20-jarig bestaan van de Numismatische Kring Utrecht over valsemunterij in Nederland. Tot en met 15 april 1993 in het Museum van 's Rijks Munt te Utrecht (zie hiervóór).

400 JAAR OUDE WERKPLAATS VAN VALSEMUNTERS
Tot mei 1993 in Streekmuseum 'Het Land van Valkenburg' te Valkenburg (L).
In 1985 werd in de grotten bij Sibbe een complete valsemunterswerkplaats uit circa 1576 gevonden. Stempels, rondellen en gereedschap worden nu getoond in een omgeving welke zo getrouw mogelijk de werkelijkheid benadert.

BRUIDSSCHAT EN ERFENIS
Tot medio 1994 in Museum voor Volkenkunde te Rotterdam exposite over ceremoniële ruilmiddelen uit het Stille Zuidzee-gebied. ■

Verenigingsnieuws

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat: (Informatie over lidmaatschap)
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV, Postbus 98, 1000 AB Amsterdam, 020-5242274

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat: (Informatie over lidmaatschap en penningbestellingen)
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, 01830-26543
Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie *Nieuwsbrief voor de kringen*:
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis, 01899-14709

Secretariaten, tijdstippen en plaatsen van samenkomst

AMSTERDAM
Gooioord 158, 1103 CK Amsterdam, 020-699 31 18.
– oktober t/m mei op 2e maandag om 19.45 uur in 't Open Hof', Burg.Haspelslaan 129 te Amstelveen.

BLOEMBOLLENSTREEK e.o.
Regenvlietweg 31, 2191 BB De Zilk, 02520-15217.
– september t/m juni op 2e dinsdag om 19.00 uur in 't Poelhuys', Vivaldistraat 4 (Poelpolder) te Lisse.

BRABANT
Veldm. Montgomerylaan 571, 5612 BM Eindhoven, 040-441003.
– oktober tot mei op 2e woensdag om 20.00 uur, Parade 17 te 's-Hertogenbosch.

BREDA
'De Baronie, Overakkerstraat 187, 4834 XL Breda, 076-613935.
– voor data informeer bovenstaand adres; bijeenkomst om 20.00 uur in Gemeenschapshuis 'Doornbos' Abdijstraat 26 te Breda.

FRIESLAND 'Mr Jacob Dirks',
Hofstraat 12bis, 8861 EP Harlingen, 05178-17156.
– oktober t/m mei op afwisselende dinsdagen om 20.00 uur, Hoogend 18 te Sneek.

FRISIA Kleasterwei 37,
8511 AA Goingarijp, 05668-445.
– september t/m april m.u.v. december op laatste dinsdag om 19.00 uur in 'De Opdracht', Stationsweg 150b te Drachten.

GRONINGEN De Hilde 61,
9472 WP Zuidlaren, 05905-95975.
– september t/m mei 3e vrijdag om 20.00 uur in CJMV-gebouw, Spilsluizen 9 te Groningen.

's-GRAVENHAGE Postbus 421-A2,
2260 AK Leidschendam,
070-332 64 72 (tijdens kantooruren).
– september t/m mei op 3e dinsdag (zoveel mogelijk) om 20.00 uur in Remonstrantse Kerk, Laan van Meerdervoort 955 te Den Haag.

HOOGEVEEN Van Limburg Stirumstraat 31,
7901 AM Hoogeveen, 05280-67649.
– september t/m mei op 2e donderdag om 19.30 uur in 'De Tamboer', Hoofdstraat 17 te Hoogeveen.

KAMPEN 'Moneta Campensis'
Techniekweg 4, 8304 AW Emmeloord,
05270-97116
– Bijeenkomsten variabel, om 20.00 uur in 'Open hof' Lelystraat te Kampen.

KENNEMERLAND 2e Hogerwoerddwarsstraat 6, 2023 VJ Haarlem, 023-255765
– september t/m juni op 3e maandag om 19.30 uur in 'Buurtcentrum-Noord', Muiderslotweg 238 te Haarlem.

VALKENSWAARD Het Land van Ravenstein,
Eindhovenseweg 183,
5552 AC Valkenswaard, 04902-12350.
– oktober t/m juni op 1e maandag om 20.00 uur in 'De Schouw',
Brabantplein 1 te Uden.

LIMBURG Mergelweg 11,
6212 XA Maastricht, 043-215008.
– september t/m juni op 3e donderdag om 20.00 uur, Hotel Gerberga,
Volderstraat 3 te Meerssen.

NOORD-OOST POLDER Uranusstraat 5,
8303 ZW Emmeloord, 05270-16650.
– september t/m mei op laatste dinsdag om 20.00 u. in Ger. Centrum,
C. Dirkszplein 1 te Emmeloord.

OOST-NEDERLAND Deventerweg 164,
7203 AT Zutphen, 05750-13256.
– september t/m mei op 2e dinsdag om 19.30 uur (ruilen 19.30-20.00 uur) in 'De Klok', Lagestraat 2 te Dieren.

ROTTERDAM Sikkelkruid 14,
2914 TN Nieuwerkerk a/d IJssel,
01803-19813.
– oktober t/m juni op 1e maandag om 20.00 uur in Rudolf Mees-Instituut van Kon. Ammanstichting,
Boezemweg 171 te Rotterdam.

TWENTE Postbus 1204,
7500 BE Enschede, 053-775139.
– september t/m mei op 3e dinsdag om 19.30 uur in Hotel 't Lansink te Hengelo.

UTRECHT H.Tollenstraat 26,
3521 XX Utrecht, 0030-943854.
– september t/m april (niet in december) 4e woensdag om 19.30 uur in Vergadercentrum 'Majella',
Vleutenseweg 494, 3532 HZ Utrecht.

ZEELAND Breeweg 40,
4335 AR Middelburg, 01180-26294.
– september t/m juni op 2e donderdag om 19.00 uur in 'De Schakel',
Bachtensteene 14 te Middelburg.

ZWOLLE 'De Duit',
Irenestraat 1, 8019 XC Zwolle,
038-211443.
– september t/m mei op 3e maandag om 19.45 uur in 'Speeltuingebouw Assendorp', Geraniumstraat te Zwolle. ■

Zilveren jubileum 'Moneta Campensis'

De bekende numismatische kring 'Moneta Campensis' bestaat in maart a.s. 25 jaar.

Op zaterdag 13 maart houdt deze kring een numismatische dag van 10.00 tot 17.00 uur in gebouw 'De Hanzenstad', Oudestraat 135 te Kampen. U vindt daar o.a. een overzicht van 25 jaar 'Moneta Campensis', een expositie over de Kamper muntslag, een vitrine met detector-vondsten uit de regio en stands met handelaren. Bovendien de mogelijkheid om munten te laten determineren en om medeverzamelaars te ontmoeten.

n
v
m
h

opgericht 25 januari 1982

meer dan ooit is munten kopen een zaak van vertrouwen ...

leden van de n.v.m.h. zijn uw vertrouwen waard!

alle leden van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren onderschrijven de erecode welke door de vereniging is opgesteld.

- **garantie op de echtheid van munten en penningen**
- **objectieve en eerlijke voorlichting**
- **kwalificatie volgens gangbare normen**

ledenlijst per 1 januari 1993

lijst van aaneengesloten munthandelaren in alfabetische volgorde:

Batavia
G.J. Rietbroek
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
02159-16288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038-223368

A.G.van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043-215119

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040-123455
fax 040-110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
03445-1392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
03434-52838

H.B.U. n.v.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
Postbus 249
300 AE Rotterdam
010-4307866
fax 010-4307397

Holleman-munten
Mevr. M. Holleman
Min. Dr. Kuyperplein 64
7522 AW Enschede
053-338779

Honingh Munten
J.C. Honingh
Dorpsstraat 155
1566 AE Assendelft
02987-3094

L. Kevelam
Speulderweg 15[2]
3886 LA Garderen
05776-1955
fax 05776-1528

C.A.M. Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
05410-15879
fax 05410-20302

Mevius Numisbooks
J. Mevius Jr.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
05499-61322
fax 05499-61352

ING Bank
J. Evers
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020-65577375

Munthandel Oost-Brabant
M. v. Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
04120-24123
fax 04120-51014

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020-6230261
fax 020-6242380

Postzegel- en munthandel T. Peters
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020-6222530
fax 020-6222454

Van Roekel B.V.
E.D.J. van Roekel
Postbus 3
1400 AA Bussum
02159-49460

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
04750-16010
fax 04750-11682

Laurens Schulman b.v.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
02159-16632

Robert Schulman
Naarderstraat 67
1251 BG Laren NH
02153-10056
fax 02153-89749

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Ettten (Gld)
08350-27781

Sipiro Munten
P. Willems
Nassaulaan 5
6721 DW Bennekom
08389-18064

Fa. Velraeds
Viel 6
6456 AT Bingelrade
04492-3700

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
01854-1719
fax 01854-4424

J.B. Westerhof
Hoogend 18
8601 AE Sneek
05150-17198

corresponderend lid:
Münz Zentrum
W. Albrecht
Rubensstraße 42
5000 Köln 1 - B.R.D.
09-49221230848

Jean Elsen
Tervurenlaan 65
1040 Brussel
België
09-3227346356

secretariaat n.v.m.h.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen

Weet u dat er n.v.m.h.-geschenkbonnen bestaan van *f* 10,– en *f* 25,–?
Misschien een leuk idee om eens kado te geven.
Verkrijgbaar bij bovenstaande munthandelaren.

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Gespecialiseerd in antieke munten
en rekenpenningen.
vraag onze prijslijst aan.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

8e Holland Coin Fair

Van vrijdag 5 februari t/m zondag 7 februari a.s.wordt in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag de Holland Coin Fair gehouden. Deze belangrijke muntenbeurs wordt voor de achtste maal georganiseerd door de Stichting Bevordering Numismatiek, onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren.

Deelnemers zijn een selecte groep munthandelaren uit binnen- en buitenland en o.a. 's Rijks Munt te Utrecht.

De openingstijden zijn:

5 februari 17.00 - 21.00 uur
6 februari 10.00 - 17.00 uur
7 februari 11.00 - 17.00 uur

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Gespecialiseerd in gouden
en zilveren munten.
Tevens aan- en verkoop
van 's-Rijksmuntprodukten

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Telefoon nr. 040-123455
Telefax nr. 040-110845

INKOOP - TAXATIE - VERKOOP

Karel de Geus

Gespecialiseerd in gouden en zilveren munten
Open: dinsdag t/m zaterdag van 10.00-17.30 uur

Bezoek onze stand tijdens de Holland Coin Fair
in het Nederlands congresgebouw te Den Haag
op 5,6 en 7 februari a.s.

Lid Nederlandse vereniging
van munthandelaren

BATAVIA
Classical Coins & Banknotes

G.J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

n v m h

Onze winkel is geopend:

maandag 13.00 - 17.00 uur
dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur
zaterdag 10.00 - 16.00 uur

"A" MUNTENVEILING INTERATIONAL COIN AUCTIONEERS

DOORDUIN VAN MEURS COLLECTION

Adv. Peters

De collectie wordt tentoongesteld:

Holland Coin Fair
5-7 februari 1993.

TAXATIEWAARDE CIRCA f 750.000,—

** Collectie munten van het Koninkrijk en Nederlands Indië van 1815 tot 1980.*

** Circa 1.000 munten variërend van een paar gulden tot f 30.000,— per munt.*

** Vele zeldzaamheden in topkwaliteit:*
** 2½ cent 1942 zink * 10 cent 1818 * 10 cent 1944 DENVER*
** 25 cent 1817 * 1 gulden 1867 * zilveren dukaat 1815 * 3 gulden 1823 Brussel*
** 10 gulden goud 1818, 1819, 1826, 1848, 1850, 1851, 1892 en 1895*
** 20 gulden goud alle verschillende jaren * dubbele gouden dukaat 1854 **

MUNTENVEILING
INTERNATIONAL COIN AUCTIONEERS

Bekend om haar . . .

** Goede relatiebestand met koopkrachtige verzamelaars.*

** Numismatische vakkennis.*

** Uitgebreide advertentie-promotiecampagne, wereldwijd.*

** Aantrekkelijke veilingcatalogi.*

Indien u vragen heeft, neemt u a.u.b contact op met THEO PETERS: Telefoonnummer 020-6261818.

MUNTENVEILING
INTERNATIONAL COIN AUCTIONEERS
Rosmarijnsteeg 7 - 1012 RP Amsterdam - Holland
Tel.: 31 (0)20 - 626 18 18 - Fax: 31 (0)20 - 622 24 54

☐ *Stuurt u mij gratis en zonder enige verplichting de catalogus van 'DE DOORDUIN VAN MEURS COLLECTION' toe.*

NAAM .....
ADRES .....
POSTCODE .....
WOONPLAATS .....

Catalogus verschijnt medio januari

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Jean ELSEN N.V.

TERVURENLAAN 65 B 1040 BRUSSEL
Tel. + 32.2 734.63.56/736.07.12 Fax.+ 32.2 735.77.78

MUNTEN UIT DE OUDHEID, DE MIDDELEEUWEN EN DE MODERNE TIJDEN
PENNINGEN
OPENBARE VEILINGEN - VASTE PRIJSLIJSTEN
2600 NUMISMATISCHE BOEKEN

AANKOOP **VERKOOP** **EXPERTISE**

Wij houden jaarlijks vier veilingen met afwisselend antieke (Kelten, Grieken en Romeinen), byzantijnse en oosterse munten enerzijds, en munten van de middeleeuwen en de moderne tijden, alsook penningen, jetons en papiergeld anderzijds.
Hiervoor aanvaarden wij verzamelingen en losse stukken van hoge kwaliteit.
De veilingvoorwaarden worden op verzoek graag meegedeeld.
De veilingskalender ziet er als volgt uit:

N°	Inhoud	Einddatum inzending	Veilingsdatum
28	Oudheid, Byzantium, Oosten	31-12-92	13-03-93
29	Middeleeuwen, Moderne Tijden	31-03-93	12-06-93

Munthandel Verschoor

Rijksdaalder 1863 Proof, uiterst zeldzaam

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

1691.
Pacificatie
van Ierland
door D. Koene

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN	Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.
PENNINGEN	Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.
VEILINGEN	Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.
TAXATIES	Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.
PRIJSLIJSTEN	Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.
MANCOLIJSTEN	U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

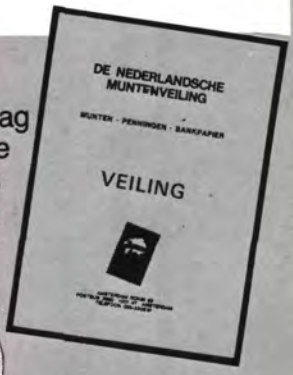
Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 1993, 17e JAARGANG NR. 2

Veiling – Auction

5–6 APRIL 1993

hotel JAN TABAK Bussum

Ter veiling komen vele kavels waaronder :
Nederlandse provinciale munten, Koninkrijk (o.a. Stempelproeven 2½ Gld 1848 Sch. 515a, b; Proefstukken 2½ Gld 1841 Sch. 517 a,b,c; 10 Ct 1944 Denver FDC; Hybride ontwerp / proefslag van Gld 1908 en 1911 Sch. 810 bb, e. etc.) / Ned. Indië met o.a. 24 Stuiver Batavia / Zuidelijke Nederlanden / Buitenlandse munten / Grote collectie Penningen / Papiergeld / Numismatische boeken

De rijk geïllustreerde veilingcatalogus wordt medio maart 1993 verzonden
Te bestellen, inclusief toegezonden lijst van opgebrachte prijzen, door overschrijving van f 25,– op postgiro 44 73 14

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven door de Stichting De Beeldenaar

Uitgave
Stichting De Beeldenaar
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)
Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 27.67.73.632 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
A.J. de Koning (hoofdredacteur), N.L.M. Arkesteijn, M.L.F. van der Beek H.A. Groenendijk, J. Limperg, K.A. Soudijn.
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-149941)

Vormgeving
Text & Design Group bv, Zuid-Scharwoude

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58); losse nummers *f* 7,50 (inclusief verzendkosten). Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers; abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 1 december van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven en adreswijzigingen zenden naar de uitgever.

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Drukwerk
Print Productions, Ursem

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
De koning en de vogel penning ontworpen door Linda Verkaaik 1992 (brons, geëmailleerd, 80 mm) zie pag. 322

De koning en de vogel **322**
GEER STEYN over de inschrijfpenning 1993 van de Vereniging voor Penningkunst door Linda Verkaaik

Mundus vult decipi **326**
J.J. GROLLE over het crimineel aspect van de Nederlandse muntslag (vervolg)

Boordpenningen **330**
L.M.J. BOEGHEIM over betaalpenningen aan boord van schepen

Een Maastrichtse oord zonder jaartal **339**
D.M. PURMER over een oord met een onbekende overslag

Penningkunst in beweging **342**
A.J. DE KONING over het symposium van de Vereniging voor Penningkunst

Boekbespreking **347**

Penningnieuws **348**

Verenigingsnieuws **350**

Tentoonstellingen **352**

Jaarverslag 1992 van de Vereniging voor Penningkunst **353**

Het Nederlands Numismatisch Jaar 1992 in retrospectief **355**
L.M.J. BOEGHEIM over de exposities en andere activiteiten in 1992

De koning en de vogel

Inschrijfpenning 1993 van de Vereniging voor Penningkunst

GEER STEYN

Inschrijfpenning

Tijdens de bijzondere algemene ledenvergadering van de Vereniging voor Penningkunst hebben de aanwezige leden ingestemd met het bestuursvoorstel om tot een verandering van het penninguitgifte-sytseem te komen. Naast een jaarpenning, die ieder lid krijgt toegestuurd, wordt de mogelijkheid geboden om een zogenaamde *inschrijfpenning* tegen een laag bedrag te bestellen. Gedurende drie maanden na het verschijnen van deze penning kan men van deze gelegenheid gebruikmaken; na de sluitingsdatum zal de penning niet meer besteld kunnen worden.

Dit jaar heeft de Vereniging gekozen voor een bijzondere penning nl. *De koning en de vogel* gemaakt door Linda Verkaaik. De penning heeft een doorsnee van 8 cm en is gegoten door de bronsgieterij Stijlaart te Rumpt. Tot 1 juli kunnen de leden op deze penning inschrijven. De kosten zijn *f* 140 inclusief verzending; te bestellen bij het secretariaat van de vereniging [Mw M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem].[1]

[1] zie de rubriek Verenigingsnieuws in dit nummer blz 350

De koning en de vogel, penning brons gegoten, geëmailleerd 80 mm.
Boven: de driedimensionale zijde (voorzijde)
Rechts: de tweedimenstionale zijde (keerzijde)

De penning *De koning en de vogel*

Direct valt de kleur op en het 'losse' karakter van de vorm. De penning is in brons gegoten en elk exemplaar is door de kunstenaar zelf geëmailleerd. Een techniek die in combinatie met koper veelvuldig is toegepast maar met brons een technisch hoogstandje genoemd mag worden.

Het is moeilijk om van een voor- en achterkant te spreken. Beide kanten bezingen één identiek thema: *De koning en de vogel*. De ene kant vertoont een duidelijk reliëf, de andere kant is vrijwel tweedimensionaal.

Lijkt de *driedimensionale kant* chaotisch op het eerste gezicht, al gauw wordt de tweedeling duidelijk. Rechts ligt het gedeelte van de koning: een gezicht met een kroon; links de vogel op een filigrainachtig opengewerkt fond. De vogel 'stoort' met z'n lichte en luchtige aanwezigheid de zwaarte van de koning en onttrekt zich zelfs aan de dwingende contour. De toepassing van kleur is van groot belang. Het kleurgebruik verleent toegang tot de penning. Door de kleuren wordt het figuratieve aspect vergroot. Gebruikt zijn blauw, rood, groen en twee kleuren geel. Heldere kleuren, die in de wirwar van structuren een bindende factor betekenen. Het geel duidt de kroon aan; het rood wordt in het gezicht gebruikt, het maakt de mond fel. Het groen en blauw bepalen de vogel. De wijze van kleuren suggereert welhaast een aquarel, het lijkt er losjes en vloeiend opgepenseeld; deze geeft – in combinatie met de 'losse' vormstuctuur en de aanwezige gaten – een prachtige eenheid aan de penning. Kleur en vormstuctuur zijn tot een gelijke beeldwaarde gebracht.

In de meeste *beeldhouwpenningen* is de wijze waarop het licht over de penning glijdt bepalend voor de plastische werking en de leesbaarheid van de voorstelling. Het licht doet de vorm spreken.

Interessant in deze penning is te constateren dat het licht en donker niet in dienst van de vorm staan: daarvoor is de vorm te veel gedesintegreerd. Door het geringe emaillegebruik wordt het licht en donker – opgeroepen door de vormstructuur – geconfisqueerd, weggezogen van het beeldhouwen naar het domein van de kleur, de aquarel. Slechts op die wijze laat de voorstelling zich lezen als een portret van *De koning en de vogel*.

Het lijkt of dit fenomeen zoals hier boven beschreven, nog meer in de andere kant – *de tweedimensionale zijde* – wordt onderstreept. Van een reliëf is geen sprake; hooguit herkennen we het ingekerfde portret links op de penning. Het tweedimensionale karakter overheerst. Geen spel tussen vorm en kleur. Alom aquarel, waarbij het patina volledig in dienst van de emaillekleuren is komen te staan.

De koning en de vogel

De titel van de penning klinkt als een sprookje. Linda Verkaaik heeft geen sprookje als uitgangspunt genomen, wel heeft zij zich laten inspireren door het boek van Erasmus *Lof der Zotheid*. Geboeid door het

LINDA VERKAAIK

Geboren in 1956 te Utrecht, kreeg haar opleiding aan de Akademie voor beeldende kunsten te Utrecht (email en beeldhouwen). Vervolgens aan de Rijksacademie te Amsterdam (beeldhouwen). Sinds 1987 is zij docente beeldhouwen aan de Vrije Akademie te Nunspeet. In 1985 ontving zij de eerste prijs voor beeldhouwen van de 'Fondation de Septentrion d'Albert Prouveaux' en in 1988 het Certificate of excellence for outstanding achievement in metalwork van IAC, New York. Twee van haar beelden zijn geplaatst in Nijkerk. Zij ontving onder meer opdrachten voor een emailpaneel voor Neitrico-Holding en een jubilarisbeeldje voor Aegon. Tot de meest recente opdrachten behoren een beeld-bankspeelobject voor de gemeente Gorssel en drie scheidingswanden en een receptiepaneel voor het Riagg te Dordrecht.

Linda Verkaaik ontwierp onder meer de penningen *Kloostertuin* (uitbeeldend de tweeledigheid van een paradijstuin, het aardse en het bovenaardse), *Slaap* (uitbeeldend een gevleugelde en een lichtvoetige droomwereld op respectievelijk de voor- en keerzijde) en *Round like a circle*.[2]

[2] Rubriek Penningnieuws *De Beeldenaar* 9 (1985) 22 en 9 (1985) 169 en 13 (1989) 26

thema macht en wijsheid heeft Linda haar eigen sprookje gecreëerd. Een beeldsprookje met z'n eigen koning en z'n eigen vogel: wie bezit de wijsheid? Dit thema komt veel in haar werk voor. Beelden die vrijwel alle een reliëfmatig karakter hebben waarin zij diverse materialen als goud, emaille, verschillende metalen fraai weet te combineren en tot een beeldeenheid weet te brengen. In veel van haar beelden treffen we het opengewerkte karakter aan. De letterlijke openheid onstaat door een galvanoplastische techniek.

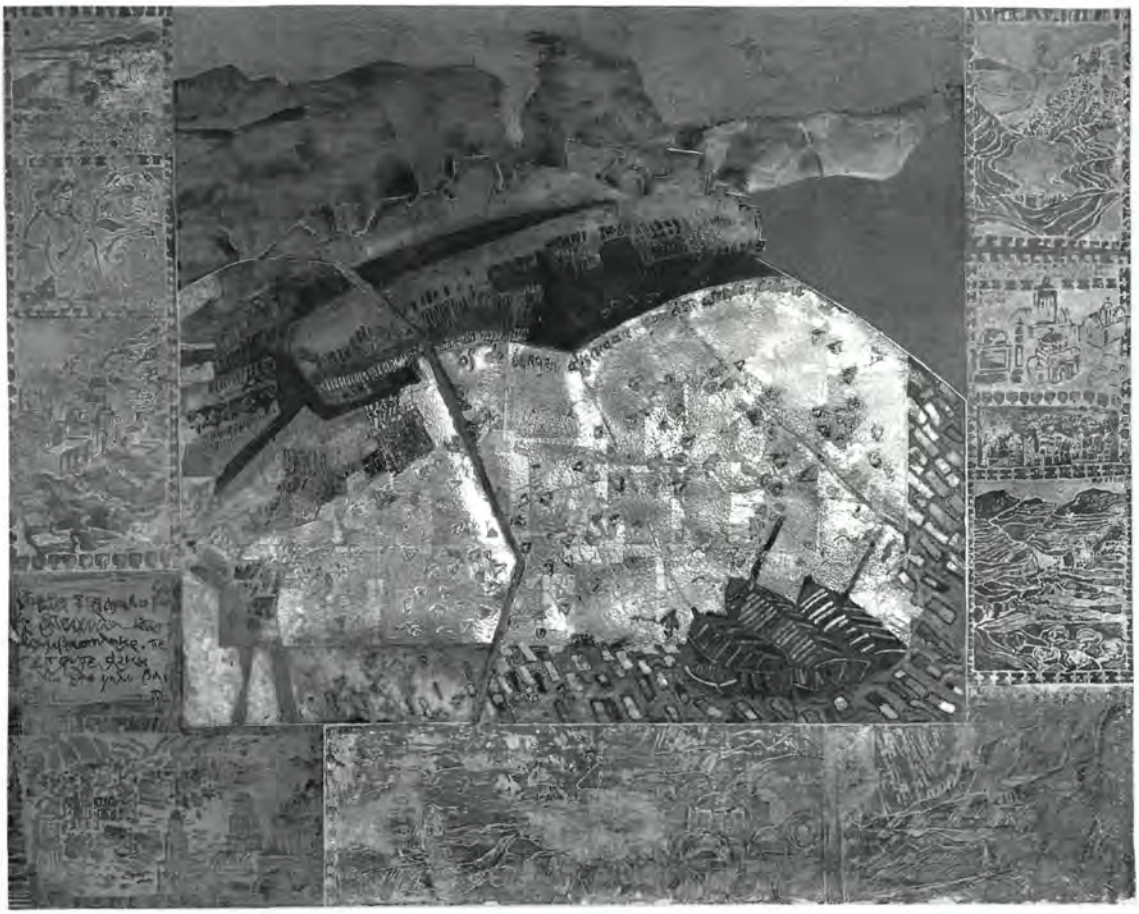
De galvanoplastische methode

Deze techniek werd in de 19e eeuw veelvuldig toegepast, denk maar aan het verkoperde kinderschoentje, het vastgelegde sentiment. In onze tijd geraakte dit in onbruik. Het is leuk te zien hoe Linda Verkaaik deze werkwijze nieuw leven heeft ingeblazen.[3] Deze methode is gebaseerd op electrolyse: een vorm, in was geboetseerd, wordt met zilververf ingesmeerd en verbonden aan een pool van een batterij. Het geheel wordt in een zuurbad gelegd, waarin een stuk koper ligt dat verbonden is met de andere pool.

[3] A.J.P.F. TEEUWISSE *Techniek van het beeldhouwen en plastisch vormgeven* (Rotterdam 1974) 83

Koning en vogel 1990, electrolytisch koper, email, goud. 46x37x9 cm.

Serifos 1989, zink, messing, email, goud. 98x84 cm.

Eenmaal aangeschakeld lost het koper op en zet zich op de zilverlaag vast. De tijdsduur en de stroomsterkte zijn bepalend voor de dikte van de koperlaag. Je kunt spreken van gestuurde grilligheid: alsof de techniek geaquarelleerd heeft volgens de wil en tijd van de kunstenaar. De imperfectie van het materiaal en de toevoeging van kleuren en andere materialen als goud en mozaïeksteentjes leveren de sfeer van een sprookje op. Een sprookje dat z'n bronnen doet vermoeden in de oude culturen zoals Byzantium en qua kunsthistorische context associaties oproept met de oude Italiaanse predaella's. Ook in deze eeuw vindt het werk van Verkaaik zijn voeding in bijvoorbeeld de Wiener Werkstätte. Even schiet mij het vroege werk van Kandinsky te binnen.

Op de driedimensionale kant van de penning staat het PK-teken onder het vogeltje. De andere zijde toont op dezelfde plaats de signatuur LV.

De penning *De koning en de vogel* door Linda Verkaaik is ruim van maat, levendig van karakter en vormt een aantrekkelijk buitenbeentje in de serie penningen zoals die door de Vereniging voor Penningkunst wordt uitgebracht. ■

Mundus vult decipi

Crimineel aspect van de Nederlandse muntslag[1]

J.J.GROLLE

3. Straf en strafmaat

De maatregelen die Karel de Grote nam om muntmisdrijven tegen te gaan, bleken al gauw niet afdoende. Van de in 805 ingevoerde centralisatie van de muntslag in de koninklijke paltsateliers was niet veel terecht gekomen. En toen kleinzoon Karel de Kale (823-877) bij monde van het edict van Pîtres (864) slechts tien ateliers erkende, kwam dit neer op het negeren van circa twintig muntbedrijven die toen illegaal in de Nederlanden bestonden.[2]

Ook Lodewijk de Vrome († 840) ondernam een poging zijn greep op het muntwezen te verstevigen en hij bedreigde valsemunters in zijn capitulare van 819 met lijfstraf en boete: *celui qui aura frappé de la fausse monnnaie, aura la main coupée, celui qui aura été complice payera soixante solidi de composition s'il est homme libre; il recevra soixante coups s'il est esclave.*[3] De lijfstraf, bestaande uit het afhakken van de rechterhand, was aldus een symbolische straf voor dieven die hadden genomen of onthouden wat anderen, i.c. de koning of de bevolking, toekwam.

Sinds het capitulare van Aken uit 802, waarin werd bepaald dat de keizerlijke macht aan God ontleend werd, waren alle wetten onder goddelijke ingeving – *divina inspiratione* – vastgesteld. Hierdoor en tevens door hun kruis- en tempelmotief en hun opschrift XPISTIANA RELIGIO kregen de munten van de Karolingers een kwasi-sacrale betekenis. Valsemunterij en muntschennis werden dan ook allengs beschouwd als heiligschennis (sacrilegium) en verdrukking (spoliatio pauperum) en als zodanig behalve aan de koninklijke, ook aan de bisschoppelijke rechtspraak onderworpen. Edict van Pîtres (864): *Sicut constitutum est de falsis monetariis... manum perdat, et ut sacrilegus ac pauperum spoliator publicae poenitentiae indicio episcopali subiciatur* (aldus is ten aanzien van valse munters bepaald dat hij zijn hand verliest en dat hij wordt onderworpen aan de bisschoppelijke uitspraak inzake algemeen strafrecht als heiligschenner en verdrukker der armen).[4]

Niet alleen symboliek, maar ook educatie speelde bij de rechtspraak een rol. In Engeland – het land van de kostscholen en openbare bibliotheken en dus van publieke opvoeding – vaardigde koning Aethelstan van Wessex en Mercia († 939) een wet uit die bepaalde dat de afgehakte hand ter onderrichting van de bevolking aan de deur van het munthuis diende te worden gespijkerd.[5]

De kerkelijke verordeningen uit 1310 van de Utrechtse bisschop Guy van Avesnes († 1317) spreken in één adem over falsarissen die brieven of zegels (dus ordonnanties) en munten vervalsen.[6]

Men beschouwde muntmisdrijven toen dus niet alleen meer als diefstal of heiligschennis, maar ook als aantasting van de rechten van de overheid die zich in de feodaliteit steeds verder hadden ontwikkeld. Inmiddels waren ook de straffen steeds gruwelijker geworden onder invloed van de religieuse opvatting dat men beter hier kon branden dan in het 'hiernamaals', en door de grote criminaliteit en de kleine pakkans. Een dergelijke *capitael crimen* werd dan ook niet meer met een lijfstraf bestraft, maar als halszaak met een straf tegen het leven: de doodstraf, en wel met de brandstapel of de ketel als het om schending van de hoge overheid ging, dus om laesio majestatis (majesteitsschennis). In het laatste geval werd de veroordeelde gekookt in een ketel met kokende olie en water of gloeiend lood.[7] Zo vinden we in het Groninger Stadrecht, gecodificeerd in 1425, doch stammend uit 1394: *Alle dieghene d(i)e valsch ghelt monten... op landes herenmunte... d(i)e hebben ghebroken ende verboert hoer*

[1] *Deze serie bestaat uit 5 delen*

[2] *NAGN* dl I, blz 258

[3] M. DE MAN Een praatje over valsche munten en valsche munters *TMPK* (1900) 35

[4] Zie: K.F. MORRISON and H. GRUNTAL, *Carolingian coinage New York* (1670) 24

[5] S. WIGERSMA Hzn. Valsch Geld *TMPK* (1908) 235

[6] S. WIGERSMA Hzn. Valsch Geld *TMPK* (1908) 238

[7] A. HALLEMA Een tweetal vonnissen wegens muntmisdrijven in de 17e eeuw *JMPK* (1951) 55

lijf ende guet... die sal men seeden in eenen ketel ofte bernen. Muntmisdrijven als aantasting van de lage overheid werden echter bestraft met het zwaard: *ende ist dat valsh ghelt op onser stad ofte ander staden ghelt ghemaket, so sal men hem alle(e)n dat hoeft alslaan.*[8] Als bijkomende straf werd men eerst nog gebrandmerkt met de letters FM *(falsator monetae).*

Maximilaan van Oostenrijk bevestigde als regent voor Filips de Schone de ketelstraf bij muntplakkaat van 14 december 1489 en eiste ten aanzien van de valse munter *correction & punition de son corps par de justice du chauldron* (verbetering en bestraffing aan den lijve door genoegdoening met de ketel).[9]

Helaas deden de beulen hun werk soms of niet goed, dan wel te goed. Zij vulden de ketel te weinig of stookten de vuurtjes te hoog op, zodat de ketels droog kookten en voor volgende executies onbruikbaar werden. Dit bracht voor de magistraat hoge kosten met zich mee hetgeen wellicht oorzaak is geweest dat Karel V in het begin van zijn regering de straf met de ketel verving door de straf met de brandstapel.[10]

Bij de jurist Yoost de Damhoudere (1507-1581) onderscheiden we in diens *Praxis Rerum Criminalium* (Handleiding bij het strafrecht, 1554) ingeval van valsemunterij, zijnde *gequetste majesteit, de straf metten Sweerde oft metten viere;* wie muntvervalsing pleegde, kreeg de *galg* en wie valse of vervalste munten verspreidde, werd *ghepuniert extraordinaerlijck ter descretie ende arbitrage van den Jughe.*[11]

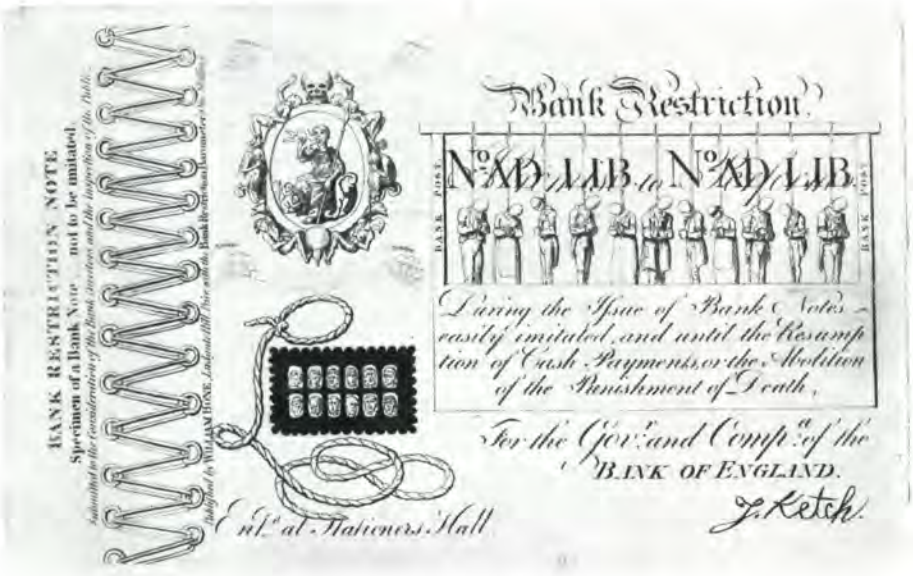
Tot dan toe waren alle strafbepalingen steeds opgenomen in de afzonderlijke muntwetten; een strafwetboek bestond immers niet. Wel was Karel V voor het Roomse rijk in 1532 tot een apart strafrecht gekomen – de *Constitutio Criminalis Carolina* –, doch dit gold niet voor de Nederlanden. Pas onder zijn zoon Filips II zou hier een dergelijk wetboek door de hertog van Alva op 5 mei 1570 worden ingevoerd met de zogenaamde *Criminele Ordonnantie,* die ten aanzien van muntmisdrijven bepaalde: *Alle vervalsching, conterfeiting van vremde of dezer Landen munt, begemuntery en particuliere muntslag buyten Ordonnantie van staet wordt voor muntvervalsching gehouden, en worden sulke onderwinders, wisselaers en leveraers met de doot en confiscatie van goed gestraft, niet tegenstaende eenig particulier octroy of consent by Heeren, Collegien, Magistraten of*

[8] VAN DER CHIJS Friesland 636 J.A. FEITH Valsche munters gezoden *TMPK* (1900) 177

[9] M. DE MAN, idem S. WIGGERSMA Hzn. Valsch Geld *TMPK* (1908) 239

[10] S. WIGERSMA Hzn. Valsch Geld *TMPK* (1908) 240

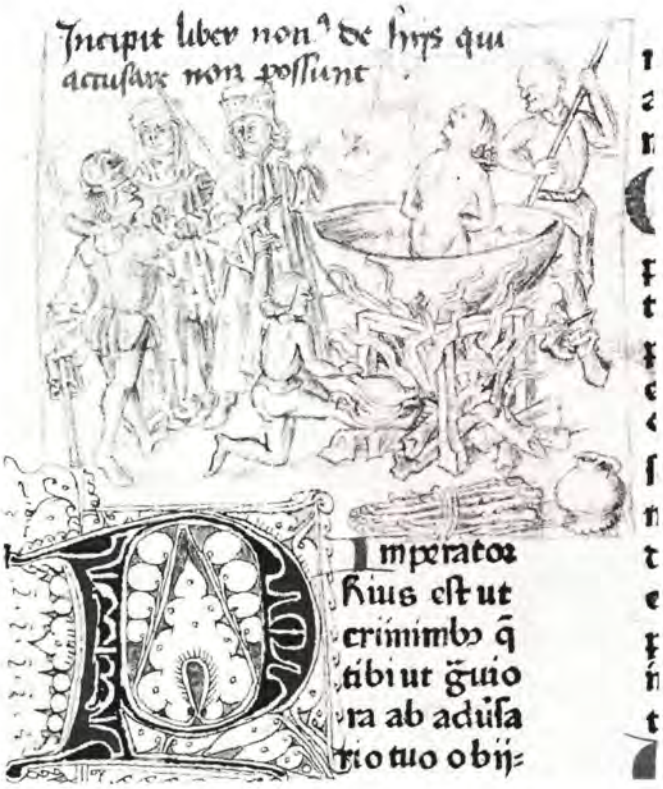
[11] M. DE MAN Een praatje over valsche munten en valsche munters *TMPK* (1900) 37-38

Spotprent in de vorm van een Engels bankbiljet als aanklacht tegen de doodstraf die ook in Engeland op muntmisdrijven stond. Van 1793 tot 1817 werden daar 313 personen ter dood veroordeeld wegens uitgifte van valse bankbiljetten. Het £-teken wordt gevormd door een strop; achter een tralievenster ziet men twaalf gevangenen; elf veroordeelden zijn reeds gehangen; in het vignet de maagd Brittannia die haar eigen kinderen verslindt. Het biljet is namens de Bank of England getekend door Joe Ketch, een scheldnaam voor de openbare beul. Gravure door George Cruikshank; uitgave van William Hone te Londen in 1819; 21x13 cm. (Waarde papierverzameling De Nederlandse Bank)

anderen gegeven.[12] Maar omdat bij de Pacificatie van Gent (1576) de Criminele Ordonnantiën van 1570 reeds werden geschorst, moesten de Staten-Generaal in hun muntplakkaten van 1586 (het zogenaamde Leicesterplakkaat) en 1622 toch weer een strafbepaling opnemen: *Zo wie goude of zilvre pennigen schroyt of mindert met ciment en sterke wateren of anders, en zulks bewezen zijnde, wordt opentlijk met de doot gestraft en zijne goedre geconfisqueert.*

Hoewel de codificaties van oude Landrechten de term ketelstraf handhaafden, werd de doodstraf wegens muntmisdrijven in de republiek sinds de 17e eeuw voltrokken met het zwaard.[13] Dat dit ook niet altijd even succesvol geschiedde, toont ons de executie van de Deense valsemunter Jannes Cristaense te Amsterdam in 1669. Deze *wiert wat te hooch getroffen aan 't hooft, en voors(egd hoofd) met het swaert afgesneede synde, is door de soon van den scherprechtere aen de gemeente vertoont.*[14] Steeds meer werd onthoofding echter vervangen door ophanging, evenals onthanding bij uitstek een straf voor dieven. Behalve de reeds genoemde brandmerking kende men bovendien als bijkomende straffen nog: tentoonstelling van de geëxecuteerde, het aan de kaak stellen van de veroordeelde, geseling, detentie, verbanning (tot de galeien), confiscatie van bezit, betaling van boeten en kosten van het geding, en openbare vernietiging van het *corpus delicti.*

Veroordeelde valsemunter
KB Den Haag 168 A 6 fol. 301 Codex Justinianus, Mainz, Peter Schoeffer, 26-1-1475 [abusievelijk niet vermeld bij de afbeelding in De Beeldenaar *16 (1992) 251]*

Deze wrede strafbepalingen hebben bestaan tot de invoering van het veel humanere *Crimineel Wetboek voor het Koningrijk Holland* in 1809, dat in 1811 werd vervangen door de *Code Pénal.* Sinds de 18e eeuw heeft men zich in de Republiek voor de uitvoering van die strafbepalingen echter beperkt tot de bijkomende straffen. Dat Casparus de Bunel in 1733 te Amsterdam toch wegens valsemunterij werd onthoofd, moet dan ook een uitzondering heten ten aanzien van een recidivist die kort daarvoor te Brussel reeds bij verstek tot de ketelstraf was veroordeeld.[15] Hieruit kan men overigens tevens opmaken dat de straftoemeting in de Zuidelijke Nederlanden minder mild was. In 1732 werden te Mechelen nog zes valsemunters verbrand en in 1728 was de ketelstraf nog ten uitvoer gelegd in Roermond.

Soms gold genade voor recht: dat ondervond in 1541 Catharina Chasseur, de verstoten echtgenote van Gerrit van Assendelft. Zij had in 's-Gravenhage valsemunterij bedreven en was veroordeeld tot de brandstapel. Koningin-gouvernante Maria begenadigde haar echter: de vuurdood werd vervangen door de verdrinkingsdood en de executie behoefde niet in het openbaar plaats te vinden![16] Moderatie van straf ook bepleitte in 1622 de bekende drost van Muiden, Pieter Cornelisz Hooft, bij het Hof van Holland ten behoeve van Samuel Danens die onder het gerecht van de Bijlmermeer valse schellingen en dubbele stuivers had gegoten. De motivatie daarvoor was, dat de delinquent geen strafblad bezat

en een arme man was met vrouw en vijf kinderen; bovendien waren zijn produkten zo slecht dat niemand ze voor echt zou aannemen.[17] Mildheid sprak ook uit de straf die de valsemunter Andries Jansz Stock in 1642 te Amsterdam werd opgelegd: hij werd veroordeeld tot 14 jaar tuchthuis en betaling van de kosten. Prins Frederik Hendrik verleende hem echter gratie vanwege zijn hoge leeftijd van 61 jaren.[18]

In 1886 werd de *Code Pénal* vervangen door het huidige *Wetboek van Strafrecht.* Hierin komt de doodstraf die in 1870 was afgeschaft in het geheel niet meer voor; strafbepalingen ten aanzien van valsheid in muntspeciën en munt- en bankbiljetten worden daarin geregeld onder titel X, artikel 208 tot en met artikel 215. Deze bepalingen vallen onder het zogenaamde *universaliteitsbeginsel;* ze gelden ongeacht de nationaliteit van de dader en de plaats waar het delict is gepleegd. De zwaarste straf in deze is thans negen jaar gevangenisstraf. ■

wordt vervolgd

[12] M. VAN DE VRUGT De criminele Ordonnantiën van 1570, Zutphen (1978) 99 e.v.

[13] Ommelander landrecht 1601, Oldambster landrecht 1618, Selwerder landrecht 1673. Zie J.A. FEITH Valsche munters gezoden *TMPK* (1900) 178-179

[14] M.G. EMEIS JR De zaak Cristiaense; valsheid in geschroefde, *Ons Amsterdam* (1977)38

[15] A. HALLEMA Een tweetal vonnissen wegens muntmisdrijven in de 17e eeuw *JMPK* (1951) 58

[16] MOLHUYSEN en BLOK *NNBW*, dl.VII blz. 35, sub voce Assendelft

[17] J.E. TER GOUW Over valsche munten en munters *TMPK*(1909) 120-121

[18] A. HALLEMA, zie noot 15

A. G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel. (31) (0) 43-215.119
fax (31) (0) 43-216.014

VEILING NR. 19 IN MAASTRICHT
19 EN 20 APRIL 1993

Ter tafel komen:
- Griekse munten;
- Romeinse munten;
- Betaalbare Nederlandse munten, zowel Provincie als Koninkrijk;
- Buitenlandse munten, o.a. *Frankrijk* (Karolinger en middeleeuwen); *Duitsland* (Middeleeuwen, veel Aken en Keulen; een prachtverzameling Mansfeld); *Moderne munten* van de landen van de Golf, Zuid-Afrika en de Balkan;
- Penningen;
- Eretekenen;
- Bankbiljetten;
- Numismatische boeken.

De catalogus kost *f* 20, gaarne over te maken m.v.v. Veiling 19, op postgiro 15.38.597 t.n.v. A.G. van der Dussen b.v. Hondstraat 5 6211 HW Maastricht

Van onze Belgische relaties verlangen wij Bfrs. 400 in bankbiljetten

A.G. van der Dussen b.v.,
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel: 043 - 215.119
fax: 043 - 216.014

Boordpenningen

L.M.J. BOEGHEIM

Inleiding

Boordpenningen zijn betaalpenningen of tokens voor gebruik aan boord van schepen. In de bij 's Rijks Munt aanwezige correspondentie wordt vaak gesproken over boordgeldpenningen of over boordgeld. Deze laatste term kan enige verwarring wekken daar aan boord van schepen ook wel eigen papieren betaalmiddelen gebruikt zijn. In dit artikel zal zoveel mogelijk de aanduiding boordpenningen gebruikt worden om aan te geven dat het gaat over metalen betaalmiddelen. Bij een drietal Nederlandse rederijen zijn in de periode na de Tweede Wereldoorlog boordpenningen gebruikt. Dit waren:

- N.V. Stoomvaart Maatschappij 'Nederland', Amsterdam (kortweg *SMN*)
- Holland-Amerika Lijn (N.V. Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaart-Maatschappij, Rotterdam) (kortweg *HAL*)
- PHs. Van Ommeren N.V., Rotterdam

Boordpenningen werden om verschillende redenen ingevoerd. Bij de *SMN*, die in 1947 als eerste tot invoering overging, was gebrek aan pasmunt de voornaamste oorzaak. Door de in de herfst van 1945 doorgevoerde geldsanering, waarbij alleen bankpapier kon worden ingeleverd, waren vele Nederlanders ertoe overgegaan de zinken pasmunt op te potten. De *SMN* voerde boordpenningen zowel voor haar passagiers als voor de bemanningen van haar schepen in. Bij de *HAL*, die in 1948 tot bestelling overging, dienden de boordpenningen ter vervanging van waardecoupons, die ten laste van een door de passagiers geopend boordaccreditief werden afgegeven ter betaling van dranken en dergelijke. Philips van Ommeren daarentegen, die eerst in 1964 boordpenningen invoerde, bracht deze uitsluitend onder haar bemanningen in omloop ter vereenvoudiging van de administratie en om zoekraken van drankbonnen

Stoomvaart Maatschappij Nederland, boordgeld 500 cent

Stoomvaart Maatschappij Nederland, boordgeld 10 cent

te voorkomen. Hier was het oogmerk het overvloedig drankgebruik van vooral lagere bemanningsleden in de hand te houden, waartoe elk bemanningslid een bepaald bedrag aan boordpenningen als voorschot op zijn gage ontving. Kantineartikelen, kosten van telegrammen en portokosten dienden ook in boordpenningen te worden afgerekend. Het idee was van de *SMN* en de *HAL* overgenomen.

Op den duur bleken de gezagvoerders, die maandelijks de beschikbaar gestelde boordpenningen in hun kasstaten moesten verantwoorden, niet erg gelukkig met dit systeem. Ook de bemanningen waren er niet bijster over te spreken. Men voelde zich onder curatele gesteld. Toch is de *SMN* nog tot in de zestiger jaren doorgegaan met het gebruik van boordpenningen. De *HAL* heeft er slechts kort mee gewerkt, PHs. van Ommeren een tiental jaren. Opvallend was dat er vrij veel boordpenningen gewoon verdwenen. Ze werden als curiositeit meegenomen, gingen verloren, of bleven in kleding achter.

Nadat tot afschaffing was overgegaan heeft de *SMN* de nog aanwezige boordpenningen onder personeel en oud personeelsleden verdeeld. PHs. van Ommeren heeft de overgebleven boordpenningen omstreeks 1975 bij 's Rijks Munt ingeleverd. Wat er met de ingewisselde boordpenningen van de *HAL* is gebeurd is niet bekend.

Boordpenningen van de SMN[1]

Begin oktober 1947 bezocht de heer Nagtzaam van de *SMN* 's Rijks Munt in Utrecht om de aanmaak van boordpenningen te bespreken.[2] De *SMN* wenste verschillende afmetingen waaronder een achtkantige stuiver. Gevraagd werd een tropen-bestendige aluminium alliage, die ook bestand diende te zijn tegen vocht en zilte lucht. Gedacht werd aan 30.000 tot 75.000 stuks per denominatie, te leveren in series van 25 stuks tot een waarde van *f* 10,- per serie (6 x 100 cent; 4 x 50 cent; 5 x 25 cent; 5 x 10 cent en 5 x 5 cent).

's Rijks Munt stelde voor de penningen van 5, 10 en 25 cent in brons uit te voeren met een diameter van respectievelijk 16, 20 en 24 mm en de penningen van 50 en 100 cent in corrosie-bestendig aluminium met diameters van respectievelijk 26 en 31 mm. Op de voorzijde zou het monogram van de *SMN* worden aangebracht en op de keerzijde het woord *boordgeld* en de waardeaanduiding. De gereedschapkosten (kosten voor stempels e.d.) bedroegen *f* 650 terwijl voor de aanmaak van 30.000 series *f* 2.800 werd gevraagd.

Op 11 oktober 1947 vroeg de *SMN* telefonisch de serie-indeling te wijzigen, de totale nominale waarde op *f* 100.000 te stellen en in plaats van het monogram *SMN* een vlag of iets dergelijks aan te brengen. Ook het omschrift moest worden gewijzigd. Enkele dagen later kwam de *SMN* met een schriftelijk voorstel, waarin sprake was van:

10.000 stuks	van	250 cent
60.000 stuks	van	100 cent
50.000 stuks	van	50 cent
40.000 stuks	van	25 cent
40.000 stuks	van	10 cent
20.000 stuks	van	5 cent

's Rijks Munt bood de gevraagde partij aan voor *f* 5.450 inclusief O.B. De penningen van 5, 10 en 25 cent zouden in brons worden uitgevoerd en die van 50, 100 en 250 cent in aluminium in de eerder voorgestelde diameters. De penning van 250 cent met een diameter van 38 mm. Alle penningen zouden aan de voorzijde het bedrijfsvignet tonen en aan de keerzijde de naam van de Maatschappij, de aanduiding boordgeld en de waarde. De order volgde op 18 oktober 1947 met het dringende verzoek half december te leveren in verband met de afvaart van het m.s. Oranje, voorzien voor eind december vanaf Amsterdam. Op 21 oktober 1947 verzocht de Directie van de *SMN* in een vertrouwelijke brief de mening van 's Rijks Muntmeester over het vraagstuk van het eventueel vervalsen of namaken van deze penningen door onbevoegden. De directie vroeg naar de technische uitvoerbaarheid van een geheim merkteken dan wel van een andere wijze van bescher-

[1] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden, dossier 203 (1947), 204 (1948, 1949, 1953) en 205 (1957 en 1959); Diverse leveranties, omslag penningen en insignes.

[2] Archief 's Rijks Munt idem, dossier 203. Eind 1946 heeft de Dienst Magazijn Materiaal van de SMN eenvoudige betaalpenningen voor haar installaties aan wal bij 's Rijks Munt besteld. In 1947 werden 1000 eenzijdige, met de letters SMN geslagen, messing penningen met afmetingen van circa 2 x 2 cm af geleverd. De penningen, in de correspondentie van 's Rijks Munt wordt gesproken over werkliedenpenningen, waren genummerd 4001 tot en met 5000. Later in 1947 en begin 1948 werden in totaal nog 2350 identieke, maar van aluminium gemaakte penningen besteld. Het merendeel hiervan was bestemd voor de Volksbond Cantine (loods Java). Deze betaalpenningen kunnen misschien als voorlopers van de boordpenningen worden beschouwd.

ming tegen namaak. Hierop stelde 's Rijks Munt voor op de aluminium stukken een randschrift aan te brengen, bijvoorbeeld *SMN* met een golflijn of één of meer sterren. Het was uitgesloten dit na te maken zonder dat dit direct zou opvallen. Ook kon hierin nog een bijzonder onopvallend kenmerk worden aangebracht. De extra gereedschapkosten bedroegen echter per soort circa 200 dus voor drie soorten circa *f* 600. Bovendien zou voor het aanbrengen van het randschrift *f* 210 extra moeten worden berekend. Voor de lagere denominaties achtte 's Rijks Munt de neiging tot namaken gering, terwijl deze munten bovendien in brons zouden worden uitgevoerd, dat zeer lastig was om te vervalsen. Men adviseerde een kartelrand, waarvoor de kosten, inclusief extra gereedschap *f* 215 bedroegen. Nadat 's Rijks Munt er nog op had gewezen dat het aanbrengen van een randschrift de levertijd van een eerste zending in ieder geval tot januari 1948 zou verlengen, verzocht de *SMN* op 3 november 1947 de stukken van 250, 100 en 50 cent te voorzien van het randschrift: *SEMPER MARE NAVIGANDUM* (= de zee moet altijd bevaren worden), met tekens voor beveiliging tegen namaak. De bronzen stukken konden met een gladde rand worden geleverd, waardoor de extra kosten voor de kartelrand konden vervallen. De bestelde penningen werden 30 december 1947 in Utrecht aan de *SMN* overgedragen.

Op 6 augustus 1948 kon de *SMN* tot haar genoegen mededelen dat de penningen uitstekend hadden voldaan. De nieuwe boordpenningen waren een groot succes, ze waren ook bij de passagiers goed in de smaak gevallen. Er bestond behoefte aan een hogere waarde, zodat een penning van 500 cent werd voorgesteld in dezelfde afmeting als die van 250 cent en eveneens van aluminium maar in een afwijkende kleur, eventueel acht- of zestienkantig of met een ingeponst gat. 's Rijks Munt schreef dat het mogelijk was de penningen in iedere gewenste kleur elektrolytisch te kleuren, zoals ook bleek uit een tweetal monsters. 's Rijks Munt verzocht deze in de tropen te willen beproeven, hoewel ze de verzekering had ontvangen, dat de opgebrachte laag alleen met geweld viel te verwijderen. Bovendien was het mogelijk de penning uit twee metalen te vervaardigen, bijvoorbeeld een bronzen rand en een aluminium middenstuk. Ook hiervan stuurde 's Rijks Munt een proef. Een acht- of zestienkantig stuk bracht vele bezwaren met zich, zodat dit niet in overweging kon worden genomen. Omtrent de verdere uitvoering werd mondeling overleg aanbevolen.

Op 28 augustus 1948 bestelde de *SMN* 50.000 stuks van 10 cent en 40.000 stuks 5 cent, zoals eerder geleverd. Ook werd prijsopgave gevraagd voor stukken van 500 cent met bronzen rand en aluminium middenstuk. De order voor de 5 en 10 cent stukken werd op 17 september 1948 door de heer Nagtzaam telefonisch verhoogd tot 100.000 stuks van elke denominatie. Hoewel 's Rijks Munt nog voorstelde de stukken van 500 cent in dubbele dikte van die van 250 cent uit te voeren, verzocht de *SMN* toch de aanmaak met bronzen rand en aluminium middenstuk in overweging te willen nemen. 's Rijks Munt bood daarop 5000 respectievelijk 10.000 stuks penningen van 500 cent aan voor *f* 1.250 respectievelijk *f* 2.000 voor levering begin 1949. Reeds 27 september 1948 volgde de order voor 10.000 stuks, met het verzoek de aflevering zo mogelijk vóór 28 december 1948 te doen plaatsvinden, want dan vertrok het m.s. Oranje weer van Amsterdam. Een ontwerptekening was bijgesloten. Twee maanden later keurde de *SMN* de toegezonden proef goed.
De bestelde 5 en 10 cent stukken werden op 14 oktober per schipper Van Arkel verzonden in een drietal afgesloten vaten, gemerkt RM 21, 30 en 46. De lege vaten werden door de *SMN* prompt geretourneerd. De penningen werden gefactureerd voor *f* 2.530, inclusief 3% O. B. De penningen van 500 cent werden op 22 december 1948 te Utrecht aan de *SMN* overgedragen in 50 zakken, elk bevattend 200 stuks, tegen berekening van *f* 2.000, inclusief 3% O.B.

In 1949 volgden nieuwe orders. Allereerst op 19 januari 1949 een telefonische bestelling van 8.000 stuks van

Ontwerpschetsen boordgeld

250 cent, te leveren voor het vertrek van het m.s. Grote Beer op 2 februari 1949. Enkele dagen later bleek de *SMN* zich te hebben vergist; de bedoeling was om 20.000 stuks te ontvangen en niet *f* 20.000. De gehele partij kon reeds op 31 januari 1949 bij 's Rijks Munt in ontvangst worden genomen in 100 zakken à 200 stuks tegen een totaalprijs van *f* 1.250, inclusief 3% O.B.
Op 21 februari volgde een grotere bestelling, bestaande uit:

10.000 stuks van	500 cent,
(Waarvan 3000 stuks voor 1 maart	
moesten worden geleverd)	
20.000 stuks van	250 cent
5.000 stuks van	100 cent
4.000 stuks van	25 cent

Hiervan konden op 28 februari 1949 al 1500 stuks van 500 cent in ontvangst worden genomen. Op 11 april 1949 nam de *SMN* in Utrecht nog 8.500 stuks van 500 cent in ontvangst, verpakt in 42 zakken à 200 stuks en één zak met 100 stuks. Ook werden 5000 stuks van 100 cent, verpakt in 10 zakken à 500 stuks en 4000 stuks van 25 cent, verpakt in 4 zakken à 1000 stuks afgeleverd. De resterende 20.000 stuks van 250 cent werden 13 mei 1949 te Utrecht aan de opdrachtgever overgedragen. 's Rijks Munt factureerde deze partij als volgt:

10.000 stuks 500 cent met aluminium kern en bronzen rand	*f* 2.000
20.000 stuks 250 cent in aluminium	*f* 1.250
5.000 stuks 100 cent in aluminium	*f* 175
4.000 stuks 50 cent in brons	*f* 110
Totaal, inclusief 3% O.B.	*f* 3.535

Op 23 november volgde nog een bestelling voor 5000 stuks van 100 cent voor levering vóór eind 1949. 's Rijks Munt maakte van de gelegenheid gebruik de *SMN* te verzoeken enkele penningen die aan boord hadden gecirculeerd aan haar te willen retourneren om de alliage te kunnen beoordelen. De *SMN* schreef daartoe een serie van het m.s. Tabinta beschikbaar te willen stellen, die 2 december 1949 werd opgestuurd. Verdere gegevens hierover ontbreken, zodat aangenomen mag worden dat de penningen redelijk aan de gestelde eisen voldeden. De bestelde 5000 stuks van 100 cent werden 23 december 1949 per bode Van Arkel afgeleverd in een kist die 10 zakken à 500 stuks bevatte. De prijs bedroeg *f* 175, inclusief 3% O.B. De lege kist werd 3 december 1949 teruggestuurd.

Het duurde daarna bijna 4 jaar voordat de *SMN* op de boordpenningen terug kwam. Op 12 augustus 1953 bezocht de heer Van Manen van de *SMN* 's Rijks Munt teneinde de mogelijkheid van boordpenningen van 25 cent in een nieuwe, vierkante uitvoering te bespreken. Reeds de dag erop ontving de *SMN* een viertal proefplaatjes van 20 x 20 mm, twee in brons en twee in aluminium met het verzoek te willen opgeven aan welk metaal de voorkeur werd gegeven. De *SMN* koos voor aluminium en vroeg begin september 1953 offerte voor 100.000 stuks. Deze werden aangeboden voor *f* 2.000 plus *f* 375 voor stempelgereedschap. Bijgevoegd was een schets met de aan te brengen inscriptie, waarbij het omschrift op de keerzijde zou komen te vervallen.

De *SMN* verleende 16 september 1953 de opdracht voor 100.000 stuks volgens schets, doch verzocht het omschrift op de keerzijde te handhaven, echter in het lettertype dat gebruikt was voor het 5 cent stuk. Het woord *boordgeld* diende in zijn geheel boven de cijfers te worden opgenomen en het woord *Nederland* aan één rechte zijde. 's Rijks Munt zond op 23 september 1953 een nieuwe schets waarin rekening was gehouden met de opmerkingen en waarmee de *SMN* zich kon verenigen. Op 19 november 1953 werd de aflevering gereclameerd. De verzending vond op 3 december 1953 plaats per bode Van Arkel, verpakt in een tweetal vaten, gemerkt RM 76 en 72, inhoudende respectievelijk 49 en 51 zakken met elk 1000 stuks. Van Arkel bracht de lege vaten op 8 december 1953 terug. Zoals overeengekomen vond de facturering plaats tegen *f* 2.375, inclusief 4% O.B.

Weer verstreken meer dan drie jaren voordat de *SMN* offerte vroeg voor een aanvulling in de waarden 5 en 10 cent, waarvan men 50.000 stuks van elk nodig had.

TABEL VAN DE GELEVERDE AANTALLEN

Waarde	1947	1948	1949	1953	1957	1959	Totaal
500 ct al/br		10.000	10.000				20.000
250 ct al	10.000		40.000				50.000
100 ct al	60.000		10.000			5.000	75.000
50 ct al	50.000						50.000
25 ct br	40.000	4.000					44.000
25 ct al				100.000			100.000
10 ct br	40.000	100.000			50.000		190.000
5 ct br	20.000	100.000			50.000		170.000

Monsters waren bij de aanvraag bijgesloten. Ze werden op 4 januari 1957 aangeboden voor de totaalprijs van *f* 2.000, inclusief O.B., maar exclusief verpakking, met een levertijd van 6 weken. De order volgde kort daarop. De aflevering vond ook ditmaal met bode Van Arkel plaats en wel op 11 februari 1957. De stukken waren in twee vaten, RM 4 en 39 verpakt, die elk 50 zakken à 1000 stuks bevatten. De monsters werden door 's Rijks Munt geretourneerd, terwijl de *SMN* op haar beurt de vaten retourneerde. De rekening bedroeg ditmaal *f* 2.000,-, verhoogd met *f* 1,34 voor vracht op retour emballage, inclusief 5% O.B.

De laatste order van de *SMN* voor 5000 stuks penningen van 100 cent volgde op 18 augustus 1959. 's Rijks Munt liet weten dat de prijs *f* 250 zou gaan bedragen, inclusief de vernieuwing van het stempelgereedschap. De overige voorwaarden golden conform de vroegere leveranties. Op 21 september 1959 volgde de aflevering per bode Van Arkel in een kistje, inhoudende 10 zakken à 500 stuks met een gewicht van 16 kg. Berekend werd een bedrag van *f* 251,50 inclusief verzendkosten en 5% O.B.

In totaal heeft de *SMN* voor nominaal *f* 388.500 aan boordgeld in omloop gebracht.

De boordpenningen van de HAL[3]

Op 4 februari 1948 schreef de *HAL* aan 's Rijks Munt waardecoupons in omloop te hebben gebracht, die ten laste van een boordaccreditief werden afgegeven voor betaling van dranken enz. door haar passagiers. De *HAL* wilde deze coupons door metalen penningen vervangen en verzocht derhalve prijsopgave voor:

6000 stuks van $ 0,05
7000 stuks van $ 0,10
6000 stuks van $ 0,25
7500 stuks van $ 1
2000 stuks van $ 5

Van bevriende zijde was vernomen dat reeds dergelijke penningen waren geleverd. De *HAL* vroeg monsters en voegde er aan toe dat de tekst op de penningen nog nader zou worden opgegeven. 's Rijks Munt zond omgaand een serie *SMN* penningen en vroeg nadere inlichtingen. Er werd aan toegevoegd dat om de gedachten te bepalen de gevraagde aantallen op circa $ 700 zouden komen. De *HAL* vroeg om een opgave van kunstenaars, die een smaakvol ontwerp zouden kunnen leveren, want *er kon van deze penning een niet te verwaarlozen propaganda-waarde uitgaan.* 's Rijks Munt antwoordde dat in verband met de beperking in de afmetingen van 16 tot 38 mm de serie ontwerpen sober moest worden gehouden. Aanbevolen werd Prof. dr. L.O. Wenckebach in Noordwijkerhout, voorts de graveurs van 's Rijks Munt. Per omgaande liet de *HAL* weten zich met Prof. Wenckebach in verbinding te zullen stellen, maar men verzocht toch ook 's Rijks Munt ontwerpen te willen indienen, waarop voor-

[3] Archief 's Rijks Munt idem, dossier 218; omslag scheepspenningen HAL.

gesteld werd een en ander met een vertegenwoordiger van de *HAL* in Utrecht te bespreken. Dit gesprek vond op 12 maart 1948 plaats en op 23 maart stuurde 's Rijks Munt aan de *HAL* een tweetal ontwerpschetsen in aansluiting op dit onderhoud.

De directie van de *HAL* schreef in haar brief van 7 april 1948 waardering te hebben voor het toegezonden ontwerp, maar zij vroeg zich wel af of het scheepssilhouet niet te klein werd om nog te spreken. In ieder geval kwam het de directie voor, dat de onderbreking van het woord *HOLLAND* een bezwaar vormde, dat om een oplossing vroeg waarbij tevens de letters *N.A.S.M.* zouden moeten worden opgenomen als onderdeel van de naam van de vennootschap. Bij nader inzien was de directie ook tot de gevolgtrekking gekomen dat de woord en *BOARD MONEY* beter konden worden vervangen door *SHIP'S CURRENCY*. De directie schreef over een nieuw ontwerp te willen overleggen en tevens bij Prof. Wenckebach te willen informeren of deze bereid zou zijn een ontwerp te maken. Van dit laatste schijnt nooit iets te zijn gekomen.

Holland-Amerika Lijn Boordgeld 25 $-cent (1948)

's Rijks Munt antwoordde op 10 april 1948 dat het scheepssilhouet van de 'Nieuw Amsterdam' op de penning werd geplaatst op grond van het onderhoud met de heer Reuchlin, dat op 12 maart 1948 had plaatsgehad en waarbij dit als premisse werd gesteld. De beoordeelde schets had betrekking op het stuk van 24 mm diameter, de beide andere afmetingen waren 16 en 20 mm zodat het bezwaar van de te kleine afbeelding zich daarbij nog sterker zou voordoen. Er waren dan ook twee oplossingen mogelijk, namelijk een eenvoudiger embleem zoals de maatschappijvlag van het briefvignet, waarbij tevens een oplossing voor de letters *N.A.S.M.* was gevonden of het scheepssilhouet, waarbij echter de artistieke kwaliteiten naar de achtergrond moesten worden geschoven. Ruim een maand later kwam de HAL op de kwestie terug. Er werd akkoord gegaan met het idee de maatschappij vlag op de penningen te plaatsen. Men vroeg prijzen voor 6000 stuks van 5 cent, 7000 van 10 cent en 6000 van 25 cent. Ook wilde men weten of het in omloop brengen niet in strijd moest worden geacht met de Nederlandse wet. Eind mei bood 's Rijks Munt de gevraagde aantallen aan voor *f* 380 verhoogd met *f* 425 voor het stempelgereedschap en met een levertijd van 6 maanden. Het in omloop brengen was niet in strijd met de wet. Half juni 1948 volgde de opdracht met het verzoek de levertijd te bekorten. Hierop werd door de HAL op 18 september 1948 opnieuw aangedrongen, doch 's Rijks Munt wees dit omgaand af. Op 19 november 1948 reclameerde de HAL opnieuw, waarop bericht volgde dat de levering was voorzien voor de eerste helft van december. De HAL vroeg nog de order uit te breiden met 4000 stuks 5 cent, 5000 stuks 10 cent en 4000 stuks 25 cent. Hiermee ging 's Rijks Munt akkoord, waarna op 25 november 1948 twee proeven met diameters 16 en 20 mm aan de HAL ter goedkeuring werden opgezonden. De HAL verklaarde zich per omgaande akkoord. Op 8 december 1948 volgde de verzending in één vat, gemerkt RM nr. 24 dat per rederij 'De Tijdgeest' naar

Rotterdam werd verstuurd. De factuur luidde als volgt:

Stempelgereedschap voor scheepspenningen	ƒ 425
10.000 scheepspenningen Ø 16 mm - met waardeaanduiding '5'	
12.000 scheepspenningen Ø 20 mm - met waardeaanduiding '10'	
10.000 scheepspenningen Ø 24 mm - met waardeaanduiding '25'	ƒ 582
Totaal, inclusief 3% O.B.	ƒ 1007

Het lege vat werd 13 december 1948 per rederij 'De Tijdgeest' geretourneerd. Nominaal bracht de *HAL* voor ƒ 4.200 in omloop.

De boordpenningen van PHs. van Ommeren N.V. [4]

Nadat de heer Philip van PHs. van Ommeren op 31 augustus 1964 een onderhoud had gehad met 's Rijks Muntmeester dr. J.W.A. van Hengel inzake de mogelijkheden tot invoering en levering van boordpenningen werden deze als volgt aangeboden:

4.000 stuks van ƒ 2,50 in koper-nikkel Ø26,0 mm, gew. 6,0 g	ƒ 44
8.000 stuks van ƒ 1,- in koper-nikkel Ø23,5 mm, gew. 5,0 g	ƒ 660
10.000 stuks van ƒ 0,25 in muntbrons Ø20,0 mm, gew. 3,0 g	ƒ 565
10.000 stuks van ƒ 0,10 in muntbrons Ø18,0 mm, gew. 2,5 g	ƒ 520

De stempelkosten bedroegen 200 per paar, dus ƒ 800 in totaal. Op de voorzijde zou het embleem van de Maatschappij worden aangebracht en op de keerzijde de waardeaanduiding en de naam PHs. van Ommeren, Rotterdam. De order volgde op 3 november 1964 onder bijvoeging van het schoorsteenmerk waarop alle maten en verhoudingen van het embleem waren aangegeven. Voor het omschrift verzocht men echter de schrijfwijze in het briefhoofd te volgen, dus *Phs. VAN OMMEREN N.V. - ROTTERDAM.* 's Rijks Munt vervaardigde ruimschoots de gevraagde aantallen en verzond deze op 2 december 1964 verpakt in een drietal kistjes per Rederij 'De Tijdgeest' naar Rotterdam. De partij werd als volgt berekend:

Kosten aanmaak stempels, 4 stel à ƒ 200	ƒ 800,00
4.130 st. penningen van 250 cent à ƒ 440,- per 4.000 st.	ƒ 454,30
8.122 st. penningen van 100 cent à ƒ 660,- per 8.000 st.	ƒ 670,07
10.426 st. penningen van 25 cent à ƒ 565,- per 10.000 st.	ƒ 589,07
10.494 st. penningen van 10 cent à ƒ 520,- per 10.000 st	ƒ 545,69
Totaal, inclusief 5% O.B.	ƒ 3059,13

Op 11 juli 1968 schreef PHs. van Ommeren dat het boordgeld zeer wel voldeed, doch dat aanvulling nodig was. Men verzocht prijsopgave voor een nabestelling van 1000 stuks 250 cent, 2000 stuks 100 cent, 4000 stuks 25 cent en 8000 stuks 10 cent. 's Rijks Munt bood op 12 juli 1968 de gevraagde aantallen penningen aan voor respectievelijk ƒ 210, ƒ 355, ƒ 400 en ƒ 590 voor levering in 3 à 4 maanden. Bij monde van de heer P.A. van der Vuurst de Vries verklaarde PHs. van Ommeren zich met de prijzen akkoord.

[4] Archief 's Rijks Munt idem, dossier 207; Diverse leveranties, omslag penningen en insignes 1964.idem, dossier 422; Diverse leveranties, omslag penningen en insignes 1968.

Van Ommeren, boordgeld 250 cent

[5] Brief dd 9 oktober 1991 van de heer P.A. van der Vuurst de Vries aan de schrijver.

TABEL VAN DE GELEVERDE AANTALLEN

Waarde	1964	1968	Totaal
250 cent	4130	1026	5156
100 cent	8122	2032	10154
25 cent	10426	4066	14492
10 cent	10494	7960	18454

Merkwaardig was dat de aflevering in drie partijen plaatsvond. Daarbij berekende 's Rijks Munt voor de verpakkingszakjes *f* 0,50 per stuk en een éénmalig bedrag van *f* 5 voor een kistje. De O.B. van 6% gold steeds inclusief. 's Rijks Munt leverde als volgt af: Op 16 augustus 1968 twee postpakketten inhoudende 4 zakken met 4.066 stuks 25 cent waarvoor *f* 408,60 werd berekend. Op 5 september 1968 één postpakket inhoudende 2 zakken met 1.026 stuks 250 cent waarvoor *f* 216,46 werd berekend. Op 11 september 1968 per bode 'De Tijdgeest' 2 zakken met 2.032 stuks 100 cent waarvoor *f* 361,68 werd berekend, alsmede één kistje inhoudende 8 zakken met 7.960 stuks 10 cent waarvoor *f* 596,05 werd berekend.

Bij PHs. van Ommeren werd het boordgeld aan boord van de schepen ingevoerd door middel van circulaires, die aan de gezagvoerders werden toegezonden [5]. Het boordgeld werd verstrekt in plastic bakken, waarvan – bij een volle bak – het totaalbedrag uiteraard bekend was. Per schip werd circa *f* 5.000,- verstrekt. De maatschappij zou 22 schepen in de vaart hebben gehad, waarvoor dus *f* 110.000 zou zijn benodigd, doch nominaal bracht Phs. van Ommeren slechts *f* 28.512,40 in omloop. ■

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van het Museum van 's Rijks Munt voor de beschikbaarstelling van de diverse gegevens en aan de heer P.A. van der Vuurst de Vries van PHs. van Ommeren voor de verstrekking van diverse bijzonderheden met betrekking tot het boordgeld van deze firma.

3 en 4 april 1993

MAASTRICHT /VALKENBURG
In Centrum Cocarde, Odapark, Valkenburg.
Beurs en tentoonstelling:
zaterdag van 10.30 tot 18.00 uur
zondag van 10.30 tot 17.00 uur

7e jaar!
bezoekers uit meer dan 25 landen
70 tafels

DE EUROPESE PAPIERGELDBEURS
THE EUROPEAN PAPERMONEY BOURSE

IBNS-NEDERLAND, Jos Eijsermans
Math. Wibautstraat 92, NL 5912 JK Venlo, tel. 077-541440, fax 077-521654

Een Maastrichtse oord zonder jaartal

Een onbeschreven overslag en haar datering

MICHIEL PURMER

Inleiding

Overslagen vormen een boeiend verschijnsel in de numismatiek. Ook bij koperen munten uit de Nederlanden komt het nogal eens voor dat een munt geslagen is op een ouder exemplaar. Overigens wordt de term *overslag* ook gebruikt in een andere betekenis, waarvoor wellicht een andere naam bedacht moet worden. Ik doel op het gebruik van een nog niet versleten muntstempel met verouderd jaartal, waarin dat jaartal door de stempelsnijder gewijzigd werd om het stempel geschikt te maken voor gebruik in het nieuwe jaar. Dit verschijnsel komt onder meer voor bij de Zeeuwsche duiten tussen 1793 en 1797. Omdat in zo'n geval geen sprake is van een munt welke voor de tweede keer wordt geslagen, is het aan te bevelen daarvoor de term *jaartalwijziging* of de aanduiding (*jaar*) *over* (*jaar*) te gebruiken en het woord overslag te reserveren voor munten, waarvoor een ouder muntstuk heeft gediend als muntplaatje in plaats van een nieuw, blanco rondel.

Van deze laatste categorie zijn verscheidene Nederlandse voorbeelden te geven. In dit blad zijn er al diverse gepubliceerd.[1] Aan het rijtje Friese oorden op een Zuid-Nederlandse oord en Friese duiten op Mecklenburgse 3 pfennig stukken kunnen nog worden toegevoegd de Nijmeegse duit op Zuid-Nederlandse oorden en de overslagen over de Franse double tournois bij de duit Zutphen 1687, duit Zeeland 1684 en bij de FRICIA imitaties van Reckheim. De in de Zuidelijke Nederlanden geslagen oorden van Karel VI vertonen ook vaak sporen van de vroegere oorden van Karel II. Een andere nog onbekende overslag zal hier nader aandacht krijgen en wel aan de hand van een oord zonder jaartal van Maastricht, die zich in mijn verzameling bevindt.

Het kopergeld onder de aartshertogen

Te Maastricht was een Brabants munthuis van de Bourgondisch-Oostenrijkse landsheren gevestigd en dit atelier volgde de vanuit de centrale regering gegeven richtlijnen. Andere munthuizen in Brabant waren Brussel, Antwerpen en Den Bosch. In Maastricht werden onder het bewind van Karel V en Philips II oorden, duiten, dubbele korten en korten geslagen. Deze waren slechts door het muntteken, de ster uit het wapen van Maastricht, te onderscheiden van andere Brabantse munthuizen.Ook onder de Aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621) werd te Maastricht kopergeld geslagen. Het meest bekend zijn de in groten getale geslagen oorden van 1603 tot 1615: type GH 298. Op de voorzijde staat het gekroonde wapen der aartshertogen met aan weerszijden een ster. Op de keerzijde is het Maastrichtse wapen afgebeeld rustend op een stokkenkruis, erboven een kroon en eronder het juweel van de Orde van het Gulden Vlies. De omschriften bevatten naam en titels van de Aartshertogen. (afb.1)

[1] J.C. VAN DER WIS Een Friese oord (ca.1620) overgeslagen op een Brabantse oord *De Beeldenaar* 8 (1984) 117-118
P.F.L. DE GROOT Nog een Friese overslag *De Beeldenaar* 5 (1990) 182

Brabant, Albert & Isabella, oord 1614, Maastricht (koper 24 mm): type 1603-1615 = GH 298

Dit soort oorden werd ook elders in Brabant aangemaakt, o.a. in Den Bosch in 1607 en 1609. Dit vrij stedelijk uitziend type werd buiten Brabant nagevolgd, we kennen het van Thorn, Roermond en Huissen. Naast deze oorden werden vaak eveneens duiten geproduceerd. Te Maastricht werd ook nog een ander type oord (GH 296) geslagen. Op de voorzijde is wederom het gekroonde wapen der Aartshertogen geplaatst. De sterren aan weerszijden van het wapenschild zijn echter verdwenen. De keerzijde vertoont nu een gekroonde vuurstaal met daaromheen de wapenschilden van Oostenrijk, Bourgondië en Brabant en alleen het muntteken geeft de herkomst aan. (Afb.2) Deze oord is alleen zonder jaartal geslagen en is aanmerkelijk zeldzamer dan de oord 1603-1615.

Nu heb ik van dit oordje een exemplaar gevonden dat geslagen is over een andere oord van Maastricht, en wel van het type GH 298 uit de periode 1603-1615. (afb.3) Voor het geoefende oog zijn de sporen nog duidelijk zichtbaar. Op de voorzijde zijn de letters IDVCES van ARCHIDVCES nog zichtbaar, alsmede de laatste twee cijfers van het jaartal, de 1 en 4. De datering 1614 wordt ondersteund door het lichte gewicht van de beschreven oord (3,55 gram). De oorden geslagen voor 1606 hebben een wettelijke massa van 4,80 gram en na 1606 werden ze gemaakt op een gewicht van 3,84 gram.

Op de keerzijde zijn de resten van het wapenschild der Aartshertogen zichtbaar, alsmede één der twee sterren, die naast het wapen staan.

Brabant, Albert & Isabella, oord z.j., Maastricht (koper 25 mm): type 1612-1616 = GH 296

Brabant, Albert & Isabella, oord z.j., Maastricht (koper 25 mm): type 1612-1616 = GH 296 - overslag

Brabant, Albert & Isabella, duit 1617, Maastricht (koper 21 mm): type 1616-1619 = GH 300

De datering van de Maastrichtse oord zonder jaartal

Over de datering van de oord zonder jaar lopen de meningen uiteen. Van Gelder en Hoc plaatsen dit type in de periode 1612-1616, terwijl De Mey hem daarentegen situeert in de jaren 1603-1605.[2] De hier besproken overslag bewijst in ieder geval, dat de datering van De Mey onjuist is. Oorden van hetzelfde type GH 296 werden - met jaartal - alleen gemaakt in Antwerpen (1608,1610 en 1617) en Doornik (1610 en 1611), elders niet.

Naast oorden werden er in het begin van de 17e eeuw in de Zuidelijke Nederlanden ook duiten geslagen. Deze munten tonen op de voorzijde het wapen van Oostenrijk-Bourgondie, op de keerzijde een stokkenkruis met erboven een kroon en eronder het juweel van de Orde van het Gulden Vlies als op de oord GH 298. De duiten GH 300 zijn bekend uit Antwerpen, Brussel, Den Bosch, Doornik en Maastricht; in laatstgenoemde zijn zij geslagen in de jaren 1616-1619 (afb.4). Het lijkt mij waarschijnlijk, dat de oord GH 298 en de duit GH 300 gelijktijdig zijn ingevoerd. De centralistische politiek, die door de Aartshertogen werd gevoerd, maakt dit aannemelijk.

Overigens kan de vraag gesteld worden of het logisch is, twee series oorden naast elkaar te slaan. Van gelijktijdige aanmunting van twee types is immers sprake als de oord zonder jaar (GH 298) gedateerd wordt tussen 1603 en 1615. Dit was in Antwerpen en Doornik zeker niet het geval.

Het is ook niet erg aannemelijk, dat gelijktijdig gemaakte oorden over elkaar heen geslagen worden, immers wat heeft het voor zin een net gefabriceerd oordje gelijk weer over te slaan met een ander stempel?

Als men aanneemt dat de oord GH 296 na 1615 is geslagen, het laatste jaar van de serie 1603-1615 (GH 298), is het overslaan veel logischer te verklaren. Door een tekort aan muntplaatjes of gewoon uit gemakzucht kon men oordjes uit de oude serie doen overslaan. De muntmeester kan hiervoor munten uit de circulatie van Maastricht hebben genomen, maar het is ook mogelijk dat zich in het munthuis nog oude voorraden bevonden uit voorgaande jaren. Het jaar 1614 zit immers aan het einde van de reeks 1603-1615.

Een overslag over 1615, die helaas nog niet gevonden is, zou een dergelijke theorie nog aannemelijker maken. Opvallend is, dat de twee andere oorden van het type zonder jaar, die ik gezien heb, eveneens sporen van overslagen vertoonden, waarvan de oorspronkelijke munt helaas niet te traceren is.

J. Sprenger vermeldt, dat de grote hoeveelheid oorden te Maastricht in 1616 in omloop aldaar een grote inflatie heeft teweeggebracht.[3] Deze zinsnede zou eveneens een datering van de oord zonder jaartal rond 1616 ondersteunen.

Het was vanwege de zeldzaamheid van dit muntje onmogelijk veel exemplaren te bekijken. De kans is groot, dat ook vele andere oordjes sporen van overslag vertonen. Het is zeker de moeite waard uw eigen exemplaren eens nader te bekijken.

Conclusie

Op grond van bovenstaande argumenten is het oordje zonder jaar rond 1616 te dateren. ■

[2] H. ENNO VAN GELDER en M. HOC Les Monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols 1434-1713 (Amsterdam 1960) 157 nr 296
J. DE MEY en A. VAN KEYMEULEN Les Monnaies de Brabant, 1598-1790 (Bruxelles/Paris 1974)

[3] J. SPRENGER De Muntslag te Maastricht (Maastricht 1968) 118

Penningkunst in beweging

Notities over het symposium in de academie St. Joost te Breda

HANS DE KONING

Zaterdag 24 oktober 1992 vond op initiatief van de Vereniging voor Penningkunst het symposium *Penningkunst in beweging – vorm en ruimte in de penningkunst* plaats. Een symposium bedoeld voor gevorderde studenten beeldende kunsten en vormgeving en andere belangstellenden.

Meer dan zeventig deelnemers waren te gast in de Academie voor kunst en vormgeving St. Joost te Breda. Zij werden verwelkomd door de directeur Maarten Régouin. De voorzitter van de Vereniging voor Penningkunst, dr Frans van Puijenbroek, trad als dagvoorzitter op. Hij opende het symposium, *....waar de vraag naar de karakteristiek van de penning, de mogelijkheden, de grenzen en wat er bij het maken van een penning als kunstobject komt kijken aan de orde komen....de Vereniging voor Penningkunst hoopt met deze dag de penning als een kenbaar begrip te kunnen plaatsen, ...het maken ervan als een sensibel, eisenstellend creatieproces, dat zowel voor de ontwerper als voor de toeschouwer, door zijn specifieke hoedanigheden van ontwerp, vormgeving en uitvoering een artistieke sensatie kan te weeg brengen....* Vervolgens gaf de voorzitter het woord aan de eerste van de vier inleiders.

Dr LOUK TILANUS van het kunsthistorisch instituut van de Leidse Universiteit hield een inleidende vraagstelling over de aard en de betekenis van de penningkunst. De inleider is geen onbekende voor de lezers van *De Beeldenaar*, eerder van hem verscheen in dit blad zijn interessante lezing, die hij hield voor de leden van de Vereniging voor Penningkunst. Daar kan ook in dit verband naar verwezen worden.[1] Hij noemde onder

[1] Vorm en ruimte in de Nederlandse penningkunst *De Beeldenaar* 15 (1991) 457

Aandachtig gehoor tijdens de inleiding – met diaprojectie – door dr Louk Tilanus

FOTO JACOB PUT

FOTO JACOB PUT

Ontwerper Bruno Ninaber van Eyben toont zijn penning 'Concertgebouw en Concertgebouworkest' tijdens zijn voordracht

meer vijf aspecten waaraan – zijns inziens – een penning of voorwerp dient te voldoen om penning te zijn: *rond, 'plat'* van vorm, *handzaam* van formaat, van *tekst* voorzien, en gewoonlijk uitgevoerd in brons. Indien aan die aspecten niet wordt voldaan kan men beter spreken van kleinplastiek; de inleider maakte daarbij een vergelijking met een sonnet van 13 regels: het kan wel, maar dan is het geen sonnet (dat bestaat immers uit 14 regels). Tilanus noemde ook de gedenkfunctie van de penning en voerde de aanwezigen in vogelvlucht van Pisanello via Canova naar de reductiebank en stond stil bij het afwijzen daarvan door Esser. Hij gaf voorbeelden – met toelichting – van vormgeving van ontwerpen door Esser en door diens studenten. *Wij bezien het resultaat maar weten niet hoe de ontwerper daartoe gekomen is,* aldus dr Louk Tilanus. De volgende sprekers gaven daar met hun inleiding min of meer een antwoord op.

Het ontwerpen van penningen heeft FRANK LETTERIE altijd geboeid. Hij heeft in de loop der jaren uitgangspunten geformuleerd en put kracht uit de beperkingen, die de penning oplegt. Zijn eerste en belangrijkste uitgangspunt – al door Tilanus genoemd – is: *De penning is rond!* Zo'n cirkelvorm is op allerlei manieren te benaderen. *....Hoewel ik er over nagedacht heb, doe ik het meestal instinctief. Bij nadere beschouwing blijkt dan ook dat bepaalde oplossingen vaak terug komen in mijn werk.... Bij al die mogelijkheden moet je in ieder geval het gevoel hebben dat de compositie vanuit de cirkel is ontstaan ....*

Als tweede essentieel uitgangspunt noemde Letterie het werken op ware grootte. Hoewel vooral geschikt als werkwijze voor het ontwerpen van een gietpenning, is de ervaring met die werkwijze ook van belang voor het maken van een model voor een slagpenning: *.... je bent beter in staat*

het resultaat ervan te overzien .... Ook de gebezigde techniek is belangrijk. Letterie bedoelt daaarmee het modelleren in was of klei en ook het positief snijden uit een vast materiaal (gips of gedroogde klei). Zijn ervaring is dat op laatstgenoemde manier heldere vormen en teksten gemaakt kunnen worden. Ter illustratie van zijn betoog liet inleider dia's van een twaalftal door hem ontworpen penningen zien met een duidelijke toelichting.[2] Daarbij kwam met name het gedegen vakmanschap van Letterie tot uiting.

Nog meer dan Frank Letterie lijkt GEER STEYN – de volgende inleider op het Symposium – zich te verdiepen in het poëtische van de penningkunst.[3] Voor Steyn is het begrip penning nauw verwant aan de haiku[4]... *Iets dat heel klein en zeer gecomprimeerd is en een groot gebaar kan zijn* ... Zijn inleiding had als titel *De waarde van de imperfectie*.

Steyn lichtte zijn werk toe aan de hand van dia's. Daarbij viel op dat hij bij het werken in reeksen – zoals bij zijn ontwerp voor

[2] Afbeeldingen van de meeste van deze penningen zijn verschenen in *De Beeldenaar* (rubriek Penningnieuws)

[3] Over Geer Steyn schreven o.m.: A.J. DE KONING in *De Beeldenaar* 4 (1980) 23 en JAN TEEUWISSE en HANS ROOSEBOOM in *De Beeldenaar* 16 (1992) 208

[4] Haiku: Japanse dichtvorm

FOTO JACOB PUT

Geer Steyn – medailleur en docent beeldhouwen – en Jan Paul Kruimel – penning-amateur – tonen belangstelling voor het werk van collega's tijdens het symposium

de *Brecht*-penning – door kleine verschuivingen naar een soort gelijkenis zoekt. Steyn verdiept zich in zijn onderwerpen door zoveel mogelijk te lezen òver en – in het voorbeeld Brecht – van de persoon. Uiteindelijk werd bij het verder uitwerken van dat penningontwerp het uitbeelden van *waar Brecht voor staat,* belangrijker dan het *wie Brecht is*. Daarbij ontstaat een metaforische gelijkenis, waarbij de imperfectie een belangrijke rol speelt. Het verdiepen in het onderwerp blijkt aanwezig te zijn in het hele werk van Steyn. Het leidt tot verschillende benaderingen; zoals bijvoorbeeld de imperfectie bij *Brecht* (1978) leidde tot het eindresultaat, is die bij zijn penning *Flaubert* (1982) eigenlijk het begin geweest. Ook bij de toelichting op zijn volgende penningen bleek die imperfectie maar ook fragmentatie van de vorm steeds terug te keren, *James Joyce* (1986) en *Mahler* (1991) met een duidelijk spel tussen de achtergrond en het portret. Steyn wees op het belang van de wijze van belettering: een wezenlijk onderdeel van die metaforische gelijkenis.

Tot slot van zijn inleiding toonde Geer Steyn zijn nieuwjaarspenning 1992: *Vlinder,* waar aan de ene kant gekozen is voor het loslaten van de ronding en meer het sculpturale gezocht wordt, maar waar de andere kant heel nadrukkelijk de cirkel laat zien. Bovendien is het in zijn samenhang van voor- en keerzijde weer een soort vlinder geworden.

Steyn besloot met een soort stelling: *Het onderwerp van de penning is nooit doel, maar middel om tot een penning te komen; middel, waarmee je een standpunt inneemt ten aanzien van die vreemde formele beperkingen, die een penning stelt.*

Voor BRUNO NINABER VAN EYBEN – de derde inleider – is het maken van penningen meer een persoonlijke hobby, die te maken heeft met zijn oorsprong als edelsmid. Hij heeft met twee partners een bureau voor industrieel ontwerpen. Zijn inleiding startte hij met dia's van enige produkten, die zij als industrieel ontwerpers hebben gemaakt: onder meer het bekende halshorloge uit 1976, meubels en apparatuur.

Dichter bij penningen staan echter de Beatrix-munten, die Ninaber enige jaren geleden heeft ontworpen en die wij inmiddels dagelijks hanteren ...*Zij zijn mijn grootste ervaring op dit gebied ... Het is alles bijeen een redelijk intensief proces van overdenken en idee-ontwikkeling, van schiften en zoeken naar wegen. Uiteindelijk komt er iets uit wat voor mij niet anders kan, dat het zo zal moeten zijn. Tot in de laatste details is mijn ontwerp dan gemotiveerd....*

Bij het maken van penningen gaat Ninaber van Eyben eigenlijk op dezelfde manier te werk. Een penning is volgens hem niet zo maar een sierstuk, maar memoreert of eert. Zijn penning voor een erelid-

Geer Steyn, Nieuwjaarspenning 1992: Vlinder, terra cotta, (56x76 mm) ....aan de ene kant is gekozen voor het loslaten van de ronding... de andere kant laat heel nadrukkelijk de cirkel zien.....in zijn samenhang van voor- en keerzijde weer een soort vlinder....

Bruno Ninaber van Eyben, 100 jaar Concertgebouw en Concertgebouworkest 1988 (69x69 mm) uitgevoerd in een plaatje roestvrij verenbandstaal van een halve millimeter dik, geëtst en vervolgens gevouwen in vlakjes in twee richtingen.

maatschap is een bandje staal; als het afgerold wordt, onthult het zijn tekst. Het ziet er eenvoudig uit, maar het blijkt uiterst gecompliceerd te zijn om het perfect te maken. De uitvoering van zo'n ontwerp gebeurt meestal in eigen beheer en *... je moet er een halve machine voor bouwen, terwijl het zo eenvoudig lijkt ...*

Vanuit zijn – van de numismatische traditie afwijkende benadering – maakte de inleider onder meer penningen ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het Concertgebouw en het Concertgebouworkest, het Joods Museum en voor de gemeente Rotterdam. Daarvan toonde hij exemplaren. Bij sommige ontwerpen betrok Ninaber ook de verpakking erbij.

Rond de inleidingen was er een presentatie van penningontwerpen in verschillende stadia van bewerking. Naast de inleiders toonden ook Christien Nijland, Lijsbeth Teding van Berkhout en Niko de Wit hun benaderingen van materiaal en vorm; benaderingen die onderling sterk blijken te verschillen.

Door enige deelnemers werd van de geboden gelegenheid gebruik gemaakt om eigen werk, met name penningen, klein plastiek of aanzetten daartoe te presenteren.

De interessante dag werd afgesloten met een overlegforum van de inleiders en de deelnemers. Daar kwam ook de in de numismatische wereld steeds weerkerende vraag *Wat is een penning?* aan de orde, evenals de vraag naar de wenselijkheid van een *Workshop* dan wel het uitschrijven van een *Prijsvraag* onder (toekomstige) medailleurs.

In zijn slotwoord bedankte de voorzitter alle aanwezigen voor hun aanwezigheid en participatie aan deze dag. Hij bood het bestuurslid Greet Kemper een 'bloemetje' aan, als dank voor het vele werk door haar verricht bij de voorbereiding en de organisatie van het symposium.

Er is door de Vereniging voor Penningkunst een aanzet gegeven om de *penningkunst in beweging* te houden. Of het symposium zijn vruchten af zal werpen zal in de toekomst blijken; wellicht reeds in de nabije toekomst, want uit reakties blijkt dat er deelnemers zijn die zich spontaan en met nieuw élan met het ontwerpen van penningen zijn gaan bezighouden! ■

Boekbespreking

SIMONE SCHEERS *Un complement à l'Atlas de monnaies gauloises de Henri de la Tour* (Parijs/Maastricht 1992) 41 pagina's, *f* 40.

J.P.A. VAN DER VIN

Keltische munten zijn de laatste jaren meer en meer in de belangstelling gekomen. Een steeds groeiend aantal publikaties is sinds ongeveer 1970 gewijd aan zowel overzichten als detailstudies op het terrein van de zeer gevarieerde Keltische muntslag. Desondanks is het uit de vorige eeuw stammende werk van Henri de la Tour, *Atlas de monnaies gauloises* (Paris, 1892) nog steeds een onmisbare publikatie. Dit grote plaatwerk met vele honderden getekende afbeeldingen van Keltische munten blijft een onontbeerlijke bron van informatie, niet alleen voor de wetenschapper, maar ook voor de handelaar en de verzamelaar. De la Tour beoogde met zijn boek een Corpus te geven van de gehele Keltische muntslag. Daarbij werd vooral gebruik gemaakt van de duizenden exemplaren in het Cabinet des Médailles van de Bibliothèque Nationale in Parijs. Van de ongeveer 2000 afgebeelde munten behoren er slechts 250 niet tot die collectie. De atlas werd al snel een veelgevraagd boek, niet vanwege de toelichtingen, want die zijn uiterst summier, maar op grond van de grote hoeveelheid afbeeldingen op de 55 gegraveerde platen. Daarom zijn er in de 100 jaren sinds 1892 af en toe herdrukken verschenen. Het probleem met die boeken - en met ongewijzigde herdrukken in het algemeen - is echter, dat ze steeds het niveau van kennis van het verleden, in dit geval van 1892 herhalen, en dat op een vakgebied, waarin de laatste jaren vele zaken in beweging zijn gekomen en aanpassing behoeven. Talloze toeschrijvingen van De la Tour zijn op grond van voortgeschreden onderzoek niet meer geldig gebleken.

Het is daarom een bijzonder gelukkige gedachte geweest van de firma's Maison Platt (Paris) en A.G. van der Dussen B.V. (Maastricht) om niet zo maar weer een herdruk te verzorgen, maar om het boek van De la Tour bij de tijd te brengen. Op hun initiatief heeft de op het terrein van de Keltische numismatiek als geen ander deskundige Leuvense numismate Simone Scheers een aanvulling samengesteld, waarin bij de 55 oude platen van De la Tour de nu gangbare nieuwe toeschrijvingen zijn gegeven. Tevens is een aantal verwijzingen naar moderne literatuur gegeven. Op die manier blijft de vertrouwde atlas uit 1892 bruikbaar, maar is tevens de kennis in het boek geactualiseerd naar de stand van zaken in 1992. Daarmee is de combinatie van De la Tours' atlas plus de aanvulling van Scheers voor de komende periode weer te beschouwen als een zeer belangrijk referentiewerk.

Ieder die zich voor de boeiende Keltische muntslag interesseert, mag de beide uitgevers dankbaar zijn voor hun slimme initiatief. Wellicht nog meer waardering voel ik voor collega Scheers, die dit heel bewerkelijke en eigenlijk heel vervelende en tijdrovende werk heeft willen verrichten. Ikzelf ben heel blij met dit nieuwe boek en zal het vaak ter hand nemen; ik ben ervan overtuigd dat velen er hetzelfde over denken.

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten. Goed reproduceerbare foto's (bij voorkeur in zwart-wit) met gegevens – niet meer dan 100 woorden – sturen aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor De Beeldenaar beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

FRANS VAN DER VELD
Europa EEN
Deze bronzen gietpenning van 72 mm. werd in december 1992 via de ambassades naar 'DE 12' deelnemers aan de topconferentie in Edinburgh gezonden.
Vz.: De twaalf lidstaten in reliëf met de tekst 'van bovenaf gezien Europa één'.
Kz.: Europa bedwingt hier de stier in plaats van door deze stier (Zeus) ontvoerd te worden. Er omheen twaalf gestyleerde hoofden, de twaalf lidstaten voorstellend.

A.J. DRIJVERS-SCHUTTE
Kinderkliniek Academisch Ziekenhuis Groningen
Een bronzen gietpenning van 62 mm., die in opdracht van deze kliniek ontworpen werd n.a.v. honderd jaar kindergeneeskunde in Nederland. De penning wordt uitgereikt aan personen die zich verdienstelijk hebben gemaakt op dit terrein en is genoemd naar prof. dr J.H.P. Jonxis, emeritus Hoogleraar Kindergeneeskunde van bovengenoemde kliniek. Deze slaagde

er in alle specialismen binnen de kliniek te behouden.
Vz.: Hand waarop het nieuwe gebouw van de Kinderkliniek rust, met als symbool 'arts en kind' ervoor; daarboven de letters AZG (Acad. Ziekenhuis Groningen) en RUG (Rijksuniversiteit Groningen).
Kz.: Hand met waaier van alle specialismen en de naam J.H.P. JONXIS Eerste uitreiking in 1992 aan prof. dr A.M. Rudolph (USA).

WOUTER BOUWMAN
Nederzetting
Bronzen gietpenning, 80 mm. Ontworpen in opdracht van 's Heeren Loo-Lozenoord, leefgemeenschap en dienstverlenings-centrum voor verstandelijk gehandicapten, ter ere van het 100-jarig bestaan.
Vz.: Kleine vormen in het midden symboliseren de vele zorggerichte functie's en de geografische samenhang van de instelling. De kleine blokken rusten op een groot blok: de band met de maatschappij.
De schuin geplaatste blokken symboliseren deels bedreiging, maar vooral bescherming.
Kz.: Een meer grafische weergave met het logo van de instelling.

TOKY BAUTZ
Twee portretpenningen
1. *Ming Goovaars* Bronzen gietpenning van 39 mm.
   Vz. : Naar links gewend profielportret van mevrouw Goovaars.
   Kz.: tekst: 'Ming', de voornaam van de geportretteerde in Chinese karakters.
2. *Emilie van Spaendonck* Bronzen gietpenning van 43 mm.
   Vz.: Portret en face van mevrouw Van Spaendonck.
   Kz.: tekst: 'Emilie', de voornaam van de geportretteerde.

De penningen zijn niet vervaardigd ter illustratie van enig abstract doel, maar dienen juist om de concrete verschijningswijze van twee mensen weer te geven.
De portretten willen slechts de karakteristieke manier waarop deze twee vrouwen in de wereld staan present stellen. ■

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat: (Informatie over lidmaatschap en penningbestellingen)
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, 01830-26543
Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

Contributie 1993
De leden en donateurs van de vereniging ontvingen een acceptgiro ter voldoening van de contributie voor 1993. Verzocht wordt de contributie zo spoedig mogelijk te voldoen.

Bestelmogelijkheid inschrijfpenning
Tijdens de Bijzondere algemene ledenvergadering in november 1992 werd besloten tot wijziging van het penninguitgiftesysteem. Naast een *jaarpenning*, die ieder lid krijgt toegestuurd, wordt de mogelijkheid geboden om een zogenaamde *inschrijfpenning* tegen een laag bedrag te bestellen. Gedurende drie maanden na het verschijnen van deze penning kunnen de leden van deze gelegenheid gebruikmaken; na de sluitingsdatum zal de penning niet meer besteld kunnen worden.

Inschrijfpenning 1993 is de penning *De koning en de vogel* door Linda Verkaaik; zie elders in dit nummer van *De Beeldenaar*. Tot 1 juli 1993 kunnen de leden op deze penning inschrijven. De kosten zijn *f* 140 inclusief verzending; te bestellen door overmaking van dit bedrag op postgiro 96820 t.n.v. voor Penningkunst Vereniging te Gorinchem onder vermelding van Inschrijfpenning 1993. De penning wordt dan na het gereed komen (naar verwachting oktober a.s. toegezonden.

Als *Jaarpenning 1993* verschijnt de door Paulus Reinhard ontworpen penning Belle van Zuylen. Deze penning zal medio juni gereed zijn.

Algemene ledenvergadering 1993
De Algemene ledenvergadering 1993 zal worden gehouden op 5 juni 1993 te Utrecht. Het is de bedoeling om, naar aanleiding van het verschijnen van de penning Belle van Zuylen, Slot Zuylen te bezoeken en die dag aan de aanwezige leden de jaarpenning uit te reiken. De leden ontvangen t.z.t. een uitnodiging en nader bericht betreffende het programma.

NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis, 01899-14709

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Gespecialiseerd in antieke munten
en rekenpenningen.
vraag onze prijslijst aan.
Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat:
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV, Postbus 98, 1000 AB Amsterdam, 020-5342274

Resumé najaarsvergadering van het Genootschap

Op 3 oktober 1992 werd in Middelburg de najaarsvergadering van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde gehouden in het Abdij complex aldaar. Het was voor het bestuur een aangename verrassing dat na de eeuwfeestbijeenkomst toch een zo grote belangstelling bestond voor de 'gewone' najaarsvergadering: ruim 90 leden waren aanwezig. De huishoudelijke vergadering kon kort worden gehouden. Het belangrijkste punt was de nabeschouwing over het eeuwfeest. Daarbij mocht het bestuur de nodige complimenten ontvangen voor dit geslaagde gebeuren, zeker toen de penningmeester kon mededelen dat het geheel met een klein batig saldo is afgesloten. De voorzitter heeft zeer terecht de complimenten meteen doorverwezen naar de eeuwfeestcommissie, die gedurende twee jaren de activiteiten geïnitieerd en begeleid heeft.

Een negental nieuwe leden kon zonder bezwaren worden geaccepteerd. Omtrent het jaarboek kon mededeling worden gedaan dat het jubileumnummer nog voor het eind van 1992 verwacht mocht worden.

De voorzitter sloot het huishoudelijke gedeelte van de vergadering af met de opwekking nog zoveel mogelijk te profiteren van de – in het kader van het Numismatisch jaar 1992 te verwachten – activiteiten in de laatste maanden van dat jaar. Hierna volgde een voordracht van drs C.J.F. Klaassen, die enige interessante – maar niet door alle aanwezigen geaccepteerde – theoriëen ontwikkelde over de muntslag in de lage landen in de vroege middeleeuwen.

De zeer goed verzorgde lunch werd genoten in de foyer van de stadsschouwburg, die op een kleine wandeling afstand van het abdijcomplex gelegen is.

J.C. ENTERS

Na de lunch volgde de voordracht van dr W. op den Velde, die een goed gestructureerd exposé gaf over de sceatta's, waarbij duidelijk naar voren kwam dat nog lang niet voor alle zaken deze muntjes aangaande een sluitende verklaring is. Hierop volgde een bezoek aan het Zeeuws museum (eveneens in het Abdij complex) waar de expositie *Tijd is geld, maar zal geld ook tijd worden?* alsmede de rest van het museum kon worden bezichtigd, met o.a. een expositie over de Lutherse kerk in Zeeland en de prachtige gobelin zaal. De dag werd afgesloten met een ontvangst in het mooie pand van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, waarvan de heer Klaassen bestuurslid is. Na toespraken door het bestuur van het Zeeuwsch Genootschap, onze voorzitter en de heer Klaassen, werd de zilveren Beloningspenning van het Zeeuwsch Genootschap uitgereikt aan dr W. op den Velde voor diens werk m.b.t. de voorgenomen publicatie over de sceattas in de collectie van het Zeeuwsch Genootschap, alsmede aan onze voorzitter ing. J. Lingen. Hiermee was de najaarsvergadering formeel beëindigd; een aantal leden bleef nog voor het diner in het Abdijrestaurant.

Op initiatief van de heer Klaassen is een zilveren presentiepenninkje vervaardigd bij 's Rijks Munt. Het is voor leden tegen kostprijs verkrijgbaar en te bestellen door overmaking van *f* 42.50 op postgiro 197431 t.n.v. C.J.F. Klaassen, Rotterdam, onder vermelding van presentiepenning. ■

zilveren presentiepenninkje (22 mm)

Tentoonstellingen

KUNST VOOR DE HAND, 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet.
Tot begin 1993 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het museum van 's Rijks Munt, Leidseweg 90 te Utrecht (030-910342); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

NET EVEN ANDERS
Expositie in het kader van het Nederlands Numismatisch Jaar 1992 en het 20-jarig bestaan van de Numismatische Kring Utrecht over valsemunterij in Nederland.
In het Museum van 's Rijks Munt te Utrecht.
Wegens grote belangstelling verlengd tot 15 oktober 1993 (zie hiervóór).

400 JAAR OUDE WERKPLAATS VAN VALSEMUNTERS
Tot mei 1993 in Streekmuseum 'Het Land van Valkenburg' te Valkenburg (L).
In 1985 werd in de grotten bij Sibbe een complete valsemunterswerkplaats uit circa 1576 gevonden. Stempels, rondellen en gereedschap worden nu getoond in een omgeving welke zo getrouw mogelijk de werkelijkheid benadert.

BRUIDSSCHAT EN ERFENIS
Tot medio 1994 in Museum voor Volkenkunde te Rotterdam. Expositie over ceremoniële ruilmiddelen uit het Stille Zuidzeegebied. ■

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HÉISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten
Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten
NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Jaarverslag 1992
Vereniging voor Penningkunst

Bestuur
Op 1 januari 1992 was het Bestuur van de vereniging als volgt samengesteld:
Dr F.J.M. van Puijenbroek, voorzitter
N.A.J. Visser, verenigingssecretaris
A.J. de Koning, bestuurssecretaris
V.J.T.M. Reijs, penningmeester
Mw. M. Kemper-Koel, penningverzending
Mw. drs M. Scharloo
Mw. C. Nijland (medailleur)
F.T.S. Letterie (medailleur)
G. Steyn (medailleur)

De heren N.A.J. Visser en V.J.T.M. Reijs traden in 1992 af als bestuurslid.
Mr J.P. Kruimel werd als nieuw bestuurslid gekozen en nam de functie van penningmeester van de heer Reijs over. Mevrouw M. Kemper-Koel heeft in de loop van het verslagjaar de secretariaatswerkzaamheden van de heer Visser overgenomen.

Het bestuur is in het verslagjaar zeven keer bijeen geweest.

Leden/Donateurs
Het jaar werd begonnen met 634 leden. In de loop van het jaar werden 70 leden uitgeschreven, waarvan 4 door overlijden, terwijl 42 nieuwe leden toetraden. Het jaar werd afgesloten met 606 leden. Voor royement kwamen 2 leden in aanmerking. Het aantal donateurs in 1992 bedroeg 14.

De nieuwe leden ontvingen de door het bestuurslid Christien Nijland ontworpen Welkomstpenning.

Algemene ledenvergadering
De 67e Algemene ledenvergadering vond plaats op 23 mei 1992 in de aula van de MTS Vakschool te Schoonhoven. De jaarstukken over 1991 werden goedgekeurd en vastgesteld. Tijdens de vergadering werd het bestuursvoortel aangenomen om in het najaar een Buitengewone algemene ledenvergadering te beleggen in verband met de belangrijke voorstellen: contributievaststelling voor 1993 en wijziging van het penninguitgiftesysteem.

Een geslaagd programma in de Vakschool Schoonhoven en het Goud-zilver- en klokkenmuseum aldaar, omlijstte de vergadering.

Buitengewone algemene ledenvergadering
Op 14 november werd te Leiden een Buitengewone algemene ledenvergadering gehouden, met als agendapunten: wijzigingen penninguitgiftesysteem, statuten en contributie. Om te kunnen voldoen aan het gestelde in artikel 20 van de statuten vond aansluitend een tweede buitengewone ledenvergadering plaats. De leden ontvingen een toelichting bij de uitnodiging.

Tijdens deze vergadering werden – na uitvoerige discussie en met instemming van de overgrote meerderheid van de aanwezige leden – de volgende belangrijke besluiten genomen:

HANS DE KONING

Drs J. van Wessem (oud-voorzitter van de vereniging), mw. Geertrui Visser (docent Vakschool Schoonhoven) en Geer Steyn (bestuurslid) in geanimeerd gesprek tijdens de pauze van de Jaarvergadering 1992 (v.r.n.l.)

a. Contributiewijziging
De moeilijke financiële situatie van de vereniging maakte een verdere contributieverhoging noodzakelijk. De contributie voor leden werd voor 1993 vastgesteld op *f* 175 en voor donateurs op *f* 250; met indexering voor volgende jaren.
b. Penninguitgiftesysteem
Jaarlijks ontvangen de leden één jaarpenning (in de contributie inbegrepen) en de mogelijkheid (tenminste) één inschrijfpenning tegen kostprijs te bestellen.
c. Statutenwijziging
Art.1, 2e lid, luidt thans:
Zij (de vereniging) stelt zich ten doel de beoefening van en de belangstelling voor de penningkunst te bevorderen, in het bijzonder in Nederland.

Penningen
Er verscheen in het verslagjaar één verenigingspenning, de *Reispenning* ontworpen door Willem Noyons. De penning werd tijdens de buitengewone algemene ledenvergadering aan de aanwezige leden overhandigd en toegezonden aan de overige leden, die hun contributie over 1992 betaald hadden.

Voor de jaarpenning 1993, met als onderwerp *Belle van Zuylen*, ontving de beeldhouwer Paulus Reinhard een opdracht. Voor de inschrijfpenning 1993, *De koning en de vogel,* werd een opdracht aan de beeldhouwster Linda Verkaaik verstrekt.

In 1992 ontvingen 3 leden de welkomstpenning voor het aanbrengen van 3 nieuwe leden. Door de leden werden in het verslagjaar 273 verenigingspenningen nabesteld.

De Beeldenaar
In 1992 verscheen de 16e jaargang van *De Beeldenaar.* De vereniging is in het stichtingsbestuur van *De Beeldenaar* vertegenwoordigd door twee bestuursleden: dr F.J.M. van Puijenbroek en de heer N.A.J. Visser. In de vacature – in mei ontstaan, in verband met het aftreden van de heer Visser als bestuurslid – kon in 1992 nog niet worden voorzien.

In *De Beeldenaar* (1992-3) verscheen het jaarverslag 1991 en een resumé van de Algemene ledenvergadering 1992 (in 1992-4).

Symposium
Op 24 oktober werd in de Academie St. Joost te Breda het symposium *Penningkunst in beweging* gehouden. In *De Beeldenaar* (1993-2) is een verslag van dit symposium opgenomen.

Overige activiteiten
In het verslagjaar werden de gebruikelijke contacten onderhouden en werd informatie verstrekt aan diverse instanties. Voor de tentoonstelling *Penningkunst in Nederland 1890-1990* in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet stelde de vereniging een aantal verenigingspenningen beschikbaar.

De voorzitter en enkele leden, die tevens lid zijn van de FIDEM namen deel aan het internationale FIDEM-congres te Londen. De beeldhouwer/medailleur Jos Reniers, lid van de vereniging, werd aldaar onderscheiden met de *Stabilimento Stefano Johnson Prijs.*

Door een daartoe samengestelde commissie werd op verzoek van het bestuur een advies uitgebracht over het in 1991 voorgelegde aktiviteitenplan.

De Vereniging voor Penningkunst kan wat haar aktiviteiten betreft terugzien op een geslaagd 1992 en het bestuur ziet het komende jaar 1993 met vertrouwen tegemoet! ■

Het Nederlands Numismatisch Jaar in retrospectief

L.M.J. BOEGHEIM

In een tweetal artikelen zijn de belangrijkste aktiviteiten van het Nederlands Numismatisch Jaar 1992 vastgelegd. In De Beeldenaar *1993-1 verscheen 'Terugblik op het eeuwfeest' door D. Purmer; op deze en de volgende pagina's geeft L.M.J Boegheim een 'retrospectief'. De voor beide artikelen benodigde extra pagina's zijn door het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde beschikbaar gesteld*

Ter gelegenheid van het eeuwfeest van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde werd 1992 uitgeroepen tot het *Nederlands Numismatisch Jaar*. Het overweldigende aantal tentoonstellingen, bijeenkomsten, workshops, studiedagen, lezingen, enz. dat gedurende dit jaar werd georganiseerd, kan als een groot succes worden beschouwd en vormt het bewijs dat de numismatiek zich in ons land in een levendige belangstelling mag verheugen.
Tal van musea, waarvan vele tot dusverre hun collecties nog nooit ten toon hadden gesteld, gingen hiertoe in het afgelopen jaar over en in het algemeen met veel succes. In totaal werden in 60 steden meer dan 90 tentoonstellingen georganiseerd.

Uiteraard is het – zelfs in een klein land als Nederland – niet mogelijk een dergelijk groot aantal tentoonstellingen allemaal te bezoeken. Daarvoor zou het nodig zijn geweest vrijwel wekelijks ons land kris-kras te doorkruisen. Het is daarom ook niet mogelijk alle tentoonstellingen in het kader van dit artikel te bespreken. Dit wil beslist niet zeggen dat de niet genoemde exposities minder goed zouden zijn dan die welke hieronder worden besproken. Er is, zowel door ervaren museumpersoneel als door enthousiaste vrijwilligers, veel werk verzet. Het overgrote deel van dit werk mag zonder meer als succesvol worden bestempeld. De Nederlandse numismatische wereld kan terugblikken op een groot succes.

De start van het Nederlands Numismatisch Jaar viel samen met de *Holland Coin Fair 1992* welke van 21-23 februari 1992 werd gehouden in het Congresgebouw te 's-Gravenhage. De voor de opening uitgenodigde minister van W.V.C. mevrouw H. d'Ancona moest vanwege het gebruikelijke kabinetsoverleg op vrijdag, helaas verstek laten gaan. Zodoende werd de Holland Coin Fair 1992 en de start van het Nederlands Numismatisch Jaar op informele wijze ingeluid door 's Rijks Muntmeester drs Chr. van Draanen en de voorzitter van het Genootschap ing. J. Lingen. In een korte toespraak feliciteerde de heer Van Draanen het Genootschap en memoreerde hij diverse hoogtepunten uit het honderdjarig bestaan. Hij sprak de hoop uit voor een langdurig voortbestaan en deed zijn goede wensen vergezeld gaan van een exemplaar van de speciale FDC-muntset, door 's Rijks Munt ter gelegenheid van het eeuwfeest van het Genootschap vervaardigd. Op zijn beurt dankte de heer Lingen in een eveneens korte toespraak waarbij hij de hoop uitsprak dat de goede samenwerking tussen Genootschap en 's Rijks Munt bestendigd zou mogen blijven.

De *Holland Coin Fair* had een geanimeerd verloop en trok in drie dagen tijd een flink aantal bezoekers. Als gebruikelijk waren door het Genootschap, met de niet aflatende medewerking van Nico Arkesteijn, weer enkele exposities ingericht, zoals een expositie van *Munten op Penningen*, Penningen van Marianne Letterie – die de Eeuwfeestpenning van het Genootschap ontwierp[1] – en *Penningen uit de 100-jarige geschiedenis van het Genootschap*.

Op 21 en 22 maart was door het Genootschap, samen met het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, 's Rijks Munt, De Nederlandsche Bank en Munthandel Batavia een *thema-weekend in het Museon* te 's-Gravenhage georganiseerd. Wellicht door het bijzonder slechte weer

[1] *De Beeldenaar* 15 (1991) 418-423

verliep de eerste dag erg rustig. De tweede dag volgde een ware stormloop en kwamen vele bezoekers met een groot aantal vragen. Een aardige bijzonderheid was dat een volkomen onbekend noodgeldbiljet van Schiermonnikoog uit 1941 opdook.

De op 28 maart door de Numismatische Kring *Moneta Campensis* te Kampen in nauwe samenwerking met het Gemeentebestuur georganiseerde numismatische dag was een groot succes. Na een geanimeerde ontvangst ten stadhuize, ging de burgemeester uitvoerig in op de stadsgeschiedenis en werd aansluitend het fraaie raadhuis bezichtigd. Iedere bezoeker kreeg een exemplaar van de stadspenning aangeboden. Na de lunch werd het Stedelijk Museum van Kampen bezocht. De conservator, Errol F.L.M. van de Werdt, gaf een uitvoerige toelichting op de Kamper muntslag waarna de vrijwel complete collectie van de in voorbije eeuwen in Kampen gemunte stukken werd bewonderd. De moedigen vervolgden daarna het bezoek met een wandeling langs de historische bezienswaardigheden van Kampen, die helaas door het koude weer enig doorzettingsvermogen vergde. Al met al een bijzonder geslaagde dag.

Inmiddels was in Heerlen de tentoonstelling *Vorm van Geld* in de hal van het gebouw van het Centraal Bureau voor de Statistiek geopend. Deze tentoonstelling stond onder auspiciën van de Numismatische Kring Limburg, waarbij de bekende Limburgse verzamelaar Ed van Gelder een overzicht toonde van een groot aantal numismatische objecten. De nadruk viel hierbij op papiergeld. De tentoonstelling was duidelijk en overzichtelijk, in fraaie vitrines, onder een goede belichting.

Hoewel er eigenlijk geen direkt verband bestaat tussen munten en zegels bleek de in het *Streekmuseum Het Land van Valkenburg* opgestelde collectie zegels van Pater Stephan Beissel toch zeer de moeite waard. Het is onbegrijpelijk dat iemand in zijn leven kans ziet een dergelijke omvangrijke collectie bijeen te brengen, waarbij nog te bedenken valt, dat hier slechts een gedeelte ten toon was gesteld. Voor liefhebbers inderdaad iets unieks.

Op 19 mei werd bij *De Nederlandsche Bank* de postzegel die door PTT-Post ter gelegenheid van het eeuwfeest van het Genootschap werd uitgegeven, ten doop gehouden.[2] Op de zegel is *Moneta*, de Godin van het geld, afgebeeld. De zegel is een ontwerp van de Ier Conor Clarke en werd gepresenteerd door de heer A.J. Scheepbouwer, lid van de Raad van Bestuur van Kon. PTT Nederland N.V., die de zegel aanbood aan dr W.F. Duisenberg, President van De Nederlandsche Bank en aan J. Lingen, Voorzitter van het Genootschap. In de zgn. pakhuizen had drs N.L.M. Arkesteijn zijn collectie *Numisfilatelie* ten toon gesteld, die allerwege bewondering oogstte.

Van geheel andere aard was de tentoonstelling opgezet door de Numismatische Kring *Bloembollenstreek* in de bibliotheek in Lisse. In een viertal vitrines werden de relaties tussen geld en economie, religie, geschiedenis en vorsten getoond. De documentatie overheerste, waardoor het weinige numismatische materiaal in het gedrang kwam. Zo waren bijvoorbeeld bij het Vorstendom Orange alleen enkele afbeeldingen van munten te zien, waar één of twee echte munten veel beter tot hun recht hadden kunnen komen. Niettemin voor bibliotheekbezoekers een heel aardige entree, waardoor de aandacht ook eens op iets anders werd gevestigd dan alleen op boeken.

De met veel verve aangekondigde tentoonstelling *Van verscheidenheid tot eenheid* in het Gemeentemuseum Het Markiezenhof te Bergen op Zoom was zeer matig. Er waren ongeveer 30 stuks zilveren munten voornamelijk uit de 16e eeuw (Philips II) tentoongesteld in een vitrine die in een hoekje van een zaal bleek te zijn weggestopt en bovendien slecht was verlicht. Een tentoonstelling om aan voorbij te lopen.

Op 5 juni had *'s Rijks Munt* een *workshop* georganiseerd, die door een veertigtal verzamelaars werd bezocht. Door verschil-

[2] *De Beeldenaar* 16 (1992) 106-108 en 16 (1992) 185-186

lende sprekers werden uiteénlopende onderwerpen behandeld, waarna telkens onder leiding van de heer A.A.J. Scheffers, conservator van het Museum van 's Rijks Munt, gelegenheid tot discussie werd gegeven. Hiervan werd druk gebruik gemaakt. Helaas was soms de tijd wel erg kort. De workshop was een groot succes en is zeker voor herhaling vatbaar.

Na het werk komt de ontspanning. Dus werd de 6e juni door een twaalftal leden van de Numismatische Kring Rotterdam, allen goed ter been, benut om de *Numismatische Wandeling door Dordrecht* tot een goed einde te brengen. Na de gezellige ontvangst ten huize van de heer en mevrouw Bloemendal, waagden wij ons onder zijn deskundige leiding en in gezelschap van zijn charmante echtgenote aan de grote voetreis. Bezichtigd werden de Grote Kerk, waarin de Muntmeesterskapel en een unieke wandschildering, het Museum mr Simon van Gijn, met zijn vrijwel complete collectie van alle te Dordrecht geslagen munten, het Gebouw van de Munt van Holland, waarin de penningen uit de vrijmetselaarsloge 'La Flamboyante' ten toon waren gesteld en het Dordrechts Museum, met penningen betrekking hebbend op de gebroeders De Wit en de Dordtse schilder Ary Scheffer. Tevens was hier de 'oude' diaserie van 's Rijks Munt te zien. Al met al een dag die bijzonder geslaagd mag worden genoemd.

Tijdens de viering van het Eeuwfeest van het Genootschap op 11 tot en met 14 juni in het Rijksmuseum te Amsterdam werd eveneens een aantal tentoonstellingen bezocht.[3] In het Rijksmuseum was de tentoonstelling *VOC Numismatiek, Muntslag voor de Oost* ingericht.

Van deze schitterende collectie, voor een groot deel samengesteld uit de verzameling van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, die vele grote zeldzaamheden bevat, was in de afgelopen eeuw slechts één keer eerder, gedurende een tweetal dagen geëxposeerd voor het Genootschap. De collectie leidt helaas een wat sluimerend bestaan en is eigenlijk naar aanleiding van het eeuwfeest voor het eerst voor een groter publiek toegankelijk geweest. Mijns inziens één der fraaiste tentoonstellingen ooit in Nederland gebracht. Een toelichting van de hand van ing. J. Lingen completeerde het geheel.

Het Nederlands Scheepvaartmuseum bracht de tentoonstelling *Scheepvaart op penningen*. Ook deze tentoonstelling kan zonder meer tot de top exposities worden gerekend. De penningen waren in panelen ondergebracht en in schilderijlijsten ingelijst, waardoor ze aan beide zijden gemakkelijk konden worden bewonderd. De verlichting was voortreffelijk.

In het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden werd de tentoonstelling *Nederlandse Penningkunst 1890 - 1990* bezichtigd.[4] Het is eigenlijk verwonderlijk om te zien hoe het KPK steeds weer voor een bepaalde periode datgene uit haar collectie naar voren weet te brengen dat een afgeronde, niet overladen en toch exacte afspiegeling vormt, van datgene uit die periode dat van belang moet worden geacht. Ook deze tentoonstelling kan dan ook zonder meer als bijzonder geslaagd worden aangemerkt. Het KPK bood na bezichtiging van de tentoonstelling een volgens zeggen van mevrouw drs M. Scharloo, 'eenvoudige doch voedzame' maaltijd aan, waardoor de door al het moois hongerige geworden verzamelaars Leiden bol en rond verlieten, vol prettige herinneringen aan een geslaagd bezoek.

Onder de toepasselijke titel *Een schat aan munten* bracht het Allard Pierson Museum voor het eerst haar collectie onder de aandacht van het publiek. In haar ope-

[3] *De Beeldenaar* 17 (1993) 292-303

[4] *De Beeldenaar* 16 (1992) 115, 117 en 125

's Rijks Munt: Elles Kloosterman, Bezoekerspenning 1992, cupro-nikkel, 26 mm

[5] *De Beeldenaar* 16 (1992) 129-130

[6] *De Beeldenaar* 16 (1992) 238-243

ningswoord verklaarde de conservatrice mevrouw drs G. Juriaans-Helle dat het museum geen numismatische kennis bezat en daarom eerst niet 'mee had willen doen'. Gelukkig echter dat men zich heeft bedacht, want ook deze tentoonstelling kan tot de top worden gerekend. De collectie herbergt inderdaad 'een schat aan munten' en was zeer overzichtelijk opgesteld. De muntvondsten sprongen bijzonder in het oog en de verlichting was goed. Alleen de gedetailleerde bijschriften, die aan de zijkanten van de vitrines naar achteren lopend waren aangebracht, waren in het bijzonder voor ouderen moeilijk leesbaar. Een zeer duidelijke toelichting in het Mededelingenblad nr. 53 vergoedde echter veel.

Het Historisch Museum Het Palthe Huis in Oldenzaal had een expositie gewijd aan *Twentse muntvondsten.* [5] Tentoongesteld werden de vondst Delden (maart 1923) met kruik, omvattend 333 stuks uit de periode 1375-1423, de vondst Saasveld (maart 1936), die na de ontdekking werd gestolen en die voornamelijk bestond uit (laat-)middeleeuwse munten, w.o. een viertal gouden exemplaren uit de periode 1394-1429, de vondst Deurningen (1968) omvattende 34 zilveren munten 1683-1734 en de vondst Buurse (1921). Deze laatste bestond uit 372 stuks uit de periode 1576-1623 in veelal matige kwaliteit, waardoor echter wel een goede indruk kon worden verkregen omtrent het in die periode in circulatie zijnde muntgeld. Toelichting en verlichting waren heel goed.

Het Stedelijke Museum in Zutphen had onder de titel *De Zutphense Muntslag* een tentoonstelling ingericht in een drietal vitrines die betrekking had op de muntslag van ...Gelderland. De eerste vitrine bevatte een 35-tal Gelderse munten in zeer fraaie kwaliteit, de tweede 22 stuks geslagen in Zutphen en de derde 32 stuks stedelijke- en heerlijke Gelderse munten, met nadruk op Nijmegen, 's-Heerenberg en Batenburg. Er was veel aandacht aan de kwaliteit besteed en het geheel vormde zonder meer een fraaie selectie. Maar de titel paste slechts gedeeltelijk bij het tentoongestelde. Daarbij viel op dat alleen over de stedelijke muntslag te Zutphen documentatie verkrijgbaar was; van de overige steden en de provincie ontbrak deze volkomen.

Het *Museum Freriksbuus* in Aalten stelde naast haar permanente opstelling in een tweetal tafelvitrines een collectie uit particulier bezit ten toon. In de eerste vitrine vooral Gelderse munten, waarbij ook stedelijke met de nadruk op Zutphen. Interessant een viertal contemporaine vervalsingen van Zutphense rijderschellingen. De tweede vitrine bevatte koninkrijksmunten, w.o. een

Noordelijk scheepvaartmuseum te Groningen: Strijd tegen het water, Gijs Jacobs van den Hof, Droogmaking van de Zuiderzee, 1930, brons, geslagen, 60 mm, VPK

rijksdaalder uit 1964 uitgehold, die als doosje kon worden gebruikt en waarin een gulden van 1964 precies paste. In de permanente tentoonstelling viel vooral op dat tot 1915 in Aalten en omgeving hoofdzakelijk Duits geld in omloop was. Dit aspect van de muntomloop in grensgebieden is des te opvallender omdat hierop bij mijn weten in numismatisch opzicht nooit eerder nader werd ingegaan, met uitzondering van het artikel van Ed van Gelder in *De Beeldenaar*.[6] Een uitstekende beschrijving van deze interessante tentoonstelling werd opgenomen in *Gelders Erfgoed* (jrg. 1992 nr. 3)

Het Gemeentearchief in Tilburg stelde een keur uit haar omvangrijke collectie munten, penningen en waardepapieren ten toon, onder de titel *Tilburg op de penning*. In een vijftal goed verlichte vitrines werd aandacht besteed aan provinciale munten, noodgeld en assignaten uit de periode 1791-1793, aan penningen uitgegeven ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de spoorlijn Breda-Tilburg, een paneel met prijspenningen afkomstig van de fabriek van M.C.N. Bressers, penningen ter ere van prof. F.C. Donders en tenslotte natuurlijk aan een aanzienlijk aantal penningen ter ere van Koning Willem II, die in Tilburg resideerde. Helaas ontbrak papiergeld, waaronder het noodgeld van 1944, waarvoor geen ruimte meer beschikbaar bleek. Niettemin een goed overzichtelijk geheel dat een uitstekende indruk gaf van plaatselijke zowel als streekactiviteiten op numismatisch gebied.

In Zaltbommel had het Maarten van Rossum Museum een expositie van de *Bommelse muntslag* verzorgd. Hoewel Zaltbommel reeds in 999 het muntrecht schijnt te hebben verkregen, was er eerst sprake van grote activiteit van 1579-1582, hoewel ook uit de 14e en 15e eeuw enkele muntjes bekend zijn. De uit de jaren 1579-1582 bekende daalders, halve daalders, stuivers en duiten, waarvan ook een achttal stempels bewaard is gebleven, waren compleet tentoongesteld. In twee hangvitrines werden in de Bommelerwaard gevonden munten, waaronder een drietal Keltische, alsmede een aantal penningen getoond. De belichting was matig. In een aparte vitrine was het boek van Verkade tentoongesteld, maar dit lag zo laag dat het slechts te lezen was als men de moeite nam op z'n knieën te gaan zitten.

Het Streekmuseum 'De Grote Sociëteit' in Tiel had voor 6 juni de expositie *Gespaard en bewaard* aangekondigd. Bij mijn bezoek op 24 juni bleek slechts een lege vitrine aanwezig. Van deze tentoonstelling valt dus alleen te constateren dat ze aanzienlijk was vertraagd. De permanente opstelling in Tiel toonde op een viertal draaipanelen Romeinse, Provinciale en Koninkrijks munten van in het algemeen matige kwaliteit en onder matige belichting.

Ter gelegenheid van het 90-jarig bestaan van 's Rijks Munt als Staatsbedrijf (1902-1992) werd op 9 juli in Utrecht een thema tentoonstelling geopend met uiteraard als titel: *'s Rijks Munt 90 jaar Staatsbedrijf*. Het ligt in de bedoeling 's Rijks Munt te privatiseren, zodat het 100-jarig bestaan als Staatsbedrijf wel niet meer zal kunnen worden gevierd. Daar de opening plaats vond door mr A.J. Dijkhuizen, voorzitter van de stuurgroep privatisering 's Rijks Munt, mocht worden verwacht dat nadere bijzonderheden over de privatisering zouden worden bekend gemaakt. Maar dit was niet het geval. De tentoonstelling toonde vele aantrekkelijke en goed gedocumenteerde stukken uit de afgelopen 90 jaar en was van hetzelfde goede gehalte dat wij zo langzamerhand van 's Rijks Munt gewend zijn. Er was ook gelegenheid tot het slaan van een geheel nieuwe bezoekerspenning. Deze penning is ontworpen door Elles Kloosterman en verenigt klassiek en modern, naar mijn mening, op een artistiek verantwoorde wijze. De voorzijde toont een deel van een kwartje 1992 alsmede het opschrift 'S RIJKS MUNT 90 JAAR STAATSBEDRIJF en de keerzijde een kwartje uit 1902 met het embleem van de Munt, de mercuriusstaf met de slangen. Door de concentrische cirkels ontstaat een leuk effect, de vlakindeling is voortreffelijk gekozen. Mw. Kloosterman

[7] *De Beeldenaar* 16 (1992) 180-181

heeft met deze penning naar mijn smaak een fraai stuk werk geleverd, dat zeker een belofte voor de toekomst inhoudt.

Op 3 juli opende 's Rijks Muntmeester drs Chr. van Draanen in het Provinciehuis te Lelystad de tentoonstelling *Geld van de Zuiderzeebodem*.[7] De tentoonstelling toonde munten en penningen aangetroffen in een 7-tal scheepswrakken, die van de 14de tot de 19de eeuw op de voormalige Zuiderzee zijn vergaan. Ook een aantal loden penningen, zgn. vuur- of bakenloodjes, waren te zien. Deze golden als betalingsbewijs van de verplichte jaarlijkse bijdrage voor betonning en bebakening, die door de schippers moest worden betaald. Over deze penningen was tot dusverre weinig bekend. De begeleidende brochure, waarin ook de zeven tentoongestelde vondsten worden besproken, geeft hieromtrent uitvoerige informatie. Dit was een goede tentoonstelling met uitstekende belichting in een moderne vormgeving, waarbij de munten op interessante wijze waren gecombineerd met andere in de wrakken aangetroffen voorwerpen.

Het Fries Museum in Leeuwarden stelde ten toon onder de titel *Schatten uit de Friese Bodem*.[8] In samenwerking met het K.P.K. waren 270 zilveren denari van Lotharius I uit het totaal van 2789 stuks, die in 1991 in Tzummarum waren gevonden, tentoongesteld. Daarnaast was de vondst Pingjum 1868 met imitaties van denari van Lodewijk het Kind te zien alsmede één van de drie grote sceatta vondsten die 223 stuks van het Wodan-monster type omvatte gevonden in Hallum in 1866. Uit de vondst Feins 1880 werden 29 van de 59 stuks tentoongesteld. Dan was er een veertigtal in Dorestad geslagen munten en een gouden mantelspeld uit de vondst Dronrijp 1876 te bewonderen, alsmede de gouden sieraden uit de vondst Wieuwerd 1866 thans berustend in het Museum van Oudheden in Leiden. Daarnaast werd op de expositie uitgebreid aandacht besteed aan leven en werk van de Friese politicus en numismaat Jacob Dirks, een leerling van prof. P.O. v.d. Chys. In een zestal vitrines waren munten, penningen, persoonlijke stukken e.d. te zien waaruit de veelzijdige belangstelling van deze grote Fries naar voren kwam. Het geheel werd verlevendigd door een aantal schilderijen, portretten en zilveren voorwerpen uit het privé bezit van Dirks. Helaas was de verlichting slecht. Deze functioneerde bij het binnen treden en schakelde na enige tijd automatisch uit, de bezoeker in het duister achterlatend. Men werd dan genoopt opnieuw naar de ingang te gaan, hetgeen bijzonder storend werkte.

Op 6 en 7 augustus organiseerde *'s Rijks Munt* een tweetal *open dagen*, die een enorm succes werden. Het was voor het eerst in het bestaan van de Munt dat aan een breed, niet tevoren geselecteerd publiek, een dergelijke mogelijkheid tot bezichtiging werd gegeven. Vele honderden hebben hiervan een dankbaar gebruik gemaakt.

Een tentoonstelling van geheel andere aard was die in het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum in 's-Gravenhage. Hier viel een fraaie en interessante *collectie oude numismatische boeken* te bewonderen. Het betrof de collectie van de 18e eeuwse numismaat Pieter van Damme. Het ligt overigens in de bedoeling over enkele jaren ook diens munten te exposeren. Er was ook een uitstekende catalogus, samengesteld door drs B. van Dijk, voorzitter van de Numismatische Kring Den Haag, verkrijgbaar.

Het Purmerends Museum bracht in een viertal vitrines de tentoonstelling *Botje bij botje*. Tentoongesteld werden een aantal rekenpenningen, enkele provinciale munten, penningen betrekking hebbend op Purmerend, alsmede een vrijwel complete collectie van Koningin Wilhelmina, een geschenk van de weduwe van een overleden inwoner. Helaas waren de bijschriften niet altijd juist; bijvoorbeeld 1889 in plaats van 1898; de Koningin was 'ingehuld' i.p.v. ingehuldigd. Ook bij het zinken oorlogsgeld kwamen nogal wat onnauwkeurigheden voor. Overigens een goede overzichtstentoonstelling.

Begin september zette 's Rijks Munt

[8] *De Beeldenaar* 16 (1992) 179-180

de viering van haar *90-jarig bestaan als Staatsbedrijf* voort met een gezellige aangeklede barbecue, die gehouden werd in een tent op de binnenplaats van het Muntgebouw. Hier bleek dat de meeste numismatische genodigden ook nog wat anders konden dan alleen munten verzamelen. Velen bedienden zich meerdere malen van de talrijke heerlijkheden en gingen gesterkt en verkwikt en aanmerkelijk aangedikt in de stromende regen maar met een uiterst voldaan gevoel huiswaarts. Beslist een zeer geslaagde avond om nog lang op terug te zien.

Maar het Nederlands Numismatisch Jaar werd ook serieus gevierd. Het Historisch Museum Hedel stelde op haar tentoonstelling *Op Hedel gemunt* vanzelfsprekend de inmiddels befaamde vondst van 34 muntstempels ten toon. Er was ook een fraaie collectie in Hedel gemunte stukken te bewonderen, met als hoogtepunt een tot dusverre onbekende variant van de te Hedel geslagen gouden pistolet. Het museum heeft er goed aan gedaan een apart zaaltje als muntkabinet in te richten. Het geheel maakt een goed verzorgde indruk en de verlichting is, zowel 's avonds als overdag, prima.

De tentoonstelling werd geopend met een lezing over het *Hedelse Muntbedrijf* door drs H.W. Jacobi, conservator van het KPK. Lezing en tentoonstelling kunnen als zeer geslaagd worden geboekstaafd.

Zeeland had de maand september tot culturele maand uitgeroepen, in het kader waarvan een keten van numismatische tentoonstellingen was georganiseerd.[9] Het *Museum De Vierschaar* te Veere stelde een 18-tal gouden munten uit de vondst Serooskerke ten toon, alsmede een aantal van de in 1991 in Veere gevonden zilveren rijksdaalders. Gouden munten blijven altijd fascinerend, ook voor niet kenners. De tentoonstelling trok veel 'toevallige' toeristen, die – blijkens hun verwonderde opmerkingen – veelal nog nooit van de Serooskerkse vondst bleken te hebben gehoord. De tentoonstelling was overzichtelijk en goed verzorgd.

Het Stedelijk Museum in Vlissingen bracht een tentoonstelling gewijd aan *'t Vliegend Hert*, een op de rede van Vlissingen gezonken Oost-Indiëvaarder. Het gebeurt niet vaak dat zo uitvoerig aandacht wordt besteed aan schatten van de zeebodem. Een uitstekende overzichts ten-

9 Muntkoerier 21 (1992) nr 8 pag. 38-39

Museum van 's Rijks Munt: Net even anders: Collage van een gebroken 2½ gulden 1859, een gegoten 2½ gulden 1870 en een echt exemplaar

toonstelling, duidelijk toegelicht en voorzien van een aantal goede foto's.

Het Zeeuws Museum in Middelburg bracht onder de titel *Tijd is geld, maar zal geld ook tijd worden?* een tentoonstelling van munten die in de afgelopen circa 160 jaar op het strand van Domburg werden gevonden. Deze munten werden nooit eerder tentoongesteld. Goed van opzet en presentatie betrof het wel een zeer gespecialiseerd gebied van de numismatiek, eigenlijk alleen een tentoonstelling voor de liefhebber.

Het *Stadhuis Museum* in Zierikzee toonde in één enkele vitrine een 'omgevallen' kan met 300 penningen van Floris IV, die in 1958 bij graafwerkzaamheden in de Bobbeldijk werden aangetroffen. De opstelling maakte een wat povere indruk.

De *Meestoof in St. Annaland* verraste met een 21-tal gouden munten uit de Vondst van St. Maartensdijk uit 1980, die in totaal 387 stuks uit de periode 1590-1621 omvatte. Deze vondst was in Zeeland de grootste na die van Serooskerke. Voorts was veel bankpapier te zien, alsmede Koninkrijksmunten en een kleine collectie Zeeland. Veel aandacht werd besteed aan penningen met betrekking tot de Watersnoodramp van 1953. De opstelling was goed en de verlichting ruim voldoende.

Als een soort overkoepelende gids voor de Zeeuwse tentoonstellingen werd een boekje uitgegeven onder de titel: *Schatten in de bodem - Zeeuwse muntvondsten*. Het is aan de populaire kant gehouden en schijnt meer bedoeld te zijn als een eerste informatie voor de toevallige museumbezoekers. De tekst sluit slecht aan op de diverse tentoonstellingen. Niettemin geen onaardig werkje, dat voor de prijs (*f* 9,95) niet op de plank bij de boekhandelaar behoeft te blijven liggen.

Het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen droeg haar steentje tot het Nederlands Numismatisch Jaar bij door de herdruk van enkele zeer zeldzame publicaties uit 1838 en 1856 van de hand van C.A. Rethaan Macaré over bij Domburg gevonden munten, waarmede vele verzamelaars van Zeeuwse munten een goede dienst is bewezen. Ook gaf het Zeeuwse Genootschap een zilveren penning uit met het wapen van Zeeland en het jaartal 1992.[10]

Eind september had het Noordbrabants Museum in 's-Hertogenbosch een *Studiedag Brabantse Numismatiek* georganiseerd, die door 36 personen werd bijgewoond. Tevens was er gelegenheid tot bezichtiging van de tentoonstelling gipsafdrukken van penningen, gemmen en gesneden stenen uit de museumcollectie. Fraai en uitgebreid is de permanente opstelling van de munt- en penningcollectie, waarbij ook een complete serie Vroedschapspenningen van 's-Hertogenbosch. Op de studiedag voerden vier sprekers het woord, die een uitstekende indruk wisten te geven van wat er zoal op numismatisch gebied in Brabant te vinden is. Het weer was eigenlijk te mooi om binnen te zitten en het kostte dan ook veel moeite de deelnemers na de lunch in de schitterende tuin van het Gouvernements Paleis – voormalige ambtswoning van de Commissaris van de Koningin –weer 'aan het werk' te krijgen.

Het Noordelijk Scheepvaartmuseum te Groningen toonde onder de titel *Strijd tegen het water* een groot aantal penningen betrekking hebbend op de oude erfvijand van onze gewesten, het water. Deze tentoonstelling was in beknopter vorm al eens in Zierikzee te zien geweest. De diverse onderwerpen als maritieme penningen, afwateren, bedijken, bemalen, windmolens, de bedreiging van Amsterdam door de Haarlemmermeer, Zuiderzee wordt IJsselmeer en natuurlijk de watersnoodramp van 1953 met het Deltaplan, waren op overzichtelijke wijze gerangschikt. Het lijkt overigens onwaarschijnlijk dat Wenckebach al in 1944 een bronzen penning heeft vervaardigd met betrekking tot de ramp op Walcheren (nr. 65). Een brochure met een duidelijk overzicht was verkrijgbaar voor *f* 15.

Het Streekmuseum Het Land van Valkenburg bracht als tweede expositie de *Muntslag in het Land van Valkenburg, het geheim van de Vallenberg*. De van numisma-

[10] *De Beeldenaar* 17 (1993) xx

tisch oogpunt uit gezien zeer belangrijke ontdekking van de valsemunters werkplaats uit de 16e eeuw in de zomer van 1985 vormde voor het Streekmuseum een gerede aanleiding tot nabootsing van de in de grot aangetroffen werkplaats, die helaas wat kitscherig aandeed en in wezen niet meer was dan een persiflage van de oorspronkelijke vondst. Hier was een duistere sfeer met een flakkerend kaarsvlammetje beter op de plaats geweest. De thans opgeroepen sfeer had niets maar dan ook totaal niets weg van de geheimzinnigheid waarmede de valse muntslag ongetwijfeld omgeven moet zijn geweest. Interessant waren de werktuigen en stempels en de door drs H.W. Jacobi geschreven brochure. Een groot aantal omloopmunten uit diverse tijdvakken gaf voorts een goede indruk van de gevarieerde omloop in Zuid Limburg.

Het Geologisch Museum in Heerlen bracht *Het slijk der aarde*, een gespecialiseerde thematentoonstelling met betrekking tot mijnbouw en geologie. De hoofdschotel op deze expositie vormde het bankpapier en het veelal uit Duitsland afkomstige noodgeld met afbeeldingen betrekking hebbend op mijnbouw. Zonder meer een fraaie expositie, met goede belichting en opgeluisterd met zeer fraaie foto's. Er was een 37 pagina's tellende catalogus uitgebracht, die voor *f* 10 verkrijgbaar was.

Ter gelegenheid van de opening van deze expositie presenteerde de Numismatische Kring Limburg een, door de leden van de kring samengestelde bundel onder de titel: *Geld en Penning, bekijk 't maar ...*[11]

Munten uit de verzameling Van Rede: Boven: Rijksdaalder met portret van Willem I, Koning der Ned(erlanden), G(root) H(ertog) V(an) L(uxemburg) 1840, zilver; en Reaal van Philips II, ca. 1570, goud, randschrift: 'Dominus mihi adjutor' (de Heer is mijn helper) Onder: Leicesterreaal met de wapens van Holland, Zeeland en Brabant, 1586, zilver; randschrift: 'geld uitgegeven door de Verenigde Provincies van Nederland'; en Groot gouden lam van Willem V graaf van Holland (1404-1417)

[11] *Muntkoerier* 21 (1992) nr 10 pag. 41

Hoewel het *Thermenmuseum* in Heerlen geen speciale expositie aan het Nederlands Numismatisch Jaar had gewijd, is de permanente opstelling van Romeinse munten, die ca. 2700 stuks omvat, waaronder een vondst van ruim 800 stuks koperen munten destijds te Heerlen ontdekt, zeer zeker de moeite waard.

Het Breda's Museum gaf reeds in april een voorselectie van haar tentoonstelling *Rond met Reliëf*. De met deze voorselectie gedane belofte werd volledig vervuld. De tentoonstelling van penningen en munten met betrekking tot de stad Breda behoorde tot de beste thema tentoonstellingen die tijdens het Nederlands Numismatisch Jaar te zien zijn geweest. De in Breda vervaardigde noodmunten uit 1577 en 1624/25 waren compleet aanwezig. Daarnaast toonde men een groot aantal historie- en gedenkpenningen, waaronder de in 1637 door Loof ter gelegenheid van de verovering van Breda geslagen penning, die een ereplaats verdient. Ook waren gebruiks-, familie- en beloningspenningen te bewonderen. Er was zorg gedragen voor een bijzonder duidelijke en beknopte informatie en een vouwblad met de nodige toelichting was beschikbaar.

Haags Historisch Museum: Penningen Haagse Buurtverenigingen:

Ionge Gout Heere en Molenbuurt, 1738, messing, 58 mm, Haags Historisch Museum en Fries Museum Leeuwarden

Toornstraat, z.j., messing, 41 mm, Koninklijk Penningkabinet en Haags Historisch Museum

Wellicht zou het Breda's Museum deze tijdelijke tentoonstelling een meer permanent karakter kunnen geven.

Omdat de Provincie Limburg in feite nooit 'eigen' munten heeft gekend, brengt de opstelling van een tentoonstelling over munten die in Limburg in omloop zijn geweest, altijd speciale moeilijkheden met zich. Toch is het Bonnefantenmuseum in Maastricht er op voortreffelijke wijze in geslaagd met haar tentoonstelling *Muntomloop in Limburg* de bezoeker een goede indruk te verschaffen over de muntomloop in deze provincie. Daartoe waren in een 7-tal vitrines in totaal circa 125 munten tentoongesteld te beginnen met Romeins geld, tremissen en sceatta's tot circa 800, waarbij ook een vondst van koperen munten uit de Havenstraat in Maastricht. Hoewel gedeeltelijk vergaan en voorts nauwelijks herkenbaar, gaf deze vondst toch een bijzonder cachet aan deze periode. Een volgende vitrine bevatte een 10-tal feodale munten (800-1200), gevolgd door de periode van 1200-1500 toen veelal munten uit Luik en Brabant in omloop waren. Hierbij echter ook enkele zeer zeldzame plaatselijke stukken uit Valkenburg, Schoonoord, Elsloo en Horn. De Spaanse periode van ca. 1500-1650 bracht de bekende goudstukken uit Brabant, zoals zonnekroon, reaal, albertijn en goudgulden en natuurlijk de diverse categorieën Philipsdaalders. Hierna volgde een serie hagemunten van Batenburg, Gronsveld, Horn, Stevensweert en Thorn en het door Maastricht uitgegeven noodgeld. Uit de Zuidelijke Nederlanden viel een 16-tal zeer fraaie Luikse dukatons te bewonderen, terwijl afgesloten werd met een collectie Nederland vanaf 1813. Er was een 10 pagina's tellende brochure verkrijgbaar, samengesteld door K. Holtslag, die een duidelijk overzicht over de muntomloop in Limburg bevat. Deze brochure kan tot de beste worden gerekend die tijdens het Numismatisch Jaar zijn uitgebracht, al ontbraken helaas goede illustraties.

Op vrijdag 13 november – 'Vrijdag de dertiende' – verraste 's Rijks Munt met

de opening van de tentoonstelling *Net even anders*. Deze thema tentoonstelling over vals geld werd samengesteld mede ter ere van de Numismatische Kring Utrecht, ter herdenking van haar 20-jarig bestaan.
Het zal maar weinig voorkomen dat een instelling, die 'echte' munten mag slaan een tentoonstelling brengt, waarop het werk van de 'concurrentie' in den brede wordt getoond. De tentoonstelling werd geopend door de heer D. Schuurman, wetenschappelijk medewerker van de afdeling Recherche Expertise Vermogen van de Centrale Recherche Informatiedienst. In zijn openingswoord legde de heer Schuurman onder andere uit dat de bestrijding van vals geld enorme bedragen vereist, die in geen enkele verhouding staan tot de financiële resultaten van de vervalsing. De titel van de tentoonstelling is goed gekozen, want valse munten en valse bankbiljetten zijn net iets anders dan echte. In een achttal vitrines werd een duidelijk en overzichtelijk beeld gegeven van hetgeen er zoal op het gebied van vals geld valt te verwachten. Het is aardig om te zien met welke primitieve gereedschappen de vervalsers zich wisten te behelpen, soms met heel redelijk resultaat. De diverse virtines bevatten ook veel documentair materiaal, hetgeen de duidelijkheid ten goede komt. Zelfs de 'jongste' valse munten van *f* 5 die in Zeeland in omloop werden gebracht, vielen er te bewonderen. Een videofilm over valsemunterij completeerde het geheel. Het is jammer dat de tijd ontbrak om een kleine documentatie samen te stellen. Zelfs een beknopte beschrijving of een vouwblad kon er dit keer helaas niet af. Toch een tentoonstelling die beslist door elk rechtgeaard verzamelaar moet worden bezocht.

Op 21 november bezocht een twaalftal leden van de Numismatische Kring Rotterdam Het Kabinet Van Rede in het *Historisch Museum Het Schielandshuis* te Rotterdam. Dit bezoek was eigenlijk een vervolg op de opening op 10 juni, daar het kabinet te klein was om alle in aanmerking komende genodigden te kunnen bevatten.[12] Het is de bedoeling om op basis van de bekende collectie van wijlen de Rotterdamse verzamelaar Willem van Rede in dit kabinet wisselende exposities te brengen. Als eerste expositie was gekozen voor de munten betrekking hebbend op Nederland vanaf de vroegste tijden.

[12] *De Beeldenaar* 16 (1992) 180

Deze waren op 15 panelen, zeer overzichtelijk, goed belicht en van korte duidelijke bijschriften voorzien, ondergebracht. Ofschoon de kwaliteit van sommige stukken minder fraai is – Van Rede verzamelde types en lette daarbij minder op de kwaliteit, die trouwens in vroegere jaren nog niet zo'n overheersende rol speelde – mag deze tentoonstelling toch zeker als zeer goed worden betiteld en kan een bezoek van harte worden aanbevolen.

Van geheel andere aard was de *Lisser Coin Fair*, die op initiatief van de Numismatische Kring Bloembollenstreek met medewerking van de N.V.M.H. in het Congrescentrum De Leeuwenhorst te Noordwijkerhout werd gehouden. De opening vond plaats door een drietal sprekers en wel door mevrouw J. Vermeer, voorzitter van de Numismatische Kring Bloembollenstreek, J. Lingen, voorzitter van het Genootschap en drs Chr. van Draanen, 's Rijks Muntmeester. De sfeer was gezellig, geanimeerd en intiem, waaraan de opzet het nodige bijdroeg. De handelaren hadden zich aan tafels gegroepeerd, waardoor de zaal bijzonder aan overzichtelijkheid won. De aparte 'stands' die een scheiding erg accentueren, waren hier achterwege gelaten. Er was ook voldoende looprumte. 's Rijks Munt had een aparte plaats in de hal vóór de grote zaal, terwijl het Genootschap en de Kring Bloembollenstreek in de zeer ruime foyer een plaatsje hadden gevonden. Door een ruime doorkijk vormde dit alles toch één geheel. Voor de wetenschappelijk geinteresseerden waren in de namiddag van de eerste dag een aantal lezingen georganiseerd in een aparte zaal. Helaas was de belangstelling hiervoor gering. Met voor 'elk wat wils' mag deze Coin-fair als zeer geslaagd worden beschouwd en is in deze vorm beslist voor herhaling vatbaar. De Numismatische Kring Bloembollenstreek verdient alle lof voor de voortreffelijke organisatie. Ze kan terugzien op een bijzonder geslaagd experiment. Een bewijs hiervan vormt wel het grote aantal bezoekers: in twee dagen tijd wisten een kleine duizend mensen de weg naar De Leeuwenhorst te vinden.

Het Veluws Museum te Harderwijk opende op 3 december uiteindelijk de voor eind september/begin oktober geplande tentoonstelling over *De Gelderse Munt te Harderwijk*. Hier werd een groot aantal Gelderse munten getoond in verticaal opgestelde plexiglas vitrines. Om de keerzijde van een munt te kunnen zien moet steeds om de vitrine heen worden gelopen. Doordat in vroegere tijden geen munten in medailleslag werden gemunt, staat de keerzijde natuurlijk altijd min of meer verdraaid ten opzichte van de voorzijde, hetgeen het bekijken niet vergemakkelijkt. De bijschriften waren niet steeds juist; ook waren bruiklenen niet vermeld. Er was een matig uitgevoerde catalogus verkrijgbaar met ronduit slechte foto's, die maar liefst *f* 40 kostte.

Het Belastingmuseum Prof. dr Van der Poel in Rotterdam bracht een tentoonstelling over hondenpenningen onder de toepasselijke titel *Aanslaan is betalen*. Op een drietal wandpanelen werden ruim 500 hondenpenningen getoond uit vrijwel alle gemeenten, die ooit tot het instellen van deze soort belasting overgingen. Het totale museumbezit zou meer dan 2500 van dergelijke penningen omvatten. Hoewel het onderwerp op zich tamelijk saai is, was het verrassend vast te stellen hoe de entourage op werkelijk meesterlijke wijze was verzorgd. Opgezette dieren, ter illustratie van hondsdolheid, een goed nagebootste scene van een melkmeisje met haar hondenkar, die door een veldwachter werd gecontroleerd – ook als schilderijtje te zien – documenten, toelichtingen, bekendmakingen, verlevendigden het beeld zodanig dat de tentoonstelling allesbehalve saai kon worden genoemd. Ook het verband tussen hondenbelasting en sociale voorzieningen in vroeger tijden – de opbrengst van de belasting werd destijds meestal aan armenzorg en wezen besteed – werd uitvoerig toegelicht. Ook hoopte men vroeger door belasting wel het aantal honden te beperken en de hondsdolheid te kunnen indammen. In de huidige tijd ontstaat een nieuw probleem door de poepoverlast die de honden ver-

oorzaken. Ter illustratie hiervan was een keurig 'hondentoilet' opgesteld met bedriegelijk echt uitziende 'hopen', waaraan - gelukkig? - alleen de geur ontbrak. Al met al een bijzonder goed verzorgde tentoonstelling, die een bezoek meer dan waard was.

In het Museum *Dit is in Bethlehem* te Gorinchem was een 'mini' tentoonstelling georganiseerd, waarbij aandacht werd besteed aan de muntslag die van 1583-1591 te Gorinchem heeft plaatsgevonden. Hoewel er over de drie munthuizen die destijds moeten hebben gewerkt relatief weinig bekend is, zijn merkwaardigerwijze een groot aantal stempels bewaard gebleven, die in de museumcollectie zijn opgenomen. Hiervan was een 12-tal exemplaren tentoongesteld, alsmede enkele van de daarmee geslagen stukken, namelijk de legpenning uit 1588, een tweetal gouden rozenobels, een tweetal duiten en een teston van Don Antonio. Hoewel de opstelling duidelijk en overzichtelijk was, viel het te betreuren dat niet een groter aantal munten werd getoond. De heer W.J. Boudestein schreef een boekje: *Muntslag te Gorinchem 1583-1591*, dat verschenen is in de 'Historische reeks Oud-Gorcum'. Hij nam de moeite alle bekende (en vele onbekende) feiten over deze merkwaardige muntslag op een rijtje te zetten onder toevoeging van een uitvoerig literatuur- en bronnen overzicht. Een uitstekende studie voor een acceptabele prijs (*f* 7). Jammer alleen dat de druk wat klein is uitgevallen en de afbeedingen onscherp. Ondanks deze bezwaren zou dit boekje in geen enkele bibliotheek van verzamelaars van provinciale munten mogen ontbreken.

Het Haags Historisch Museum te 's-Gravenhage bracht een tentoonstelling van *Haagse Wijk-, Buurt- en Begrafenispenningen*. Deze penningen vormen een typisch Haagse aangelegenheid. De buurtpenningen behoren tot de categorie gebruikspenningen. Ze vormen de presentie penningen van de Haagse buurtverenigingen en zijn buiten 's-Gravenhage alleen van Leiden bekend. Uitgebracht van ca. 1640-1790 door diverse buurtverenigingen dienden zij bij brand, begrafenissen en oproer als buurtgenoten elkaar hulp moesten verlenen.

In de rustiek voorname omgeving van de Korte Vijverberg, waar het Haagse museum is gehuisvest, kwam de fraaie opstelling bijzonder tot haar recht. De penningen waren toegelicht met een groot aantal documenten, tekeningen en.dergelijke. De enigszins getemperde belichting paste uitstekend bij het wat macabere onderwerp. Het merendeel der pennigen had betrekking op begrafenissen en droeg dan ook de afbeeldingen van doodkisten, begrafenisstoeten, e.d. waardoor de bezoeker, de aparte sfeer proevend, op subtiele wjze werd herinnerd aan het memento-mori. Niettemin een tentoonstelling die men als verzamelaar en/of Hagenaar moet hebben gezien om haar op de juiste waarde te kunnen schatten. De Numismatische Kring Den Haag nam de uitgave van een beschrijvende catalogus voor haar rekening, waarin letterlijk alles wat over de Haagse Buurtverenigingen en hun penningen tot dusverre bekend is, werd vermeld. Dit boekje, dat 109 pagina's telt, is samengesteld door C. van Remmen, terwijl de foto's werden verzorgd door J. Lingen. Ze deden er goed werk mee.

Universiteitsmuseum 'De Agnieten Kapel' te Amsterdam: Universiteit op de penning: Ger Zijlstra, penning 11th World congress of Neurology Amsterdam 1977, brons, gegoten, 42 mm

De prijs van *f* 20 lijkt aan de hoge kant, doch mag voor de geinteresseerde verzamelaar geen bezwaar vormen, daar voor dit bedrag veel interessants wordt geboden.

Zoals reeds gesteld was het mij helaas niet mogelijk alle tentoonstelling te bezoeken. Toch veroorloof ik mij een aantal niet bezochte exposities, waarvan mij uit recenties gebleken is dat ze een bezoek zeker waard zouden zijn geweest, hier kort te memoreren:

Een expositie door de *numismatische kring 'Frisia'* in het Bleekerhûs te Drachten. Deze tentoonstelling had vooral een sterk educatief karakter omdat een aantal leden zich beschikbaar hadden gesteld uitleg bij de munten te geven en zodoende het verzamelen bij bezoekers te stimuleren.

De tentoonstelling in het Rijksmuseum Paleis Het Loo te Apeldoorn, *Oranje op de penning* omvatte de bekende verzameling van de inmiddels helaas overleden verzamelaar dr. A.J. Bemolt van Loghum Slaterus.[13]

Universiteit op de penning in het Universiteitsmuseum 'De Agnieten Kapel' te Amsterdam. Onder gelijke titel verscheen een catalogus voor de pennigen van Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam, samengesteld door Erik van Scheepen.[14] De prijs bedraagt *f* 45. Drs J.N.Wessem hield de openingsrede onder de titel De penning als kunstwerk.[15]

Het Stedelijk Museum De Lakenhal in Leiden stelde onder de titel *Een leven in penningen* een aantal begrafenispenningen, alsmede produkten van de medaileursfamilie Smeltzing en penningen van de Holtzhey's ten toon.[16]

Het Museum voor Volkenkunde in Rotterdam bracht de tentoonstelling *Bruidschat en erfenis*, een fraaie collectie van etnologische ruilmiddelen uit het Zuidzeegebied.[17]

Het West-Fries Museum in Hoorn stelt ten toon onder de titel *De West-friese Munt*. Deze tentoonstelling is niet zozeer bedoeld als bijdrage aan het Nederlands Numismatisch Jaar, doch is in feite een permanente opstelling. Dit fraai ingerichte kabinet is een lust voor het oog van iedere verzamelaar.[18]

Ook het *Provinciaal Museum G.M. Kam* in Nijmegen breidde haar permanente numismatische expositie aanzienlijk uit.[19]

In Voorschoten bracht Ambachts- en Baljuwhuis de tentoonstelling *Penning, kunst uit de hand*.[20]

In het Rijksmuseum Het Catherijneconvent in Utrecht werd een tentoonstelling gehouden met de titel *Van pelgrimsteken tot bedevaartsmedaille*.[21]

Het Museum Catharina Gasthuis in Gouda bracht de tentoonstelling *De Latijnse school te Gouda op penningen en prenten*.[22]

De Oudheidkamer Twente in het *Rijksmuseum Twenthe* in Enschede gaf in een vijftal vitrines een uitstekend numismatisch overzicht van de reformatie, het verloop en de gevolgen van de opstand der wederdopers, gedocumenteerd in een groot aantal fraaie munten en penningen. De opening geschiedde door J.Lingen en er is een beknopte catalogus uitgebracht. Tenslotte keren we nog even terug naar Amsterdam, de stad waar 100 jaar geleden alles begonnen is. Hier organiseerde het Nederlands Economisch-Historisch Archief (NEHA) een themadag onder de titel *Nieuwe historische visies op het gebied van papiergeld in Nederland en koloniën*. Er was een catalogus door Jan Lucassen van de collecties van het NEHA verkrijgbaar, die voor *f* 47,50 wel wat aan de prijzige kant was.

Het *Nederlands Numismatisch Jaar 1992* is ten einde. Het is omgevlogen, het bracht veel werk, maar ook veel vreugde en plezier. Een speciaal woord van dank geldt de voorzitter van het Genootschap, Jan Lingen, die op onbaatzuchtige wijze op alle mogelijke gebieden stimulerend heeft gewerkt en zonder in clichétoespraken te vervallen, tal van bijeenkomsten op waardige wijze heeft geopend.

De tentoonstellingen zijn grotendeels ontmanteld; het Nederlands Numismatisch Jaar is geschiedenis geworden. De vreugde over wat is geweest gaat over in weemoed bij de gedachte dat geen onzer het Tweede Eeuwfeest meer zal meemaken.
Sic transit gloria mundi. ■

[13] *De Beeldenaar* 16 (1992) 2-9

[14] *De Beeldenaar* 16 (1992) 176

[15] *De Beeldenaar* 16 (1992) 170-173

[16] *De Beeldenaar* 16 (1992) 2-9 127

[17] *De Beeldenaar* 16 (1992) 128

[18] *De Beeldenaar* 16 (1992) 129

[19 en 20] *De Beeldenaar* 16 (1992) 130

[21] *Muntkoerier* 21 (1992) nr 9 pag. 17

[22] *Muntkoerier* 21 (1992) nr 7 pag. 16

[23] *Muntkoerier* 21 (1992) nr 5 pag. 6

[24] *Muntkoerier* 21 (1992) nr 6 pag. 21

HBU

WILT U UW
VERZAMELING UITBREIDEN?

DE HOLLANDSCHE BANK-UNIE
IS UW ADRES!

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.
Coolsingel 104,
Postbus 249, 3000 AE Rotterdam
telefoon 010-4307866
telefax 010-4307397
telex 25244 HBURNL

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Munthandel Verschoor

Rijksdaalder 1863 Proof, uiterst zeldzaam

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

1691.
Pacificatie
van Ierland
door D. Koene

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

BATAVIA
Classical Coins & Banknotes

G.J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

n v m h

Onze winkel is geopend:

maandag 13.00 - 17.00 uur
dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur
zaterdag 10.00 - 16.00 uur

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.

PENNINGEN Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.

VEILINGEN Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.

TAXATIES Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.

PRIJSLIJSTEN Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.

MANCOLIJSTEN U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 1993, 17e JAARGANG NR. 3

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven door de Stichting De Beeldenaar

Uitgave
Stichting De Beeldenaar
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-128678)
Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 27.67.73.632 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
A.J. de Koning (hoofdredacteur), N.L.M. Arkesteijn, M.L.F. van der Beek H.A. Groenendijk, J. Limperg, K.A. Soudijn.
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-128678)

Vormgeving
Text & Design Group bv, Zuid-Scharwoude

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58); losse nummers *f* 7,50 (inclusief verzendkosten). Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers; abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 1 december van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven en adreswijzigingen zenden naar de uitgever.

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Drukwerk
Print Productions, Ursem

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
muntgewichtdoos door P. Groengraft, Amsterdam ca. 1700: geschenk dr ir G.M.M. Houben

WAARIN OPGENOMEN HET JAARVERSLAG 1992 VAN RIJKSMUSEUM HET KONINKLIJK PENNINGKABINET

Jaarverslag 1992 van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet **374**

M. SCHARLOO over de door haar geleide instelling

Schatvondst Huigsloot **392**

J.P.A. VAN DER VIN over de vondsten in de Haarlemmermeer in 1920 en 1992

1000 Dvcaten sonder sack **397**

H.W. JACOBI over het produktiegewicht van de gouden ducaten uit het Vliegend Hert.

Tentoonstellingen **401**

Verenigingsnieuws **402**

HET KONINKLIJK PENNINGKABINET

MARJAN SCHARLOO

Inleiding

Op 1 juni 1992 legde Hans Jacobi zijn taak als directeur van het Penningkabinet neer om verder als conservator van de afdeling munten na 1500 en papiergeld door het leven te gaan. Zijn besluit werd voornamelijk ingegeven door het feit dat het directeurschap de afgelopen tien jaar aanzienlijk van karakter veranderd is.
De toenemende belangstelling van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur voor de musea heeft tot gevolg gehad, dat de oorspronkelijk vooral inhoudelijke functie binnen enkele jaren veranderde in een management functie, met weinig tijd voor het inhoudelijk werk. Hij is opgevolgd door Marjan Scharloo, die reeds aan het museum verbonden was als conservator van de afdeling penningen.

In verband met het 100-jarig bestaan van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde was 1992 uitgeroepen tot numismatisch jaar. Dankzij de inzet van de zeer aktieve eeuwfeestcommissie en een onvermoeibare voorzitter is de manifestatie een groot succes geworden. Het doel van het numismatische jaar, het opwekken van belangstelling voor de numismatiek, is zeker gehaald. Vanzelfsprekend leverde het Koninklijk Penningkabinet een bijdrage aan vele van de georganiseerde aktiviteiten. Zo werd dit jaar het record aantal van 837 objecten in bruikleen gegeven. Diverse publicaties én de TELEAC-cursus numismatiek werden met hulp van het Penningkabinet in de vorm van menskracht en het ter beschikking stellen van honderden voorwerpen gerealiseerd. Daarnaast namen de medewerkers deel aan tal van manifestaties en gaven zij vele lezingen. Voor wat betreft de overige werkzaamheden, werd de prioriteit gelegd bij het uitvoeren van het Deltaplan en het verwerken van de gevonden munten: meer dan 8000 dit jaar! De langdurige ziekte van enkele collega's zorgde voor een extra belasting van de overgebleven medewerkers.

Zilveren huwelijkspenning, 1e kwart 17e eeuw, waarschijnlijk Nederlands

Gemeente Tilburg, niet uitgegeven noodbiljet van 1 gulden uit 1944, papier, 112 x 66 mm. Dit biljet is de laagste waarde van een in 1992 aangekochte serie van 7 stuks, de tweede bekende serie

DE COLLECTIE

Aankopen

Het sinds 1970 niet verhoogde aankoopbudget van het Penningkabinet wordt door inflatie enerzijds en stijgende prijzen anderzijds steeds verder uitgehold. De financiering van de Karolingische schatvondst Tzummarum (zie jaarverslag 1991) legde in 1992 beslag op vrijwel het gehele aankoopbudget.

Op een veiling werd een Nederlandse zilveren huwelijkspenning verworven, gemaakt door een onbekende medailleur in het begin van de zeventiende eeuw, met een ongebruikelijke thematiek. Andere aankopen betroffen een contemporaine vervalsing van een tremissies (ca. 625) van Chalon sur Saône en een Friese duit uit 1628, geslagen op een Duits 3-pfennigstuk, beide gevonden in Nederlandse bodem. Daarnaast werden 16 stuks Nederlands papiergeld aangeschaft, waaronder een buitengewoon zeldzame serie noodgeld van Tilburg uit 1944. Dankzij de inspanningen van de laatste jaren is de collectie Nederlands papiergeld van het Penningkabinet nu op een zeer goed niveau gekomen, voordat de hoogte van de prijzen een dergelijke uitbreiding onmogelijk maakt. Ten behoeve van de enigszins verwaarloosde afdeling moderne buitenlandse munten werd een eerste aanvulling gekocht, die een

Tsjecho-Slowakije, muntset 1991, de eerste muntset van de Ceska a Slovenska Federativni Republika

14e-Eeuwse muntgewichtdoos, in 1894 gevonden te Haarlem: schenking-Houben

Muntgewicht voor ½ souverain door J. Groengraft: schenking-Houben

Muntgewicht voor ⅓ unite door J. Somer: schenking-Houben

representatief overzicht biedt van de ontwikkelingen die de afgelopen jaren hebben plaatsgevonden. Zoals gebruikelijk werden afslagen van alle uitgaven van 's Rijks Munt aangekocht.

Schenkingen

Van de heer dr ir G.M.M. Houben uit Zwolle werd voor de vierde maal een genereuze schenking ontvangen. Ditmaal bestond de gift uit zeven muntgewichtdozen (14-de tot en met 18-de eeuw) en achttien muntgewichten van Noord-Nederlandse ijkmeesters-generaal (17-de en 18-de eeuw). De Stichting Nederlandse Penningkabinetten schonk een gouden solidus van keizer Constantinus III, gevonden te Sint-Odiliënberg (gevonden in 1991).

Van de heer E.F. Stephanus te Hardenberg werd ontvangen een noodbiljet van het Mil. Hospitaal Tjimahi, ter waarde van 10 cent. De heer G. Henzen schonk enige fragmenten van 13-de eeuwse munten uit de vondst Hemrik.

Moderne penningen werden onder andere verworven van de familie Von Weiler, de Vereniging voor Penningkunst, het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde, het Ministerie van Justitie, het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, de beeldhouwers Eric Claus en Frank Letterie, de Amerikaanse FIDEM-delegatie en de organisatie van het FIDEM-congres te Londen.

Beheer collectie

De 399 aanwinsten over de jaren 1988 tot en met 1991 van de afdeling munten van de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd zijn inmiddels geheel geïnventariseerd, met uitzondering van de muntvondst Tzummarum. De collecties Nederlandse tokens (1550 stuks) en Nederlandse hondepenningen (1060 stuks) werden herordend.

Het beheer van de afdeling penningen werd in de tweede helft van 1992 verwaarloosd wegens de nieuwe werkzaamheden van de conservator penningen. Dankzij de assistentie van de educatief medewerker en andere collega's kon het zo intensieve

bruikleenverkeer gelukkig in ieder geval doorgang vinden. Eind 1992 werd een assistent conservator voor deze afdeling aangenomen.

Naar aanleiding van het overleg met de Rijksgebouwendienst inzake de depotbehoefte in de toekomst is een claim gelegd op de zolder van het pand Rapenburg 26 en een klein gedeelte van één van de depots van het Nationaal Natuurhistorisch Museum.

Deltaplan: registratie

Het voornemen om de registratie-achterstand in te halen voor 1 januari 1993 was helaas te optimistisch. In praktijk bleek dat de conservatoren in 1991 en 1992 veel minder tijd ter beschikking hadden dan nodig was om de registratie zelf uit te voeren. Aangezien de lopende werkzaamheden, zoals tentoonstellingen, determinatie van (gevonden) munten en de verzelfstandiging moeten doorgaan, is besloten een groot deel van de registratie-achterstand met behulp van tijdelijke krachten weg te werken.

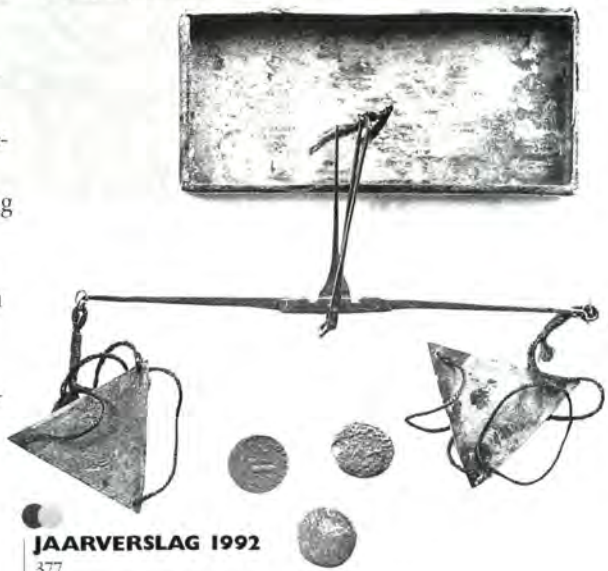
Toch is er grote vooruitgang geboekt. De sinds de jaren zestig aanwezige collectie Van Rede is nu eindelijk geheel beschreven en geïnventariseerd. Nu volgt nog het invoegen in de bestaande collectie, een langdurig proces. Het project zeventiende eeuwse penningen (zie vorig verslagjaar) is afgerond. Bijna 700 Nederlandse penningen uit de zeventiende eeuw zijn nu uitvoerig beschreven in een database, inclusief enkele Iconclass codes. De collectie Thijssen - 1500 religieuze draagtekens en penningen - is nu volledig beschreven, geïnventariseerd en systematisch opgeborgen. Als gevolg van het controleren van de verzameling munten van middeleeuwen en later tijd zijn circa 50 exemplaren, 'in verzameling aangetroffen', alsnog ingeschreven. Ook werd een in de collectie aangetroffen vierde eeuwse schatvondst van 415 munten geïnventariseerd, mogelijk afkomstig uit Egypte. De in sierlijke achttiende eeuwse kastjes bewaarde gesneden stenen, die oorspronkelijk als één nummer geteld waren, werden eveneens afzonderlijk geïnventariseerd, dankzij de goede zorgen van drs M. Groen-van Andel.

Al deze registratie-aktiviteiten maakten het instellen van de standaard basisregistratie in de database voor alle afdelingen van het museum zeer noodzakelijk. Deze is in 1992 ingevoerd. Bovendien is met de voorbereiding begonnen om de gegevens over te brengen naar een geavanceerder systeem met meer niveaus en zoekmogelijkheden. Naar verwachting zal het nieuwe systeem in 1993 ingevoerd worden.

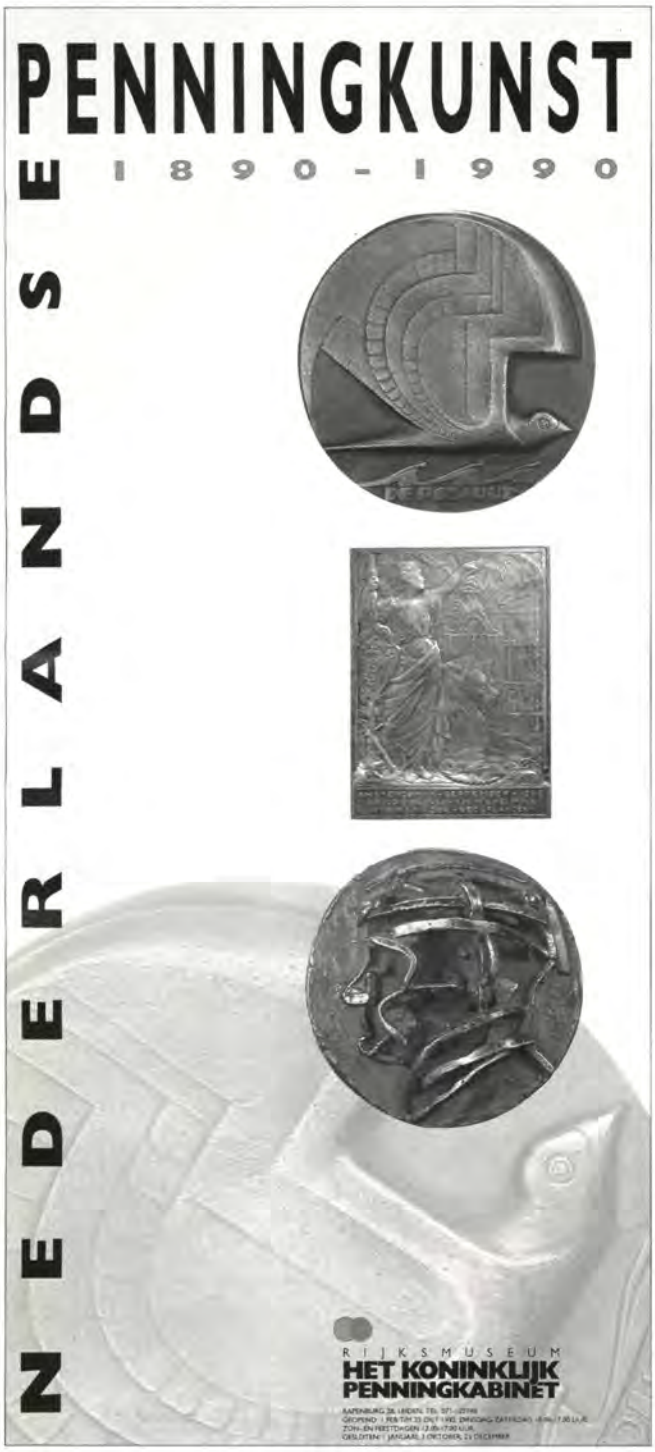
Zowel bij Teylers Museum te Haarlem als bij Museum Meermanno-Westreenianum te 's-Gravenhage is besloten de numismatische verzamelingen volgens het systeem van het Penningkabinet in te voeren. Een medewerker van Teylers Museum volgde daartoe enkele dagen een training in Leiden; de medewerker van 'Meermanno' had reeds als vrijwilliger op het Penningkabinet ervaring met het systeem opgedaan. Informatie over de basisregistratie van munten en penningen is verder verschaft aan het Utrechts Universiteitsmuseum en het Historisch Museum te Rotterdam.

Deltaplan: conservering

Eind 1992 werd de langverwachte klimaatinstallatie in het depot aangelegd in opdracht van de Rijksgebouwendienst. De gemiddelde luchtvochtigheid daalde van ca. 70% naar ca. 45% en de minder dramatische temperatuurschommelingen werden tot aanvaardbare proporties teruggebracht.

Muntgewichtdoos 1659 door R. van der Schure: schenking-Houben

De verbouwing ging niet ongemerkt voorbij aan de medewerkers, die toezicht moesten houden op de werkzaamheden. Alhoewel de situatie nu sterk verbeterd is, zijn helaas nog niet alle kinderziektes uit het klimaatsysteem verdwenen. Bovendien is het zo dat naarmate meer deskundigheid op het gebied van de klimaatbeheersing wordt opgedaan, het eisenpakket navenant stijgt. Zo is het bijvoorbeeld jammer dat er geen luchtzuivering kan plaatsvinden, waardoor de oxydatie van zilver door de luchtvervuiling niet tot staan wordt gebracht.

In samenwerking met de firma Archeoplan te Delft is een reeks proefstukken geconserveerd, om een indruk te krijgen van de voorkomende problemen. Op basis van deze proeven is het besluit genomen om voorlopig vooral die voorwerpen te laten conserveren, die er het ergst aan toe zijn. Dit betreft vooral penningen van onedel metaal in vele curieuze legeringen. Daarom is besloten vanaf 1993 met deze groep te beginnen. Uit de proeven bleek al, dat de conservatoren te veel tijd kwijt zullen zijn met het registreren van de objecten en hun gebreken. Vanuit het Penningkabinet zal daarom een part time kracht het project moeten begeleiden.

Dankzij dit proefproject kwam een aantal vragen op omtrent de beste methoden voor het conserveren van munten en penningen. Ook ethische vragen, die bij de restauratie van schilderijen al lang gemeengoed zijn, worden nu gesteld. Eén van de meest cruciale is wel die van het uiterlijk: in hoeverre moet er schoongemaakt worden? Is een zwart uitgeslagen zilveren munt of penning goed genoeg of wordt gestreefd naar een uiterlijk 'als nieuw'? Om over deze interessante vragen met buitenlandse deskundigen van gedachten te wisselen, is subsidie aangevraagd voor een symposium in 1993.

PRESENTATIE

Tentoonstelling

Gezamenlijk trokken het Rijksmuseum het Koninklijk Penningkabinet en het Rijksmuseum van Oudheden in 1992 86.861 bezoekers, ongeveer 24.000 minder

dan in 1991. Een combinatie van minder tentoonstellingen en het fraaie zomerweer vormt mogelijk een verklaring voor deze terugval.

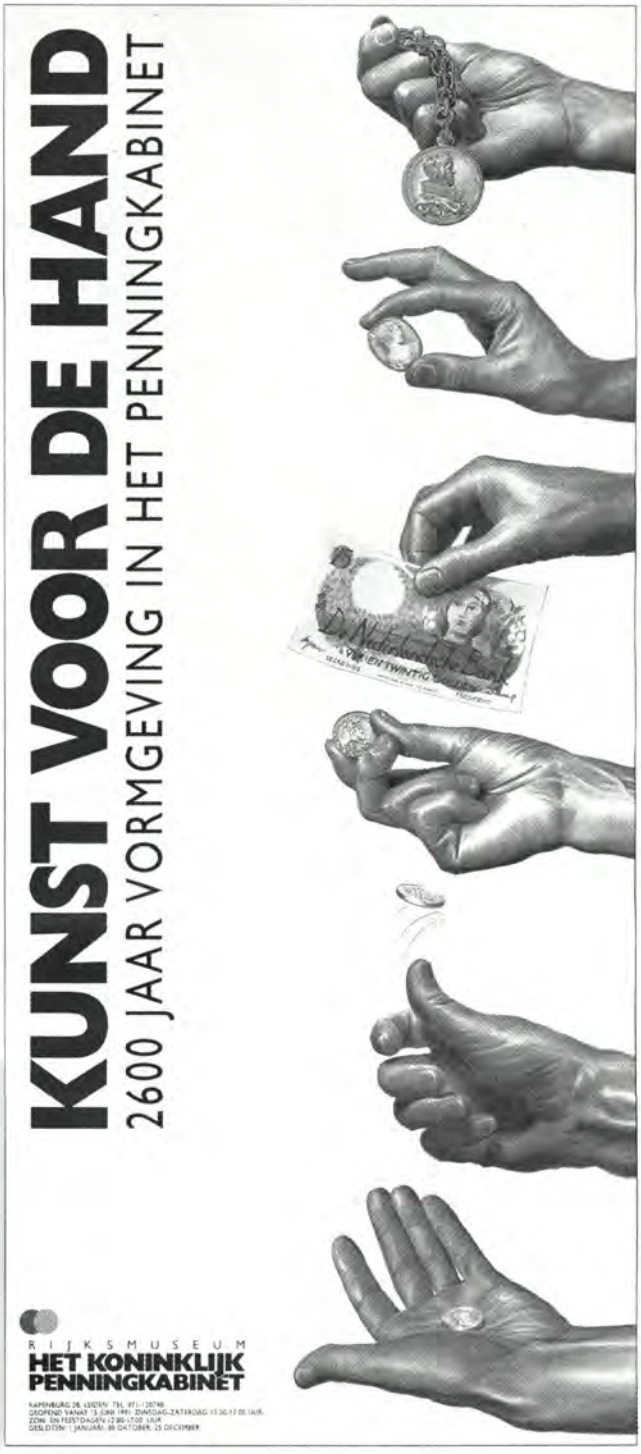
Op 31 januari opende Janwillem Schrofer, directeur van de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, de tentoonstelling *Nederlandse Penningkunst 1890-1990.* Voor het eerst werd een overzicht gepresenteerd, waarin de unieke ontwikkeling van de Nederlandse penningkunst van deze eeuw centraal stond. Stukken van een aantal beeldbepalende kunstenaars toonden op welke wijze de stijl, de onderwerpskeuze en de manier van weergeven zich ontwikkelde tussen 1890 en 1990. Daarbij werden de penningen in relatie gebracht met ander werk van de behandelde kunstenaars, waardoor verhelderende dwarsverbanden ontstonden. Een bijzonderheid van deze expositie was een speciale voorziening voor slechtzienden: een aantal penningen kon in de hand genomen worden om het gewicht en reliëf waar te nemen. Daarbij hoorden teksten in braille.

Ongeveer 1200 begeleidende brochures werden door de bezoekers meegenomen; een vermindering ten opzichte van vorige jaren. Het vragen van één gulden voor de brochures is ongetwijfeld debet aan deze vermindering. Dit bedrag werd overigens niet door alle bezoekers betaald!

Begin januari kwam een speciale editie uit van het zaalpapier behorende bij de andere, semi-permanente tentoonstelling *Kunst voor de hand. 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet.*

Voor het eerst verscheen er ook een versie in het Engels voor de buitenlandse bezoekers. Van deze zaalpapieren werden ongeveer 1000 exemplaren meegenomen. Dit zaalpapier fungeert tevens als inleiding op het vakgebied voor scholieren, die een scriptie of spreekbeurt over munten of penningen willen houden.

In oktober werd de gezamenlijke aanwinstenvitrine met het Rijksmuseum van Oudheden ingewijd. Voor deze gelegenheid is een vitrine van het Penningkabinet min

of meer aangepast aan de huisstijl van de bewegwijzering van het RMO.

Presentaties elders

In het voorjaar werd de uiterst succesvolle tentoonstelling over de reiskas van graaf Willem (zie jaarverslag 1991) voor enkele maanden overgenomen door het Goois Museum te Hilversum.

De Fédération Internationale de la Médaille (FIDEM) organiseerde haar biennale van de penningkunst in september 1992 in het British Museum te Londen. De tentoonstelling bestond uit ruim 1500 penningen uit meer dan dertig landen. Traditiegetrouw verzorgde het Penningkabinet de Nederlandse inzending, bestaande uit 69 recente pennningen, gemaakt door uiteenlopende kunstenaars als Charlotte van Pallandt en Gijs Bakker. Eén van de penningen van Jos Reniers, *erepenning van de Gemeente Mierlo,* werd onderscheiden met de prijs voor de beste combinatie van beeld en tekst.

In het kader van het numismatisch jaar was het Penningkabinet uitgenodigd een presentatie te geven op de Kunst- en Antiekbeurs te Delft in oktober 1992. Gekozen werd voor een keuze uit de hoogtepunten van eerdere succesvolle tentoonstellingen, waardoor het zo diverse materiaal van het museum uitstekend aan bod kwam. Gezien de locatie van de presentatie, vlak bij de trap waar de moord op Willem van Oranje plaatsvond, werd tevens een kleine selectie getoond van zestiende eeuwse penningen van de Prins en zijn naaste omgeving. De enige contemporaine afbeelding van de moordaanslag, vastgelegd op een rekenpenning, ontbrak vanzelfsprekend niet. Het aantal bezoekers bedroeg 10.873.

Het numismatisch jaar

Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan was het jaar 1992 door het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde uitgeroepen tot Nederlands Numismatisch Jaar. Ruim 80 musea organiseerden grotere of kleinere tentoonstellingen rondom een numismatisch thema, hetgeen veel extra bruikleenverkeer tot gevolg had.

Veel werk werd verder gestoken in de uitgave en de redactionele begeleiding en fotoredactie van een overzicht van alle numismatische collecties in Nederland: *Museumgids, Collectieoverzicht Nederland munten, penningen en bankbiljetten.* De samenstellers van de TELEAC-cursus numismatiek, uitgezonden in de laatste maanden van het jaar, maakten intensief gebruik van de rijke collecties van het Penningkabinet. Tijdens het jubileumsymposium over de numismatiek der Lage Landen, in juni georganiseerd door het Koninklijk Genootschap te Amsterdam, hielden alle conservatoren een lezing. De deelnemers aan de jubileum manifestatie werden bovendien door het Penningkabinet officieel ontvangen en kregen een diner aangeboden. In het kader van het numismatisch jaar gaven de conservatoren een groot aantal lezingen in musea, tijdens mini-symposia en andere speciale aktiviteiten op numismatisch terrein, georganisserd door musea en aanverwante instellingen.

Voor het numismatisch weekend in

april voor kinderen in het Museon te 's-Gravenhage werd een mini-expositie samengesteld over uiteenlopende vormen van geld. Tevens werd er tijdens dit weekend een spreekuur voor kinderen gehouden. In november verzorgde het Penningkabinet een lezing met spreekuur tijdens een numismatische zondagmiddag in het Historisch Museum te Rotterdam.

Educatie/PR

Op verzoek zijn 7 rondleidingen georganiseerd, waarvan 2 rondleidingen speciaal voor blinden ten behoeve van de tentoonstelling *Nederlandse Penningkunst*. Dit verslagjaar werd 18 maal een scriptiepakket op verzoek toegestuurd. Het Koninklijk Penningkabinet heeft in het kader van de kinderboekenweek deelgenomen aan een speurtocht voor kinderen langs de Leidse musea. Ca. 1250 kinderen volgden deze speurtocht. Een groep studenten van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, afdeling museologie, werd begeleid in het kader van het vak tentoonstellingsbouw.

Aan de opening van de tentoonstelling werd bekendheid gegeven door middel van uitnodigingen, affiches en persberichten. Dit resulteerde in een aantal vermeldingen in kranten, tijdschriften, radio en televisie. Op aanvraag werd aan diverse bladen en tijdschriften extra informatie over het Penningkabinet toegestuurd. Ook dit resulteerde in een aantal vermeldingen en artikelen.

Bibliotheek en informatie

De langdurige ziekte van twee medewerksters liet zichtbaar sporen na in niet-uitgevoerde werkzaamheden ten behoeve van de bibliotheek. Totaal werden 338 titels beschreven in het geautomatiseerde systeem. De publicatie van de aanwinstenlijst 1991 werd uitgesteld. Deze zal in combinatie met de aanwinstenlijst 1992 verschijnen. Alle bibliotheekkasten zijn voorzien van nieuwe systematische aanduidingen om het opzoeken van publicaties te vergemakkelijken. Het bezoek aan de bibliotheek stabiliseerde zich op ca. 400 personen: gemiddeld twee bezoekers per dag. Deze is voor het publiek geopend van dinsdag tot en met vrijdag van 10.00 tot 17.00 uur. Het aantal keren dat de medewerkers van het Penningkabinet de bibliotheek geraadpleegd hebben, is in praktijk nauwelijks te registreren. Totaal werden 227 publicaties uitgeleend, waarvan 9 via het interbibliothecair leenverkeer.

Rond 250 personen bezochten het spreekuur op woensdagmiddag, dat altijd van 14.00 tot 17.00 uur wordt gehouden.

Muntenspreekuur voor kinderen tijdens het Numismatisch Weekend in het Museon

Voor zover het gevonden munten betreft, zijn de gegevens opgenomen in het geautomatiseerde systeem.

Wetenschappelijk werk

Naast de studie voor het interpreteren van vondsten en het schrijven van artikelen zijn er op dit moment twee langlopende wetenschappelijke projecten. Dr J.P.A. van der Vin neemt deel aan het internationale project *die Fundmünzen der römischen Zeit*. Eind 1992 is het eerste deel verschenen over de Romeinse muntvondsten in Friesland. Successievelijk zullen de muntvondsten in de andere provincies op dezelfde wijze beschreven worden.

A. Pol is in 1992 met een studie over Merovingische munten begonnen, die naar verwachting tot een dissertatie zal leiden.

Een deel van het verrichte wetenschappelijke werk vindt zijn neerslag overigens niet alleen in publicaties, maar ook in herordening van delen van de collectie. Met het verschijnen van *Christian Wermuth, ein deutscher Medailleur der Barockzeit/ a German medallist of the baroque age* door de inmiddels overleden Cordula Wohlfahrt, is een internationaal samenwerkingsproject tot een goed einde gebracht. Het Penningkabinet bleek maar liefst 163 penningen te bezitten van deze produktieve medailleur, werkzaam tussen 1685 en 1739. Deze zijn alle beschreven en in de meeste gevallen ook afgebeeld in de catalogus.

Muntvondsten

De functie van het Penningkabinet als kenniscentrum wordt ondermeer uitgedragen door het verrichten van determinaties van gevonden munten. Deze vinden plaats op verzoek van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, het Instituut voor Pre- en Protohistorie te Amsterdam, het Biologisch Archeologisch Instituut te Groningen, de Archeologische Diensten van diverse gemeenten, en particulieren. Het betreft hier voornamelijk vondstmateriaal. In totaal werden meer dan 14.000 munten gedetermineerd. Dit is een absoluut record, dat alleen dankzij de inzet van enkele vrijwilligers en contractanten gerealiseerd kon worden. Ruwweg kan dit aantal onderverdeeld worden in ca. 2.000 Romeinse munten, ca. 5.000 munten uit de middeleeuwen en later tijd, en ruim 7.000 munten uit het gezonken VOC schip het Vliegent Hert. Om de informatie uitwisseling tussen de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek en het Penningkabinet inzake gevonden munten te vergemakkelijken, is afgesproken in de nabije toekomst een aansluiting op het ARCHIS-systeem van vondsten te realiseren. Nu de

Een deel van de vondst Noordwijk, begraven in of kort na 1575 en gevonden in 1992

vondstmunten bij het Penningkabinet geregistreerd worden in een database, zullen alleen nog enkele technische problemen opgelost moeten worden.

BEDRIJFSBEHEER

Personeel

Het Penningkabinet had in 1992 te maken met een exceptioneel hoog ziekteverzuim, hetgeen een grote druk legde op de organisatie. Zowel mw. Koene (secretaresse) als mw. Frielink-Castelen (huishoudelijke hulp) waren meer dan een half jaar afwezig. De gebruikelijke overheidsregel, dat personeel pas na zes maanden ziekte vervangen mag worden, is in feite onwerkbaar voor een uitvoerende organisatie. De bibliothecaris en de educatief medewerker namen de taken zo goed mogelijk over, uiteraard ten koste van de eigen werkzaamheden. Na enige maanden werd toch gekozen voor vervanging van de secretaresse, betaald uit het eigen materiëel budget. Ook verder was het ziekteverzuim over 1992 zeer hoog: totaal 120 dagen! Naar gehoopt en verwacht wordt, zal dit in 1993 aanzienlijk verminderen.

Voor de eerste maal werd met het vaste personeel en de kring van vrijwilligers een uitstapje gemaakt. Op 9 november werd het Noorder Dierenpark te Emmen bezocht. Daarnaast organiseerde de gezamenlijke personeelsvereniging van Penningkabinet en Rijksmuseum van Oudheden een aantal aktiviteiten.

Vrijwel alle niet-primaire taken van het museum zijn uitbesteed aan free-lance medewerkers of geregeld via contracten. In dit opzicht loopt het Penningkabinet waarschijnlijk vooruit op ontwikkelingen die elders in museumland nog zullen plaatsvinden. Het betreft de volgende taken: fotografie (P. Brouwers), conservering/restauratie (P. Schulten, Archeoplan) , vormgeving/drukwerk (Studio Ron Putto), boekhouding (E. Tiemann), schoonmaken gebouw (fa. Koenekoop). Overigens is in het kader van de verzelfstandiging de komende jaren een claim gelegd en toegewezen voor een halve formatieplaats algemene zaken en een halve formatieplaats public relations en marketing. Deze functies moeten nog ingevuld worden en zijn deels afhankelijk van het aanbod bij WVC.

Financiën

Sinds 1991 neemt het Penningkabinet deel aan het Project Maximale Zelfstandigheid rijksmusea. In plaats van een begroting in te leveren, worden nu na onderhandelingen (liefst meerjarige) convenanten gesloten, waarbij de activiteiten, producten genaamd, van elk museum op basis van outputfinanciering betaald worden. Het experiment heeft tot nu toe vooral inzicht gegeven in de bedrijfsvoering van de musea zelf.

Een bron van zorg blijft het personeelsbudget. Zowel over 1991 als over 1992 bestond er verschil van inzicht tussen het Projectbureau Maximale Zelfstandigheid en het Penningkabinet over de exacte omvang van de personeelskosten.

Het in 1991 ontstane tekort op het budget kon voor het grootste deel in 1992 worden weggewerkt. Om in de toekomst de geldstromen binnen het Penningkabinet meer inzichtelijk te maken is in de tweede helft van het jaar een beschrijving van de administratieve organisatie gemaakt door mw. C. Angevaare van het inmiddels alweer opgeheven Bureau Management Ondersteuning van WVC. De boekhouding over 1991 werd goedgekeurd door de accountantsdienst van het Departement.

De verzelfstandiging

Op verzoek van het Project Maximale Zelfstandigheid rijksmusea is er een commissie verzelfstandiging benoemd. Voor het Penningkabinet bestaat de commissie uit de dames Schollaardt en Scharloo en de heer Van der Vin . In het najaar is begonnen met de voorbereidingen voor het maken van het ondernemingsplan, dat naar verwachting medio 1993 gereed zal zijn.

In juni is gestructureerd werkoverleg ingevoerd. Dit overleg neemt de plaats in van de vergaderingen met de dienstcommissie, die vanwege de kleinschaligheid van het museum niet aanwezig is.

BIJLAGE 1

MUNTVONDSTEN ROMEINSE TIJD

Het aantal van 1908 gemelde en gedetermineerde Romeinse vondstmunten was weer hoger dan in voorgaande jaren. De kwaliteit van dit materiaal was in veel gevallen opnieuw slecht tot zeer slecht als gevolg van de voortgaande verzuring van de bodem.

De ROB.-opgravingen op het Kops Plateau in Nijmegen leverden met 1229 gevonden munten opnieuw ongeveer 2/3 van het totale aantal vondsten.

In de provincie Groningen was de belangrijkste vondst een schatvondst van 27 denarii uit de periode 127 v. Chr - 37 na Chr., te voorschijn gekomen in een wierde bij Zoutkamp. Daarnaast werd, eveneens in Zoutkamp en in Westerwijtwerd, nog een dertiental exemplaren los gevonden.

Friesland leverde met 113 munten in 1992 zeer veel materiaal op. Het merendeel werd gevonden in een viertal complexen: a. Dongjum: 20 ex. (12 AR / 8 AE) periode Nero - Theodorik (54-518). Dit complex bevatte als jongste munt een ¼ siliqua van de ostrogotische koning Theodorik, geslagen in midden-Italië op naam van de Byzantijnse keizer Anastasius I. b. Franeker: 29 ex. (9 AR / 20 AE) Republiek - Constantijn (90 v. Chr. - 324); c. Slappeterp: 27 ex. (7 AR / 20 AE) Trajanus - late 3e eeuw (98- ca. 290); d. Wijnaldum: 18 ex. (2 AR / 16 AE) Domitianus - Valentinianus I / Valens (81-378).

Uit Drenthe en Flevoland werden geen nieuwe vondsten gemeld. Overijssel leverde slechts 3 exemplaren op uit de 1e eeuw v. Chr - 2e eeuw na Chr.

Nijmegen droeg in Gelderland 1229 munten bij aan het totaal. Het beeld van de voorafgaande jaren was hierin weer geheel terug te vinden. Het merendeel van het materiaal is Augusteïsch (31 v. Chr. - 14 na Chr.); ruim 90% van het totaal bestaat uit kopergeld, een kleine 10% uit zilvergeld, in hoofdzaak denarii en een enkele sporadische quinarius (1/2 denarius). Keltische AVAVCIA-munten kwamen opnieuw in grote hoeveelheden voor en moeten als klein kopergeld door de Romeinen zijn gebruikt. Geklopte en gehalveerde munten waren eveneens weer in grote aantallen aanwezig. Bijzonder interessant was de vondst van een potje met zilvergeld: 86 denarii uit de tijd van 211 v. Chr. - 21 na Chr. Deze schatvondst bevatte de oudste tot nu toe in Nederland gevonden denarius: een exemplaar uit de vroegste serie van deze muntsoort, te dateren tussen 211 en 208 v. Chr. Eveneens verdient vermelding een kleine schat van 11 AVAVCIA-munten.

Verspreid in de provincie Gelderland werd een elftal kleine vondstcomplexen aangetroffen, in omvang variërend van 6 tot 38 munten (in totaal 146 ex.). Speciale vermelding verdienen de complexen van Ommeren: 27 ex. (1 AR / 26 AE) uit de periode van Severus Alexander - Theodosius I (222-395); van Ophemert: 18 ex. (2 AR / 16 AE) in datum uiteenlopend van de Keltische periode tot Flavius Victor (ca. 50 v. Chr. - 388); en van Waardenburg: 38 ex. (10 AR / 28 AE), eveneens daterend vanaf de Keltische periode tot ca. 300. Een grafveld bij Wychen leverde een achttal munten op, 4 koperen en vier zilveren, in tijd ver uiteenlopend van 42 v. Chr tot 395 na Chr. Onder de tientallen los gevonden munten (108 ex.) - merendeels materiaal uit de 1e en 2e eeuw na Chr. - verdienen enkele Keltische regenboogschoteltjes uit Echteld en Ophemert aparte vermelding. Het totaal voor Gelderland met Nijmegen kwam op 1483 gevonden munten.

De vondsten in de provincie Utrecht (75 ex.) kwamen voor het merendeel uit de opgraving te Wijk bij Duurstede - De Geer (68 ex.). Uit Rhenen werd bovendien een fraaie solidus van Honorius uit Ravenna (402-423) gemeld.

In Noord-Holland was de schatvondst Huigsloot-Haarlemmermeer (64 koperen munten, zie elders in dit nummer) de meest belangrijke en vrijwel enige vondst van 1992. Daarnaast kwam alleen in Alkmaar nog een antoninianus van Gordianus III (237-244) te voorschijn.

Zuid-Holland droeg met 22 los gevonden munten, vooral uit de 1e en 2e eeuw, bij aan het totaal, terwijl in Aardenburg een drietal koperen munten uit dezelfde periode aan de vondsten van Zeeland kon worden toegevoegd.

De 56 gemelde munten uit Brabant zaten voor het merendeel in een complex uit Oirschot: 34 ex. (7 AR / 27 AE) uit de periode van de late Republiek tot keizer Philippus I (44 v. Chr. - 247) en een complex uit Geldrop: 10 koperen munten van Augustus tot Hadrianus (31 v. Chr. - 138).

In Limburg (41 munten) werden op een opgraving in Geleen 14 munten gevonden (2 AR / 12 AE) uit de Flavische tijd tot en met keizer Elagabalus (69-222); in Sittard kwam opnieuw een complex van 9 exemplaren aan het licht (4 AR/ 5 AE) in tijd uiteenlopend vanaf Vespasianus tot en met Gratianus (69-383).

Uit Tudderen (BRD) werden opnieuw 7 munten beschreven, behorende tot het grote vondstcomplex van die plaats.

BIJLAGE 2

MUNTVONDSTEN VANAF DE MIDDELEEUWEN

In 1992 werden 16 schatvondsten gemeld en tijdelijk bij het Penningkabinet gedeponeerd. In totaal betrof het ruim 8800 munten. Het volgende overzicht is chronologisch op sluitdatum van de vondst geordend:

965 – Firdgum 1992
1000 – Waardenburg 1992 (8x zilver)
1024 – Kootwijk 1991 (8x zilver)
1248 – Elens 1992 (4x zilver)
1300 – Kollumerzwaag 1992 (6x zilver)
1306 – Putten 1990 (95x zilver)
1330 – vindplaats onbekend 1991 (51x goud en 1600x zilver)
1367 – Ter Aar 1991 (14x zilver)
1435 – Zutphen 1991 (11x zilver)
1435 – Wanroy 1991 (4x zilver)
1571 – Middelburg 1992 (6x zilver)
1572 – Heemskerk 1992 (18x zilver)
1572 – Noordwijk 1991 (1x goud, 241x zilver)
1573 – Schiedam 1992 (15x zilver)
1610 – Streefkerk 1991 (37x goud)
1735 – VOC schip Vliegend Hert (2000x goud, 4880x zilver en enkele losse vondsten zilver)
1883 – Maastricht 1992 (246x goud, 1611x zilver)

Totaal werden 1653 losse gevonden munten geadministreerd, waarvan in het navolgende chronologische overzicht een selectie van de meest interessante stukken:

Dongjum
volledig zilveren tremissis van het pseudo Dorestad/Madelinus-type uit de 7e eeuw.

Wijk bij Duurstede
denarius van Karel de Grote, tussen 793 en 812 geslagen te Arles.

Est
denarius uit Dorestad met het portret van Lodewijk de Vrome en een schip 814-819.

Andelst
ca 1100 in Maastricht geslagen penning van de Luikse bisschop Otbert.

Egmond
een aan Holland toe te schrijven 12e-eeuwse penning met een leeuw en het woord LEO.

Nijmegen
Genuese denaro 12e-14e eeuw en een Venetiaanse tornesello 1382-1400.

Finkum
zeldzame ⅛ groot van Almelo, geslagen onder Everhard van Heeckeren ca 1360-1398.

Staphorst
onbekende ¼ of ⅛ plak 1488 van de stad Zwolle.

? (Friesland)
groot Portugees goudstuk van Johannes III 1521-1557, 10 cruzados of portuguez genaamd.

Zilveren penninkje van bisschop Otbert (1092-1119) van Luik, geslagen te Maastricht en gevonden te Andelst in 1992 (2x vergroot)

BIJLAGE 3

PUBLIKATIES

A. Pol
Spectaculaire schatvondst uit de 9e eeuw, *De Beeldenaar* 16(1992) 66-72.

M. Scharloo
Ontwikkeling van de penningkunst, *Handboek numismatiek. De geschiedenis van het geld*. Verzamelen van munten, penningen en bankbiljetten, Amsterdam/Utrecht 1992, 132-151.
The Netherlands, *In the round. Contemporary art medals of the world*, London 1992, 181 - 191.
Medal News from The Netherlands, *The Medal* 21 (1992), III.
Nederlandse penningkunst 1890-1990 (begeleidende brochure bij de tentoonstelling)
De penning van 1838, *Burgerlijk Wetboek*, 's-Gravenhage 1992, 7-11.

Chr. Schollaardt
Het vetgemeste varkentje, *De Beeldenaar* 16 (1992) 86-87.

J.P.A. van der Vin
Victoria Aaaugggg, een solidus uit St.-Odiliënberg, *De Beeldenaar* 16(1992) 75-78.
Die Fundmünzen der römischen Zeit in den Niederlanden, Abteilung I: Provinz Friesland, Berlin, 1992.
Boekbespreking van:
H. Koch, A Hoard of Coins from Eastern Parthia, New York, 1990, *De Beeldenaar* 16 (1992) 25-26.
R.A.G. Carson, Coins of the Roman Empire, Londen/New York, 1990, *De Beeldenaar* 16 (1992) 26-27.
M. Thompson, Alexander's Drachm Mints II: Lampsacus and Abydus, New York, 1991, *De Beeldenaar* 16 (1992) 263-264.

Solidus Constantinus III (407-408), gevonden in Sint Odiliënberg (2x vergroot)

BIJLAGE 4

BRUIKLENEN

Voor tentoonstellingen in andere musea werden de volgende bruiklenen ter beschikking gesteld:

Amsterdam, Allard Pierson Museum
Een schat aan munten, 5 juni 1992 t/m begin september 1992, 10 Romeinse munten.
Kreta, bakermat van Europa, 17 november 1992 t/m 3 april 1993, 2 Minoïsche zegels.

Amsterdam, Amsterdams Historisch Museum
De Wereld binnen handbereik, Nederlandse Kunst- en Rariteitenkabinetten uit de 17e eeuw, 25 juni 1992 t/m 11 oktober 1992, 1 verguld zilveren penning met portret Maurits, door J. Rottermont (1619), 1 zilveren plaquettepenning door W. Muller, 81 koperen penningen van de 'histoire métallique' van Lodewijk XIV, 7 'geuzenpenningen', 1 munt van Margaretha van Constantinopel, 5 stenen Romeinse keizersportretten, 22 gesneden stenen, 21 Romeinse munten en 12 Griekse munten.

Amsterdam, Rijksmuseum Nederlands Scheepvaartmuseum
Kapers op de Kust, 8 oktober 1991 t/m 4 januari 1992, 2 penningen (17e eeuw).

Amsterdam, Universiteitsmuseum De Agnietenkapel
Universiteiten op de penning, 13 mei 1992 t/m 2 oktober 1992, 7 penningen en 1 gips (16e - 20e eeuw).

Apeldoorn, Rijksmuseum Paleis Het Loo
De pijp als Oranjepropaganda, 10 juli 1992 t/m 27 september 1992, 2 plaquettepenningen van J. Lutma, 1 plaquette van D. van Oyen, 2 draagtekens met portret Willem V en 1 penning op de verheffing van Willem IV tot standhouder, door J. van Swinderen (1748).

Asten, Nationaal Beiaardmuseum
Wie met klokken schiet, wint de oorlog niet, 2 april 1992 t/m 7 augustus 1992, 4 Franse munten (eind 18e eeuw) en 20 Nederlandse munten rond 1940.

Delft, Museum Lambert van Meerten
Delftse penningen, 9 mei 1992 t/m 14 september 1992, 14 penningen (16e - 20e eeuw).

's-Gravenhage, Haags Historisch Museum
Haagse buurt- en begrafenispenningen,
21 november 1992 t/m 17 januari 1993, 11 buurtpenningen (17e - 18e eeuw).

's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek
De prijs is het bewijs, 24 januari 1992
t/m 28 februari 1992, 1 gegraveerde prijspenning uit Gouda aan AC Kemper(1827).

's-Gravenhage, PTT Museum
langdurig bruikleen vanaf 1985, 16 munten.

Groningen, Noordelijk Scheepvaartmuseum
De strijd tegen het water,maritieme penningen,
19 september 1992 t/m 8 november 1992 (verlengd), 30 penningen (1500 - heden).

Haarlem, Frans Halsmuseum
In het licht van het lezen, de rol van het boek in de beeldende kunst, 11 oktober 1992 t/m 10 januari 1993, 1 zilveren penning van Balthasar Bekker, door F. de Winter (1692).

Hedel, Stichting Hedels Historie
De Hedelse Muntslag, 11 september 1992
t/m 26 september 1992, 10 munten van Hedel (16e eeuw).

Heerlen, Rijks Geologische Dienst
Mijnbouw en geologie op geld, 20 juni
t/m 18 oktober 1992, 12 penningen(19e en 20e eeuw).

's-Hertogenbosch, Noordbrabants Museum
Kabinet van Replieken. Gipsafdrukken van penningen, gemmen en gesneden stenen uit eigen bezit,
4 september 1992 t/m 3 januari 1993, 4 boekbanden met gipsafgietsels van Canova en 2 delen van de dactyliotheek van Lippert (ca. 1750).

Hilversum, Goois Museum
Naar Jeruzalem. De dure reis van een middeleeuwse graaf, maart tot en met mei 1992, 107 munten uit de gelijknamige tentoonstelling van het Penningkabinet (zie jaarverslag 1991).

Leeuwarden, Fries Museum
Schatten uit de Friese bodem, 3 juli 1992
t/m 24 augustus 1992, 270 karolingische denarii en 10 potscherven van de vondst Tzummarum.

Leiden, Museum Boerhaave
Het prachtig rijk van Insulinde, 7 maart 1992
t/m 1 juni 1992, 1 gouden en 1 zilveren prijspenning Bataviaasch Genootschap door J.G. Holtzhey, 1778 en 1923.

Leiden, Museum de Lakenhal
Een leven in penningen, 22 mei 1992 t/m 12 juli 1992, 31 penningen.

Leiden, Rijksmuseum van Oudheden
langdurig bruikleen afdeling middeleeuwse archeologie, beëindigd 24 augustus 1992, 46 munten (ca. 500 tot ca. 1700).

Rhenen, Streekmuseum Het Rondeel
langdurig bruikleen vanaf 19 oktober 1992 voor vijf jaar, tien gouden en vijftien zilveren munten uit de schatvondst Remmerden 1988.

Rotterdam, Belastingmuseum Prof.Dr. Van der Poel
Uitgerekend met kerstmis, 11 november 1991 t/m
10 januari 1992, 5 Romeinse munten.

Rotterdam, Maritiem Museum Prins Hendrik
Vierhonderd negen twee - Columbus zeilde overzee,
1 oktober 1992 t/m 21 maart 1993, 6 Spaanse munten (ca. 1500).

Rotterdam, Natuurmuseum Rotterdam
Op reis met Clara, 20 december 1991 t/m september 1992, 1 tinnen en 1 zilveren penning met Neushoorn.

Utrecht, 's Rijks Munt
Net even anders, valsemunterij in Nederland,
16 november 1992 t/m 15 april 1993 (verlengd),
6 vervalsingen antieke munten, 12 replica's (1970), suikerwerkplank met muntafbeeldingen(ca. 1850), 8 documenten over vervalsingen, incl. 2 munten (19e eeuw)
Wilhelmina met hangend haar, 15 oktober 1991
t/m 15 maart 1992, 10 penningen19e en 20e eeuw.

Vlissingen, Stedelijk Museum
Geld uit scheepswrakken, 8 augustus 1992 t/m 11 oktober 1992, 6 gouden dukaten, 382 dukatons, 1 zilverbaar, 3 geldkisten.

Zaltbommel, Maarten van Rossummuseum
20 juni 1992 t/m 19 juli 1992, 1 Bommelse duit, 2 Bommelse stuivers en 1 halve daalder.

BUITENLAND

Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Amerika, bruid van de zon, 25 januari 1992 t/m 24 mei 1992, 9 Nederlandse penningen uit de 17-de eeuw.

Bonn, Rheinisches Landesmuseum: Schatzschiff.
Silber von Meeresboden, 6 mei 1992 t/m 4 juni 1992, 142 Spaanse zilverstukken, waarvan 91 reales de a ocho, 35 reales de a cuatro en 16 reales de a dos.

BIJLAGE 5

COLLEGES EN LEZINGEN

H.W. Jacobi
Numismatische Kring Rotterdam: *Numismatiek en Computers.*
Historisch Museum Valkenburg: *Valse munterswerkplaats te Sibbe.*
's Rijks Munt Utrecht: *Een muntserie voor de ECU.*
Koninklijk Nederlands Genootschap voor munt- en Penningkunde Amsterdam: *Het verzamelen van munten, penningen en papiergeld.*
Historische Vereniging Bommelerwaard: *Stempels gevonden te Hedel.*
Numismatische Kring Oost-Nederland: *Valse munters-werkplaats te Sibbe.*
Haags Historisch Gezelschap: *Verzamelen, motieven en munten.*
Bonnefanten Museum Maastricht: *Munten verzamelen... verborgen motieven.*
Discussiedag over collectievorming van cultuur-historische musea, georganiseerd door de Nederlandse Museumvereniging op Kasteel Wijenburg.

A. Pol
Leiden, Historische disputen: *muntvondst Tzummarum.*
Gooi's Museum Hilversum: openingslezing *Naar Jeruzalem.*
Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, Amsterdam: *Friezen, Franken en Ottonen.*
Kring Zeeland Middelburg: *muntvondst Remmerden.*

Zilveren penning van Maurits van Nassau, gouverneur generaal van Brazilië, door D. van Riswick (1655)

BIJLAGE 6

BESTUURSFUNCTIES EN ADVIEZEN

Axel: openingslezing *Schatten in Zeeland.*
Numismatische Kring Den Haag : *Monetaire betrekkingen tussen Nederland, Polen en het Turkse Rijk in de 17e eeuw.*
Muzeum Okregowe, Torun: *Monetaire betrekkingen tussen Nederland, Polen en het Turkse Rijk in de 17e eeuw.*
Determinatiedag Goois Museum, Hilversum.
Determinatiedag Detector Amateur, Oldebroek.
Determinatiedag Stedelijk Museum Vlissingen.

M. Scharloo
Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek Brussel: *Holtzhey en Zoon.*
Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde Amsterdam: *Het ontstaan van de (Nederlandse) penningkunst.*
Congres Fédération Internationale de la Médaille Londen, *Some sketches for a Peace of Utrecht Medal (1713).*
Rotterdams Historisch Museum: *Vormen van geld.*

J.P.A. van der Vin
college numismatiek Rijksuniversiteit Leiden: *Romeinse munten uit Nederlandse bodem* en *Griekse munten van de 6e en 5e eeuw v. Chr.*
Koninklijk Nederlands Genootschap voor munt- en Penningkunde Amsterdam: *Romeinse munten uit Nederlandse bodem.*
lezingen voor kringen en Ex Orienten. Lux. en Ned. Klassiek Verbond.

H.W. Jacobi
Voorzitter Stichting De Beeldenaar.
Fotoredacteur Encyclopedie voor munten bankbiljetten.

A. Pol
Bestuurslid Stichting Nederlandse Penningkabinetten.

M. Rombouts-Hoorn
Vertegenwoordiger Stichting Leiden Museumstad.

M. Scharloo
Bestuurslid Vereniging voor Penningkunst.
Gedelegeerde voor Nederland van de Fédération Internationale de la Médaille.
Lid Editorial Board The Medal.
Bestuurslid Stichting De Beeldenaar.
Lid college deskundigen van de Waarborg Platina, Goud en Zilver NV.
Advies WVC inzake schenking collectie aan Erasmusuniversiteit.
Advies Ministerie van Justitie inzake penning uitgifte.

Chr. Schollaardt
Bestuurslid gezamenlijke personeelsvereniging RMO/KPK.

J.P.A. van der Vin
Lid Raad van Advies van de Encyclopedie voor munten en bankbiljetten.
Advies publicatie A. Hubrecht en D. McDowall, *Description of the Collections in the Provinciaal Museum G.M. Kam at Nijmegen*, XII The Roman Coins, Nijmegen 1992.
Advies Rijksmuseum Meermanno Westreenianum inzake registratie collectie Romeinse munten.

BIJLAGE 7

RAADPLEGING COLLECTIES

Dr V. Zedelius, Rheinisches Landesmuseum Bonn: Romeinse tesserae en merovingische munten, waaronder de vondst Remmerden.
Dr I. Szekleis-Weber, Staatliche Münzsammlung München: gesneden stenen uit de 16e tot en met 18e eeuw.
Dr J. Kent, oud directeur Department of Coins and Medals, British Museum Londen: Romeinse munten uit de 5e eeuw (publicatie Roman Imperial Coinage).
M. Duchamps, Boulogne, gesneden stenen 18e eeuw.
Dr M. Amandry, Cabinet des Médailles Parijs: Romeinse munten 1e eeuw v. Chr.
ing. J. Spek/Wageningen: Griekse munten Sicilië.
Dr P. Grierson, University of Cambridge: munten Utrecht 11e-12e eeuw.
Dr N. Mayhew, University of Oxford: prijsgeschiedenis late middeleeuwen.
C. van Hengel R.A.: vondst Avendorp.
Drs E. Knol: vondsten vroegmiddeleeuwse munten in Noord-Nederland.
Dhr. H. J. van Beuningen: muntspelden.
Dhr. M.A. Stoess: merovingische munten Mainz.
Drs A. A.J. Scheffers, 's Rijks Munt Utrecht: daalders Westfriesland.
Dhr. Chiang: circulatie van Nederlandse munten op Formosa.
Dhr. A.J. Kooij: hondepenningen en tokens.
Dr S. Scher, Guest curator Frick Collection New York: Nederlandse renaissance penningen.
Dhr. A. M. Trigueiros, directeur Portugese munt: portugalezer Zwolle.

BIJLAGE 8

STUDIEBEZOEKEN EN CURSUSSEN

A.Pol
Staatliche Münzsammlung (München).
Gruuthuse Museum (Brugge).
Westfälisches Landesmuseum (Münster).
Groninger Museum (Groningen).
Münzkabinett der Staatliche Museen (Berlin).
Münzkabinett der Staatlichen Kunstsammlungen (Dresden).
British Museum (London).
Ashmolean Museum (Oxford).
Fitzwilliam Museum (Cambridge).
Historisch Museum (Moskou).
Hermitage (Sint Peterburg).
Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (Amersfoort).
De Nederlandsche Bank (Amsterdam).

M. Rombouts-Hoorn
Cursus P.R., georganiseerd door de Nederlandse Museum Vereniging.
Symposium Moderne Penningkunst, Breda.

C.G. Schollaardt
Online-conferentie, Rotterdam.

M. Scharloo
Cursussen Management voor Museummedewerkers (MLC-A en MLC-B) in De Baak, Noordwijk.
Symposium Moderne Penningkunst, Breda.

Christel Schollaardt houdt een tijger-python vast in het Noorder Dierenpark in Emmen tijdens het dagje uit

BIJLAGE 9

PERSONEEL

Formatie per 1-1-1993

mw. H.S. Frielink-Castelen, huishoudelijke hulp.
drs H.W. Jacobi, conservator afdeling munten na 1500 en papiergeld.
drs A. Pol, conservator afdeling middeleeuwse munten.
mw. M.H.W.M. Rombouts-Hoorn, medewerker educatieve zaken.
mw. drs M. Scharloo, directeur, tevens conservator afdeling penningen.
mw. Chr. S. Schollaardt, bibliothecaris.
mw. M.F. Schreiber, secretaresse (vervanging mw. H. Koene).
dr J.P.A. van der Vin, conservator afdeling antieke munten en gesneden stenen, tevens plaatsvervangend directeur.

Mutaties personeelsbestand 1992

mw. drs E. Ronner, deltamedewerker tot 1 juni 1992.
C. de Graaf, deltamedewerker tot 1 augustus 1992.
drs B.J. van der Veen, deltamedewerker van 1 juni tot 15 augustus 1992.
mw. I. van den Burg, secretaresse van 27 juli tot 1 november 1992.
mw. M.F. Schreiber, secretaresse vanaf 16 november 1992.

Vrijwilligers 1992

C. van Hengel, R.A.
A.J. Kooij
C. de Graaf jr
drs B.J. van der Veen
mw. M. Puister-Diddens
mw. drs M. Groen-van Andel
P. Beliën

BIJLAGE 10

OVERZICHT UITGAVEN 1992

(NB De klimaatinstallatie van de depotruimte is door de Rijksgebouwendienst gefinancierd)

1. Activiteiten	f	**224.962,-**
aankoop collectie	f	82.015,-
depot en restauratie	f	23.366,-
fotowerk	f	26.602,-
bibliotheek en documentatie	f	10.598,-
publicatiekosten	f	23.388,-
expositiekosten	f	58.994,-
2. Organisatiekosten	f	**99.122,-**
kantoorkosten	f	19.661,-
porti en telefoon	f	15.774,-
representatie / diversen	f	9.940,-
contributies	f	6.242,-
investeringen hardware	f	13.979,-
investeringen software	f	14.797,-
computerbenodigdheden / onderhoud	f	3.531,-
reiskosten	f	15.198,-
3. Personeel	f	**643.961,-**
opleidingskosten	f	5.287,-
kosten vrijwilligers	f	2.592,-
uitzendkrachten	f	387,-
overige personeelskosten	f	3.695,-
salarissen (via WVC)	f	632.000,-
4. Huisvesting	f	**26.148,-**
onderhoud gebouw en tuin	f	2.116,-
aanschaf inventaris	f	6.020,-
onderhoud inventaris	f	703,-
energiekosten	f	4.013,-
schoonhouden gebouw	f	6.818,-
bewaking en beveiliging	f	6.478,-
TOTAAL	f	**994.194,-**

Schatvondst Huigsloot
– Haarlemmermeer – 1920 en 1992

J.P.A. VAN DER VIN

Inleiding

In augustus 1992 werd op een stuk akkerland langs het water van de ringvaart van de Haarlemmermeer een partij van 64 Romeinse koperen munten ontdekt. Deze munten waren allemaal door het verblijf in een vochtige omgeving ernstig aangetast en sterk gecorrodeerd. De spreiding over een beperkte oppervlakte van enkele vierkante meters wijst erop, dat het gaat om een oorspronkelijk bij elkaar behorende partij munten, die door het bewerken van de bodem - bijvoorbeeld door ploegen - enigszins uit elkaar was geraakt.

De vondst was voor de vinders uiteraard een verrassing, maar anderzijds waren ze niet uitzonderlijk verbaasd op die plek Romeins geld aan te treffen. Het was in de familie van de grondeigenaar immers sinds lang bekend, dat op hun terrein lang geleden een grote partij Romeins kopergeld was gevonden: de muntschat Huigsloot/ Haarlemmermeer uit 1920. Die schat telde meer dan 13.000 exemplaren en is daarmee nog steeds de grootste schat Romeinse munten die in Nederland is gevonden. De plaats waar grootvader in het najaar van 1920 deze muntschat had ontdekt, was weliswaar niet meer precies bekend, maar wel ongeveer. Met behulp van een detector wilde de familie nu onderzoeken of er wellicht nog een deel van de schat in de bodem was overgebleven en die speurtocht bleek na enige tijd succesvol. In totaal 64 exemplaren uit de 3e en 4e eeuw na Chr. werden alsnog ontdekt.

Eerst wil ik deze munten uit 1992 nader bespreken en dan op basis van het vondstpatroon ervan een relatie leggen met de grote schatvondst uit 1920.

1a. Antoninianus Claudius II, Rome, 268-270

Samenstelling van de vondst - 1992

Op grond van de zeer slechte staat waarin de munten verkeerden, kwamen slechts 44 exemplaren voor een nadere beschrijving in aanmerking. Afbeelding 1a-d toont een viertal van deze munten en dat zijn absoluut de beste exemplaren, die ik heb kunnen vinden! Twintig munten of fragmenten van munten waren zodanig aangetast, dat er niets meer over te zeggen valt, behalve dat ze - op grond van hun formaat - in het laatste kwart van de 3e en/of in de 4e eeuw gedateerd kunnen worden. De deskundig uitgevoerde reiniging van alle munten kon daar niets meer aan veranderen.

De overige 44 wel beschreven exemplaren stammen uit de periode tussen 268 en 395 na Chr. De oudste twee munten waren een tweetal antoniniani van de keizers Claudius II (afb. 1a) en Victorinus, die beiden tussen 268 en 270 regeerden in respectievelijk Rome en Gallië. De meest recente munt was een aes-IV van een lid van de familie van Valentinianus II; hiervoor komen Valentinianus II zelf, zijn collega Theodosius I of diens zonen Arcadius en Honorius in aanmerking, die allemaal, deels gelijktijdig, in de periode tussen 383 en 395 het keizerlijk purper droegen.

Van de 44 gedetermineerde exemplaren zijn er 3 uit de derde eeuw afkomstig, 4 munten zijn geslagen onder Constantijn en zijn zonen in de eerste helft van de 4e eeuw, de overige 37 stuks stammen allemaal uit de periode tussen 364 en 395.

Omdat het 4e-eeuwse kopergeld maar een beperkt aantal keerzijde-voorstellingen vertoont, die alle na een meestal niet al te lange periode werden vervangen door een geheel ander type, was het mogelijk ook een aantal vrijwel onleesbare munten toch aan een vastomlijnde periode en aan bepaalde keizers toe te schrijven. Daardoor konden 41 vierde-eeuwse exemplaren min of meer nauwkeurig worden gedetermineerd en in ieder geval tot op enkele jaren

nauwkeurig worden gedateerd. Op die manier kon bij een dertigtal munten zelfs naar een nummer van de catalogus The Roman Imperial Coinage worden verwezen. In de afbeeldingen 2 t/m 7 zijn de meest voorkomende typen geïllustreerd, maar dan wel met goed herkenbare exemplaren uit de collectie van het Koninklijk Penningkabinet.

Sporen van letters en de lengte van de opschriften, evenals het feit dat titels al dan niet werden onderbroken, waren indicaties om munten aan een bepaalde keizer toe te schrijven. Bovendien waren enige streepjes of restanten van letters in een aantal gevallen voldoende om zelfs nog met een zekere mate van nauwkeurigheid de muntplaats vast te stellen. Van de 41 munten uit de 4e eeuw kon bij 24 stuks de muntplaats precies worden vastgesteld, bij een drietal exemplaren kon door een verwijzing naar de westelijke helft van het rijk een indicatie bij benadering worden gegeven. Rome, Aquileia en Siscia (afb. 1d) komen een of twee maal voor, Lyon is met vier exemplaren (afb. 1c) vertegenwoordigd. Opvallend is echter het grote aantal munten uit Arelate (Arles) in zuid-Frankrijk. De letters CON of CONST in de afsnede van maar liefst 14 exemplaren duiden op die muntplaats, die op dat moment Constantina heette naar een van de zonen van Constantijn. De oudste is een follis van het bekende 2 soldaten bij 1 veldteken-type uit de jaren rond 340 (afb. 1b), de overige dertien zijn allemaal exemplaren van de Gloria Romanorum, Gloria novi saeculi en Securitas reipublicae typen, die tussen 364 en 378 in vrijwel alle muntplaatsen van het rijk zijn geslagen op naam van de keizers Valentinianus I, Valens en Gratianus. In de nabij ons land gelegen muntplaatsen gaat het zowel te Lyon als Arles om een muntslag op zeer grote schaal; in Trier daarentegen werd in deze periode slechts in uiterst kleine oplagen gemunt. Van deze omvangrijke emissies uit Lyon zijn vier exemplaren in de schatvondst te vinden, van Arles dus dertien en van de beperkte produktie uit Trier geen enkel stuk.

Interessant is ook de verdeling van de produktie voor de verschillende keizers over de officinae (munt-ateliers). Alle munten van Gratianus zijn in Arles afkomstig uit atelier T(ertia). In het derde atelier sloeg men in deze periode dus vrijwel uitsluitend munten op naam van deze keizer, terwijl in de ateliers I en II zonder onderscheid werd gemunt op naam van zijn collega's Valentinianus I en Valens.

De sluitdatum kan bepaald worden aan de hand van een drietal Victoria Auggg munten (= victoria augustorum/de overwinning van de keizers), een type dat in 395 tot een einde kwam en dat bij Valentinianus II en zijn familie geliefd was. Dit sterk propagandistische thema, dat zozeer herinnerde aan de glorietijd van Rome, had helaas niet veel realiteitsgehalte meer in een tijd dat het als gevolg van Germaanse invallen in snel tempo bergafwaarts ging met de macht van de Romeinse keizers. Slechts enkele jaren later, in 402, zouden de Romeinse legioenen zich terugtrekken uit Nederland, België en Noord-Frankrijk om het bedreigde Italië te verdedigen. Het is die tijd van chaos waarin deze partij munten in de Haarlemmermeer terecht moet zijn gekomen.

Afbeeldingen 2 t/m 7 alle uit collectie Koninklijk Penningkabinet.

2.
Aes-III Valentinianus I, Arles, 367-375: Gloria Romanorum-type

4.
Aes-III Gratianus, Arles, 367-375: Gloria novi saeculi-type

3.
Aes-III Valens, Arles, 367-375: Securitas Reipublicae-type

5.
Aes-IV Magnus Maximus, Arles, 383-388: Spes Romanorum (kamppoort-type)

6.
Aes-IV Arcadius, Aquileia, 388-395: Spes Reipublicae, victoria met gevangene-type

7.
Aes-IV Theodosius I, Arles, 388-392: Victoria auggg, victoria met krans-type

no.	muntsoort	muntpl.	muntteken	keizer	datering	keerzijde-type	catalogusnr.
1	ant.	Gallia		Victorinus	268-270	Spes naar l.	RIC. 73
2	ant.	Rome		Claudius II	268-270	staande genius Exerciti	RIC. 48-49
3	ant.	barbaars		Divus Claudius II	270-290	altaar en CONSECRATIO	vgl. RIC. 259 e.v.
4	follis			Urbs Roma	330-341	wolvin met Romulus en Remus	
5	follis	Arles	N // POON	Constantius II	337-340	2 soldaten bij 1 veldteken	RIC. 35
6	aes-III	Lyon ?	PLG (?)	Constantius II	348-350	FTR boot-type	vgl. RIC. 95 of 97
7	aes-III	barbaars		Magnentius / Constantius II	350-354	2 victoriae met vota-schild	vgl. RIC. (Trier) 311 met noot *(In RIC. alleen als aes-II in Trier, Lyon en Rome. Opschrift luidt waarschijnlijk:* VICT DD NN AUG ET CAES*)*
8	aes-III	Lyon	O/F // LUGS	Valentinianus I	367-375	Gloria Romanorum - type	RIC. 20a (xviiib)
9	aes-III	Arles ?	G/F // ...	Valentinianus I	364-375	Gloria Romanorum - type	vgl. RIC. 7a of 16a
10	aes-III	Arles	O/F // CONST (?)	Valentinianus I	364-375	Gloria Romanorum - type	vgl. RIC. 7a of 16a
11	aes-III	Arles	OF/ II // CON	Valentinianus I	367-375	Gloria Romanorum - type	RIC. 16a (xiib)
12	aes-III			Valentinianus I	364-375	Gloria Romanorum - type	
13	aes-III			Valentinianus I	364-375	Securitas Reipublicae - type	
14	aes-III	Arles	OF/I // CONST	Valens	364-367	Gloria Romanorum - type	RIC. 7d (xia)
15	aes-III	Arles	OF/II // CONST	Valens	367-375	Securitas Reipublicae - type	RIC. 17b (xiib)
16	aes-III	Arles	POON	Valens	367-378	Securitas Reipublicae - type	RIC. 17b of 19a (xv)
17	aes-III	Arles?	OF/I // ...	Valens	364-378	Securitas Reipublicae - type	vgl. RIC. 9b of 17b
18	aes-III	Rome	R•SECUNDA	Valens	364-375	Securitas Reipublicae - type	RIC. 17b of 24b (xb)
19	aes-III	Rome	SM BLAD RT	Valens	364-378	Securitas Reipublicae - type	RIC. 24b of 28a (xv)
20	aes-III	Siscia	/D //*GSISC	Valens	364-375	Gloria Romanorum - type	RIC. 14b
21	aes-III			Valens	364-378	Gloria Romanorum - type	
22	aes-III			Valens	364-378	Gloria Romanorum - type	
23	aes-III			Valens	364-378	Gloria Romanorum - type	
24	aes-III			Valens	364-378	Securitas Reipublicae - type	
25	aes-III			Valens	364-378	Securitas Reipublicae - type	fragment
26	aes-III	Arles	OF/III/CON*	Gratianus	367-375	Gloria novi saeculi - type	RIC. 15 (xiiic)
27	aes-III	Arles	TOON	Gratianus	367-375	Gloria novi saeculi - type	RIC. 15 (xivc)
28	aes-III	Arles	TOON (?)	Gratianus	367-375	Gloria novi saeculi - type	RIC. 15 (xivc)
29	aes-III	Arles	SCON (?)	Gratianus	367-378	Securitas Reipublicae - type	RIC. 17b of 19b (xv)
30	aes-III	Aquileia	SMAQS	Gratianus	367-375	Securitas Reipublicae - type	RIC. 12c (xvib)
31	aes-III	Lyon	O/F/LUGSP	Valentinianus I / Valens / Gratianus	364-378	Gloria Romanorum - type	vgl. RIC. 20 a of c (xiv of xv)
32	aes-III	Lyon	O/F/LUGS (?)	Valentinianus I / Valens / Gratianus	364-378	Gloria Romanorum - type	vgl. RIC.10 of 20 fragment
33	aes-III	Lyon	O/F/LUGS (?)	Valentinianus I / Valens / Gratianus	364-378	Gloria Romanorum - type	vgl. RIC.10 of 20 fragment
34	aes-III	Arles	A/ // SCON	Valentinianus I / Valens	364-378	Gloria Romanorum - type	vgl. RIC.7 e.v.
35	aes-III	Arles	OF/III/CON	Valentinianus I / Valens	364-367	Securitas Reipublicae - type	RIC.9b (ivc) fragment
36	aes-III			Valentinianus I / Valens	364-378	Gloria Romanorum - type	
37	aes-III			Valentinianus I / Valens	364-378	Gloria Romanorum - typ	
38	aes-III			Valentinianus I / Valens	364-378	Securitas Reipublicae - type	
39	aes-IV	westen		Magnus Maximus	387-388	kamppoort met twee torens	vgl. RIC. (Lyon) 36a
40	aes-IV	Rome/Aquileia		Valentinianus II c.s.	388-393	Salus Reipublicae - type	RIC. (A) 58 / (R) 64
41	aes-IV	Aquileia	AQP	Theodosius I	388-393	Salus Reipublicae - type	RIC. 58b (1)
42	aes-IV			Valentinianus II c.s.	383-395	Victoria Auggg - type	
43	aes-IV			Valentinianus II c.s.	383-395	Victoria Auggg - type	
44	aes-IV			Valentinianus II c.s.	383-395	Victoria Auggg - type	

Tevens 7 (fragmenten van) aes -III en 13 (fragmenten van) aes -IV, alle niet te determineren

De schatvondst Huigsloot - 1920

De schatvondst Huigsloot/Haarlemmermeer -1920 werd in 1966 gepubliceerd door J.H. Evers.[1] In die studie noemt hij een totaal van 12.389 munten, maar inmiddels is gebleken, dat er nog enige honderden exemplaren meer tot deze schatvondst hebben behoord, zodat een totaal van circa 13.000 stuks waarschijnlijk is.
De samenstelling is volgens de telling van Evers: 248 munten uit de periode vóór 300 na Chr, waarbij de tijd tussen 253 en 300 na Chr. met 200 exemplaren domineert. Tot dit aantal van 200 behoort ook een groep van 70 barbaarse imitaties van Romeinse munten. De regeringsperiode van Constantijn en zijn familie (ca. 300 - 363) levert 1110 stuks op, terwijl de grote massa van 10969 exemplaren dateert van de jaren tussen 364 en 402.

Van de ruim 12.000 vierde-eeuwse munten zijn er 4035 uit Arelate afkomstig, 1373 uit Lyon en slechts 483 uit Trier. Bovendien zijn de munten uit Trier voor 70% afkomstig uit de tijd vóór 364, terwijl Lyon en Arles juist in de periode na dat jaar hun grootste produktie hebben gekend: van Lyon komt 95% en van Arles zelfs 99% uit de periode 364-395.

Een vergelijking tussen de schatvondsten uit 1920 en 1992 levert daarom een sterk overeenkomend patroon op. De derde eeuw is onder de partij uit 1992 met enkele exemplaren, waaronder een barbaarse imitatie, vertegenwoordigd. Uit de periode van Constantijns familie stammen eveneens enkele exemplaren en daarmee ontstaat min of meer hetzelfde patroon dat op sterk vergrote schaal in de schat uit 1920 te herkennen is. Ook daar valt na een aanloop in de derde en vroege vierde eeuw de nadruk op de relatief korte periode na 364. De grootste overeenkomst zit echter in de samenstelling naar muntplaats: Arelate domineert in beide schatvondsten met circa 30%, Lyon staat op een tweede plaats met circa 10-15% van het totaal aantal munten. Zo'n samenstelling en spreiding is karakteristiek voor een bepaalde muntschat in een bepaalde periode in een bepaalde streek. Daarom bestaat er geen twijfel dat de in 1992 gevonden munten aan het totaal van de vondst -1920 mogen worden toegevoegd en dat ze een onderdeel vormen van de grote schatvondst Haarlemmermeer.

Rest nog de vraag wat deze vondst betekent voor ons land. Zadoks heeft er in haar inleiding op de publikatie van Evers al op gewezen, dat er resten van textiel en van ijzer bij de munten zijn aangetroffen.[2] Dat wijst op een verpakking in een of meer zakken binnen een kist. Het is goed hier erop te wijzen dat ondanks het zeer hoge aantal munten de waarde van het geheel bijzonder gering moet zijn geweest. Het kopergeld was tegen het eind van de 4e eeuw zozeer door inflatie in waarde uitgehold, dat vele duizenden van dit soort kleine koperstukken gelijk stonden aan een gouden solidus. Hoe de koers omstreeks 400/410 na Chr. was weten we niet precies, maar een aantal van 6000-7000 exemplaren per solidus lijkt mij voor die tijd heel goed mogelijk. In 445 was de koers 1 op 7200, na de ineenstorting van het west-romeinse rijk omstreeks 490 zelfs 1 op 16.000! Ik sluit daarom niet uit dat de partij geld die in de Haarlemmermeer werd aangetroffen, mogelijk uit twee zakken met ieder een waarde van één solidus heeft bestaan. Door de geringe waarde per stuk werden vele betalingen met munten vanaf de 4e eeuw namelijk verricht per zak; dat voorkwam eindeloos tellen van duizenden kleine muntjes. De naam follis (= buidel) herinnert aan die praktijk.

Van wie was het geld en voor wie was het bedoeld? Deze vraag blijft intrigerend, maar een definitief antwoord kunnen we er niet op geven. Zadoks denkt aan een handelaar die via een ongewone route dit geld naar Engeland wilde smokkelen, omdat daar in de late 4e eeuw geregeld gebrek aan kleingeld bestond. Bovendien werd de export van kopergeld op grote schaal naar andere provincies door de keizers in de late 4e eeuw geregeld verboden en stonden op overtreding van dit gebod zware sancties. Mogelijk was er op deze manier voor een koopman iets extra te verdienen.

[1] J.H. EVERS The Haarlemmermeer Hoard, Late-Roman Bronze Coins up to about A.D. 400, *Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum van Oudheden*, Leiden, XLVII, 1966, 31-101.

[2] A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA Foreword, voorafgaand aan de publikatie van J.H. Evers.

[3] J.P.A. VAN DER VIN Victoria Aaaugggg., Een solidus uit St.-Odiliënberg, *De Beeldenaar* 16 (1992) 75-78 (= Jaarverslag KPK 1991).

1b.
Follis Constantius II, Arles, 337-340

1c.
Aes-III Valentinianus I, Lyon, 367-375

1d.
Aes-III Valens, Siscia, 364-375
Afbeeldingen 1a-1d alle uit schatvondst Huigsloot-1992

A. G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel. (31) (0) 43-215.119
fax (31) (0) 43-216.014

Wij schrijven deze wijze woorden op 8 april.

Het is altijd moeilijk een advertentie tussen twee veilingen op te stellen. Zelfs als we het zouden willen kunnen we niets vertellen over het percentage verkochte munten en de behaalde prijzen; dat laatste weten wij namelijk nooit van tevoren. Wel kunnen wij nu al zeggen dat er veel schriftelijke belangstelling is geweest voor onze veiling nr. 19 op 19 en 20 april. Ook hadden wij vele gezellige kijkers uit binnen- en buitenland.

In ieder geval, als u voor onze volgende veiling van

18 en 19 oktober a.s.

goede losse munten of een hele verzameling aan te bieden heeft, wordt u vriendelijk verzocht zo spoedig mogelijk contact met ons op nemen.

A.G. van der Dussen b.v.,
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.
tel: 043 - 215.119
fax: 043 - 216.014

Andere oplossingen zijn echter ook denkbaar. De meest drastische is dat iemand in onze streken de kist met enige zakken vol munten maar ergens in het water heeft gedumpt, omdat er toch niets meer voor te kopen viel. Dat moet elders in het Romeinse gebied in die tijd ook wel zijn voorgekomen, want kopergeld was (volslagen) waardeloos geworden; alleen goud bood enige garantie op behoud van waarde. Zo somber echter hoeft dit verhaal niet te eindigen, want de oplossing kan ook een andere, meer positieve zijn.

Zo rijst bij mij de vraag waar en waarvoor het geld bijeengebracht werd? Wie bewijst immers dat het schip naar Engeland ging en niet uit dat gebied kwam? Bovendien blijft onzeker of het gebruik civiel (handel) of militair (soldij) was. Bij militair gebruik kunnen we zelfs denken aan de jaren omstreeks 407 toen een Romeinse generaal, Constantinus III, door de troepen in Engeland tot keizer werd uitgeroepen en overstak naar Gallia, waar hij zich enige jaren wist te handhaven.[3] Dat je met een waarde van 2 solidi niet veel soldaten langdurig aan je kunt binden is duidelijk, maar veel handel drijven kun je er evenmin mee!

Er is een kleine kans dat met een zeer uitvoerig en langdurig numismatisch onderzoek kan worden vastgesteld, dat de samenstelling van de vondst in de Haarlemmermeer beter past bij wat er aan laat-vierde-eeuws geld in Engeland dan in Nederland voorhanden was. Men dient daarvoor zoveel mogelijk schatvondsten en los gevonden exemplaren in Engeland en in Nederland te analiseren om daar een 'circulatiepatroon' in te onderscheiden. Een bewijs zal dat nooit kunnen leveren, maar over de richting waarin het schip heeft gevaren, zou dat wel wat meer zekerheid kunnen geven. Dan immers blijkt of de partij beter past bij de Engelse dan bij de Nederlandse geldvoorraad. Daarmee zou dan één van de vele vragen omtrent de intrigerende schatvondst in de Haarlemmermeer wat dichter bij een antwoord zijn gebracht. ■

1000 Dvcaten sonder sack

H.W. JACOBI

Inleiding

Tot 30 januari 1994 is in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een tentoonstelling te zien over de munten uit het VOC-schip *Vliegend Hert*, in 1735 vergaan voor de Zeeuwse kust. Volgens de ladinglijst van het Vliegend Hert moesten er drie geldkisten aan boord zijn. In iedere kist zaten 5 zakken *Mexicaanen* (Spaanse zilveren munten van 8 en 4 realen) met een gewicht van 5 x 100 mark oftewel 123 kilogram. Daarnaast zaten er in iedere kist twee zakken met 1000 gouden dukaten, tezamen 7 kilogram.

Kort na de start van het onderzoek in 1981 werden op de zeebodem al losse munten gevonden, zodat in ieder geval één van de geldkisten gebroken moest zijn. De inhoud was blijkbaar in de loop van de tijd verspreid geraakt over de omgeving. In 1984 en in 1992 konden de tweede en derde geldkist compleet worden geborgen.

De gouden dukaten uit het Vliegend Hert zijn nooit in omloop geweest en dus nog ongesleten. In tegenstelling tot de zilveren munten hebben zij ook geen gewichtsverlies geleden gedurende hun verblijf van 250 jaar op de zeebodem. Zij bieden hierdoor de mogelijkheid om een nauwkeurig onderzoek te doen naar het werkelijke produktiegewicht. Van de los gevonden gouden dukaten uit de eerste, gebroken kist zijn er tot nu toe 1180 stuks terug gevonden, alle geslagen te Utrecht; 16 met het jaartal 1728 en 1164 met het jaartal 1729. Het ziet er dus naar uit dat beide zakken dukaten van Utrecht bevatten. Van 1160 stuks kon het individuele gewicht vastgesteld worden; van 673 stuks met twee decimalen, van 487 stuks, na aanschaf van een nauwkeurige electronische balans, met drie decimalen. In de tweede kist werden twee zakken met Hollandse dukaten uit 1729 aangetroffen. Helaas zijn niet alleen de dukaten uit beide zakken tijdens het schoonmaken bij elkaar gevoegd, maar ook zijn er bij de reiniging 20 stuks gestolen. Hierdoor was noch een preciese gewichts-

1.
Dukaat Utrecht 1729, voor- en keerzijde, Ø 22 mm

2.
Dukaat West-Friesland 1729, voor- en keerzijde, Ø 22 mm

bepaling van 2 x 1000 stuks, noch van 1 x 2000 stuks mogelijk. Wel is het gewicht van 1980 stuks individueel vastgesteld.

Uit deze fouten in het verleden is lering getrokken, zodat bij de derde kist de inhoud van beide zakken zorgvuldig gescheiden is gehouden. Deze geldkist bevatte een zak Utrechtse en een zak West-Friese dukaten, alle uit het jaar 1729 (afb. 1 en 2). Nu bestond de unieke mogelijkheid het werkelijke gewicht te bepalen van een zak van 1000 gouden dukaten uit twee verschillende munthuizen uit het zelfde jaar!

Het wettelijk gewicht

Het wettelijk gewicht van de Nederlandse gouden dukaat, zoals vastgesteld in 1586 bedraagt 70 per mark met een remedie (= tolerantie) van 1 engels.[1] Dit betekent dat het wettelijke gewicht van 70 dukaten 246,084 gram bedraagt, dus 3,5155 gram per stuk. Het minimum gewicht van 70 dukaten is 1 mark minus 1 engels, dat is 244,546 gram, dus 3,4935 gram per stuk.

De mark komt overeen met 246,084 gram en wordt als volgt verdeeld:

246,084 g	30,7605 g	15,38025 g	1,538025 g	0,0480632 g
mark	ons	lood	engels	aas
1	8	16	160	5120
	1	2	20	640
		1	10	320
			1	32

Bij de analyse van de gewichten van de dukaten uit het Vliegend Hert moeten we rekening houden met het feit dat de muntmeester de dukaten niet op het wettelijke gewicht heeft gemaakt, maar zo dicht mogelijk bij het minimum gewicht van 3,4935 gram. Zou hij de munten op het wettelijk gewicht gemaakt hebben, dan waren zijn materiaalkosten hoger dan nodig en zijn inkomsten navenant lager. De muntmeesters-instructie stond toe dat de individuele gewichten enigzins varieerden, maar het gewicht per partij moest wel correct zijn. Bij levering van een partij werden de munten door de waardijn gewogen in groepjes van 1 mark gewicht, dus bij de gouden dukaten in groepjes van 70 stuks. De weegprecisie bedroeg 1 aas (1/32 engels = 0,0480632 gram).[2] De gewichten van alle groepjes werden opgeteld en gedeeld door het aantal groepjes. Het aldus gevonden gemiddelde gewicht van 70 stuks werd vergeleken met het gewicht van 1 mark, waarbij rekening gehouden werd met de remedie. In het geval van de gouden dukaten moesten 70 stuks dus minimaal 244,546 gram wegen. Deze methode van controleren betekent dat er per 70 stuks rekening gehouden moet worden met een onnauwkeurigheid van 1 aas, dus voor een partij van 1000 stuks ruim 14 aas, dat is 0,687 gram. Door deze onnauwkeurigheid zou een partij van 1000 stuks nog 0,687 gram minder dan het minimumgewicht van 3493,514 gram kunnen wegen, dus 3493,514 minus 0,687 is 3492,827 gram!

Naast de op papier overgeleverde gegevens betreffende het gewicht van de gouden dukaat zijn er ook krukgewichten uit de 18 eeuw bewaard gebleven. In het Museum IJkwezen te Delft worden koperen krukgewichten voor 1000 dukaten en 500 dukaten bewaard.[3] Op het krukgewicht voor 1000 dukaten staat op de bovenzijde vermeld zowel het aantal: *1000 DUCATEN SONDER SACK*, als het gewicht: *14 MARCK. 1 . ONS II 3/8 ENG.* Omgerekend betekent dit een gewicht van 3493,4315 gram voor 1000 stuks. Dat is per dukaat 3,4935 gram, een gewicht dat precies overeenkomt met het minimum gewicht. Hieruit blijkt dus dat 1000 dukaten in de 18e eeuw inderdaad gecontroleerd werden aan de hand van het minimum gewicht. De aanduiding op het krukgewicht voor 500 dukaten vermeldt: *500 DUCATEN SONDER SACK* en *7 MARCK 0 ONS 15 11/16 ENG.* De gewichtsaanduiding bedraagt precies de helft van grotere krukgewicht voor 1000 stuks. Bij weging bleek het krukgewicht van 1000 dukaten 3492,85 gram te wegen en dat van 500 dukaten 1746,35 gram. Het feit dat het kleinere

[1] H.E. VAN GELDER Munthervorming tijdens de Republiek 1659-1694 (1949) 17.

[2] F.C. SPOONER On the road to industrial precision. The case of coinage in the Netherlands (1672-1791), *Economisch- en sociaal-historisch Jaarboek* 43 (1980) 1-18, 13.

[3] K.M.C. ZEVENBOOM De jaarletters die van 1700 tot 1819 door de IJkmeesters-Generaal van het Troois gewicht zijn gebruikt, *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 37 (1950) 106-122.

gewicht inderdaad vrijwel precies de helft van het grotere weegt, toont de nauwkeurigheid van deze bankiersgewichten en betrouwbaarheid van de gevonden waarden. Interessant is dat de gevonden gewichten zeer nauwkeurig overeen komen met het eerder vastgestelde minimum gewicht met aftrek van de weegonnauwkeurigheid. Het ziet er dus naar uit dat de muntmeesters in de praktijk inderdaad gebruik maakten van de mogelijkheden die de wijze van controleren per mark bood!

De zakken met dukaten uit het Vliegend Hert

In dit korte artikel wil ik mij beperken tot de gouden dukaten uit de derde geldkist: een zak met 1000 dukaten van Utrecht, geslagen in de Munt te Utrecht in 1729 en een zak met 1000 dukaten van West-Friesland, geslagen in de Munt te Hoorn in 1729.[4] Van de zakken werden slechts zeer geringe resten teruggevonden, maar de gouden dukaten zijn als nieuw bewaard gebleven.

Alle dukaten zijn op het Penningkabinet individueel gewogen op 1 milligram nauwkeurig. Daarnaast zijn ze ter controle van de individuele wegingen en eventuele notatiefouten ook per 20 stuks gewogen. Het resultaat van deze wegingen is:

	Utrecht 1729	West-Friesland 1729
1000 stuks individueel gewogen	3491,841 gram	3490,272 gram
1000 stuks per 20 stuks gewogen	3491,754 gram	3490,429 gram
verschil in grammen	- 0,087 gram	+ 0,157 gram

De verschillen tussen individuele weging en weging per 20 stuks, 87 milligram bij de Utrechtse dukaten en 157 milligram bij de West-Friese dukaten, zijn gering en tonen aan dat de gevonden totalen betrouwbaar zijn. De betrouwbaarste weging is natuurlijk die per 20 stuks; bij 50 wegingen speelt de afronding een kleinere rol dan bij 1000 wegingen. De gewichten van beide partijen komen redelijk overeen: op 1000 stuks is het verschil tussen Utrecht en West-Friesland 1,325 gram, minder dan een halve dukaat. Opvallend is echter dat de beide partijen nog onder het allerlaagste gewicht zitten, waar de muntmeester mee kon wegkomen: voor Utrecht 1,096 gram en voor West-Friesland zelfs 2,421 gram.

Hoe valt dit verschil te verklaren? Er zijn twee mogelijkheden: of de munten hebben gewichtsverlies geleden door het verblijf van ruim 250 jaar in het zeewater, of de muntmeesters hebben bewust beneden het minimum gewicht geproduceerd. Corrosie door het zeewater is alleen mogelijk voorzover de dukaten niet uit goud bestaan; het goud blijft onaangetast. De dukaat heeft een gehalte van 23 karaat 8 grein met een remedie van 1 grein.[5] Dat betekent dat het wettelijk gehalte 986/1000 bedraagt en het minimum gehalte 983/1000.[6] Uitgaande van het minimum gehalte bestaat dus ongeveer 17/1000 van het gewicht van de dukaten uit de bijzet, een mengsel van koper en zilver. Op het gewicht van duizend dukaten is dat 59,39 gram. We zouden dan door corrosie bij de Utrechtse dukaten 1,85 % en bij de West-Friese dukaten 4,08 % van het gewicht van de bijzet verloren hebben. Gezien het gewichtsverlies bij het zilver, mogelijk wel 11 %, kan een dergelijk gewichtsverlies door corrosie zeker niet uitgesloten worden. Echter, beide partijen dukaten zijn aan dezelfde corroderende invloeden onderworpen geweest en vertonen toch een verschil in gewicht van 1,325 gram. Ik acht het daarom meer waarschijnlijk dat de verklaring niet in de corrosie, maar bij de produktie gezocht moet worden.

Volgens de eerder genoemde methode van controle zouden de 1000 dukaten per 70 stuks gemiddeld minimaal 244,546 gram moeten wegen. De Utrechtse blijken per 70 stuks gemiddeld 244,423 gram te wegen; de West-Friese 244,330 gram. De Utrechtse zijn dus 0,123 gram (2,5 aas) te licht, de West-Friese zelfs 0,216 gram (4,5 aas). Dit verschil, dat meetbaar groter is dan de 1 aas meetprecisie, zal bij de controle zeker aangetoond zijn, waarop verrekening volgde en eventueel voordeel voor de munt-

[4] De uitgebreide publicatie van de gegevens van de andere dukaten uit het Vliegend Hert en de overige munten zal verschijnen in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde.*

[5] H.E. VAN GELDER (noot 1) 17.

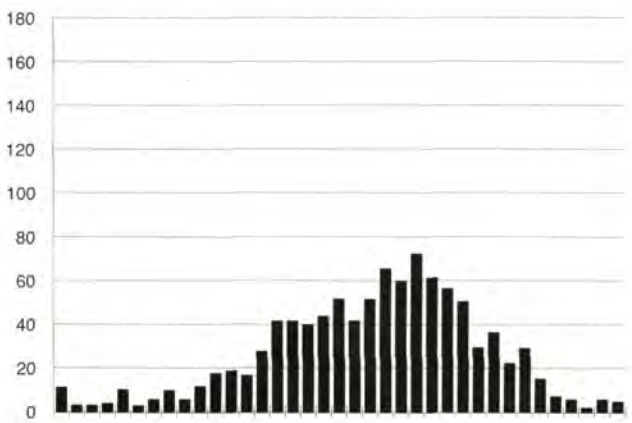
[6] Het gehalte wordt uitgedrukt in karaat en grein: 24 karaat = 1000/1000;
1 karaat = 12 grein = 41,66667/1000; 1 grein = 3,47222/1000

meester verloren ging. Of zagen de muntmeesters op een of andere manier toch kans om - binnen de precisie van de weging per mark - op een zak van 1000 dukaten toch een kleine extra winst van 0,48 dukaat(in Utrecht) of 0,86 dukaat (in West-Friesland) binnen te halen? Aan de hand van de nu beschikbare gegevens is het antwoord niet te vinden.

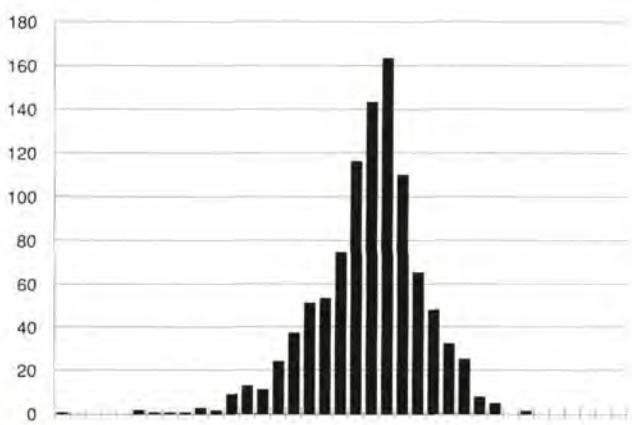
Gezien de relatief kleine verschillen kan niet uitgesloten worden dat het hele verhaal zich afspeelt binnen de weegprecisie van toen en nu en dat aan de gevonden verschillen weinig belang moet worden gehecht. De 1000 West-Friese dukaten wegen tenslotte maar 0,69 promil minder dan verwacht en de Utrechtse zelfs maar 0,31 promil!

3. grafiek van het gewicht van de dukaten Utrecht 1729

4. grafiek van het gewicht van de dukaten West-Friesland 1729

3

4

Het gewicht per dukaat

Hoewel de gevonden gewichten ons helaas geen eenduidige informatie over het produktie-gewicht van een zak van 1000 dukaten geven, blijken de gewichten per dukaat van Utrecht en West-Friesland een onverwacht verschil te vertonen. Bij de individuele weging blijkt de spreiding van het gewicht bij de Utrechtse dukaten veel groter te zijn dan bij de West-Friese. De gewichten van 1000 Utrechtse en West-Friese dukaten zijn verwerkt in staafdiagrammen, die deze verschillen in een oogopslag duidelijk maken (afb. 3 en 4).

De dukaten van Utrecht tonen een grote spreiding van de gevonden gewichten, met relatief weinig exemplaren van het minimum gewicht (lage brede grafiek). De gewichten van de West-Friese dukaten liggen merendeels dichtbij elkaar, terwijl er veel exemplaren van het minimumgewicht voorkomen (smalle hoge grafiek). Nauwkeurige bestudering van de munten laat zien dat de produktiemethoden in Utrecht en West-Friesland verschilden. Niet alleen werden de munten in Utrecht met de hand en in West-Friesland met de schroefpers geslagen, maar ook de muntplaatjes zijn anders vervaardigd. Terwijl de West-Friese muntplaatjes vrijwel rond zijn, vertonen de Utrechtse zeer onregelmatige vormen. Het lijkt wel of de muntplaatjes als 'flensjes' zijn gemaakt door drupjes gesmolten goud op een platte plaat uit te gieten! Deze tot nu toe onbekende (?) produktiemethode levert dus per munt een geringere precisie op. Wel blijkt het resultaat per 1000 stuks een iets hoger gewicht op te leveren dan in West-Friesland. Hoe de West-Friese muntplaatjes zijn vervaardigd is moeilijk te zeggen. Ook hier zijn op de zijkant geen knipsporen te vinden. Zijn zij ook gegoten? Ik weet het niet.

Het gedetailleerde gewichtsonderzoek blijkt tot nu toe meer vragen op te roepen dan antwoorden te verschaffen. Nader archiefonderzoek is zeker noodzakelijk. Mogelijk zal de verwerking van de gewichten van de Hollandse dukaten uit kist 2 en de Utrechtse dukaten uit kist 1 de zaken kunnen verduidelijken? Ik blijf optimistisch. ■

Tentoonstellingen

DE SCHAT VAN HET VLIEGEND HERT, compagniesgeld en smokkelgeld uit een VOC-schip.
Tot 31 januari 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

KUNST VOOR DE HAND, 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet.
Tot begin 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, te Leiden (zie hiervóór).

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het museum van 's Rijks Munt, Leidseweg 90 te Utrecht: (030-910342); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

400 JAAR OUDE WERKPLAATS VAN VALSEMUNTERS.
Tot mei 1993 in Streekmuseum 'Het Land van Valkenburg' te Valkenburg (L.)
In 1985 werd in de grotten bij Sibbe een complete valsemunterswerkplaats uit circa 1576 gevonden. Stempels, rondellen en gereedschap worden nu getoond in een omgeving welke zo getrouw mogelijk de werkelijkheid benadert.

BRUIDSSCHAT EN ERFENIS
Tot medio 1994 in Museum voor Volkenkunde te Rotterdam expositie over ceremoniële ruilmiddelen uit het Stille Zuidzee-gebied. ■

1691.
Pacificatie
van Ierland
door D. Koene

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat: (Informatie over lidmaatschap en penningbestellingen)
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, 01830-26543.
Postbank giro 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst.

Bestelmogelijkheid inschrijfpenning
Tot 1 juli 1993 kunnen de leden op de penning *De koning en de vogel* door Linda Verkaaik (zie *De Beeldenaar* 1993-2) inschrijven. De kosten zijn *f* 140 inclusief verzending; te bestellen door overmaking van dit bedrag op postgiro 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst te Gorinchem onder vermelding van Inschrijfpenning 1993. De penning wordt dan na het gereed komen (naar verwachting oktober a.s. toegezonden. Na de sluitingsdatum (1 juli a.s.) zal de penning niet meer besteld kunnen worden.

Algemene ledenvergadering/ Jaarpenning 1993
De Algemene ledenvergadering 1993 zal worden gehouden op 5 juni 1993 te Utrecht. De leden ontvingen een uitnodiging en nader bericht betreffende het programma. De jaarpenning – *Belle van Zuylen*, ontworpen door Paulus Reinhard – zal dan gereed zijn.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat:
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV, Postbus 98, 1000 AB Amsterdam, 020-5342274.

NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis, 01899-14709.
De KRING LIMBURG heeft onlangs een nieuw bestuur gekozen. Het adres van het secretariaat is:
A.G. van der Dussen, Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht, tel. 043-215119. ■

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Gespecialiseerd in antieke munten
en rekenpenningen.
vraag onze prijslijst aan.
Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.
Coolsingel 104,
Postbus 249, 3000 AE Rotterdam
telefoon 010-4307866
telefax 010-4307397
telex 25244 HBURNL

BATAVIA
Classical Coins & Banknotes

G.J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

nvmh

Onze winkel is geopend:

maandag 13.00 - 17.00 uur
dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur
zaterdag 10.00 - 16.00 uur

VOOR DE ECHTE NUMISMAAT EEN PAKKET DAT STAAT

INHOUD PAKKET

- Serieboek (zie hiernaast)
- Museumgids
- Muntalmanak 1992-1993
- 3 tijdschriften
- Gratis 10 Ecu-stuk
- Muntaanbiedingen:
  24 zilveren $50-munten
  Gouden tientje Wilhelmina 1897
- Diverse brochures
- Deelnemers 'smart card'

Prijs pakket: f 49,75

DE GESCHIEDENIS VAN HET GELD

De oorsprong van het geld.
De opmars van het geld in Europa.
Geld in het nieuwe Nederland.
Handel en geld.
Banken en bankbiljetten.
Het Nederlandse bankbiljet.
Ontwikkeling van de penningkunst.
Het namaken en vervalsen van munten en bankbiljetten.
Tokens en gebruikspenningen.
Verzamelen: een kwestie van kiezen.

Niet afzonderlijk verkrijgbaar

MUSEUMGIDS

Een inventarisatie van numismatische verzamelingen in 146 musea heeft deze gids opgeleverd. Behalve de numismatische gegevens geeft deze gids een beknopte karakteristiek van het betreffende museum evenals de openingstijden, toegangsprijzen en bereikbaarheid. Een uitmuntend overzicht voor alle museumbezoekers en verzamelaars.

f 15,-

HERHALING TELEAC-SERIE 'DE GESCHIEDENIS VAN HET GELD' OP TV 2

Vanaf dinsdag 6 juli 1993 acht achtereenvolgende dinsdagen van 23.25-23.55 uur.

BESTELWIJZE PAKKET:

Door overmaking van *f* 49,75 (incl. verzendkosten) op bankrekening 69 68 12 789 t.n.v. Pampus Associates.

Ook verkrijgbaar in de boekhandel.

n
v
m
h

opgericht 25 januari 1982

meer dan ooit is munten kopen een zaak van vertrouwen ...

leden van de n.v.m.h. zijn uw vertrouwen waard!

alle leden van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren onderschrijven de erecode welke door de vereniging is opgesteld.

- **garantie op de echtheid van munten en penningen**
- **objectieve en eerlijke voorlichting**
- **kwalificatie volgens gangbare normen**

ledenlijst per 1 juni 1993

lijst van aaneengesloten munthandelaren in alfabetische volgorde:

Batavia
G.J. Rietbroek
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
02159-16288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038-223368

A.G.van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043-215119

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040-123455
fax 040-110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Opheмert
03445-1392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
03434-52838

H.B.U. n.v.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
Postbus 249
300 AE Rotterdam
010-4307866
fax 010-4307397

Holleman-munten
Mevr. M. Holleman
Min. Dr. Kuyperplein 64
7522 AW Enschede
053-338779

Honingh Munten
J.C. Honingh
Dorpsstraat 155
1566 AE Assendelft
02987-3094

L. Kevelam
Speulderweg 15[2]
3886 LA Garderen
05776-1955
fax 05776-1528

C.A.M. Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
05410-15879
fax 05410-20302

Mevius Numisbooks
J. Mevius Jr.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
05499-61322
fax 05499-61352

ING Bank
J. Evers
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020-65577375

Munthandel Oost-Brabant
M. v. Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
04120-24123
fax 04120-51014

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020-6230261
fax 020-6242380

Postzegel- en munthandel T. Peters
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020-6222530
fax 020-6222454

Van Roekel B.V.
E.D.J. van Roekel
Postbus 3
1400 AA Bussum
02159-49460

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
04750-16010
fax 04750-11682

Laurens Schulman b.v.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
02159-16632

Robert Schulman
Naarderstraat 67
1251 BG Laren NH
02153-10056
fax 02153-89749

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Ettten (Gld)
08350-27781

Sipiro Munten
P. Willems
Nassaulaan 5
6721 DW Bennekom
08389-18064

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
01854-1719
fax 01854-4424

J.B. Westerhof
Hoogend 18
8601 AE Sneek
05150-17198

corresponderend lid:
Münz Zentrum
W. Albrecht
Rubensstraße 42
5000 Köln 1 - B.R.D.
09-49221230848

Jean Elsen
Tervurenlaan 65
1040 Brussel
België
09-3227346356

secretariaat n.v.m.h.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen

Weet u dat er n.v.m.h.-geschenkbonnen bestaan van *f* 10,– en *f* 25,–?
Misschien een leuk idee om eens kado te geven.
Verkrijgbaar bij bovenstaande munthandelaren.

Munthandel Verschoor

Rijksdaalder 1863 Proof, uiterst zeldzaam

Postbus 5803
3290 AC Strijen

n v m h lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.

PENNINGEN Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.

VEILINGEN Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.

TAXATIES Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.

PRIJSLIJSTEN Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.

MANCOLIJSTEN U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 1993, 17e JAARGANG NR. 4

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven door de Stichting De Beeldenaar

Uitgave
Stichting De Beeldenaar
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-128678)
Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 27.67.73.632 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
A.J. de Koning (hoofdredacteur), N.L.M. Arkesteijn, M.L.F. van der Beek H.A. Groenendijk, J. Limperg, K.A. Soudijn.
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-128678)

Vormgeving
Text & Design Group bv, Zuid-Scharwoude

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58); losse nummers *f* 7,50 (inclusief verzendkosten). Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers; abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 1 december van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven en adreswijzigingen zenden naar de uitgever.

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Drukwerk
Print Productions, Ursem

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Acht-realen van Spanje, geslagen te Mexico in 1730 (zilver, 30 mm), zie pag. 410

De schat van het Vliegend Hert **410**
K. SOUDIJN over de nieuwe expositie in het KPK en het begeleidend boek

Bourgondisch kleingeld **414**
E.J.A. VAN BEEK over Groten en Stuivers

Mundus vult decipi **417**
J.J. GROLLE over het crimineel aspect van de Nederlandse muntslag (vervolg)

'Belle van Zuylen' door Paulus Reinhard **420**
K. SOUDIJN over de verenigingspenning 1993

Gevangenisgeld **424**
L.M.J. BOEGHEIM over betaalpenningen in Nederlandse gevangenissen

Prijsvraag **428**
van Teylers Tweede Genootschap te Haarlem

Onbekend maakt onbemind **429**
L. BOEZELIJN over de Reconquista (vervolg)

Penningnieuws **434**

Workshop **438**
over Romeinse munten

Verenigingsnieuws **439**

Tentoonstellingen **440**

Rectificatie

In het artikel *Boordpenningen* door L.M.J. BOEGHEIM in nummer 2 (1993) van *De Beeldenaar* zijn bij de (mechanische) verwerking van de kopij enige storende fouten geslopen.
Op pag. 332 regel 9 is het *f*-teken voor 200 weggevallen; op pag. 335 hoort in de grijze tabel bij 25 ct br het getal 4000 in de kolom 1949 (i.p.v.1948); op pag. 335 (tweede kolom) regel 16 van onderen moet staan *f* 700 i.p.v. $700; op pag. 337 (eerste kolom) is in regel 11 van onderen PHs vermeld, i.p.v. Phs (het betreft hier immers het voorstel van 's Rijks Munt), terwijl in regel 4 van onderen juist PHs had moeten staan i.p.v. Phs.
Met excuses aan auteur en lezers! Red.

'De schat van het Vliegend Hert'

Expositie en boek

KAREL SOUDIJN

A. POL *De schat van het Vliegend Hert: Compagniesgeld en smokkelgeld uit een VOC-schip* (Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet 1993) ISBN 90-73882-01-X. 80 blz. *f* 19,90.

Op 3 februari 1735 vertrokken de VOC-schepen Anna Catherina en Vliegend Hert uit Vlissingen om naar Indië te varen. Nog dezelfde dag vergingen beide schepen voor de monding van de Schelde in een hevige storm. Datzelfde jaar is zonder veel succes naar beide wrakken gedoken. In 1977 lokaliseerde een historisch cartograaf de plaats van de twee scheepswrakken op een kaart. Na verder archief-onderzoek en metingen door een oud-loods kon in 1981 het Vliegend Hert op de zeebodem worden teruggevonden.

Tot en met 1992 zijn uit dit schip ongeveer 5.000 gouden dukaten, 9.000 zilveren realen en 9.000 ducatons geborgen. De vondst van een groot aantal dozen ducatons bevestigde het vermoeden, dat dergelijke VOC-schepen in grote hoeveelheden geld naar Indië smokkelden.

De schat van het Vliegend Hert wordt tot 30 januari 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden tentoongesteld. Negen vitrines in de expositiezaal van het KPK vertellen een beeldverhaal aan de hand van muntstukken,

Doosje met gesmokkelde ducatons

documenten, reconstructies en romantische 'artist's impressions' (een moderne versie van onze oude schoolplaten). We krijgen een beeld van de Kamer Zeeland van de Verenigde Oostindische Compagnie en van de aankoop van geldstukken bij de Amsterdamse Wisselbank. We zien hoe goud- en zilvergeld aan boord van het schip was opgeslagen. Een aantal gereconstrueerde geldzakken wordt getoond, terwijl een constructie van plexiglas mooi een kijkje biedt op de manier waarop de volle zakken in een geldkist werden verpakt: onderin de kist vier zakken met zilveren realen, daarop twee zakjes met gouden dukaten, daar bovenop nog een zak zilveren realen, terwijl de loze ruimte is opgevuld met stukken turf om het rollen van de geldzakken tegen te gaan. Naast de officiële geldzending bevond zich aan boord van het Vliegend Hert een grote hoeveelheid smokkelgeld. In één van de vitrines op de tentoonstelling zijn de dozen en blikken gereconstrueerd waarin dat geld zat. Aan het eind van de tentoonstelling geven twee vitrines een impressie van de scheepsramp en van bergingspogingen in de achttiende eeuw.

De expositie in het Penningkabinet toont ons een massale hoeveelheid muntstukken, onder meer in de zakken en de dozen. Buiten het zojuist genoemde beeldverhaal is een vitrine gevuld met diverse gouden dukaten uit 1729 en een viertal zilveren rijders uit 1733. De bezoekers worden uitgenodigd om met behulp van een loep stempelonderzoek te verrichten. Even verderop zitten twaalf doorboorde zilveren munten (van slechtere kwaliteit) aan een ijzeren draad vast: de bezoekers mogen deze geldstukken betasten.
Bij de tentoonstelling hoort een boek waarin het verhaal uitgebreider wordt verteld. Ook op het stempelonderzoek wordt hier dieper ingegaan.

Arent Pol publiceerde in 1989 het boekje *Schepen met geld* waarin hij een algemene schets gaf van de handelsmunten van de VOC. Het nieuwe boek, grotendeels ook weer door Arent Pol geschreven, loopt in de eerste hoofdstukken parallel met het werk uit 1989. Beide uitgaven beginnen met een beknopte uiteenzetting over het ontstaan en de organisatie van de VOC. Ook in *Schepen met geld* wordt al melding gemaakt van smokkelgeld dat vervoerd werd naast de officiële geldzendingen. Munten die in Nederland werden ingekocht deden in Batavia een hogere koers. Smokkelaars ontvingen daarginds voor hun contante geld een wisselbrief, die in Nederland weer verzilverd kon worden ten laste van de VOC.

Isaac Westerveen koopt wisselbriefjes op de beurs (artists impression: tekening door G. van Enckevort, 1993)

Het eerder verschenen boek bestrijkt een periode van bijna twee eeuwen. Het nieuwe boek biedt een nuttige aanvulling, omdat het accent nu ligt op de verzending van legale en illegale contanten in 1734/1735. Arent Pol maakt duidelijk waarom ook hogere functionarissen er min of meer toe gedwongen werden om aan smokkel of illegale handel mee te werken. In de achttiende eeuw moest bijvoorbeeld eerst 1500 gulden betaald worden voordat iemand zich schipper mocht noemen, terwijl zijn maandelijkse gage 72 gulden bedroeg.

In het laatste hoofdstuk dat Arent Pol geschreven heeft voor het boek *De schat van het Vliegend Hert* wordt ingegaan op de

West Friesland, gouden dukaat, 1729, machinaal geslagen

verschillende soorten munten die uit het wrak zijn geborgen. Daarmee is het boek echter nog niet uit: Hans Jacobi voegde een hoofdstuk toe over specialistisch numismatisch onderzoek, met name betreffende gewichtsmeting van munten en analyse van stempels. Dit onderzoek is nog niet voltooid; slechts de eerste gegevens worden gepresenteerd*. Jacobi is geïnteresseerd in vragen zoals: *Is het gewicht van de individuele munten heel precies? Of is het individuele gewicht vrij onnauwkeurig, maar het gewicht per zak van 1.000 stuks wel heel precies? Hoeveel munters waren er in Utrecht tegelijk aan het werk? Waarom worden de dukaten in Utrecht in 1729 nog met de hand geslagen, terwijl de concurrenten in West-Friesland en Holland alles op de schroefpers slaan?*

Het boek over *De schat van het Vliegend Hert* is interessant door de vele gegevens over één scheepslading, waaraan zowel de muntslag als de handel op Azië in de achttiende eeuw worden verduidelijkt. Het boek is ook een plaatjesboek. Van de 80 pagina's neemt het verhaal dat Arent Pol vertelt minder dan 26 bladzijden netto tekst in beslag. Het hoofdstuk van Hans Jacobi beslaat vier pagina's tekst plus vijf bladzijden bijlagen met kwantitatieve gegevens. Mooie teksten, die mij echter steeds nieuwsgieriger maken naar het nog te schrijven handboek over geldzendingen op VOC-schepen. ■

Klompje gouden dukaten, 1729

* Zie ook: H.W. JACOBI 1000 Dvcaten sonder sack *De Beeldenaar* 17 (1993) 397-400

Bourgondisch kleingeld

BERT VAN BEEK

Dit artikel is een bewerking van een lezing, gehouden tijdens het Symposium ter gelegenheid van het Eeuwfeest van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde.

Kleingeld

De term kleingeld duikt aan het einde van de 15e eeuw op in diverse Bourgondische ordonnanties, instructies en muntmeestersrekeningen. De benaming werd gebruikt voor muntjes van geringe afmetingen met een laag zilvergehalte, in het overgangsgebied tussen de munten van goed zilver met een hoge waarde, de zogenaamde *witte of zilveren penningen* (Frans: deniers d' argent, deniers blancs) en de bijna geheel uit koper bestaande zwarte penningen (Frans: deniers noirs). De oudste vermelding vond ik in de instructie voor de Brabantse muntmeester uit 1474, maar het is mogelijk dat bij nauwkeurig onderzoek van de handschriften (ik heb me beperkt tot de teksten die Van der Chijs en De Witte hebben gepubliceerd) blijkt dat de term *kleingeld* of *petite monnoye* eerder voorkomt.

Heel helder vinden we de term kleingeld omschreven in de ordonnantie van 16 maart 1492 op naam van Engelbert van Nassau als stadhouder-generaal, waarin geslagen mogen worden: andriesgulden, dubbel vuurijzer, vuurijzer, half vuurijzer en: *item et icy ne sera faitte nulle mencion de petite monnoye tant de demy gros, quart de gros ni de noire monnoye pour ce que par ci-devant tant a esté faite.*[1] Tot het grote geld rekende men dus hier de halve vuurijzer (groot) en hogere denominaties, het kleingeld (petite monnoye) omvatte in de ordonnantie van 1492 de halve en de kwart groot en daar beneden sprak men van zwarte penningen. Ook in 1474 rekende men de halve en de kwart groot tot het kleingeld.

De muntmeestersrekeningen zijn in de 15e en 16e eeuw zeer strak van opbouw. Eerst wordt de produktie van gouden munten genoemd, dan de zilveren van groot naar klein, alles onder vaste rubrieken, zoals in die van Maastricht 1505-1507 van muntmeester Jan Smet:

'penningen van goude'
'penningen van zilvere'.
Onder deze laatste rubriek vinden we:
'dobbel stuver'
'stuver'
'penningen van zilvere van eenen groote vlems'
'witten oft silveren penningen van ½ groote oft twelf myten vlems'
'witten penningen van den cleynen gelde van sesse miten vlems'.
(Zes mijten Vlaams komt overeen met een kwart groot. De Vlaamse groot, de universele Bourgondische rekeneenheid, werd onderverdeeld in 24 mijten.)

De centrale vraag is natuurlijk of de term kleingeld toen algemeen voorkwam en of ieder daar ongeveer dezelfde betekenis aan gaf, of dat de aanduiding net zo gehanteerd werd als nu, waarbij men een wisselend onderscheid maakt tussen groot en kleingeld, vaak afhankelijk van de hoogte van

Vlaanderen, Philips de Goede, Stuiver 1434-1467 (zilver, 30 mm)

Brabant, Karel de Stoute, Half vuurijzer 1475 (zilver, 25 mm)

[1] A. DE WITTE Brabant (Antwerpen 1896) 82

het bedrag dat betaald dient te worden. Feit is in ieder geval dat Jan Smet in 1507 de halve groot niet tot het kleine geld rekent en dat de teksten van 1492 en 1474 dat wel doen. Toch moet voor de tijdgenoten die grens rond de halve groot gelegen hebben want in 1513 rekent Jan Smet de halve groot wel weer tot het kleingeld. Munten van drie mijten (Hollandse penning of $\frac{1}{8}$ groot) werden onveranderlijk tot de zwarte penningen gerekend.

Een tweede aanwijzing van een grens tussen groot geld (groot en hoger) en kleingeld (beneden de groot) vinden we in muntevaluaties uit dezelfde periode.

Als voorbeeld twee evaluaties bij Hermans:[2]

a. datum: 28 juli 1482 (alleen de relevante tekst is hier geciteerd)
- *eerst vande goude penningen*
(...) - die silveren penninghen (...) dobbel Carolus stuvers . . . 2 st 1,5 groot
die enckele nae advenant
Die halve stuvers Carolus en Philippus ij placken
alle andere nyeuwe grootkens . . . z st.
(= ½ stuiver)

b. datum: april 1485
- *Eerst vanden gouden penninghen (...)*
- *Silver gelt*
Die Mechelse dobbel penningen . . . den dobbelen Philippus en. Carolus elcxs iij st.
Die halve en grootkens na advenant
Die dobbel vierysers mette twee leeuwen ij st. 1 blanck
die halve nae advenant
Ende die grootgens daer aff : halff braspenn. (...)
Die grootkens met M geslagen in Brabant, Gelderlant, Vlaenderen en. Hollant: z st.
Ende alle halve grootkens en. oortkens (=kwart) *van grootkens blyven op haer alden prys.*

In de eerste evaluatie wordt gezwegen over munten beneden de groot; in de tweede evaluatie blijkt dat halve grootjes en lager niet mee in waarde omhoog gaan. Dus ook hier beschouwt men de munten beneden de groot als behorend tot een andere categorie waarvan de waarde eigenlijk niet afhangt van de zilverprijs. Is dit ook het criterium voor het gebruik van de term kleingeld: tekengeld zondere intrinsieke waarde?

Vlaanderen, Karel de Stoute, Dubbele stuiver 1467-1474 (zilver, 28 mm)

Vlaanderen Karel de Stoute, Groot 1467-1474 (zilver, 24 mm)

Vlaanderen, Maria van Bourgondië, Halve groot 1478-1480 (zilver, 18 mm)

Vlaanderen, Maria van Bourgondië, Kwart groot 1478-1480 (biljoen, 17 mm)

Holland, Philips de Schone, Groot 1485 (zilver, 24 mm)

Brabant, Philips de Schone, Groot 1489-1492 (zilver, 23 mm)

[2] C.R. HERMANS *Nederlandsche Munt-evaluatien van de jaren 1474 tot 1499* ('s-Hertogenbosch 1846)

Samenstelling muntvondsten

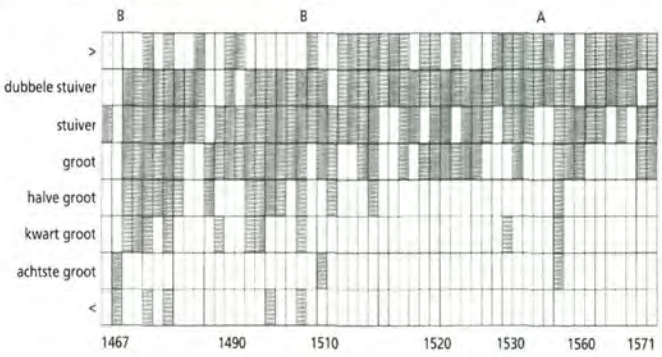
Het is interessant deze gegevens te vergelijken met de samenstelling van de muntvondsten uit de Bourgondische Nederlanden. Als bronnen dienden het repertorium van Van Keymeulen voor het huidige België en de registers van het Koninklijk Penningkabinet voor Nederland. Alle vondsten verborgen tussen 1434 (Bourgondische unificatie) en 1572 (verstoringen ten gevolge van de Tachtigjarige Oorlog) werden onderzocht. Uiteindelijk bleven er 54 vondsten over met voldoende kwantitatieve gegevens. De samenstelling van de vondst werd opgedeeld in acht groepen:

a gouden en grote zilveren munten met een waarde van meer dan 2 stuivers
b dubbele stuiver (en gelijkwaardige munten zoals dubbele vuurijzers)
c stuiver
d groot (= halve stuiver)
e halve groot
f kwart groot
g achtste groot (= Hollandse penning)
h kleiner dan een achtste groot.

Van elke muntvondst is aangegeven welke groepen er in vertegenwoordigd zijn. Hierbij is niet gelet op de aantallen binnen die groep, zodat grote en kleine vondsten hierin op dezelfde manier verwerkt zijn. De grote vondst Amersfoort 1894 (in de tabel weergegeven met de letter A) bevatte uitsluitend munten uit de groepen a en b (dubbele stuivers en hoger), maar het ging hier wel om 3662 gouden en 2015 zilveren munten. De twee vondsten aangeduid met de letter B zijn beide te Brussel gevonden en bevatten zeer veel verschillende denominaties. Onderaan zijn als houvast enkele sluitdata weergegeven.

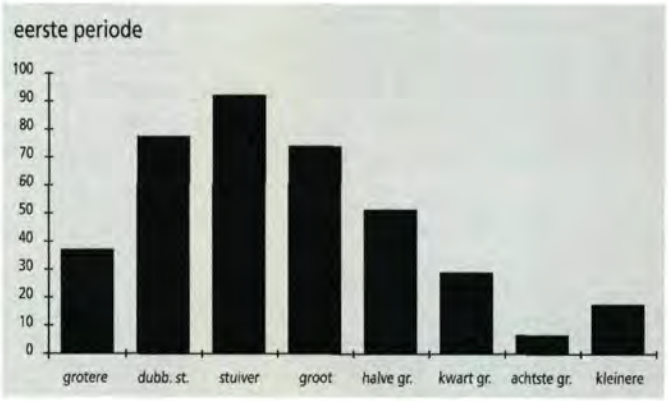
In het tweede en derde diagram zijn de vondsten verdeeld in twee gelijke groepen van 27 stuks: de eerste periode met een sluitdatum rond 1515 en de tweede met jongere sluitdata. Van elke vondst is aangegeven hoe vaak munten uit een bepaalde groep in de vondsten voorkomen. Hieruit blijkt dat de stuiver in bijna 100 % van alle vondsten uit de eerste periode voorkomt en

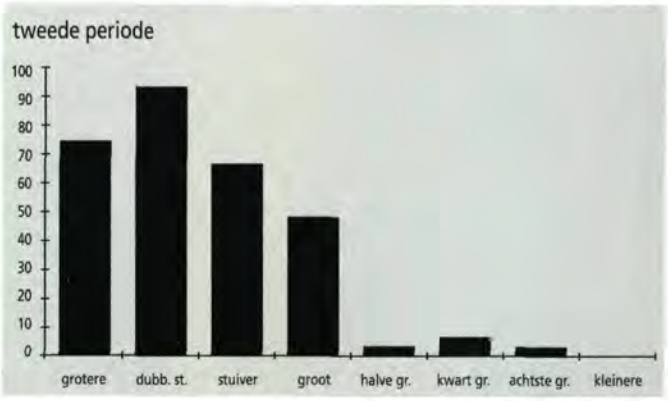
DENOMINATIES IN MUNTVONDSTEN

dat de dubbele stuiver in ruim 90 % van alle vondsten uit de tweede periode voorkomt. Uit het derde diagram kan men de conclusie trekken dat munten beneden de groot in de periode 1515-1572 zo goed als niet in vondsten voorkomen.

De grens die in dit laatste diagram te trekken valt tussen munten met een waarde beneden de groot en daarboven komt precies overeen met de grens tussen klein

NU VERKRIJGBAAR

DE SCHAT VAN HET VLIEGEND HERT

COMPAGNIESGELD EN SMOKKELGELD UIT EEN VOC-SCHIP

ƒ 19,90

In 1735 ging het VOC-schip Vliegend Hert verloren in een hevige storm kort na vertrek voor de reis naar Indië. Ruim 10 jaar geleden werd het wrak gelokaliseerd en begon een groep duikers met een onderzoek. Twee van de drie geldkisten van de VOC kwamen geheel intact tevoorschijn en boden daarmee een unieke mogelijkheid om meer inzicht te verkrijgen in de geldzendingen door de VOC. Naast het geld van de Compagnie, werd ook nog een enorm aantal zilveren ducatons van particulieren aangetroffen, deels nog in hun oorspronkelijke verpakking van kleine dozen. Deze ongeveer 9.000 ducatons werden naar Azië gesmokkeld door Compagniesdienaren.

Het was reeds bekend uit schriftelijke bronnen dat het fenomeen 'smokkel' zich op grote schaal had voorgedaan, maar dit is thans voor het eerst door een 20e-eeuwse vondst bevestigd!

Deze luxe uitgave (formaat 22 x 25 cm, omvang 80 pagina's, rijk voorzien van beeld, deels in kleur) kunt u in uw bezit krijgen door overmaking van ƒ 27,90 (inclusief ƒ 8,- verzend- en administratiekosten) op postrekening 201969 t.n.v. RIJKSMUSEUM HET KONINKLIJK PENNINGKABINET onder vermelding van 'De Schat van het Vliegend Hert'. De uitgave zal na binnenkomst van uw overboeking per omgaande aan u worden toegezonden.

geld en groot geld zoals die blijkt uit de muntrekeningen en dergelijke uit deze zelfde periode.

Kleingeld nu

Tijdens de lezing werd er ook een kleine enquete onder de 75 aanwezigen gehouden naar het huidige gebruik van de term kleingeld. Dit leverde het volgende resultaat op. Van hoog naar laag werden alle nu gangbare coupures en denominaties genoemd. Met vinger opsteken kon men aangeven wanneer de (voor die persoon) hoogste waarde van het kleingeld werd genoemd.

waarde in guldens	aantal malen genoemd
1000	0
250	0
100	1
50	3
25	2
10	6
5	25
2,50	6
1	13
0,25	19
0,10	0
0,05	0

Er was dus bij de onderzochte groep geen eenstemmigheid. Wel kan men voorzichtig enkele uitspraken doen. De meeste vermelding kreeg de munt van vijf gulden (genoemd door eenderde van de aanwezigen). Waarschijnlijk legden deze mensen het verschil tussen groot geld en kleingeld bij de overstap van biljetten naar munten. Blijkbaar speelt de gulden ook een rol als grens. Volgens een van de aanwezigen kwam dit omdat de gulden de rekeneenheid is.

Twaalf aanwezigen rekenden sommige coupures papiergeld al tot het kleingeld. Een van hen lichtte dit toe met de opmerking dat volgens hem kleingeld gebruikt wordt voor de dagelijkse betalingen en daar horen deze biljetten bij. ■

Mundus vult decipi

Crimineel aspect van de Nederlandse muntslag

4. Jurisprudentie

Tot nu toe zijn de sententieboeken nog niet systematisch op muntmisdrijven onderzocht waardoor er geen speciale studie op dit punt binnen de rechtshistorische literatuur is verschenen. Ten einde toch enigszins een overzicht te krijgen volgen hieronder in chronologische volgorde de bekendste processen en vonnissen die in de loop der tijd in de numismatische literatuur werden vermeld.

Eén der oudste processen is dat uit 1391 dat te Mechelen werd gevoerd tegen Willem Vanders uit Namen, die bekende dertien jaar lang de valsemunterij te hebben uitgeoefend.[1] Hem viel ongetwijfeld de ketelstraf ten deel.

In 1399 werd in Brussel Kerstiaen Calf in kokend water geëxecuteerd.[2]

In 1400 werd te Waalwijk Jean Michiels op last van hertogin Johanna van Brabant gearresteerd. Hij was muntmeester van Jan van Brederode en had op diens naam gemunt. Later komt men hem tegen als muntmeester van de Brabantse hertogen te Vilvoorde, Maastricht en Brussel, waaruit men kan concluderen dat de Waalwijkse muntslag door Johanna werd gelegaliseerd en Jean Michiels werd vrijgesproken van de beschuldiging van valsemunterij.[3]

In 1404 werd te Haelen (L.) een proces gevoerd tegen twee valsemunters die te Pierersheim illegaal Vlaamse en Namense myten hadden gemunt. Ze werden door *der stad hangedief* (de beul van Brussel) *gepijnt en geketend gekookt*.[4]

In 1405 werd te Arnhem een *monter gesoden*.[5]

In 1434 werd te Deventer *die muntemeister van de heer van Batenburg in een ketel gezoden*, die speciaal voor dat doel was aangeschaft en die men thans nog aan de zijmuur van de Deventer Waag kan bewonderen. De ketel heeft een diameter van 90 cm en een diepte van 61 cm. Na de terechtstelling gunde men de geëxecuteerde geen behoorlijke doodkist, doch werd hij in een ton gestopt.[6]

In 1437 werd in Groningen de *munter die to Haeren quaet gold ende sulvergelt hadde gemuntet ... gesoden in enen ketel up dat marcket*.[7]

In 1440 werd de muntmeester van Holland, Dierck Oom, van Dordrecht naar 's-Gravenhage ontboden om met de stadhouder te bespreken van *enighe heimelike saken der munten aengaende, sonderlinge van den quaden penningen ...die men slouch tot Huekelum*. Oom kreeg de opdracht om met de Gorinchemse schout Geryt de Jonghe te onderzoeken *hoe of ... men soude mogen ... vanghen die ghene die de voors, quade munte sloegen* ... Of dit is gelukt en of het tot een proces is gekomen, is tot nu toe niet gebleken.[8]

In 1511 werd in Middelburg de zaak tegen Jorges Cleynes geseponeerd. Deze Portugees was slechts op geruchte van muntvervalsing gearresteerd en zijn daad zou hij in samenwerking met zijn vader in Portugal hebben gepleegd. Er viel echter niets te bewijzen en hij werd *ongemolesteert* gelaten. Bij dit proces rijzen overigens ernstige vermoedens van omkoping.[9]

In 1525 werd te Middelburg de kleermaker Adraaan Planteyt wegens muntvervalsing veroordeeld *gestelt te worden op de cape* (kaak, schavot) *mette penningben aen sijn hals..., ghegheesselt te worden totten bloede...gebrandt...op de muysch van de beyde zijn handen..., gebannen der tyt van vijfentwintich jaeren uyt Hollandt ende Zeelandt op de verbeurte van de galge*.[10]

In 1541 werden te's-Gravenhage Catharina Chasseur en haarhuiskapelaan Mathurin Alys verdacht van valsemunterij. De laatste werd onthoofd en Catharina werd

J.J.GROLLE

1 L.T. MAAS Vijf eeuwen stedelijk recht (Mechelen, z.j.) 340; gecit. *JMPK* (1951) 57

2 G. CUMONT Faux monnayeurs en Brabant fin du XIVe et commencement du XVe siècle, Annales de la Societé d'Archeologie de Bruxelles 15 (1901) nr 3 en 4 gecit. *TMPK* (1902) 255

3 G. CUMONT Idem

4 G. CUMONT Idem

5 M.J. NOORDEWIER Nederlandse Rechtsoudheden (Utrecht, 1853) 310 gecit. *TMPK* (1908) 239

6 P.O. VAN DER CHIJS Gelderland II 138 gecit. *TMPK* (1900) 36

7 J.A. FEITH (red.) De kroniek van Johan van Lemego Werken Hist. Genootschap te Utrecht, Nieuwe serie 48, (Utrecht 1887) 126 gecit. *TMPK* (1900) 176

8 P.O. VAN DER CHIJS Holland 431

9 M.G.A. DE MAN Een Portugeesch valsche munter in 1510/1511 voor de vierschaar te Middelburg. *JMPK* (1930) 33-57

10 W.S. UNGER (red.) Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd ('s-Gravenhage 1923) dl I, nr 403; gecit. *JMPK* (1923) 97-98

veroordeeld tot de brandstapel, doch bij genade van landvoogdes Maria van Hongarije *metten wateren* in stilte geëxecuteerd. Haar dienstpersoneel werd verbannen.

In 1573 werd in Mechelen Jan Vander Steen opgehangen, terwijl zijn medeplichtigen werden verbannen.[11]

In 1600 werd te Middelburg Claude de la Vardin *tot den zwaarde* veroordeeld *met gunnen het doode lichaam den buik der aarde*.[12] Het zelfde jaar werd daar de waardijn Gelaux Laxi wegens valsemunterij onthoofd[13] en werd de opsporing verzocht van Elias Coorens uit Antwerpen, *wesende een Jonghman* (ongehuwde man) *van den ouduerdom van omtrent dertigh jaren, tamelyck langh van Persoone, ros van Haire en Baert, gemeynelyck gekleet met een grof Greijnen Rocxken ende Broeck*. Zijn aanhouding heeft echter nooit plaats gevonden.[14]

In 1601 werd eveneens te Middelburg Pieter Jobse wegens uitgifte van vals geld veroordeeld tot geseling tot de bloede en verbanning *op de galei*, een dienstschip dat tussen Holland en Zeeland voer.[15]

Het zelfde jaar ontstond er een competentiegeschil tussen de Admiraliteit van Zeeland en de magistraat van Middelburg over de berechting van *twee Françoisen van den vyant uyt Hulst* die verdacht werden van het uitgeven van valse munten.[16]

In 1611 werden te Rijssel de Engelsen Thomas Brouges en Johan Velsche opgehangen *pour avoir contrefait le coign de Sa Majesté Catholique et aussi celui de la province Zélande*.[17]

In 1622 was onder het gerecht van de Bijlmermeer Samuel Danens gearresteerd wegens valse munterij. De arrestant bekende en de eis bestond uit geseling, brandmerking en verbanning, doch Pieter Cornelisz Hooft, de drost van Muiden, verzocht om clementie voor de arme man die deels uit domheid, deels door verleiding een misdaad had begaan waarvan hij de ernst nauwelijks besefte.

In 1641 werd te Mechelen Hendrik van Ymmerseel opgehangen.

In 1642 werd te Amsterdam de 61-jarige valsemunter Andries Jansz Stock *ut den Haag* veroordeeld, doch hij kreeg vanwege zijn hoge leeftijd gratie.[18]

In 1643 werd in Middelburg de valsemunter Jan Francken onthoofd; zijn lichaam werd op een rad gezet en het hoofd op een staak ter afschrikking van de bevolking. Vóór de terechtstelling waren de valse stempels in zijn aanwezigheid kapotgeslagen.[19]

In 1649 werd te Amsterdam de muntvervalser Guilliam Vanden Eynde uit Antwerpen wegens 'deviezensmokkel' veroordeeld tot verbanning uit Holland voor 25 jaar, verbeurdverklaring van het door hem ingevoerde – buiten koers gestelde – geld en betaling van de kosten van het geding, terwijl hij in 1643 te Brussel reeds bij verstek was veroordeeld tot de strop.[20]

In 1656 werd eveneens te Amsterdam Isaäk Hendriks wegens *'t schroyen, vylen en uitgeven van ducatons* veroordeeld tot tentoonstelling, geseling, brandmerking en vijftien jaar detentie. Eigenlijk had hij de doodstraf verdiend, maar hij was door *grote sollicitatie van de doot geëxcuseert*. De gang naar de galg werd hem bespaard, ten teken waarvan hij tijdens zijn te-kijk-staan aan de kaak een strop om de hals moest dragen.[21]

In 1659 werd te Groningen Dirk Hamer veroordeeld tot levenslange verbanning en een boete, hoewel hij als valsemunter zijn leven en goed had verbeurd.[22]

In 1669 werd te Amsterdam de Deen Jannes Cristiaense wegens valsemunterij onthoofd.[23]

In 1679 stierf in Gent een valsemunter *gelijck een atheïst, niet catholyke, noch geus, noch gereformeert, maer naer sijne phantasie: hij werd levende gesoden in olie*, omdat hij 'fantasie-geld' had gemaakt.[24]

In 1699 stierf te Amsterdam Levi Jacobs de dood door de strop; hij had schellingen gesnoeid. Zijn medeplichtigen werden tentoongesteld, gegeseld, gebrandmerkt en voor 30 jaar opgesloten in het tuchthuis.[25]

In 1728 werd te Roermond de muntvervalser Frederik van Beken levendigh geëxecuteerd ... *met den ketel siedende olie ende water ende ... sulcx geschiet synde, werd dat doodt lichaem gebracht ... naer den galgenbergh buyten de Swarte*

11 A. HALLEMA Een tweetal vonnissen wegens muntmisdrijven in de 17e eeuw. *JMPK* (1951) 57

12 M. DE MAN Valsche Realen van aghten in Middelburg uitgegeven. *TMPK* (1901) 299

13 TMPK (1900) 39

14 M. DE MAN *a.w.*, *TMPK* (1901) 298

15 M. DE MAN Een praatje over valsche munten en valsche munters *TMPK* (1900) 39 en *a.w.*, *TMPK* (1901) 299

16 M. DE MAN *a.w.*, *TMPK* (1901) 299

17 VAN HENDE Numismatique lilloise (1858) 46 gecit. *TMPK* (1900) 39

18 A. HALLEMA *a.w.*, *JMPK* (1951) 57-58

19 M. DE MAN *a.w.*, *TMPK* (1900) 39

20 A. HALLEMA *a.w.*, *JMPK* (1951) 59 en 63-66

21 A. HALLEMA *a.w.*, *JMPK* (1951) 61

22 B.J. LINTELOO DE GEER VAN JUTPHAAS Een crimineel proces in de Ommelanden 1657-1659, Groningsche Volks-Almanak (1897) 45-76 gecit. *TMPK* (1900) 180

23 M.G. EMEIS JR. De zaak Cristiaense; valsheid in geschroefde, Ons Amsterdam (1977) 34-38; 172-175; A. POL Een valse munt en een valse munter *De Beeldenaar* 1 (1977) 34, en De Staten Generaal ... *De Geuzenpenning* 25 (1975) 124

Een geboeide verdachte voor zijn rechters; gezien zijn uitspraak APPELLO *gaat hij tegen het gewezen vonnis in beroep. Houtsnede uit het juridische oevre van Yoost de Damhoudere, 1554*

Broeckpoorte..., ende aen de galghe aldaer, andere ter afgrysselycker exempel, met ketenen ... vast gehecht.[26]

In 1731 werd te Brugge de stempelsnijder Norbert Heylbrouck wegens muntmisdrijf ter dood veroordeeld, doch wegens gebrek aan stempelsnijders begenadigd.

In 1732 werd in Mechelen een massaproces gevoerd tegen valsmunters van wie er zes de vuurdood stierven.[27]

In 1733 werd in Amsterdam Casper Josephus de Bunel als valsemunter onthoofd, terwijl hij voordien reeds te Brussel bij verstek tot de ketelstraf was veroordeeld.[28]

In 1757 werd in 's-Hertogenbosch een cadet in Belgische dienst wegens muntvervalsing veroordeeld tot 100 ducaten boete per vervalste munt, tentoonstelling, geseling, verbanning en de kosten van het geding.[29]

In 1787 stond in Amsterdam Huybert Lamberts terecht wegens valsenunterij.

Bij het vooronderzoek werden de deken en overlieden van het Amsterdamse goud- en zilversmidsgilde verzocht de hoofdofficier te informeren over zijn valse munten.[30]

Tot zover dit overzicht van bekende processen en vonnissen, dat overigens duidelijk de historische ontwikkeling van muntmisdrijven toont. Deze lijn loopt van valsmunterij, de illegale slag van monetarii en plaatselijke heren, via muntvervalsing, veelal als fraude d'en haut bedreven door vorsten en muntmeesters, naar uitgifte van valse en vervalste munten en 'deviezensmokkel', sinds de 16e eeuw het werk van een nieuw type valsemunter: enerzijds de zogenaamde *Heidens* of *Egyptiërs,* brutale 'oosterse' zwervers, en anderzijds inheems gespuis als ketellappers, waarzeggers, rovers en soldaten.[31] ■

slot volgt

[24] M. DE MAN *a.w.*, *TMPK* (1900) 41-42; S. WIGERSMA Hzn. Valsch Geld *TMPK* (1908) 240; L. STROOBANT Notes sur le système pénal des villes flamandes Bulletin du cercle Archéologique de Malines 7 (1897) 40 gecit. *JMPK* (1951) 62

[25] A. HALLEMA *a.w.*, *JMPK* (1951) 61

[26] L. STROOBANT tap; gecit. *TMPK* (1900)40-41

[27] J. VAN KUYK en H.E. VAN GELDER De penningen en het geld van den Tachtigjarigen oorlog ('s-Gravenhage 1948) 341 gecit. *JMPK* (1951) 58

[28] J. KONING Geschiedkundige aantekeningen betrekkelijk de lijfstraffelijke regtsoefening in Amsterdam voornamelijk in de zestiende eeuw (Amsterdam, 1828) 127 gecit. *JMPK* (1951) 58

[29] M.A.S. en H Een muntvervalscher gestraft *TMPK* (1897) 277

[30] K.A. CITROEN Valsemunterij in 1787 *De Geuzenpenning* 11 (1961) 22-23

[31] A. HALLEMA *a.w.*, *JMPK* (1951) 56

'Belle van Zuylen' door Paulus Reinhard

Verenigingspenning 1993

KAREL SOUDIJN

De jaarpenning 1993 van de Vereniging voor Penningkunst lijkt een beetje op een gekanteld schilderspalet. Het licht ovalen stuk vertoont aan de bovenzijde een inkeping waar een vinger in kan worden gelegd. Op het palet is de contour zichtbaar van de schrijfster Belle van Zuylen (1740-1805). Hoewel haar kop herinnert aan een pastel uit 1766 van Maurice-Quentin de la Tour, is meteen duidelijk dat het palet niet bewerkt is door een schilder, maar door een beeldhouwer die gewend is om in volumes te denken.

Op deze penning, gemaakt door de beeldhouwer Paulus Reinhard, bestaat Belle's kop voor een belangrijk deel uit een glad gepolijst vlak. Alleen in het kapsel bracht de medailleur enkele zwierige lijntjes aan. De neus is onzichtbaar, want het portret is ontleend aan een afbeelding waarop de naar rechts kijkende Belle van Zuylen het gezicht een kwartslag in de richting van de toeschouwer heeft gedraaid. Om haar hoofd te accentueren, heeft Paulus Reinhard rechts van het portret een brede gleuf getrokken. Aan de andere kant daarvan staat, verdiept, de handtekening zoals aangetroffen onder één van haar vele in het Frans geschreven brieven: *Belle de Zuylen.* Het monogram van de Vereniging is te vinden onder de hals van de geportretteerde.

Op de keerzijde van de penning zien we een vrije interpretatie van het geboortehuis van de schrijfster, het slot Zuylen in Oud-Zuilen. Dit kasteel is in het bovenste gedeelte van het vlak geplaatst: de torens lijken uit de penning te breken, omdat ze tegen de inkeping aanliggen. Voor het slot heeft Paulus Reinhard de 'slangenmuur' afgebeeld, een kronkelende muur met nissen die planten tegen de gure wind beschermen. Zichtbaar op de penning is bovendien de slotbrug. Onder de slangenmuur plaatste Paulus Reinhard zijn monogram. In grote, verdiepte hoofdletters lezen we de tekst: L'AMOUR EST UN ENFANT TROMPEUR (liefde is een bedrieglijk kind). Deze tekst is ontleend aan één van de liedjes die Belle van Zuylen schreef. Paulus Reinhard vindt de tekst kenmerkend voor haar leven.

Toen Paulus Reinhard werd uitgenodigd om een Verenigingspenning te maken, kreeg hij diverse suggesties voor eventueel uit te werken thema's. Die suggesties heeft hij niet opgevolgd. Hij vroeg zelf of hij een penning van Belle van Zuylen mocht maken: *omdat ik wist dat ik daar wat mee kon doen,* zoals hij zelf formuleert.

Paulus Reinhard werd geboren in Utrecht, de plaats waar hij ook tegenwoordig woont. Als kind wandelde hij met zijn vader in de omgeving van het kasteel. Niet alleen de herinnering aan vroegere wandelingen maakte 'Belle van Zuylen' tot een aantrekkelijk thema. Paulus Reinhard bewondert de achttiende-eeuwse schrijfster, een persoon met uitstraling. Over haar beeltenis merkt hij op: *Ik zag altijd haar haartooi en haar mooie lange hals.*

Bij het ontwerpen van de penning heeft Paulus Reinhard vijf versies gemaakt. Tijdens een bezoek aan hem toont hij me

A. G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel. (31) (0) 43-215.119
fax (31) (0) 43-216.014

Deze advertentie kost u niets

Wij veilen weer 18 en 19 oktober, maar wij vragen nog geen geld voor de catalogus.
Als u ons echter een briefkaartje zendt met uw verzamelgebied zullen wij u, als wij wat voor u hebben, gaarne t.z.t. een catalogus toezenden.
Hebben wij niets, dan zenden wij u ook geen catalogus – dat zou zonde van uw geld zijn.

De inzenddatum is gesloten; alleen voor munten boven de 1.000 gulden per stuk maken we een uitzondering! De munten van de veiling zijn al gefotografeerd en liggen in de kluis van de bank op montage te wachten.
Als u nog niet weggeweest bent –

Prettige vakantie

A.G. van der Dussen b.v.,
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.
tel: 043 - 215.119
fax: 043 - 216.014

een vroege versie in gips. In dit stadium was de penning nog helemaal rond; de tekst op de keerzijde is, in reliëf, veel stijver op het penningvlak gezet dan in de latere uitvoering. De kop van Belle van Zuylen kreeg al snel een definitieve vorm, maar het kasteel werd in die vroege versie veel realistischer afgebeeld: plomp en breed. Op de uiteindelijke penning lijken de muren van slot Zuylen in elkaar geduwd door de kunstenaar. Daardoor krijgt het kasteel een ranke, hoge aanblik. Door de vrije interpretatie van Paulus Reinhard is slot Zuylen een sprookjeskasteel geworden, dat door de hoge plaatsing in de lucht lijkt te zweven. Vergelijking van het vroege ontwerp met het eindresultaat laat zien dat de penning uiteindelijk meer een plastiek is geworden.

Overigens: door bij het portret van Belle van Zuylen vooral de contour van de kop aan te geven, doet de voorzijde van de penning denken aan een eeuwenoude, sterk afgesleten munt: een stuk dat in de loop der tijd door vele handen is gegaan. Dat past mooi bij de afbeelding van een historische figuur: we zien vooral 'hoofdlijnen'.
Paulus Reinhard heeft op de Jan van Eyck Akademie in Maastricht gestudeerd bij Fred Carasso (1899-1969). Als beeldhouwer maakt Reinhard monumentaal werk in hout, steen en brons. In de loop der tijd ontwierp hij een tiental penningen. Verschillende daarvan bezit hij niet meer: hij gaf ze als speelgoed aan zijn dochters, toen deze nog kinderen waren.

Tijdens mijn bezoek aan hem krijg ik twee vroegere penningen te zien. Uit 1961 stamt een penning voor het Utrechtse Grafisch Gezelschap De Luis. Deze penning is opengewerkt: tussen de poten van de luis liggen gaten. De luis op de voorzijde transformeert op de keerzijde tot drukpers. Die penning is indertijd uitgereikt aan de Utrechtse surrealisten Moesman en Van Leusden.

Paulus Reinhard laat ook een portretpenning zien die hij in 1984 ontwierp voor het Genootschap Kunstliefde in Utrecht.

Op de voorzijde is en face het portret aangebracht van Margaretha Cornelia Boellaard (1795-1871). Haar gezicht zélf is vrij simpel weergegeven; de neuslijn wijst echter naar een elegante haartooi die het portret weelderig domineert. Deze penning is afgebeeld in de rubriek Penningnieuws in *De Beeldenaar* 11 (1987) 159.

Pratend over penningen herinnert Paulus Reinhard zich nog een portretpenning die hij van de Utrechtse hoogleraar verloskunde en vrouwenziekte Klaas de Snoo (1877-1949) maakte. Thuisgekomen sla ik de 'Geschiedenis van de Utrechtse universiteit in Penningen' (1986) van N.F. Hofstee op. Daarin blijkt deze penning weliswaar te zijn afgebeeld (onder nummer 82), maar voor Hofstee was de medailleur anoniem. Hier kunnen we dus nu de naam van Paulus Reinhard invullen. Overigens dateert Hofstee de penning op 1948; een jaar dat fout moet zijn, want op de penning staat het sterfjaar 1949 van De Snoo. Paulus Reinhard herinnert zich niet meer precies in welk jaar hij deze penning in opdracht van de De Snoo van 't Hoogerhuys-stichting maakte. Omstreeks 1960, schat hij voorzichtig.

Over penningkunst in het algemeen merkt Paulus Reinhard op, dat Renaissancepenningen de mooiste zijn die hij gezien heeft. Het bijzondere van penningkunst verwoordt hij als: *het bijna driedimensionaal weergeven van een gezicht in een vlak dat slechts 3 millimeter dik is.*

Aan zijn leermeester Fred Carasso heeft Paulus Reinhard goede herinneringen. Carasso adviseerde, om bij een bezoek aan Florence de contouren na te tekenen van figuren op vijftiende-eeuwse schilderingen. Wie naar zijn portret van Belle van Zuylen kijkt, ziet dat Paulus Reinhard het advies van Carasso nog steeds ter harte neemt. Met dat accent op de contour is zijn kunstwerk een echte beeldhouwerspenning geworden.

De bronzen penning *Belle van Zuylen* is gegoten bij Binder in Haarlem. Op het breedste gedeelte is de doorsnee 75 mm. ■

Belle Van Zuylen

Belle van Zuylen (1740-1805) behoort ongetwijfeld tot de boeiendste schrijfsters, die Nederland heeft voortgebracht. Maar omdat zij zich, naar de mode van die tijd, in het Frans uitdrukte, bleef zij hier te lande zo goed als onbekend en werd haar werk eigenlijk niet tot de Nederlandse letterkunde gerekend. Anderzijds is het juist dankzij die franstaligheid, dat haar talent op internationaal niveau werd erkend.

En met recht: uit haar vele novellen, romans, pamfletten en toneelstukken, maar bovenal uit haar sprankelende brieven komt Belle naar voren als een vrouw met een zeldzaam oorspronkelijke, onafhankelijk denkende geest vol 'esprit' en humor, met een fijn gevoel en een grote gave voor vriendschap. In haar geschriften geeft zij steeds weer blijk van een verrassend moderne kijk op de dingen, waardoor haar werk ook voor ons nog zo aantrekkelijk en lezenswaard is.

Belle van Zuylen werd als Isabella Agneta Elisabeth van Tuyll van Serooskerken in 1740 geboren op Slot Zuylen (even buiten Utrecht aan de Vecht gelegen). Al vroeg kwam zij in opstand tegen het deftige, conventioneel ingestelde regentenmilieu, waarin zij opgroeide. In haar eerste werk, de novelle *Le Noble* (1762), drijft zij even geestig als onbarmhartig de spot met de verstarde opvattingen van de toenmalige adel – met als gevolg, dat haar ouders onmiddellijk de gehele uitgave uit de circulatie lieten nemen! Zij zocht daarop een minder gemakkelijk te censureren vorm van literaire expressie: de briefwisseling. Haar zeer persoonlijke correspondentie met Constant d'Hermenches, een Zwitsers officier in Staatse dienst, behoort ontegenzeggelijk tot de hoogtepunten van de epistolaire literatuur.

In 1771 huwde Belle van Zuylen de Zwitserse edelman Charles-Emmanuel de Charrière. Het paar vestigde zich op zijn familiegoed le Pontet te Colombier bij Neuchâtel, waar Belle, behoudens enkele onderbrekingen, haar verdere leven heeft doorgebracht. Zeer tot haar teleurstelling bleef het huwelijk kinderloos.

Vanaf 1784 begon zij weer te schrijven. Met grote betrokkenheid reageerde zij op de politieke gebeurtenissen om zich heen: de val van het Ancien Régime, de Franse Revolutie. Haar correspondentie met tal van vooraanstaande personages uit die dagen geeft een boeiend beeld van het toenmalige Europa. Voorop staat haar contact met Benjamin Constant, een jongere neef van de reeds genoemde Constant d'Hermenches.

Daarnaast deed zij veel voor de geestelijke emancipatie en de maatschappelijke positieverbetering van jonge vrouwen uit haar omgeving.

In 1805 overleed Belle van Zuylen-Madame de Charrière op 65-jarige leeftijd, na enkele jaren gevolgd door haar echtgenoot.

Genootschap Belle de Zuylen - Association Isabelle de Charrière

Gevangenisgeld

L.M.J. BOEGHEIM

In een aantal Nederlandse gevangenissen werden van 1824 tot 1861 betaalpenningen gebruikt. Dit zogenaamde gevangenisgeld, ook wel huismunten genoemd, is beschreven door F.J. Bingen in het *Handboek van de Nederlandse Munten van 1795 tot 1975* van J. Schulman.[1] Huismunten zijn een vorm van fictief geld dat buiten een inrichting geen waarde heeft. Door gebruik van huismunten wilde men voorkomen dat gevangenen hun verdiensten buiten de inrichting konden gebruiken, bijvoorbeeld bij ontsnapping of voor aanschaf van sterke drank. Bij ontslag van de gevangenen kon het gevangenisgeld voor gewoon geld worden ingewisseld.

De eerste huismunten werden door de Maatschappij van Weldadigheid in haar Koloniën Ommerschans en Frederiksoord in 1822/23 in gebruik genomen. De huismunten voor gebruik in gevangenissen werden ingevoerd volgens Koninklijk Besluit nummer 101 van 11 februari 1823. Hierin werd bepaald dat artikelen die in de kantines werden gekocht uitsluitend in fictieve munt zouden mogen worden betaald.[1] Op grond van dit Koninklijk Besluit werden vanaf 1824 door blikslagers vervaardigde ijzeren betaalpenningen in de gevangenissen in gebruik genomen, voor het eerst in de in dat jaar geopende kantine van de strafgevangenis te Leeuwarden. In 1834 voerde de Minister van Binnenlandse Zaken uniforme betaalpenningen in en werden de particulier vervaardigde stukken buiten omloop gesteld. Dit nieuwe, uniforme, gevangenisgeld is vervaardigd door de Munt in Utrecht.

Ongestempelde betaalpenning 5 cent, (zink, 22,5 mm)

In het archief van 's Rijks Munt is weinig informatie over dit gevangenisgeld aanwezig. De reden hiervoor is dat de Munt in Utrecht pas in 1902 een Rijksinstelling werd. Daarvoor was de muntmeester een particulier persoon, die de Munt pachtte en voor eigen rekening werkte. Hij kon dan ook opdrachten van particulieren - zoals voor het slaan van huismunten - aanvaarden, mits hij voor gebruik van de installaties van de Munt toestemming verkreeg van Raden en Generaal-Meesteren. Stempels en correspondentie voor dergelijke opdrachten waren eigendom van de muntmeester en werden in de regel bij diens vertrek door hem meegenomen. De enkele gegevens die nog aanwezig zijn, zijn rond 1960 door, de inmiddels overleden, F.J. Bingen verzameld maar nog niet gepubliceerd.[2,3] Behalve enkele interessante bijzonderheden bevatten deze gegevens ook informatie over de aantallen die in omloop zijn gebracht.[3]

Het bij de Munt in Utrecht geslagen gevangenisgeld was zeer eenvoudig van uitvoering, aan het ontwerp is beslist geen kunstenaar te pas gekomen. Het werd uit zink vervaardigd en droeg op de voorzijde het omschrift: STRAF-GEVANGENIS en een roosje. Op de keerzijde was de waarde aangegeven. Op de voorzijde was in het midden ruimte gelaten voor het instempelen met een stadsletter. Dit inslaan vond in de gevangenis zelf plaats. Gevangenisgeld zonder ingeslagen stadsletter is, of afkomstig uit Woerden, waar ongestempelde stukken werden gebruikt, of van niet gebruikte voorraden. Hoe dit instempelen diende te gebeuren is vastgelegd in: Handleiding tot het stempelen van de fictieve muntspeciën voor de strafgevangenis, met de daartoe dienende en erbij gevoegde letterstempels. Deze handleiding luidt als volgt:[2]

De letterstempels moeten worden afgeslagen binnen het schildje om hetwelk de woorden

1 J. SCHULMAN Handboek van de Nederlandse Munten van 1795 tot 1975; *Huismunten* 121-124 5e druk (Amsterdam 1975)

2 Vervaardiging van fictieve muntspeciën uit zink voor de strafgevangenis op aanzoek van Z.E. den Minister van Binnenlandsche Zaken – September 1833 - April 1834, en April-Juny 1837, Archief 's Rijks Munt Utrecht – oud archief doos 57.

3 Overzicht Huismunten 1834-1847 – Archief 's Rijks Munt 1912 - heden, doos 379, omslag: Correspondentie met dhr. F.J. Bingen te Capelle a.d. IJssel

Straf-gevangenis staan. De groote stempel is bestemd voor de stukken van 50, 25 en 10 Cents, de kleine voor die van 5, 1 en ½ Cents. De stukken moeten worden gelegd op een vlak palmhouten plankje of blokje, waarna men er den letterstempel door een of twee hamerslagen op afslaat; de plaat, door den afslag aan de tegenovergestelde zijde, eenigszins doorgezet zijnde, legt men dezelve nogmaals doch nu met de gestempelde zijde, op het blokje, en geeft op de plaat een slag met een houten drijver, (als afgeknotte kegel gevormd), waardoor de bij den eersten slag doorgezette zijde, hare vorige gedaante weder verkrijgt. De plaatjes kunnen ook op een vlak stuk ijzer gelegd worden, en aldus den stempelslag ontvangen; hierdoor vermijdt men den tweeden slag met den houten drijver, doch het stuk lijdt daarbij iets meer, zodat de eerste wijze van stempelen, hoewel eenigzins langer ophoudende, verre weg de verkieslijkste is.

Strafgevangenis te Rotterdam, 1 cent (zink, 20,5 mm)

Strafgevangenis te Hoorn, 5 cent (zink, 22,5 mm)

In 1834 worden door de Minister van Binnenlandse Zaken besteld:[2]

25.000	stukken van ½ cent
37.500	stukken van 1 cent
10.000	stukken van 5 cent
10.000	stukken van 10 cent
8.000	stukken van 25 cent
2.000	stukken van 50 cent

Dus in totaal 92.500 stukken, met de bepaling dat onmiddellijk ⅔ van deze hoeveelheid gemaakt zou worden en ⅓ deel later. Begin maart werd door middel van Missive van den 5 Maart 1834 No. 212/891, aan de minister medegedeeld dat men de gevraagde hoeveelheid gereed had; in totaal 61.500 stukken:

16.500	stukken van ½ cent
25.000	stukken van 1 cent
6.500	stukken van 5 cent
6.500	stukken van 10 cent
5.500	stukken van 25 cent
1.500	stukken van 50 cent

Eind maart 1834, Missive van den 27 Maart 1834 No. 162, 6e afd., werd afgeleverd:

Huis van militaire detentie te Leiden, 25 cent (zink, 27 mm)

Huis van reclusie en tuchtiging te Leeuwarden, 10 cent (zink, 24 mm)

Ongestempelde betaalpenning, 10 cent (zink, 24 mm)

[4] Archief 's Rijks Munt – oud archief doos 57, zie noot 2; kopie van nota aanwezig in het Algemeen Rijksarchief 's Gravenhage – Binnenlandse zaken.

[5] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden, zie noot 3; F.J. Bingen, lezing voor de Numismatische Kring 's Hertogenbosch in 1961.

	Leiden	Hoorn	Woerden	Gouda	Rotterdam	TOTAAL
½ cent	5.000	5.000	2.200	1.400	900	14.500
1 cent	7.810	7.810	3.240	2.000	1.145	22.005
5 cent	2.000	2.000	820	600	280	5.700
10 cent	1.719	1.719	1.406	700	318	5.862
25 cent	1.686	1.686	932	572	349	5.225
50 cent	407	407	284	160	102	1.360

De declaratie van de muntmeester voor deze levering bedroeg *f* 491,78½, Missive van den 7 April 1834 No. 286/139.

Het gevangenisgeld werd in Gouda ingestempeld met de letter 'G' dat voor Hoorn met een 'H', ook wel met een hoorn. In het Huis van Militaire Detentie te Leiden met 'L' en in de gevangenis in Rotterdam met 'R'. Woerden kreeg wel gevangenisgeld maar, in verband met het tijdelijke karakter van de gevangenis, geen letterstempel.

In april 1837, Missive van den 12 April 1837 6e afd. N. 162, werd voor Gouda besteld:

800 stukken van ½ cent
1.240 stukken van 1 cent
220 stukken van 5 cent
638 stukken van 10 cent
275 stukken van 25 cent
100 stukken van 50 cent

Begin mei 1837, Missive van den 1 Mei 1837 6e afd. N. 226, verzocht de Minister het resterende ⅓ deel te doen slaan en voorts naar Woerden te zenden:

2.500 stukken van 1 cent
4.000 stukken van 5 cent
3.000 stukken van 10 cent
300 stukken van 25 cent

De declaratie van de muntmeester bedroeg dit maal *f* 190,33½, Missive van den 2 Juny 1837 N. 692/314.

Begin maart 1842 werden naar Hoorn verzonden, Missive van den 1 Maart 1842 N. 354/100:

250 stukken van 10 cent
400 stukken van 25 cent
140 stukken van 50 cent

Uit een bewaard gebleven duplicaat rekening blijkt dat 's Rijks Graveur Van de Goor op 31 mei 1837 van de Muntmeester voor het graveren en leveren van een tweetal stempels tot het aanmunten van een partij fictieve muntstukken een bedrag van *f* 16 heeft ontvangen.[4] Het is niet duidelijk of deze rekening betrekking heeft op het in 1837 vervaardigde gevangenisgeld.

In 1842 ging het beheer van de gevangenissen over van het Ministerie van Binnenlandse Zaken naar dat van Justitie.[5] In opdracht van dit Ministerie vonden op 9 februari 1847 een tweetal afleveringen plaats.
Voor Leeuwarden:

4.000 stukken van ½ cent
5.000 stukken van 1 cent
2.000 stukken van 5 cent
5.000 stukken van 10 cent
1.720 stukken van 25 cent
1.000 stukken van 50 cent

Voor Rotterdam:

600 stukken van ½ cent
1.000 stukken van 1 cent
80 stukken van 5 cent
100 stukken van 10 cent
80 stukken van 25 cent

Om de gevraagde stukken te kunnen leveren zijn in 1847 nog de volgende stukken aangemaakt:

2.000 stukken van 5 cent
4.850 stukken van 10 cent
600 stukken van 50 cent

Uit bovenstaande aantallen blijkt dat op 9 februari 1847 in Utrecht nog 5.100 stukken van ½ cent en 5.755 stukken van 1 cent aanwezig waren.[5]

Op 2 maart 1855 deelde de Minister van Justitie aan zijn ambtgenoot van Financiën mee dat Leeuwarden nieuwe stukken had gevraagd omdat *wegens slijtage en roesten* de oude stukken bijna onherkenbaar waren geworden.[6] Gewezen werd op het kostenaspect. Wellicht zou het goedkoper zijn indien ook stukken voor andere gevangenissen konden worden vervaardigd.
Maar op 16 augustus 1855 bleek dat de overige strafgevangenissen geen behoefte aan nieuwe fictieve geldstukken hadden.

In 1856 gaf het Ministerie van Justitie opdracht de volgende stukken voor Leeuwarden te vervaardigen:[7]

6.000 stukken van 5 cent
4.000 stukken van 10 cent
200 stukken van 25 cent
100 stukken van 50 cent
200 stukken van 1 gulden

Bij deze gelegenheid werd dus de nieuwe waarde van 1 gulden aan de reeks gevangenisgeld toegevoegd. Dit gevangenisgeld werd te Leeuwarden ingestempeld met de schrijfletter '*L*'. Voor deze aanmunting moesten nieuwe stempels gebruikt worden daar de oude, die vervaardigd waren voor het munten met een schroefpers, niet geschikt waren voor de op dat moment in gebruik zijnde muntpersen.[8] De kosten per pond werden geraamd op circa *f* 1,40.
De totale kosten voor het slaan bedroegen *f* 71,68.
De kosten voor de stempels waren *f* 196.[9]

In juni 1856 schreef de Muntmeester aan de Minister van Justitie dat nog aanwezig waren:[8]

6.000 stukken van ½ cent
3.000 stukken van 1 cent
100 stukken van 10 cent
500 stukken van 25 cent

In 1857 is het restant nog aanwezig gevangenisgeld door de Muntmeester H.A. van den Wall Bake, aan Leeuwarden verkocht voor een prijs van *f* 1 per Nederlands pond. De aflevering van dit restant vond op 19 januari 1857 plaats en omvatte de volgende stukken:[10]

5.400 stukken van ½ cent
5.000 stukken van 1 cent
150 stukken van 5 cent
100 stukken van 10 cent
300 stukken van 25 cent
800 stukken van 50 cent
170 stukken van 1 gulden

Het gewicht bedroeg 22,835 Nederlands pond zodat de totale prijs *f* 22,83½ was.
De hier genoemde aantallen kloppen niet met de in juni 1856 gemaakte inventarisatie.[8] Mogelijk zijn in de tussentijd nog stukken bijgemaakt en geleverd. Hierover is in de archieven echter niets teruggevonden.
Het navolgende overzicht van de geleverde aantallen van het uniforme gevangenisgeld is dus niet geheel volledig.

6 Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage; Dossier archief Ministerie van Financiën, Den Haag; inventaris nummer 2.08.36, dossier 482.

7 6e Algemeen Verslag van het Munt Collegie over 1856, pag.16.

8 Algemeen Rijksarchief, dossier 482, zie noot 6; Brief nr. 615/525 dd. 8 juni 1856, van de Muntmeester aan de Minister van Financiën.

9 Algemeen Rijksarchief, zie noot 6; Brief nr. 1281/1241 dd. 29 december 1856, van de Muntmeester aan de Minister van Financiën.

10 Brief van 's Rijks Munt aan F.J. Bingen te Tilburg, 26 juni 1957 nr. 1350 MH, zie noot 3

Gespecialiseerd in antieke munten
en rekenpenningen.
vraag onze prijslijst aan.
Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

	Leiden	Hoorn	Woerden	Gouda	Rotterdam	Leeuwarden	TOTAAL
½ cent	5.000	5.000	2.200	2.200	1.500	9.400	25.300
1 cent	7.810	7.810	5.740	3.240	2.145	10.000	36.745
5 cent	2.000	2.000	4.820	820	360	8.150	18.150
10 cent	1.719	1.969	4.406	1.338	418	9.100	18.950
25 cent	1.686	2.086	1.232	847	429	2.220	8.500
50 cent	407	547	284	260	102	1.900	3.500
1 gulden	-	-	-	-	-	370	370

Uit de nog aanwezige gegevens blijkt dat gevangenen herhaaldelijk kans hebben gezien de betrekkelijk eenvoudige stukken te vervalsen. Er hebben ook andere vreemde manipulaties mee plaats gehad, ook door de gevangenisadministraties zelf. De instempeling van het in Hoorn gebruikte gevangenisgeld met een 'hoorn' in plaats van een 'H' zou met dergelijke onregelmatigheden, die zelfs een aanzienlijke omvang moeten hebben aangenomen, te maken hebben gehad.[5]

Met het Koninklijk Besluit van 23 mei 1861, nr. 47, werd in artikel 7 het gebruik van fictieve munt in de gevangenissen verboden met ingang van 1 juli 1861. ■

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van het Museum van 's Rijks Munt, voor het bereidwillig beschikbaar stellen van de gegevens.

Prijsvraag

van Teylers Tweede Genootschap te Haarlem

In het kader van de ruim 200-jarige traditie van Teylers Stichting om wetenschappelijk onderzoek te bevorderen, hebben Directeuren van Teylers Stichting en de leden van Teylers Tweede Genootschap besloten voor het jaar 1993 de volgende prijsvraag uit te schrijven:

Een verhandeling over een onderwerp uit de Nederlandse muntgeschiedenis van de periode 6e t/m 11e eeuw.

Het antwoord kan zowel uit een langere studie in de vorm van een voor publicatie gereed geschrift bestaan, als uit een kortere, al of niet publiceerbare inleiding, vergezeld van publicaties, merendeels verschenen gedurende de laatste drie jaren vóór 1 januari 1996, en waarvan de indiener de auteur of een van de hoofdauteurs is.

Beantwoording van de prijsvraag dient te geschieden vóór 1 januari 1996. De prijs bestaat –indien naar het oordeel van Directeuren de omstandigheden dat gedogen – uit een gouden erepenning op de stempels van het Genootschap geslagen.

Geïnteresseerden ontvangen op aanvraag, kosteloos een folder – met een uitgebreide toelichting op de vraag, informatie over procedure en beoordeling – bij Directeuren Teylers Stichting, Damstraat 21, 2011 HA Haarlem.

Van de lopende prijsvragen 1991 (inzending vóór 1 januari 1994) en 1992 (inzending vóór 1 januari 1995) zijn via voorgenoemd adres eveneens nog folders met informatie verkrijgbaar. ■

Onbekend maakt onbemind

Munten in de wereld van de Islam

L. BOEZELIJN

19. De Reconquista (2): indien niet bekeerd, dan maar geweerd

De Almohaden (AD 1133-1269)

De naam van deze Berberdynastie is een verbastering van *al-Moewahhidoen* (wahid=één), wat staat voor 'unitariërs'; meer dan een eeuw heersten zij over een gebied dat het huidige Marokko, Algerije, Tunesië, Tripolitanië en al-Andalus omvatte. Dit rijk, dat rond het westelijke deel van de Middellandse Zee een toonaangevende positie innam - zowel in militair als in cultureel opzicht - had zijn ontstaan te danken aan de doctrines van de godsdienstthervormer *Ibn Toemart*, geboortig uit een dorp op de hellingen van het Anti Atlasgebergte in het woongebied van het Berbervolk van de Masmoeda.

Zonder hier al te zeer in te gaan op de details, legde hij de nadruk op de Eenheid van de Godheid - vandaar die benaming unitariërs - wat in de praktijk van alledag neerkwam op geboden voor een sober leven, absolute gehoorzaamheid aan een onfeilbare, door God geleide 'Mahdi' en het uitdragen van zijn visie van de Islam, zo nodig met het zwaard in de hand. Gedurende een tiental jaren had hij gestudeerd aan wetenschappelijke centra in het Oosten in theologie, filosofie en rechten en terugkerend naar zijn vaderland ontvouwde hij zijn ideeën aan ieder die het horen wilde. Meer en meer volgelingen om zich heen verzamelend, uitte hij heftige kritiek op de in zijn ogen losse moraal en verzaking van godsdienstplichten onder de bevolking. De Almoravidische autoriteiten begonnen hem langzamerhand als een gevaarlijke politieke agitator te zien, reden waarom hij met zijn groep naar het moeilijk toegankelijke berggebied van de Hoge Atlas vluchtte. Daar werden zij gastvrij onthaald door het hoofd van de Hintatastam *Aboe Hafs 'Oemar*, die hen alle steun zou verlenen. Vanuit zijn basis Tinmal bereidde hij de Heilige Oorlog tegen de Almoraviden voor; zijn aanhang groeide snel en op een gegeven moment achtte hij zich sterk genoeg om de hoofdstad Marrakesh aan te vallen. Ondanks een veertig dagen durend beleg slaagde hij niet in zijn opzet en moest hij zich met zware verliezen terugtrekken in de bergen; kort daarna overleed hij, welk feit drie jaren geheim werd gehouden. Pas toen (AD 1133) had zijn aangewezen opvolger *'Abd al-Moe'min* voldoende overwicht om de beweging verder te leiden. Dankzij zijn organisatietalent wist hij, geen tegenstand duldend, de verschillende altijd eigenzinnige Berberstammen aaneen te smeden tot een geduchte strijdmacht, waarmee hij omstreeks 1140 tot de openlijke aanval overging. Na jaren van strijd sneuvel-

Zilveren dirhem geslagen te Gharnata (Granada) tijdens het bewind van de stichter van de dynastie der Nasrieden Mohammed I Ibn Joesoef el-Ghalib billah (de door Allah triomferende). AH 629-671/ AD 1232-1272.

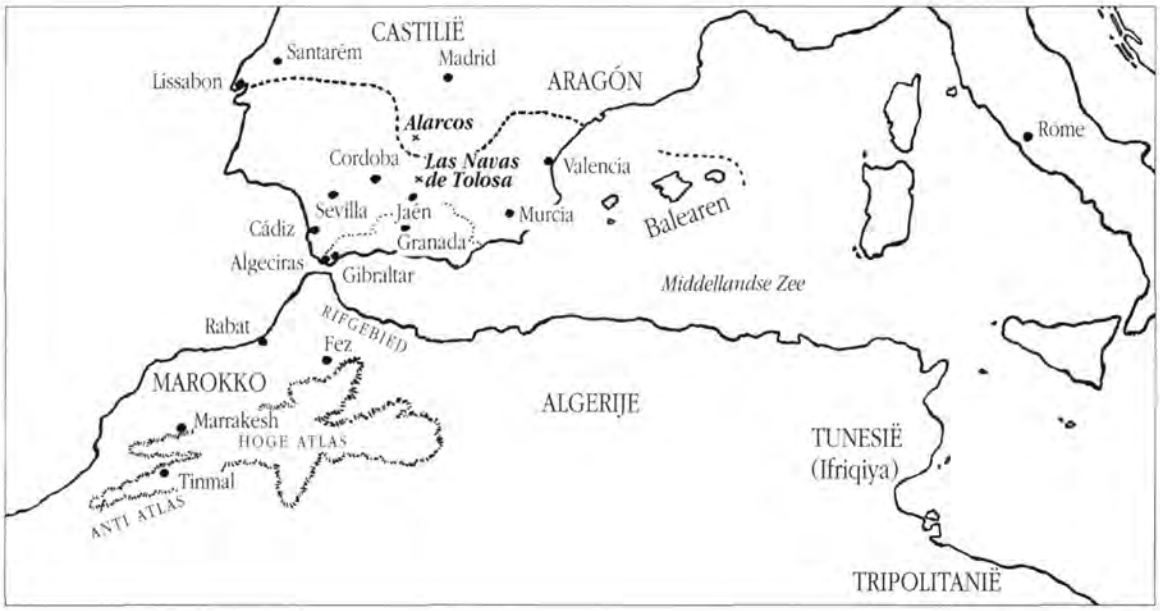

Gouden dinar uit de regeringsperiode van de Nasriede Mohammed VIII el-Moetamassik billah; tot drie keer toe is bij aan het bewind geweest gedurende de periode AH 820-848/ AD 1417-1445. Dit 31 mm grote goudstuk weegt 4,5 gram.

de zijn belangrijkste tegenstander de Catalaan *al-Ruburtayr*, commandant van een elite huurlingenleger en in 1147 viel na wanhopig verzet de Almoravidische hoofdstad Marrakesh; *Ishaq ibn 'Ali* en het merendeel van de stadsbevolking werd om het leven gebracht, een lot dat ook de meeste andere veroverde steden trof. In de jaren daarna werden de andere delen van het Almoravidenrijk veroverd, Algerije in 1152 en rond 1160 Tunesië met de belangrijkste gebieden in Tripolitanië.

Uiteraard kwam ook al-Andalus in de greep van de Almohaden. De situatie daar was onder het bewind van de laatste Almoravidenvorsten verslechterd omdat zij niet het overwicht hadden zoals van de stichter van de dynastie. Allerlei kleinere heren grepen hun kans, bevochten elkaar, gingen coalities aan en veranderden van partij al naar gelang het in hun kraam te pas kwam: het tijdperk van de *Muluk al-Tawa'if* was weer herleefd.

De komst van de Almohaden naar al-Andalus werd niet overal verwelkomd. Weliswaar kozen de vlootcommandant van Cadiz en de emir van Jaén eieren voor hun geld, maar anderen moesten de een na de ander tot overgave gedwongen worden; met name de heer van Valencia en Murcia Ibn Mardanish bleef zich tot zijn dood in 1172 met hand en tand verzetten. De voortdurende onrust en tegenwerking in dit gebied was *'Abd al-Moe'min* een doorn in het oog, zodat hij Gibraltar als uitvalsbasis versterkte en een leger samentrok in de omgeving van het huidige Rabat als voorbereiding voor een grootscheepse invasie. Vóór hij zijn plannen ten uitvoer kon brengen, overleed hij echter (1163), een machtig en stevig gegrondvest rijk nalatend aan een van zijn vele zonen, *Aboe Ya'qoeb Joesoef* (1163-1184). Deze was in zijn jeugd naar Spanje gestuurd om bestuurservaring op te doen en aldaar opgegroeid temidden van een meer verfijnde leefwereld. Zijn regeringsperiode kenmerkt zich door een betrekkelijke rust en welvaart, hoewel ook hij steeds opstanden moest neerslaan in het Rifgebied en Tunesië. Zo kon hij zich geheel wijden aan wat hij zag als zijn voornaamste taak, namelijk zijn gezag definitief vestigen in al-Andalus en de heilige oorlog voortzetten tegen de Christelijke koninkrijken. Noch zijn pogingen de koningen van Portugal, Castilië en Leon tegen elkaar uit te spelen, noch zijn militair optreden veranderde veel aan de toen bestaande situatie. In 1184 overleed

Het rijk der Almohaden in al-Andalus en Noord-Afrika, gedeeltelijk met een streepjeslijn aangegeven. De omvang van het gebied waarover de Nasrieden de scepter zwaaiden is gestippeld op de kaart te zien.

hij aan zijn verwondingen opgelopen in de strijd buiten de muren van Santarem in een poging Lissabon te heroveren, welke stad met steun van een vloot in 1147 tijdens de Tweede Kruistocht aan de Moren was ontnomen.

Ons verder concentrerend op de gebeurtenissen in al-Andalus: de strijd tussen Moren en Christenen ging daar voort, vaak op kleine schaal, maar de druk op het moslim-territorium nam in de loop der tijden langzamerhand toe. Een tegenslag voor de Christenen was hun zware nederlaag in de slag bij Alarcos in 1195, waar de Castiliaanse koning Alfonso VIII werd verslagen door de derde Almohadenvorst *Aboe Joesoef Ya'qoeb al-Mansoer* (1184-1199) met als gevolg dat de Moren konden doordringen tot Madrid en Guadalajara. Van werkelijk doorslaggevende betekenis was de slag bij Las Navas de Tolosa in 1212, waar een coalitie van Aragón, Castilië en Navarra een eind maakte aan eventuele verdere aspiraties van de Almohaden door zijn opvolger *Mohammed al-Nasir* (1199-1213) een beslissende nederlaag toe te brengen. Na diens dood was het Almohadenrijk over zijn hoogtepunt heen, wat voor een niet gering deel te wijten was aan de opstanden in Noord-Afrika. Met het verzwakken van hun macht stegen de kansen voor de Christelijke koningen, terwijl alweer allerlei ministaatjes elkaar bleven bestrijden. De Reconquista ging met succes voort nadat de koningen Jaime (Jacobus) I van Aragón en Ferdinand III van Castilië en Leon hun krachten hadden gebundeld; omzichtig opererend, veroverde Aragón de Balearen en het gebied rond Valencia, terwijl Castilië bezit nam van Cordova (1236), Jaén, Sevilla (1248), Cadiz en tenslotte Murcia (1266). Slechts het gebied rond Granada bleef in handen van de moslims onder de dynastie der Nasrieden.

De muntslag onder de Almohaden

'Abd al-Moe'min heeft de Islamitische numismatiek verrijkt met een verrassend nieuw muntbeeld; inplaats van het reeds eeuwen gebruikelijke type met tekst in het veld en omschrift(en), kwam hij met een emissie van goudstukken volgens het model 'vierkant in cirkel'. Kennelijk vond men een dergelijke uitvoering zeer aantrekkelijk, want het voorbeeld is daarna nog eeuwenlang in de Noordafrikaanse munthuizen nagevolgd. Wellicht is zelfs de keerzijde van de Nederlandse dukaat geinspireerd geweest op een dergelijke dinar, wie zal het zeggen?

Er is aan het muntbeeld van de dinars veel zorg besteed, hoewel uiteraard uitsluitend tekst aan voor- en keerzijde wordt getoond. Het gewicht van de dinar werd vrij aanzienlijk verlaagd tot 2,4 gram, terwijl tevens dubbele, halve en kwart dinars in omloop werden gebracht. Deze munten zullen het in de handel goed hebben gedaan, vooral als men bedenkt dat Europa zich veelal moest behelpen met kleine zilveren of biljoenen penninkjes. De zilveren dirhem onderging ook een aantal wijzigingen; ook van dit muntstuk werd het gewicht verlaagd tot 1,5 gram, maar het meest opvallende is dat de vorm nu voortaan vierkant was.
De qirat heeft men kennelijk wat het gewicht betrof, ongewijzigd gelaten.
De vierkante muntjes hebben zich eveneens eeuwenlang gehandhaafd in de geldomloop in het westelijk Middellandsezeegebied.
Een interessante bijzonderheid is dat tegelijkertijd imitaties circuleerden van dinars en vierkante dirhems, die ergens in West-Europa moeten zijn aangemaakt, o.a. door Alfonso VIII van Castilië (1158-1214) in Toledo. Niet alleen de Islamitische wereld was er ongelukkig mee, ook zelfs de paus die dan ook het gebruik hiervan uiteindelijk

Almohaden, vier anonieme dirhems

verbood. Verzamelaars dienen dus op te letten, want de imitaties – overigens van goed edelmetaalgehalte – zijn slechts te herkennen aan hun verbasterde lettervormen. Verder valt in zijn algemeenheid op te merken dat het gebruikte schrift overgaat van het statige Koefi naar het wat meer 'lopende' Naskhi en dat men maar al te vaak tevergeefs zoekt naar een muntplaatsaanduiding en jaartal in de teksten.

De laatste moslimdynastie in al-Andalus: de Nasrieden

Dit koninkrijk van Granada, waarvan de naam is afgeleid van *Banoe Nasr* (=de zonen van Nasr), ontstond in 1232. De macht der Almohaden was tanende en een zekere *Mohammed Ibn Joesoef ibn Nasr* zag zijn kans schoon; hij maakte zich meester van een aantal steden in het zuidelijk deel van het schiereiland, zoals Jaén, Cádiz, Granada, Algeciras, Málaga en Almería en stichtte zodoende een staatje dat zich gedurende 260 jaar zou weten te handhaven.

Om diverse redenen heeft het koninkrijk Granada nog zo lang kunnen bestaan. Strategisch omdat het grotendeels was gelegen in het berggebied van de Sierra Nevada met toppen boven de drieduizend meter en een dergelijk terrein is militair meer geschikt om te verdedigen dan om aan te vallen. Verder was het voor de Spaanse moslims de laatste wijkplaats als zij zich niet om wat voor redenen dan ook wilden schikken onder Christelijk bestuur. De voltooiing van de reconquista werd echter nog het meest belemmerd door het feit dat Castilië vanaf het einde van de 13e eeuw werd geteisterd door burgeroorlogen, veroorzaakt door allerlei dynastieke verwikkelingen. Gevaar dreigde niet alleen uit het noorden, maar ook vanuit Marokko waar de dynastie der Marinieden sedert het midden van de 13e eeuw de macht had overgenomen. Overleven tussen deze twee vuren eiste voortdurend behendig diplomatiek manoeuvreren. De stichter van de dynastie, bijgenaamd *Ibn al-Ahmar* (zoon van de rode), heeft Granada verrijkt met het adembenemend mooie Alhambra, een uit rode baksteen opgetrokken gebouwencomplex; de huidige benaming is een verbastering van *Qal'at* (of *al-Kasr*) *al-Hamra*, wat 'het rode kasteel'betekent. Hij tooide zich met de titel *al-Ghalib bi Allah* (veroveraar bij de gratie Gods), wat overigens niet overeenkwam met zijn werkelijke positie: zijn machtige buur legde hem zware schattingen op - zo moest hij aan Ferdinand III een contingent troepen leveren voor de verovering van het Moorse Sevilla in 1248. Zijn zoon en opvolger *Mohammed II al-Faqih* (1272-1302) trachtte deze afhankelijkheid wat te beperken door steun te zoeken bij de Mariniedensultan: in ruil voor het nabij Gibraltar gelegen Algeciras en enkele andere strategische plaatsen werd een Marokkaans huurlingenleger permanent gestationeerd in zijn gebied. Begrijpelijk dat zo af en toe werd getracht onder de beperkingen van beide buren uit te komen; gevaar of hulp van Marokkaanse zijde was definitief voorbij toen koning Alfonso XI van Castilië met Portugese steun in november 1340 zijn tegenstander een zware nederlaag toebracht in de Slag bij de Rio Salado in het uiterste zuidpuntje van Spanje.

De verdere geschiedenis van de Nasrieden wordt gekenmerkt door onderlinge vetes, verraad en bloedvergieten: verscheidene vorsten regeerden tweemaal, *Mohammed IX* zelfs driemaal in de periode 1419-1453. Het definitieve einde voor Granada begon zich af te tekenen toen er eindelijk een verenigd Christelijk Spanje kon ontstaan door het huwelijk van Ferdinand II van Aragón met Isabella van Castilië.

Nadat zij een einde hadden weten te maken aan de enorme verwarring in Castilie, verkreeg Ferdinand in 1479 Aragon en in 1485 Navarra. De handen kwamen vrij om het laatste bastion van de Moren aan te pakken; deze laatsten ondernamen vruchteloze aanvallen op Christelijk gebied, maar waren ook nog onderling slaags: zo regeerden op een bepaald ogenblik twee vorsten in de door hen bezette delen van de stad Granada. Op de voor Moren en Spanjaarden gedenkwaardige 2 januari 1492 gaf de laatste der Nasrieden *Mohammed XI Aboe*

'Abd Allah - voor Spanjaarden Boabdil - de strijd op; naar men zegt treurde hij om het verlies van Granada, wat zijn moeder verwijtend deed opmerken: *je beweent als een vrouw wat je als man niet hebt weten te verdedigen*. Veel keus zal hij echter niet hebben gehad, daarvoor waren de rollen tezeer omgekeerd. Hij kreeg asiel in Fez, waar hij in 1533 overleed.

Naarmate de Christenen steeds meer naar het zuiden oprukten, waren meer en meer moslims onder Christelijk bestuur gekomen. Nu waren de moslims de grootste minderheid geworden, een situatie die doet denken aan die van de mozaraben van voor 1085. Deze bevolkingsgroep wordt aangeduid met de term Mudejares, een Spaanse verbastering van Moedajjanoen wat zoveel betekent als *zij die bleven*. Hun godsdienst en gebruiken trouw blijvend, namen zij in de loop der jaren als taal het Romaanse dialect over; hun schrift blijft echter Arabisch. Hun status in de samenleving werd in zg. 'fueros' (speciale handvesten) vastgelegd, zij het als een soort tweederangsburger. Spanje heeft veel aan deze mensen te danken gehad, want uit hun midden zijn vele geleerden en vakbekwame ambachtslieden voortgekomen. Menig thans nog te bewonderen bouwwerk is opgetrokken in de naar hen genoemde Mudejarstijl. Helaas voor moslims en joden is de overgang naar Christelijk bestuur alleszins slecht afgelopen; nadat met name de joden reeds jarenlang hadden blootgestaan aan gedwongen bekering en allerlei andere vormen van vervolging, nam in de tweede helft van de 15e eeuw de intolerantie van Christelijke zijde ongehoorde vormen aan. De Kerk die de Liefde zou moeten prediken was van mening dat alles wat niet met haar opvattingen overeenkwam, letterlijk en figuurlijk uit de samenleving zou moeten worden weggeschroeid; mede om die andersdenkenden goed te kunnen opsporen, werd de Spaanse Inquisitie in 1478 onder staatsbestuur geplaatst. Deze weerzinwekkende organisatie heeft tot 1834 (!) kunnen bestaan en gedurende die tijd duizenden mensen op gruwelijke wijze om het leven gebracht. Zij die het mochten overleven, zochten hun heil buiten Spanje; andere volkeren hebben veel aan deze Morisco's en Sefardim te danken gehad.

De munten van Granada

Komen we de munten van de *Almohaden* vandaag de dag nog maar sporadisch tegen, de munten van de *Nasrieden* kunnen we rustig zeldzaam noemen. Uit de periode van omstreeks 1330 tot 1486 zijn kleine emissies van dubbele dinars bekend, aangevuld met anonieme goudstukjes van slechts 6 mm in het vierkant met een gewicht van $\frac{1}{5}$ gram. Men heeft ook nog soms wat zilveren muntjes geslagen, die eveneens meestal vierkant van vorm waren. Uit de tweede helft van de 15e eeuw dateren zelfs koperstukken, geslagen met ronde stempels op onregelmatige rondellen. ■

wordt vervolgd

1691. Pacificatie van Ierland door D. Koene

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – sturen aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

PIERROT VAN LEEST

Geboortepenning (foto's naar gipsmodel) Bronzen gietpenning (57 mm) gemaakt n.a.v. de geboorte van de eersteling, tevens stamhouder, van de ontwerper. Vz.: Portretje van de twee weken oude, slapende, baby; met het omschrift: GEBOREN 27 SEPTEMBER 1991 – KLAAS VAN LEEST. Kz.: In golvende lijnen de tekst van het wiegeliedje 'Slaap kindje, slaap..'. De keerzijde is bol uitgevoerd, zodat de penning zèlf gewiegd kan worden.

Portretpenning
Bronzen gietpenning van (96 mm) gemaakt in opdracht van het gemeentebestuur van Lieshout.
Vz.: Portret van dr R.W. Welschen, met omschrift : DR R.W. WELSCHEN . GEDEPUTEERDE VOOR MILIEU C.A. PROVINCIE NOORD BRABANT.
Kz.: Omschrift in drie regels; daarbinnen, iets verdiept, een torretje in een ven. Tekst: AANGEBODEN DOOR HET GEMEENTEBESTUUR VAN LIESHOUT / ALS DANK VOOR DE INZET VOOR HET MILIEU / EN DE WEDERGEBOORTE VAN HET 'TORREVEN'

NIEL STEENBERGEN *
Huwelijkspenning
Bronzen gietpenning (80mm) ontworpen t.g.v. het huwelijk van Maarten de Groot en Renée Voortman op 26 mei 1990.
Vz.: tekst: VREUGDE ZAL U WORDEN GEGEVEN: GA ER VOORZICHTIG MEE OM. Tekst en voorstelling spreken voor zich.
Kz.: Het feest, met namen en datum.

* Zie ook: KAREL SOUDIJN Niel Steenbergen 80 jaar *De Beeldenaar* 15 (1991) 396-398

Familiepenning
Bronzen gietpenning (88 mm) ontworpen ter gelegenheid van een 12½ jarige echtverbintenis.
Vz.: Ma, Pa en alle namen van de kinderen.
Kz.: tekst: VAN JE LEVEN BLIJFT BEHOUDEN WAT AAN LIEFDE IS GEWORDEN. De plant verbeeldt de loten van hun levensboom.

100 jaar Philips
Bronzen gietpenning (95 mm)
De medailleur geeft de volgende toelichting:
Vz.: tekst: AUDIRE – TACERE – VIDERE (horen, zwijgen, zien), het motto van de firma. Drie in smoking geklede heren met wandelstok, en gebarend wat horen, zien en zwijgen betekent (vroeger waren dat de oosterse drie aapjes)
Kz.: De toptien namen van de heren (Groepsraad) die het nu moeten maken bij het Philipsconcern. Het geheel vastgehouden door vier symbolische beesten: *Leeuw*, genomen uit Liber Aureus; Hij slaapt nooit. *Adelaar*, in de Koptische kunst, Psalm 102: 5; hij vliegt het hoogst van alle gevleugelde dieren en kan in het licht zien. *Haan*, Aurelius Prudentis, de haan kraait; de hoop keert terug. *Salamander*, Plinius de Oude, Ik voed en doof uit, het embleem van Frans I, rechtvaardigheidssymbool; het slechte wordt uitgedoofd, het goede aangewakkerd. Randtekst: 100 JAAR PHILIPS – AANGEBODEN AAN RAAD VAN BESTUUR

THEO VAN DE VATHORST
Maarten van Rossum
Bronzen gietpenning (60 mm)
De medailleur geeft de volgende toelichting:
Het blijft steeds weer een uitdaging om een portret te maken voor familieleden van iemand die pas is overleden. De opdrachtgever, broer van Maarten van Rossum, wilde met deze penning een mobiel monumentje oprichten en dus was een treffende gelijkenis gewenst. Het stille profiel-portret aan de ene zijde (vz) en de wat uitbundiger voorstelling aan de andere zijde (kz) – waar de francofiel Maarten een rondedansje maakt met Marianne van Frankrijk – maken deze penning tot een bescheiden maar doeltreffend gedenkteken. De familie is er gelukkig mee. Omschrift op de keerzijde: MAARTEN VAN ROSSUM 16-8-'38 – 31-3-'91.

Nieuwjaarspenning
Brons en terracotta (66 mm)
Algemene – niet aan een bepaald jaar gebonden – nieuwjaarspenning.
Vz.: Een trommelaar.
Kz.: tekst: HAPPY NEW YEAR

VIDERE
TACERE
AUDIRE

100 JAAR PHILIPS
GROEPSRAAD
J.D.TIMMER
K.HUBEE
Y.G.BOUWKAMP
S.VAN HOUTEN
H.H.A. APPELO
W.DE YLEUVER
T.W.MEYER
E.KLOSTER 12/6
H.BODT 1901
B.VERHEYE
SECRETARIS
DE GAGELHOJ
AANGEBODEN AAN RAAD VAN BESTUUR

WAARDEN VAN ROSSUM

HAPPY
NEW
YEAR

FRANK LETTERIE
Eemland Ziekenhuis Amersfoort
Bronzen gietpenning (80 mm)
Deze erepenning zal worden gebruikt om publicaties op medisch gebied te onderscheiden.
Vz.: Geïnspireerd op een prent uit een boek van de te Amersfoort in de 18e eeuw actieve chirurg en steensnijder J.H. Francken van Brunswijk. Afgebeeld werd een patiënt gebonden op een ladder om de operatie 'steensnijden' te ondergaan. Op de tafel werd instrumentarium gelegd; hier twee loden gewichtjes met haakjes om de wond open te houden.
Kz.: Embleem van het ziekenhuis, waarin de 'Lange Jan', toren in Amersfoort te zien is. ■

Workshop
over Romeinse muntvondsten

Ter gelegenheid van het verschijnen van *Die Fundmünzen der römische Zeit in den Niederlanden – Abteilung I, Provinz Friesland*, organiseert Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet op vrijdag 24 september 1993 een openbare bijeenkomst.
Aanvang 13.30 uur, in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden.
Sprekers zijn:
Mw. prof. dr M.R. Alföldi, projectleider Fundmünzen der Antiken,
Prof. dr W. Willems, directeur van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek,
Dr M. Erdrich, archeoloog; specialist op het gebied van Romeinse schatvondsten,
Dr F. Berger, van het Kestner Museum in Hannover (o.v.) en
Dr J.P.A. van der Vin, auteur van bovengenoemde publicatie.

Geïnteresseerden zijn van harte welkom. ■

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat: (Informatie over lidmaatschap en penningbestellingen)
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, 01830-26543
Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

Algemene ledenvergadering VPK
Zaterdag 5 juni jl. hield de vereniging haar jaarvergadering in het 'Stadskasteel Oudaen' te Utrecht.

Deze plaats was als locatie gekozen in verband met het programma rondom het verschijnen van de jaarpenning 1993 *Belle van Zuylen*. Meer dan honderd deelnemers – leden en introducé(e)s – namen deel aan het dagprogramma. De in 1991 gekozen formule blijkt een succes te zijn!

Belle van Zuylen
Op het programma stond een voordracht over Belle van Zuylen. Daartoe was Mw. drs M.I Wolff- Craandijk, secretaris van het Genootschap Belle de Zuylen - Association Isabelle de Charrière, uitgenodigd. Op boeiende wijze belichtte zij de beroemde schrijfster.[1] Als dank voor haar bijdrage ontving mw. Wolff- Craandijk het eerste exemplaar van de penning Belle van Zuylen uit handen van de ontwerper Paulus Reinhard. Deze gaf daarbij een korte toelichting over het ontstaan van de penning. Een tweede 'eerste' exemplaar – zoals de voorzitter het noemde – was bestemd voor het Genootschap Belle de Zuylen. De aanwezige leden van de vereniging konden eveneens de penning in ontvangst nemen.

Bestuursmutaties
Tijdens de daarop volgende vergadering werd afscheid genomen van een drietal bestuursleden. Mw. Marjan Scharloo blijft als adviseur verbonden aan de vereniging. Frank Letterie en Hans de Koning verlieten ten tweede male het Bestuur; beiden waren al eerder – voor een langere periode – aktief als bestuurslid. In welgekozen bewoordingen sprak voorzitter Frans van Puijenbroek de drie scheidende bestuursleden toe en belichtte hun verdiensten voor de vereniging. Hij verraste hen met een zilveren variant van de, door Christien Nijland ontworpen, Welkomstpenning met inscriptie.

Als nieuwe bestuursleden benoemde de vergadering – op voordracht van het bestuur – drs S. Streekstra voor de functie van bestuurs-secretaris (opvolger van De Koning) en de edelsmid Lijsbeth Teding van Berkhout (opvolger van Letterie).

Jaarstukken 1992
De notulen van de Algemene ledenvergadering en de twee – eveneens in 1992 – na elkaar gehouden Bijzondere algemene ledenvergaderingen (noodzakelijk i.v.m. statutenwijziging) werden goedgekeurd; evenals de financiële jaarstukken en het jaarverslag over 1992.[2]

Bezoek Slot Zuylen
Na afloop van de vergadering vertrok het gezelschap 's middags per boot voor een bezoek aan het – aan de Vecht gelegen – Slot Zuylen. Het Slot ligt binnen een patroon van grachten, singels en tuinen. De oudste delen worden gevormd door de resten van een woontoren uit de 13e eeuw. Belle van Zuylen is geboren en getogen op Zuylen en daar ontwikkelde zij haar vooruitstrevende ideeën. Op basis van gegevens uit haar werk zijn de kamers waar Belle verbleef, weer ingericht zoals zij waren in de tijd dat zij er woonde. De oude toegangspoort, de befaamde 'slangemuur' en het statige slot vormen Zuylen tot een van de meest karakteristieke kastelen van ons land.

HANS DE KONING

[1] Zie voor bijzonderheden over de penning, de ontwerper en Belle van Zuylen het artikel van KAREL SOUDIJN elders in dit nummer van *De Beeldenaar*.

[2] Het jaarverslag 1992 is opgenomen in *De Beeldenaar* 17 (1993) 353

Geslaagde bijeenkomst
In de namiddag keerden de deelnemers per boot terug naar Utrecht. Mede dank zij het goede weer en de inspanningen, zoals een goede voorbereiding en begeleiding, van met name het bestuurslid Greet Kemper, kunnen de deelnemers op een zeer geslaagde dag terugzien.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat:
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV, Postbus 98, 1000 AB Amsterdam, 020-5242274

NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis, 01899-14709

Gli Etruschi, penning door Carla Klein (brons 86 mm)

Tentoonstellingen

KUNST VOOR DE HAND, 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet.
Tot juni 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE SCHAT VAN HET VLIEGEND HERT, Compagniesgeld en smokkelgeld uit een VOC-schip
Tot 30 januari 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden (zie hiervóór).

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het museum van 's Rijks Munt, Leidseweg 90 te Utrecht: (030-910342); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

BRANDWEERPENNINGEN
Het Nationaal Brandweermuseum te Hellevoetsluis toont tot 1 november 1993 brandweerpenningen van de 17e eeuw tot midden 20e eeuw;
geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-16.00 uur en op zondag 11.00-16.00 uur

PENNINGEN van CARLA KLEIN
Expositie van penningen, beelden en aquarellen van Carla Klein.
Van 5 t/m 23 september a.s. Galerie Guido de Spa, 2e Weteringdwarsstraat 34 te Amsterdam (vlak bij het Rijksmuseum); geopend wo t/m za 14.00-17.00 uur.

HBU

WILT U UW
VERZAMELING UITBREIDEN?

DE HOLLANDSCHE BANK-UNIE
IS UW ADRES!

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.
Coolsingel 104,
Postbus 249, 3000 AE Rotterdam
telefoon 010-4307866
telefax 010-4307397
telex 25244 HBURNL

BATAVIA
Classical Coins & Banknotes

G.J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

n v m h

Onze winkel is geopend:

maandag 13.00 - 17.00 uur
dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur
zaterdag 10.00 - 16.00 uur

Munthandel Verschoor

Rijksdaalder 1863 Proof, uiterst zeldzaam

Postbus 5803
3290 AC Strijen

n v m h lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr. Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.

PENNINGEN Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.

VEILINGEN Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.

TAXATIES Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.

PRIJSLIJSTEN Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.

MANCOLIJSTEN U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

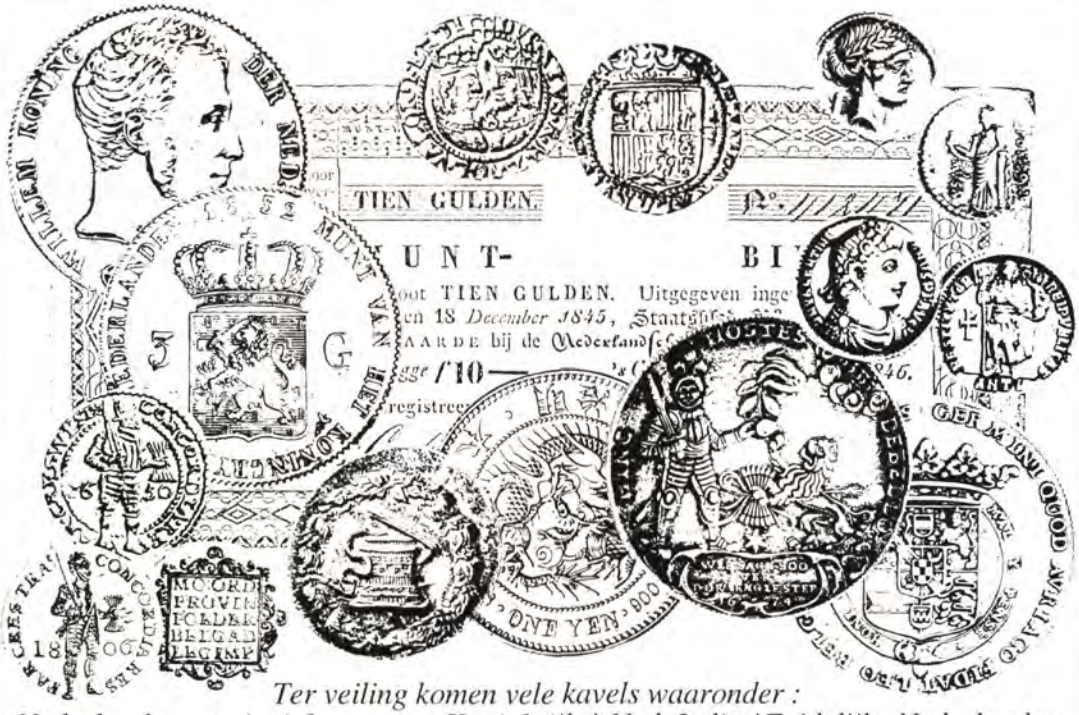
SEPTEMBER/OKTOBER 1993, 17e JAARGANG NR. 5

Veiling — Auction

15–16 NOVEMBER 1993

hotel JAN TABAK Bussum

Ter veiling komen vele kavels waaronder :
Nederlandse provinciale munten, Koninkrijk / Ned. Indië / Zuidelijke Nederlanden
Griekse en Romeinse munten / Buitenlandse munten / Historie– en Gildepenningen
Papiergeld (o.a. 10 Gld type 1846) / Numismatische boeken

De rijk geïllustreerde veilingcatalogus wordt medio oktober 1993 verzonden
Te bestellen, inclusief de na de veiling toegezonden lijst van opgebrachte prijzen, door overschrijving van f 25,– op postgiro 44 73 14

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven door de Stichting De Beeldenaar

Uitgave
Stichting De Beeldenaar
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-128678)
Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 27.67.73.632 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
A.J. de Koning (hoofdredacteur), N.L.M. Arkesteijn, M.L.F. van der Beek H.A. Groenendijk, J. Limperg, K.A. Soudijn.
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-128678)

Vormgeving
Text & Design Group bv, Zuid-Scharwoude

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58); losse nummers *f* 7,50 (inclusief verzendkosten). Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers; abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 1 december van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven en adreswijzigingen zenden naar de uitgever.

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Drukwerk
Print Productions, Ursem

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Zilveren plaat van het Bakkersgilde van 's-Hertogenbosch
Zie toelichting elders op deze pagina

'Muntmatrijzen' in het museum Vleeshuis **446**
W. VAN ALSENOY over tien stempels uit de 16e en 17e eeuw in het Antwerpse museum

Mundus vult decipi **450**
J.J. GROLLE over het crimineel aspect van de Nederlandse muntslag (slot)

De Jan van Es-penning door Jos Reniers **453**
J.C VAN ES over de prijspenning van het Nederlands Huisartsen Genootschap

Een eersteling; wie volgt? **457**
K.H. HEINS over het ontwerpen van 'zijn' penning

De Nederlandsch-Indische noodmunten van 1914 **460**
L.M.J. BOEGHEIM over de achtergrond van deze uitgiften.

Pithecanthropus Erectus **464**
N.F. HOFSTEE over de penning ter herinnering aan de vondst van Dubois

Boekbespreking **465**

Penningnieuws **470**

Verenigingsnieuws **474**

Tentoonstellingen **476**

Zilveren plaat van het bakkersgilde van 's-Hertogenbosch, 1646
Gedreven eenzijdige schildvormige zilveren plaat van het bakkersgilde, bestemd voor een lijkkleed. St Aubertus met staf zegent met zijn rechterhand een broodschieter en broodhaak waar tussen zes broodjes liggen. Boven hem het generaliteitswapen, met aan weerszijden het wapen van Oranje Nassau en het wapen van 's-Hertogenbosch. Op de achtergrond twee knechten met zakken meel.
(*Dirks 84.2* = dit exemplaar, zilver 125x166mm, met ketting) Vermoedelijk unicum.
Laurens Schulman B.V. Bussum.

'Muntmatrijzen' in het museum Vleeshuis

WILLEM VAN ALSENOY

Onder de uitgebreide reeks verzamelingen in het Antwerpse museum Vleeshuis bevindt zich ook een groot aantal matrijzen of stempels. Het grootste deel van deze verzameling bestaat uit 19e eeuwse matrijzen voor het slaan van herdenkingsmedailles. Er bevinden zich echter ook tien 'muntmatrijzen' uit de 16e en 17e eeuw onder. Dit lijkt op het eerste gezicht zeer ongewoon, gezien het feit dat muntmatrijzen normaliter streng werden bewaakt en het munthuis niet mochten verlaten. Immers, daarmee zou een valsmunter aan de slag kunnen!

Sinds de tijd van de Merovingische koningen in de 8e eeuw, tot in 1758 werd er te Antwerpen munt geslagen. Gedurende vele eeuwen was Antwerpen de belangrijkste muntplaats van de Nederlanden. Nadat in 1758 de laatste munten in Antwerpen werden geslagen was er nog enkele jaren een beperkte aktiviteit met het slaan van penningen, tot Jozef II in 1782 officieel de Munt sloot en alle muntslag in Brussel centraliseerde.

De matrijzen die we hier zullen beschrijven dateren tussen 1521 en 1660, een periode waarin alle munten in Antwerpen nog met de hand werden geslagen. Dit was zo tot in 1692, het jaar waarin er een schroefpers in gebruik werd genomen. Voor elke munt waren er twee matrijzen. De onderste werd met een konische punt in een aambeeld bevestigd terwijl de bovenste in de hand werd gehouden. Het muntplaatje werd dan tussen deze twee aangebracht en met enkele flinke hamerslagen werd dan het muntstuk vervaardigd.

Beschrijving der stukken

1. De oudste matrijs in de verzameling is een exemplaar uit de regeringsperiode van Karel V. We zien hier de vorst ten halve lijve, met harnas en keizerskroon in driekwartprofiel; hij houdt een zwaard en rijksappel.
Omschrift: +KAROLVS+D+G+ROMA+IMPE+Z+HISPA+REX (Karel, bij de genade Gods, Rooms keizer en koning van Spanje). De afbeelding is dezelfde als die van de Gouden Reaal, geslagen in de periodes 1521-1540 en 1546-1556. De matrijs is echter veel groter dan het betreffende muntstuk. Het betreft hier de matrijs voor een zogenaamd *enseigne*. Dit waren stukken die geslagen werden ter gelegenheid van een nieuwe muntuitgifte en die geschonken werden aan de meesters van de rekenkamer (± ministerie van financiën in die tijd). Hiervan werden slechts enkele exemplaren geslagen en de meeste werden later omgesmolten omwille van hun hoge goudwaarde. Van alle *enseignes* die ooit in de Nederlanden geslagen zijn, zijn slechts enkele exemplaren overgebleven. Er is geen exemplaar bekend dat met deze matrijs geslagen is. Een soortgelijk stuk, maar dan toegeschreven aan Gelderland, bevindt zich in het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden. De matrijs voor de keerzijde bevindt zich niet in de verzameling te Antwerpen.

Bovenmatrijs; Ø 43 mm, gewicht: 0,75 kg; lengte: 7 cm.

2. Matrijs voor de voorzijde van de herdenkingsdaalder, geslagen door de zelfstandige Staten van Brabant (1584-85).
Beeldenaar: Het wapenschild van Brabant onder een hertogelijke kroon. Daarrond: INTERREGNI SYMBOLVM (teken der tussenregering).
Omschrift: MONETA.DVCATVS.BRABANTIAE. (munt van het hertogdom Brabant).

Ondermatrijs; Ø 43,5 mm, gewicht: 1,55 kg; lengte: 17 cm.

3. Matrijs voor de keerzijde van hetzelfde stuk.
Beeldenaar: Een leeuw zit onder een gotisch baldakijn, daaronder: 1584. Daarrond: IVBENTIBUS ORDINIBVS (op bevel van de Staten).
Omschrift: ANTIQVA.VIRTVTE.ET.FIDE (met oude betrouwbaarheid en trouw), gevolgd door een handje (het muntteken voor Antwerpen).

In 1584, na het vertrek van Frans van Anjou, hertog van Alençon, namen de Staten van Brabant het roer in eigen hand. Om deze gebeurtenis te herdenken, werden met de hierboven beschreven stempels zilverstukken geslagen die twee keer zo zwaar waren als een Filipsdaalder.[1] In de muntrekeningen of muntordonnantiën uit de tijd komt dit stuk echter niet voor. Dit wijst erop dat het hier eerder muntvormige medailles betreft dan eigenlijke munten.

Bovenmatrijs; Ø 43 mm, gewicht: 0,75 kg; lengte: 7,5 cm.

4. Matrijs voor de voorzijde van een 'pronkdaalder' van Filips II.
Beeldenaar: Het gekroond borstbeeld van de koning naar rechts.
Omschrift: PHILIPPVS.D:G. HISP.Z.REX.DVX.BRA (Filips, bij de genade Gods, koning van Spanje en hertog van Brabant).

Bovenmatrijs; Ø 44,5 mm, gewicht: 0,65 kg; lengte: 5,5 cm.

5. Matrijs voor de keerzijde van een 'pronkdaalder' van Filips II.
Beeldenaar: Gekroond wapen van de koning van Spanje op een Bourgondisch kruis.[2] Links en rechts zogenaamde vuurijzers.[3] Onderaan het Gulden Vlies. Daarrond de achttien gekroonde wapenschilden van de verschillende gebieden onder heerschappij van Filips II.

Ondermatrijs; Ø 45,5 mm, gewicht: 2,35 kg; lengte: 20,5 cm.

[1] DE WITTE nr 797

[2] Het Bourgondisch kruis is een Sint Andreaskruis gemaakt uit wijnranken. Sint Andreas was de patroon van Bourgondië en de wijn uit die streek is welbekend.

[3] Een vuurijzer was een ijzer waartegen men een vuursteen sloeg om vuur te maken. Dit was eveneens een symbool van Bourgondië, vanwege zijn vorm die leek op een kaart van dit hertogdom.

[4] DE WITTE 331, fig 39

[5] DE WITTE nr 832

6. Een andere matrijs voor de keerzijde van een 'pronkdaalder' van Filips II.
Beeldenaar: Het wapen van de koning van Spanje met daarin het wapen van Portugal verwerkt. Erboven een koningskroon en er omheen de halsketting van de orde van het Gulden Vlies.
Omschrift: DOMINVS MIHI ADIVTOR (de Heer is mijn medestander).

Ondermatrijs; Ø 46 mm, gewicht: 1,65 kg; lengte: 17,5 cm.

Deze pronkdaalders, met een gewicht van ongeveer twee gewone daalders, komen voor met beide keerzijden. De stukken met de eerste keerzijde worden gewoonlijk beschouwd als herdenkingsstukken voor de inhuldiging van Filips II (1555).[4] Op de tweede keerzijde komt het wapen van Portugal voor. Filips II was in 1580 koning van Portugal geworden. Het wapenschild van de koning werd echter pas met een ordonnantie van 20 oktober 1585 aangepast. Dit type dateert dus in ieder geval van na de val van Antwerpen op 17 augustus 1585, mogelijk ook om deze gebeurtenis te herdenken.[5] In theorie althans zou het eerste type ook tussen augustus en oktober 1585 kunnen geslagen zijn. Een aantal van de wapenschilden in de cirkel is weliswaar voor gebieden die hij toen niet meer onder zijn gezag had, maar die hij toch nog hoopte terug te winnen. Deze pronkdaalders (ook *pièces de plaisir* genoemd) komen al evenmin voor in de muntrekeningen of de muntordonnanties. Het zijn dus ook muntvormige medailles.

7. Matrijs voor de keerzijde van een Dubbele Gulden (?) van Albrecht en Isabella.
Beeldenaar: Het wapenschild van de aartshertogen met bovenaan een kroon en omringd door de ketting van het Gulden Vlies.
Omschrift: ARCHIDVCES.AVST DVCES.BVRG.ET.BRAB (aartshertogen van Oostenrijk, hertogen van Bourgondie en Brabant). Alhoewel niet gedateerd, weten we toch dat deze matrijs gemaakt is onder Albrecht en Isabella (1598-1621) omdat dit de enige vorsten waren waarbij de titulatuur in het meervoud op onze munten voorkwam. Het type van deze matrijs komt sterk overeen met de Dubbele Gulden die in Antwerpen werd geslagen van 1600 tot 1602. Deze munten hadden echter een jaartal op keerzijde (links en rechts van de kroon) en het muntteken (hand) bovenaan. Mogelijk gaat het hier om een matrijs voor een niet goedgekeurd ontwerp.

Ondermatrijs; Ø 41 mm, gewicht: 1,65 kg; lengte: 15,5 cm.

8-9. Matrijzen voor de voorzijde van een penning geslagen ter gelegenheid van de 'Vrede van de Pyreneeën' in 1659.
Beeldenaar: Het borstbeeld van de koning met harnas en koningskroon, naar rechts gekeerd.
Omschrift: PHIL.IV. D.G.REX.HIS.DVX.BR.Z (Filips IV, bij de genade Gods, koning van Spanje, hertog van Brabant, enz.).
(Van deze matrijs berusten er twee exemplaren in de verzameling).

Bovenmatrijzen; Ø 49,5 mm en 50,5 mm, gewicht: 0,85 kg en 0.9 kg; lengte 6 en 8 cm.

10. Matrijs voor de keerzijde van voorgaande penning.
Beeldenaar: Twee ineengestrengelde handen die omhangen zijn met de ketting van

Matrijzen of stempels: links een ondermatrijs, midden een bovenmatrijs (4) en rechts een ondermatrijs (6). De afbeeldingen zijn gespiegeld afgebeeld.

© foto's: Museum Vleeshuis, Antwerpen; fotograaf Marc Leenaerts.

het Gulden Vlies en die de ketting van de Orde van de Heilige Geest vasthouden. Erboven een kroon met daarin twee scepters. Helemaal bovenaan een duif (de Heilige Geest) die alles omstraald. Onderaan het jaartal 1660.
Omschrift: DE CAELO SPIRITVS VNIT (de Geest verenigt ze vanuit de hemel).

Ondermatrijs; Ø 49 mm, gewicht: 2,1 kg; lengte: 18,5 cm.

Deze muntvormige medailles (soms ook Dubbele Dukatons genoemd) komen ook niet in de muntrekeningen voor.[6] Zij werden in 1660 geslagen ter gelegenheid van de vrede die het jaar voordien tussen Frankrijk en Spanje werd gesloten. Bij dit verdrag, dat voor het eerst sinds mensenheugnis de vrede tussen Frankrijk en Spanje herstelde huwde Lodewijk XIV met de dochter van Filips IV. Zij kreeg als bruidsschat het grootste deel van Artesië plus een aantal steden in Vlaanderen, Henegouwen, Namen en Luxemburg mee; de vrede werd duur betaald.

Als slotsom komen we dus tot de vaststelling dat het hier matrijzen betreft die in geen van de gevallen ooit gebruikt zijn om omloopsmunten te vervaardigen. Dit kan misschien een verklaring zijn waarom juist deze matrijzen aan de verhuizing naar Brussel ontsnapten bij de sluiting van het Antwerps Munthof. ■

[6] LOON II 459, nr 3

Geraadpleegde werken

A. DELMONTE *De Gouden Benelux* (Amsterdam 1964)
A. DELMONTE *De Zweren Benelux* (Amsterdam 1967)
H. ENNO VAN GELDER & MARCEL HOC *Les monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols* (Amsterdam 1960)
P. GENARD *L' Hotel des Monnaies d' Anvers* (Bruxelles 1874)
MARCEL HOC L' Enseigne d'or de la Chambre des Comptes de Flandre *Revue belge de numismatique* (1935)
GERARD VAN LOON *Beschryving der Nederlandsche Historiepenningen* ('s-Gravenhage 1723-31)
J.F.G. MEYER *Revue de la Numismatique belge* (1873)
ALPHONSE DE WITTE *Histoire Monetaire des Comtes de Louvain, Ducs de Brabant* (Anvers 1894-99)

Mundus vult decipi

Crimineel aspect van de Nederlandse muntslag

J.J. GROLLE

5. (slot) Corpus delicti

Het *corpus delicti* of voorwerp van muntmisdrijven wordt gevormd door valse en vervalste munten. Dit verschijnsel heeft zijn sporen door de Nederlandse geschiedenis getrokken en in het Nederlandse taalgebruik nagelaten, zoals enkele voorbeelden mogen aantonen.

Hertog Reinald IV van Gelre (1402-1423) liet gedurende zijn ambtsperiode in Arnhem guldens slaan van een te laag gehalte, die weldra de naam blauwe guldens kregen: *Die Reynaldus-Arnhemsche gulden maecken d(i)e drie twee golt-gulden ind(en) sijn genoempt blauw gulden.*[1] Hun waarde was dus twee-derde Rijnlandse gulden. Blauw mogen we hier niet letterlijk opvatten – het gele goud heeft slechts een witte of rode glans al naar gelang de legering, doch geen blauwe –, maar overdrachtelijk en het betekent dan: vals, onwaar, oneigenlijk. Zo is iemand die te veel alcohol gedronken heeft blauw; hij functioneert niet meer zoals zou behoren. De Utrechtse bisschop Hendrik van Beieren (1524-1528) was de blauwe bisschop, de onwaarachtige bisschop, en Filips II werd de blauwe koning genoemd; hij was geen echte koning, maar een tiran. Reinald's blauwe guldens waren verdacht van gehalte, onbetrouwbaar en zijn een voorbeeld van een vervalste munt van de soort *fraude d'en haut*. Toch werden ze algemeen aanvaard – in 1427 wordt van hen gezegd dat *die ghemeynlic ghingen* – zeker ook omdat de marktgenoten op de Veluwe hun belastingen aan de hertog in blauwe guldens mochten afdragen. Zelfs in 1542 bleken deze guldens nog in circulatie te zijn.[2]

Fraude d'en haut of verzwakking van de munt op hoog bevel geschiedde niet alleeen uit louter winstbejag van de muntheren, maar ook door kritieke tijdsomstandigheden, bijvoorbeeld ter dekking van oorlogskosten. Een voorbeeld daarvan is de *Leeuwendaalder*, de daalder die de Staten van Holland in 1575 invoerden. Niet alleen usupeerden zij daarmee het regale muntrecht van hun graaf, koning Filips II, maar tevens doorbraken zij daarmee de Bourgondische politiek die de munt nooit met winstoogmerk had geëxploiteerd. Zij stelden de koers van de nieuwe daalders namelijk op 32 stuivers, terwijl de intrinsieke waarde slechts 29 stuivers bedroeg. De daardoor te behalen winst, *reserve* genoemd, beliep uiteindelijk minstens één miljoen gulden die diende ter financiering van de opstand tegen Spanje.

Afbeelding 1 toont het voorbeeld van deze *Majesteitsschennis en fraude d'en haut als basis van Hollands handelskapitaal:* de Provinciale Leeuwendaalder 1576 van Holland, ingevoerd bij resolutie van de Staten van Holland dd. 25 augustus 1575 en te Dordrecht geslagen tot 1605; nadien is deze Leeuwendaalder als Generaliteitsmunt onder andere geslagen door Holland tot 1687 en door West-Friesland tot 1713. Op de voorzijde van deze munt is een klimmende Hollandse leeuw afgebeeld. Het omschrift, tussen parelranden, luidt: x CONFIDENS x DomiNO x NON x MOVETVR x (wie op de Heer vertouwt, wankelt niet) Het munteken is een roosje (Dordrecht). Op de keerzijde is een staande ridder met het wapenschild van Holland afgebeeld, met het omschrift tussen parelranden: x MOneta x NOva X ARGentea x ORDINum x HOLLandiae x (nieuwe zilveren munt van de Staten van Holland). Jaaraanduiding 15 - 76.

Ook de leeuwendaalder werd algemeen aanvaard, zelfs spoedig elders nagevolgd, en in 1606 werd hij opgenomen onder de Generaliteitsmunten. In de 17e eeuw werd deze *tekenmunt avant la lettre* nagenoeg alleen aangemunt voor handelstransacties met het Verre en Nabije oosten.[3] In de

[1] P.O. VAN DER CHIJS *Gelderland I* 412

[2] J.E. TER GOUW *Blauwe guldens TMPK* (1902) 49-55

[3] H. ENNO VAN GELDER *Nederlandse munten* 79, 263

Levant noemden de Arabieren hem *abukelb*, vader van de hond, omdat zij de Hollandse leeuw niet juist wisten te interpreteren. Hij werd daar later als handelsmunt door de Maria Theresiadaalder opgevolgd.[4]

In gemeenzaam Nederlands kennen wij het woord *maffie* dat voor insiders de betekenis van kwartje heeft. Etymologen hebben dit woord ooit in verband gebracht met maffen, slapen, en het zou dan de prijs zijn die men in een goedkoop logement voor een overnachting moest betalen.[5] Dit mag men echter als volksetymologie beschouwen. In 1731 kwam het woord al voor en toen werd het gebruikt voor een *sest'half*, dat wil zeggen de zesde stuiver ten halve, dus een 5½-stuiverstuk. Dit was een schelling (6-stuiverstuk) van een te lage intrinsieke waarde: *mauvais escalin* of *mal zesje*. Tot deze *malle zesjes* behoorden onder andere onvolwaardige ruiterschellingen en permissieschellingen. Volwaardige schellingen werden ingevolge plakkaat van 1693 voor zes stuivers tot de circulatie toegelaten nadat zij gestempeld of geklopt waren (zogenaamde plakkaat- of klopschellingen). Permissieschellingen zijn onvolwaardige Brabantse en Vlaamse schellingen die aanvankelijk waren toegelaten (gepermitteerd), maar die in 1752 uiteindelijk werden verboden.[6] Bij Koninklijk besluit van 22 november 1823 werden alle schellingen gangbaar voor vijf stuivers, waardoor het toen reeds bestaande kwartje het epitheton ornans *maf* (<mauvais) van zijn vervalste voorganger erfde en tot maffie werd.[7]

De oorsprong van de term *malle zesjes* zal analoog zijn aan die van een 17e eeuwse rekeneenheid: de *blank mal van passe*. Van de 14e tot 16e eeuw kende men onder Franse groten *denarii grossi* (Dui: *Groschen*), exemplaren die door hun hoge zilvergehalte een blinkend uiterlijk hadden en daarom *blank* werden genoemd. Hun intrinsieke waarde beliep niet zelden 50% meer dan normaal en daardoor gingen zij vaak door voor een stuiver (dubbele groot). De namen blank en stuiver zijn zelf synoniem zoals blijkt uit het Gelders Plakkaatboek waar ten jaren 1549 staat vermeld: *dieselve franse blancken off stuyvers noch loop ende cours gehadt hebben en noch doin in deze onse Landen...*[8] Later was een blank een rekeneenheid van ¾ stuiver (1½ groot of 6 duiten) en hij werd dan een blank (van) mal van passe genoemd. In Bredero's *Spaanschen Brabander* (1617) vraagt bijvoorbeeld de schilder Otje Dickmuyl:

...waar is het beste smockelbier
in de stadt? Int Sinterklaas-straat, of in
Dirck-van Assen-steech? Daer jij 't pijntjen
om een blanck van mal van passe kreeg.

Dat wil zeggen waar je een pint voor nog geen stuiver kon kopen. (Smockelbier is bier waarop geen accijns is geheven door fraude van de bierdragers; de Dirck-van-assensteech is de Dirk van Hasseltsteeg achter de nieuwe Kerk in Amsterdam).[9] De blank is hier niet de gemajoreerde groot die voor stuiver doorging, maar de rekeneenheid van een stuiver die slecht (Fr. *mal*) van koers is: een onvolwaardige of 'malle' stuiver ter waarde van 1½ groot.[10] Evenzo was een mal zesje een *zesje mal van passe*.

Majesteitsschennis en fraude d'en haut als basis van Hollands handelskapitaal: Provinciale Leeuwendaalder 1576 van Holland. 27.68 g- 0,750 Ag - Ø 42 mm -32 st. (Muntenverzameling De Nederlandse Bank N.V.)

4 H. ENNO VAN GELDER Leeuwendaalders *De Geuzenpenning* (1958) 13-16

5 J. WOLTHUIS Amsterdamse woorden *Vragen van den dag* (1919) 776

6 Zie: P. VERKADE *Muntboek* 41

7 J.G.M. MOORMANN *De geheimtalen bronnenboek* (Zutfen 1934) lijst 5. Zie ook: E. ENDT *Bargoenswoordenboek* (Amsterdam 1974) II 83

8 WNT s.v. blank (I)

9 J.E. TER GOUW De munt in de volkstaal (VIII) TMPK (1908) 324 e.v.

10 *Van passe* vgl. Zuidn. *van pas*: op de juiste maat; *op zijn pas*: zoals men hoort te wezen; Fr. passer: (o.a. van munten) gangbaar zijn, d.w.z. koers hebben met de juiste maat inzake gehalte en gewicht, volwaardig zijn. De Neerlandicus Thijs Terwey (1845-1893) zag in *mal van passe* de bijnaam van de waard die 'van passen mal' (d.i niet zo gek als hij er uit zag) was; o.i. een fantasierijke doch te gezochte interpretatie.

Afbeelding 2 toont een valse vervalste munt: een nagemaakt *mal zesje*. In 1694 waarschuwden *Mijne Heren van den Geregte der stad Amsterdam* tegen dit soort valse gereduceerde schellingen *die op d'een of ander hege munte geconterfeit zijn na de stempel van de Nijmeegse* (ruiter) *schelling* van (16)91. De valsemunter vergiste zich in het wapen dat in plaats van een dubbelkoppige slechts een éénkoppige adelaar vertoont en stelde de intrinsieke waarde op niet meer dan 3¾ stuiver, terwijl de schellig 6 stuiver en de gereduceerde (vervalste) schelling of zest'half 5½ stuiver deed. Bij plakkaat van de Staten-Generaal van 16 april 1694 werden deze munten dan ook als geconterfeit (vals) verboden.[11]

Nauw verwant aan valse munten zijn geïmiteerde munten. *Imitaties* zijn nabootsingen van in omloop zijnde geliefde handelsmunten. Het imiteren van dergelijke munten kwam in het gunstigste geval voor omdat men niet in staat was zelf munten te ontwerpen. Ze werden evenwel ook uit winstbejag gemaakt: gehalte en gewicht werden dan frauduleus verlaagd en het resultaat was een valse munt. Reeds in de 7e eeuw imiteerden de Franken Romeinse solidi en trientes; de graven van Kuinre volgden in de 13e eeuw met hun penningen de Engelse pennies na en de Hollandse graven deden met hun gouden schilden (klinkaarts of zetelaars) het zelfde ten aanzien van de Franse écu's. Bekend zijn ook de 18e eeuwse Russische imitaties, geslagen te Petersburg, van Nederlandse ducaten.

Een valse vervalste munt: een nagemaakt mal zesje. (Muntboek Verkade, pl. 23, 4)

Evenmin als valse en vervalste munten mag men enkele *bijproducten* van de muntfabricage als wettig betaalmiddel beschouwen. Wordt bijvoorbeeld met een origineel stempel door het officiële muntbedrijf in afwijkend metaal gemunt, dan heeft men te maken met *afslagen*. Tot 1687 heeft men afslagen, ook als ze van hoogwaardiger metaal waren gemaakt, steeds als misbruik verboden, maar nadien was dit procédé zo ingeburgerd, dat men het toeliet, niet in het minst om wille van de winst die het opleverde. Afslagen functioneerden in de 18e eeuw als relatiegeschenk. Vooral als traditionele nieuwjaarsattentie waren in goud afgeslagen stuivers en schellingen zeer in trek en men noemt ze dan ook wel *nieuwjaarspenningen*.

Met het zelfde winstdoel werd niet alleen in afwijkend metaal gemunt, maar werden ook munten met afwijkend gewicht geproduceerd. Dit betreft de zogenaamde *piedforts*, munten met een te sterke muntvoet, bijvoorbeeld op dubbel, drie-, vier-, of zelfs vijfvoudig gewicht. Natuurlijk fuctioneerden deze 'munten' niet als betaalmiddel.

Als handelsmunten functioneerden wel de zogenaamde *naslagen*. Wanneer een munt ten behoeve van het buitenlandse betalingverkeer door het rechthebbende muntbedrijf op een later tijdstip werd geslagen dan op de munt vermeld staat, heeft men niet te maken met een naslag. Zo werd de Maria Theresiataler, reeds sinds 1753 geslagen als handelsmunt, na de dood van keizerin Maria Theresia in grote hoeveelheden tot in onze eeuw aangemaakt, terwijl sindsdien het sterfjaar 1780 in de beeldenaar werd gehandhaafd. Gehalte en gewicht worden verondersteld juist te zijn, zodat deze naslagen niet tot de resultaten van valsemunterij gerekend kunnen worden.

Enigszins anders ligt dat bij naslagen door niet-gerechtigden: onwettige of valse naslagen. Deze *replica's* of *kopieën* van incourante muntspeciën behoren niet zonder meer tot de valsemunterij, maar hebben toch al tot heel wat bedrog aanleiding gegeven.[12] ■

11 P. VERKADE *Muntboek* 97
S. WIGERSMA Valsch geld *TMPK* (1908) 246-247
J.E. TER GOUW Over valsche munten en munters TMPK (1908) 116-117

12 J. SCHULMAN Moderne naslagen en vervalsingen van gouden munten *De Geuzenpenning* (1964) 29-30.
J.W. VAN DER DUSSEN De strijd tegen valse naslagen *De Geuzenpenning* (1974) 49-50 en (1975) 63
C. MARTIN Jurisprudentie van de Zwitserse rechtbanken inzake onwettige naslag van muntspeciën *De Geuzenpenning* (1965) 57-60

De Jan van Es-penning door Jos Reniers

JAN VAN ES

Inleiding

Toen ik in 1991 zeventig jaar werd, besloot het Nederlands Huisartsen Genootschap (NHG) de Jan van Es-prijs in te stellen, die uit een legpenning en een geldprijs bestaat. Deze prijs wordt jaarlijks uitgereikt aan artsen, die in opleiding zijn tot huisarts en die in het kader van hun opleiding de beste scripties hebben geschreven. De uitreiking vindt plaats op een door het NHG georganiseerde referatendag, waar voordrachten worden gehouden en verslag wordt uitgebracht over huisartsgeneeskundig wetenschappelijk onderzoek.

De financiering van deze prijs is mede mogelijk gemaakt door een fonds, dat door mijn vier kinderen is bijeengebracht.

Wat is de achtergrond van de instelling van deze prijs?

In 1956 werd het Nederlands Huisartsen Genootschap (NHG) opgericht. Een aantal vooruitstrevende huisartsen was van oordeel dat de kwaliteit van de huisartsgeneeskunde zou moeten worden bevorderd door een betere opleiding, door een betere nascholing en door het verrichten van wetenschappelijk onderzoek. Ik was een van hen. Dank zij de inzet van veel enthousiaste, sterk gemotiveerde leden van het NHG kon een ontwikkeling op gang worden gebracht die in de westerse wereld vrij uniek is en die thans voor veel andere landen als een voorbeeld geldt. In 1966 werd besloten een specifieke beroepsopleiding tot huisarts in het leven te roepen, iets waarvoor wij reeds jaren hadden geijverd. De medische faculteit van de Rijksuniversiteit in Utrecht nodigde mij uit een leerstoel huisartsgeneeskunde te vervullen: een novum in de medische wereld; alleen in Schotland bestond een dergelijke leerstoel: het begin van de academisering van de huisartsgeneeskunde.

Reeds eerder had ik als directeur van het in 1965 opgerichte Nederlands Huisartsen Instituut (NHI) een ontwerp voor een beroepsopleiding tot huisarts gemaakt, die ik nu dus in universitair verband verder kon voorbereiden en uitvoeren. In 1971 kwamen de eerste 'assistent-artsen', zoals zij toen werden genoemd, in opleiding. Andere unversiteiten volgden en namen het Utrechts ontwerp over. Nu is de huisartsgeneeskunde niet meer uit de universiteit weg te denken, maar in die vijftiger en zestiger jaren deden we het pionierswerk, waarmee de grondslag voor de huidige situatie werd gelegd.

De penning

Mijn vrouw en ik zijn al tientallen jaren grote bewonderaars van het werk van Charlotte van Pallandt. Haar portretten, haar kleine en haar grote beelden zijn zo krachtig en bezield, met een combinatie van verinnerlijking en schoonheid, dat wij daarop niet uitgekeken raken; wij hebben ons dan ook met haar werk omringd. Wij hebben vrij regelmatig contact met haar en zijn niet alleen van haar werk, maar ook van haar gaan houden. Het lag voor de hand haar te vragen of zij een penning zou kunnen maken. Zij gaf aan dat wel graag te doen, maar door haar fysieke conditie voelde zij zich daartoe niet goed in staat. Zij beval ons echter met veel overtuiging een jonge kunstenaar aan, van wie zij ook enig werk in huis had. Wij waren al gauw voor het idee gewonnen Jos Reniers te vragen een penning te ontwerpen. Zowel hetgeen wij van hem hadden gezien, als de aanbeveling van Charlotte van Pallandt gaf ons daarin veel vertrouwen.

Wij maakten een afspraak en bezochten Jos thuis. We bewonderden zijn werk, het kleine werk in vitrines in de huiskamer, het grote werk in atelier en buiten. Het was opvallend hoe snel mijn vrouw en ik ons

daar thuisvoelden. Alles wat hij deed gebeurde met een zekere rust, die echter gedragen werd door een als vanzelfsprekende activiteit en creativiteit.

De totstandkoming van de penning was een boeiend en spannend proces. Het was opvallend, dat Jos niet alleen kijkt, maar ook luistert. Het was duidelijk dat hij wilde doordringen in zijn onderwerp. Hij wilde weten wat mij bezig hield, hoe ik dacht, wat ik deed, en hij wilde lezen wat ik had geschreven. Ik beleefde dit als een zeer intensief proces, dat door zijn werkwijze een bepaalde intimiteit kreeg. Daar zat een wederkerigheid in, want ook hij vertelde, en liet zien wat hem bezighoudt, waarom

hij bepaalde keuzen maakt. Het was heel goed te ervaren hoezeer zijn gedachten, visuele beelden en de mogelijkheden en beperkingen, door het materiaal opgelegd, uiteindelijk tot een resultaat voeren.
Die intimiteit werd nog versterkt doordat zijn leven en werken niet gescheiden zijn, maar met elkaar verbonden: in zijn huiskamer staat een prachtig portret van zijn vader en in zijn atelier een schitterende torso van zijn hoogzwangere vrouw.
Uit zo'n werkwijze kwam, op een even vanzelfsprekende wijze als zijn werk ontstaat, vriendschap voort.

Wij hadden al gezien hoe hij werkt. Hij maakt allerlei variaties en komt uiteindelijk tot een keuze. Het is belangwekkend te ervaren hoe zeker hij zich voelt in het kiezen van hetgeen in zijn ogen goed is. Hij maakte uiteindelijk tien ontwerpen, die alle een geringe variatie vertoonden. Op de voorkant een kop, mijn kop, aan de achterkant een tekst. Over die achterkant mocht ik meepraten. Wat moet er op staan? Ik ondervond hoe moeilijk dat is, net zo moeilijk als het bedenken van een pakkende titel van een artikel. Eerst wilde ik de essentie van de huisartsgeneeskunde formuleren: leerzaam voor de ontvanger van de penning. Dat lukte niet. Toen bedacht ik, dat ik ooit, aan het begin van mijn professionele leven door een studiegenoot van mijn vrouw op de Kunstnijverheidsschool in Amsterdam, de huidige Rietveldacademie, een ex libris had laten ontwerpen. Daarop had ik een variatie op een uitspraak van Paracelsus laten aanbrengen: *Optimum remedium est amor*, het beste van alle geneesmiddelen is de liefde. In de loop van tientallen jaren had ik de juistheid van die uitspraak bevestigd gezien; waarom niet die samenhang in mijn beleven tot uitdrukking gebracht ?

Jos, die al eerder duidelijk had gemaakt dat hij een Latijnse tekst mooi en passend vond voor zo'n penning, was het er helemaal mee eens. En zo ligt het resultaat in brons nu voor mij.

Het is een penning van ongeveer 85 mm doorsnee en mijn brievenweger geeft aan dat hij bijna een pond weegt. Hij heet dan wel een *legpenning*, maar eigenlijk zou je het beter een *handpenning* kunnen noemen: als je hem opneemt ligt hij heerlijk in de hand, zoals ik ook graag een kastanje in mijn hand koester. De contouren zijn rond, afgerond eigenlijk, afgestemd op het profiel van mijn gezicht. De wijze waarop de voorzijde is ontstaan is heel duidelijk te zien: rondom het gelaat zijn de vingerafdrukken van Jos, inclusief de huidlijnen, zichtbaar. Het licht aanwezige patine geeft dat nog wat meer relief. Ik zie mijzelf nooit en profil, maar mijn oor met flinke oorlel, mijn grote achterhoofd en het kinnetje, dat ik van mijn moeder heb geërfd zijn voor mij zeer goed herkenbaar. Ja, dat ben ik inderdaad, denk ik dan, en dat wordt waarschijnlijk nog het meest duidelijk in een heel lichte glimlach, die ik van mijzelf heel goed ken, en de mensen om mij heen evenzeer. Een complex lachje: met iets relativerends en een geringe zelfspot, maar ook met een spoor van ironie erin. Dat je zoiets in brons kunt uitdrukken!

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Gespecialiseerd in antieke munten
en rekenpenningen.
vraag onze prijslijst aan.
Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

De STICHTING
BEVORDERING
NUMISMATIEK

Nodigt u uit op de
volgende muntmanifestaties:

24 oktober 1993 (11-17 uur)

EINDHOVEN

Hotel Dorint
Vestdijk 47
Entree gratis

20-21 november 1993 (11-17 uur)

LISSER COIN FAIR 1993

in samenwerking met de Numismatische kring Bloembollenstreek e.o.

Leeuwenhorst congrescentrum
Langelaan 3
Noordwijkerhout
Entree *f* 3,50

Deelnemers

Belangrijke Nederlandse munthandelaren
Enige buitenlandse standhouders
Fabrikanten van numismatische artikelen
In Lisse: 's Rijks Munt

Heel mooi vind ik het reliëf, waardoor het samenspel van lichtrefexen en schaduwen de kop heel levendig maakt.

De achterkant heeft een geheel ander karakter. Waar aan de voorzijde de ronding overheerst, zijn de vormen aan de achterzijde hoekig. JAN VAN ES moest er natuurlijk op staan, met grote, wat scherpe, opliggende letters, met de nadruk op JAN en ES.
Het woordje VAN heeft iets geometrisch, terwijl de titulatuur PROF. DR zeer bescheiden is aangebracht.

Op de achterzijde ligt – en daar ben ik gelukkig mee – de nadruk echter wel op de tekst OPTIMUM REMEDIUM EST AMOR, hoewel die tekst in veel kleinere letter, in een andere richting is aangebracht dan de naam.
De spreuk is aangebracht in schreefloze letters; door aan de rechterzijde van iedere letter de klei licht in te drukken, ontstaat een mooi schaduweffect. Draait men de penning in de hand, dan blijft de tekst leesbaar, maar krijgt door het spel van licht en schaduw steeds een wat ander karakter.

De eenheid van de penning wordt bevorderd doordat de richting van de naam aan de achterzijde en van de kop aan de voorzijde gelijk is. Keert men de penning met de kop rechtop, dan is aan de achterzijde de naam direct leesbaar.

Doordat de onderdelen zo goed op elkaar zijn afgestemd: de kop in de rand aan de voorzijde, de twee teksten aan de achterzijde en het boven beschreven verband tussen voor- en achterzijde, heeft de penning een zeer harmonisch karakter gekregen.
Naast de vele andere, fraaie penningen die Jos Reniers heeft ontworpen neemt deze penning in mijn beleven een eervolle plaats in. ■

Een eersteling; wie volgt ?

KOERT HEINS

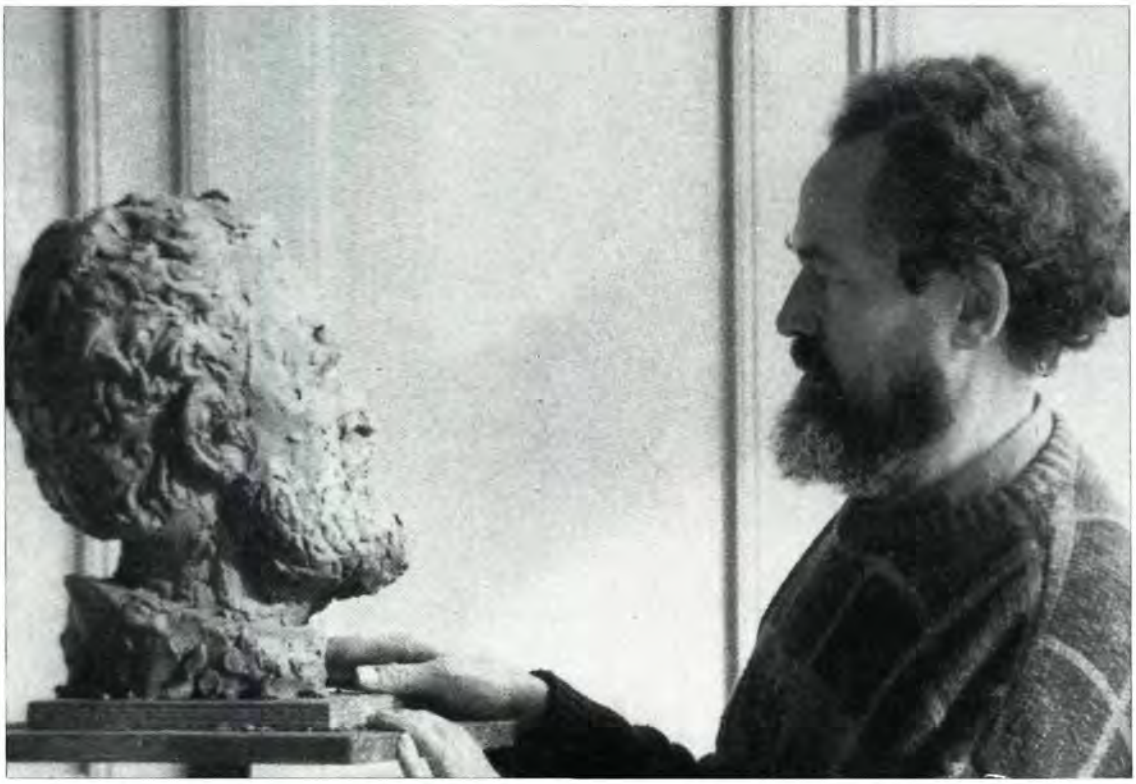
Hoe halen wij de Nederlandse penningkunst uit het slop? Waarom dagen we gevestigde kunstenaars niet eens uit om onze penningkunst te ontheiligen? Vroeg Karel Soudijn zich af in een artikel in *De Beeldenaar* naar aanleiding van de expositie *Moderne Penningkunst* in Teylers Museum, waarin hij ook het ontbreken van een opleiding tot medailleur aan de kunstacademies constateert.*

Waarom 'ontheiligen', zo vroeg ik mij af. Injecteren, verlevendigen en herbevestigen kan toch ook? Nieuw bloed toevoegen aan de huidige generatie van goede en zeer goede medailleurs, op meer traditionele wijze werkend, dat zal toch ook mogelijk zijn? Welnu, laten we het één doen, en het ander niet laten.

Aan Bert Jonk, geboren in 1931 te Leiden, werden ter gelegenheid van de opening van een tentoonstelling van zijn werk in het Kunstenaars Centrum te Bergen (NH) op 29 oktober 1988 woorden van de volgende strekking gewijd: *Zijn bronzen zijn een verademing: simpel en natuurlijk. Zijn werk ademt geen achterhaalde methode, streeft geen speciaal doel na, ook niet: te behagen; het is gewoon mooi en eerlijk. Het is in de beste zin academisch. Het wil zo goed mogelijk realiseren, wat hij ziet en verbeelden wil; zó kan hij onze ogen openen voor het gewone, àls we tenminste kijken willen naar zijn paarden, zijn koeien, vrouwen, portretten.*

Deze Bert Jonk zei mij tijdens bedoelde opening van zijn expositie: *Met die kop*

* KAREL SOUDIJN
Moderne penningkunst in Teylers Museum
De Beeldenaar 15 (1991) 384

Bert Jonk in zijn atelier, werkend aan een portret

Bert Jonk

Bert Jonk woont en werkt te Heiloo.Hij volgde lessen modeltekenen en schilderen bij het Genootschap 'Ars aemulae Naturae' en was tot in de vijftiger jaren werkzaam als pottenbakkker te Leiden. Als beeldhouwer lag de basis in eigen ontwikkeling; die verder werd gevormd als medewerker van de beeldhouwer Pieter Starreveld te Amersfoort. Jonk is werkend lid van het Kunstenaarscentrum te Bergen (NH) en nam deel aan diverse exposities o.m.in Alkmaar, Heiloo en Haarlem.

van jou wil ik ook een keer aan de gang. Beiden lieten wij het er toen bij, maar bij het naderen van mijn zestigste verjaardag dacht ik terug aan zijn uitspraak en zocht contact met hem, daarbij stellend, niets te voelen voor een portretkop – zoals hij eerder maakte van ondere andere zijn Egmondse kunstbroeder Willem Bijmoer – maar veel meer voor een penning.
Dat hield Jonk weer in beraad, omdat hij dat nog niet eerder deed. Het liet hem echter niet los en op een intensieve, welhaast bevlogen manier ging hij aan het werk, om tot het hier afgebeelde resultaat te komen.

Portrettekening van Koert Heins ter voorbereiding van de penning.

Na het eerste contact tijdens de genoemde expositie volgden meerdere contacten, waaronder tekensessies en een interview- en omgangsdag. Daarbij kwamen de eerste schetsen op papier en in klei tot stand. Voor- en keerzijde kregen vorm en er werd geëxperimenteerd met vlakvulling, belettering en dergelijke. Voor de beeldenaar werden portretten getekend, vanwaaruit de kop vorm kreeg. De keerzijde kreeg als centraal motief eerst een schoolklas met de meester, het werk symboliserend, waarin ik sedert de vijftiger jaren mijn roeping vond. Maar juist door de intensieve voorbereidingsgesprekken veranderde dit motief. De 'meester' werd leerkracht, met toegewijde aandacht voor slechts enkele leerlingen. Dit vanwege het feit, dat door mij sedert 1970 in het Speciaal Onderwijs werd gewerkt, waar individuele benadering (meer nog dan in het reguliere onderwijs) een eerste vereiste was en is.

Onder de halsafsnede van het portret op de voorzijde werden de initialen van de kunstenaar toegevoegd: BJ. Op de keerzijde staat het omschrift: KOERT H. HEINS 1991 AE 60 alsmede de lijfspreuk: KAN 'T ERBIJ DOE 'T ERBIJ.

Van de penning werden, behoudens een tweetal épreuves d'artist, twintig exemplaren gegoten in brons, bij gieterij Van Schie te Rijsenhout; Ø 83 mm. Wasmodellen, vormwerk, ciseleren en patineren werden verzorgd door Bart Beuken te Soest.
Het patineren gebeurde met een mengsel van kopernitraat, amonium-chloride en wat azijnzuur.

Zo ontstond 'de eersteling van Bert Jonk uit Heiloo'. Wie volgt? ■

Van de twintig exemplaren van deze penning hebben er enige nog geen definitieve bestemming. Informatie over de verkrijgbaarheid bij de auteur.

Wasmodel, gefotografeerd met doorvallend licht om de nauwkeurige uitwerking van het profiel nog beter in al zijn finesses te tonen.

Keerzijde wasmodel

Het resultaat: de voor- en keerzijde van de penning. (brons, 83 mm)

Foto's: Matthijs Heins, Amsterdam

De Nederlandsch-Indische noodmunten van 1914

L.M.J. BOEGHEIM

Scholten beschrijft in zijn boek *De Munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee 1601-1948* een tweetal noodmunten van 5- en 10-cent die in 1914 in Batavia zijn geslagen.[1] Betreffende het stuk van 5-cent zijn in 1921 enkele achtergronden beschreven door J. Hulshoff Pol in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*.[2] De gegevens die in het archief van 's Rijks Munt aanwezig zijn geven een uitgebreid overzicht van de achtergrond van deze uitgiften. Tevens blijkt dat ook proefstukken van een, nog niet eerder beschreven, 2½-centstuk zijn vervaardigd.[3] In dit artikel zal nader worden ingegaan op de Nederlandsch-Indische noodmunten van 1914.

Aanleiding tot het doen slaan van noodmunten was de vrees van het Gouvernement van het toenmalig Nederlandsch-Indië voor een tekort aan pasmunt, indien als gevolg van de Eerste Wereldoorlog de verbindingen met het moederland zouden worden verbroken. Daarom had de Gouverneur-generaal, de heer A.W.F. Idenburg, op 6 augustus 1914 mondeling opdracht gegeven aan de directeur van de Gouvernements Bedrijven om te onderzoeken of het praktisch mogelijk was in Indië pasmunt te vervaardigen.

Het *Bataviaasch Handelsblad* van 30 september 1914 wist hieromtrent te melden dat: *in de werkplaatsen van de Staatsspoor te Bandoeng proeven genomen zouden worden met het snijden van stempels tot aanmunting van dubbeltjes en 2½-centstukken. Indien de proef klaar was zouden van de Opiumfabriek de stempelmachines worden gebruikt ten dienste der aanmunting.* Dit bericht kwam onder ogen van de toenmalige Rijks Muntmeester dr C. Hoitsema. Bovendien ontving Hoitsema een mededeling van de firma Van Kempen & Zoon te Voorschoten dat haar vertegenwoordiger in Indië opdracht had ontvangen stempels te vervaardigen voor het slaan van munten van 1/10 gulden en 2½-cent. Ook waren inlichtingen ingewonnen omtrent levering van muntpersen.

Hoitsema had tegen deze gang van zaken ernstige bedenkingen, die hij op 4 november 1914 ter kennis bracht van de Minister van Financiën, Mr. M.W.F. Treub.[4] Hij stelde dat het bij de wet verboden was anders dan bij 's Rijks Munt aanmuntingen te doen plaatsvinden. De Minister antwoordde op 9 november 1914 de bezwaren van de Muntmeester ter kennis van zijn collega, de Minister van Koloniën, te hebben gebracht.

Op 27 januari zond Van Kempen een tweetal lakafdrukken van de inmiddels in Indië vervaardigde voorzijde-stempels van de 2½- en 5-centstukken aan 's Rijks Munt. Tevens vroeg men het adres van de Firma Rüpmann.[5] Hoitsema antwoordde hierop en vroeg ook lakafdrukken van de keerzijde te willen opsturen. Aan dit verzoek voldeed Van Kempen al op 30 januari 1915. Deze lakafdrukken bevinden zich thans ingelijst in de collectie van 's Rijks Munt. Op de achterzijde van de lijst heeft Hoitsema aangetekend: *eind 1914.*

Vervolgens had Hoitsema op 29 januari 1915 een gesprek met de heer R. van Zaanen, graveur van de firma Van Kempen, die ten nauwste bij de muntslag betrokken bleek te zijn geweest.[6] Van Zaanen was begin 1914 naar Indië vertrokken, doch wegens ziekte al eind oktober 1914 naar Nederland teruggekeerd. Hij vertelde dat het Indische Departement van Financiën aan de heer Van Damme, één der directeuren van de Staatsspoorwegen, zou hebben verzocht zijn medewerking te verlenen aan het vervaardigen van stalen muntstempels. Van Damme had zich hiertoe tot de firma Van Anken te Weltevreden gewend, waarna een inlandse

[1] C. SCHOLTEN: *De munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee* 1601-1948 (Amsterdam 1951) 117-118, nr. 916-917.

[2] J. HULSHOFF POL: Nederlandsch Indische noodpasmunt, *Jaarboek voor Munt- en Peningkunde* (VIII 1921) Korte bijdragen, 80.

[3] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden, doos 38, Omslag aanmuntingen 1915 algemeen - Vervaardiging van noodmunten in Ned. Indië.

[4] Archief 's Rijks Munt, op. cit., Brief nr. 3190A dd. 4-11-1914.

[5] Met de Firma Rüpmann, Gutenbergstrasse 14 te Stuttgart, is waarschijnlijk een fabrikant van muntpersen bedoeld.

[6] Archief 's Rijks Munt, op. cit., Handgeschreven notitie van Hoitsema in zake gesprek met R. van Zaanen op 29-1-1915.

graveur een paar stempels voor een 10-cent stuk had gesneden. Deze stempels waren bedoeld voor munten die veel groter waren dan het wettige muntstuk. Het lag in de bedoeling tinnen munten te maken, maar dit lukte niet. Van Zaanen had stempels en afslagen gezien. Die waren slecht, toonden geen diepte en konden dan ook als mislukt worden beschouwd. Scholten schrijft dat dit stempel is vernietigd en de proeven gesmolten. Slechts één enkel exemplaar, geslagen nadat het stempel reeds was beschadigd, zou in het Muntkabinet van Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Batavia zijn opgenomen. Dit exemplaar had een diameter van 27 mm. Het bestond uit een mengsel van tin en lood. [7]

Na deze eerste poging had Van Damme zich tot de firma N.V. Koninklijke Nederlandsche Edelmetaalbedrijven Van Kempen - Begeer - Vos te Batavia gewend. Er was een zestal ontwerpen voor een 5-centstuk vervaardigd - door wie is niet vermeld - waarvan er één werd uitgekozen. Voor- en keerzijde hiervan zijn hierbij afgebeeld. Op de keerzijde is in Maleis en Javaans aangegeven dat het 1/20 gulden betreft. Van Zaanen, als graveur van Van Kempen, graveerde hiervoor een voor- en keerzijde stempel, belangrijk afwijkend van het wettige stuk. Ook had hij een voor- en keerzijde stempel voor het 2½-centstuk met het jaartal 1914 vervaardigd. Het staal voor de matrijzen was van de fabriek der opiumregie afkomstig. De 2½-cent was zo volkomen mogelijk een nabootsing van de echte munt. Dat wil zeggen gelijk aan de 2½-cent van 1913 (Scholten 871), maar met het jaartal 1914. Scholten maakt van het 2½-centstuk geen melding. De in Utrecht vervaardigde munten van 2½-cent zijn van een nieuwe, sterk gewijzigde tekening (Scholten 872).

Het bleek bij gebrek aan technische hulpmiddelen niet mogelijk van de matrijzen dienststempels te vervaardigen. Hiertoe waren noch in de werkplaatsen van de Staatsspoorwegen, noch in de fabriek der opiumregie te Meester-Cornelis voldoend zware persen voorhanden. Wel had men met de gegraveerde stempels, die waren

Ingelijste lakafdrukken van de voor- en keerzijden van het 2½- en het 5-centstuk.
De lakafdruk van de keerzijde van het 2½-centstuk is op zijn kop in de lijst geplaast.

[7] C SCHOLTEN op. cit., nr. 916.

gehard, een drietal afslagen van het 2½-cent stuk in rood koper gemaakt. Deze waren door het Departement van Financiën goedgekeurd. Ook zou nog een afslag in lood zijn vervaardigd. De fabriek der opiumregie zou opdracht hebben gekregen tot vervaardiging van één miljoen stuks, doch slaagde er niet in de aanwezige persen hiertoe geschikt te maken.

Omdat de beschikbare persen oorspronkelijk bedoeld waren voor de fabricage van tinnen hulzen voor de verpakking van opium, besloot men het 5-centstuk uit eenzelfde legering te vervaardigen, te weten 90% tin en 10% lood. Na veel inspanning gelukte het werkstempels te maken. Ook van de 5-cent had men enkele miljoenen stuks willen slaan om voorraad te hebben. Overigens bleek het niet nodig noodmunten in omloop te brengen omdat spoedig voldoende pasmunt naar Indië kon worden gestuurd.[8]

Hoitsema rapporteerde zijn bevindingen aan de Minister van Financiën onder bijvoeging van de vier lakafdrukken, die hij terug vroeg.[9] Hij gaf als zijn mening te kennen: *dat wanneer men zich ermede kon verenigen dat de Indische regering voorbereidende maatregelen had getroffen om in geval van uiterste nood hulpmunten te gaan maken toch ongetwijfeld het voorbehoud zou moeten gelden dat deze hulpmunten uiterlijk geheel anders moesten zijn dan de gangbare wettige specie. Het voornemen 2½-centstukken in nabootsing van de echte te maken zou in werkelijkheid betekenen dat van regeringswege valse munt zou worden vervaardigd.* Hoitsema achtte zulks hoogst gevaarlijk en was van mening dat bij het uitgeven van dergelijke specie de gevolgen niet zouden zijn te overzien. Hij vroeg onmiddellijk in te grijpen, vooral wat betreft de valse munt en achtte een rapport over hetgeen indertijd in Indië was bereikt zeer gewenst.

Op 12 februari 1915 antwoordde de Minister van Financiën de brief van Hoitsema aan zijn collega van Koloniën te hebben doorgegeven en hij retourneerde op 25 mei 1915 de lakafdrukken.

Uit een brief van de Gouverneur-generaal van 10 augustus 1915 met een drietal bijlagen bleek dat men de gehele geschiedenis in Indië grondig had onderzocht. Het gehele dossier dat als zeer geheim gold, werd op 6 oktober 1915 door de Minister van Financiën ter kennisname aan 's Rijks Muntmeester toegezonden.[10] De inhoud bleek in grote trekken overeen te komen met de door Van Zaanen gegeven lezing. Gebleken was dat 5-centstukken uit tin zouden worden vervaardigd, doch geen 2½-centstukken uit koper. Indien het noodzakelijk werd om tot het uitgeven van noodmunten over te gaan zou met de opmerking dat deze stukken dienden af te wijken van de in omloop zijnde stukken rekening worden gehouden. Dit was al het geval met de tinnen 5-centstukken waarvan een achttal proeven was bijgevoegd.[11] Scholten schrijft dat het 5-centstuk een diameter had van 26 mm, een dikte van 2,5 mm en een gewicht van 8 gram. Het muntteken van Utrecht, de mercuriusstaf en het muntmeesterteken, het zeepaardje, komen er op voor, hetgeen natuurlijk niet juist is. De matrijzen zouden in het Muntkabinet van het Bataviaasch Genootschap zijn opgeborgen. Hier zou ook een gouden afslag van het 5-centstuk aanwezig zijn.[12]

Uit één der bijlagen bleek dat de in de fabriek der opiumregie aanwezige elf persen inderdaad waren aangeschaft voor de vervaardiging van tinnen hulzen voor de verpakking van opium, doch dat deze nooit

Voor- en keerzijde van het 5-centstuk (tin, 26,4 mm). Op de keerzijde is in Maleis en Javaans aangegeven dat het 1/20 gulden betreft.

[8] C. SCHOLTEN op. cit., pag. 117.

[9] Archief 's Rijks Munt, op. cit., Brief nr. 390A dd. 6-2-1915.

[10] Archief 's Rijks Munt, op. cit., Brief van het Min. van Fin., Afd. Kabinet No 82 dd. 6-10-1915 betreffende de brief van de Gouverneur-generaal van Ned. Indië dd. 10-8- 1915 No. 38/2, geheim met bijlagen.

[11] Uit een handgeschreven notitie op de brief van 6-10-1915 blijkt dat deze acht proefstukken zijn opgeborgen in het Muntkabinet bij de Indische Munten. Scholten, op. cit., geeft onder nr. 917 aan dat slechts vijf exemplaren zouden zijn geslagen. Er zijn in de collectie van het Museum van 's Rijks Munt thans nog vier exemplaren aanwezig, te weten:
a - Ø 26,40 mm, gewicht 8,37 g
b - Ø 26,43 mm, gewicht 8,32 g
c - Ø 26,46 mm, gewicht 8,34 g
d - Ø 26,45 mm, gewicht 8,33 g.

[12] C. SCHOLTEN op. cit., nr. 918.

waren gebruikt.[13] Koper kon er niet mee worden verwerkt, wel tin. Daarom was besloten het 5-centstuk uit tin te vervaardigen, temeer daar de legering hard genoeg bleek voor een munt die slechts korte tijd in circulatie zou zijn. Men rekende per werkdag van acht uur circa 110.000 stuks te kunnen slaan, zodat met de elf persen per maand van 26 werkdagen van acht uur circa 2,8 miljoen munten ter waarde van *f* 140.000,- zouden kunnen worden vervaardigd.[14]

Wat de technische kant betreft danken wij de meest uitvoerige beschrijving aan de adjunct chef der derde afdeling bij de dienst der Staatsspoorwegen op Java, de heer P. Perdijk.[15] Perdijk schreef dat personen met het muntbedrijf vertrouwd niet te vinden waren zodat alleen enkele technische boeken tot leidraad hadden kunnen dienen. Er moest worden gezocht naar werktuigen voor werk dat gewoonlijk door zware muntpersen werd gedaan. Op een voorstel tot overname van enkele nieuwe persen der Chinese Munt werd door het Departement van Financiën niet ingegaan.

Op Java bleken slechts de persen der opiumregie aanwezig. Perdijk beschreef de beide typen uitvoerig onder bijvoeging van een blauwdruk, waarop hij de aangebrachte wijzigingen had aangegeven. Er bleken vier persen van het zware type en elf van het lichte type aanwezig te zijn. Ook gaf Perdijk een uitvoerige technische beschrijving van de muntslag en een uiteenzetting van de bij de stempelfabricage ondervonden technische moeilijkheden. Voor dit laatste had men zowel bij de fabriek der opiumregie als in de werkplaatsen der Staatsspoorwegen te Bandoeng en zelfs bij een goudsmit aldaar proeven genomen. Tenslotte slaagde men erin deze moeilijkheden op te lossen door middel van de hydraulische pers van het Proefstation voor materiaalonderzoek van het Departement van Burgerlijke Openbare Werken in Weltevreden, waar afdrukken werden verkregen in koude toestand onder de stoomhamer. Met de aldus verkregen contra-stempels werden op dezelfde manier stempels voor de persen gemaakt. Perdijk voegde een prijscalculatie bij; tin kostte *f* 1,17 per katti en lood *f* 29,64 per 100 kg.[16] De materiaalwaarde van de munt kwam aldus op circa *f* 1,40 per 100 stuks.

Tenslotte verdient hier nog een brief vermelding die 's Rijks Muntmeester Hoitsema eind mei 1930 aan de Minister van Koloniën richtte.[17] Hierin besprak hij diverse uit Indië afkomstige falsificaties en merkte daarbij onder andere op: *Ik moge in dit verband er aan herinneren dat in de eerste oorlogsjaren in Indië met voorkennis van het Gouvernement stempels gesneden zijn (uit de hand) van het 1-centstuk en dat hiermede ook bij wijze van proef koperen munten machinaal geslagen zijn. Wanneer ik mij niet bedrieg hebben personeel en werkplaatsen der Staatsspoorwegen aan één en ander medegewerkt.* Kennelijk doelde Hoitsema hier op de proeven met het 2½-centstuk en heeft hij zich in de denominatie vergist. Hieruit blijkt echter wel hoe zeer, zelfs zestien jaar na het gebeurde, deze kwestie nog bij 's Rijks Munt speelde. ■

[13] Archief 's Rijks Munt, op. cit., Brief van het Departement van Gouvernementsbedrijven aan de Directeur van Financiën No. 233, geheim dd. 8-6-1915.

[14] De bedoeling schijnt geweest te zijn de 5-centstukken eerst dan aan te maken en uit te geven indien de regering zich in geval van oorlog in de stelling Bandoeng zou moeten terug trekken.

[15] Archief van 's Rijks Munt, op. cit., Brief van 28-5-1915.

[16] 1 katti is gelijk aan 617,613 g. Tin kostte dus *f* 1,90 per kg.

[17] Archief van 's Rijks Munt, op. cit., doss. 290 - Omslag valse munt Ned. Indië, Bijzondere gevallen, Brief nr. 949 VM dd. 26-5-1930.

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van het Museum van 's Rijks Munt, voor de beschikbaarstelling van de gegevens.

Voor- en keerzijde 2½-centstuk. Lakafdrukken op ware grootte

Pithecanthropus Erectus

N.F. HOFSTEE

De beeldhouwer/medailleur Frank Letterie heeft voor de herdenking van het feit, dat een eeuw geleden door Eugène Dubois de schedel van de zogenaamde Pithecanthropus werd gevonden, een krachtige penning ontworpen.

Op Java werd in 1893 dit restant van de 'aapmens' – de gedachte schakel tussen aap en mens in de evolutie van de mens – door Dubois opgegraven. Deze 'ontdekking', die in de wetenschappelijke wereld tot nieuwe discussies en nieuwe standpunten leidde, heeft inmiddels reeds lang tot andere inzichten geleid, van de 'missing link' is geen sprake meer.

Ter gelegenheid van de vondst van Dubois is in Leiden een internationaal congres georganiseerd en een tentoonstelling ingericht. De penning is daaraan gewijd.

Op de voorzijde van de penning heeft de kunstenaar een kloek portret van Dubois op ongeveer dertigjarige leeftijd geboetseerd, met volle haardos en ringbaardje, half naar links gericht. Nagenoeg het hele penningvlak is hiermede gevuld, zij het dat links langs de rand in fraaie letter EUGENE DUBOIS is gesteld en rechts 1858 - 1940, geboorte- en sterfjaar van de betrokkene.

Op de keerzijde is het logo van *Pithecanthropus Centennial* weergegeven. Daarin zijn, naar rechts gewend, kop en schouder van de aapmens – zoals deze verondersteld werd te zijn – opgenomen. Ze zijn gevat in een iets verdiept vierkant, maar aan de onderzijde is de schouder evenals de onderzijde van het vierkant in het penningvlak verwerkt. Het vierkant wordt grotendeels omgeven door een rond vlak, dat eindigt bij de schouder en kin en baard omsluit. Een lijnenspel vormt cirkel en vierkant als het ware tot één geheel. Het omschrift, wederom in fraaie letter, luidt PITHECANTHROPUS CENTENNIAL en onder 1893 -1993.

De penning is geslagen door de firma Donner te Wuppertal (D) en uitgevoerd in zilver en brons met een diameter van 60 mm. Letterie heeft met deze penning mijns inziens weer een fraai exemplaar aan zijn oeuvre toegevoegd. ■

Inlichtingen over de verkrijgbaarheid van de penning bij Pithecanthropus Centennial Foundation, Postbus 9555, 2300 RB Leiden.

Boekbespreking

DR C.E. CHALLIS (ed.) *A New History of the Royal Mint* (Cambridge, University Press 1992) 806 pagina's, 80 afbeeldingen en 92 tabellen, bibliografie. *f* 307.

Sinds Sir John Craig, Deputy Master of the British Royal Mint 1938-1949, zijn solowerk *The Mint. A History of the London Mint from 287 to 1948* publiceerde is er veel onderzoek naar het verleden van de Britse Royal Mint verricht.[1] Een bijzonder stimulerende kracht in deze is reeds ruim 20 jaar de conservator van de Royal Mint, Graham P. Dyer.

Karakteristiek voor Dyers manier van werken is dat voor de publikatie van het nu verschenen volumineuze werk is gekozen voor een team van auteurs met een eindredacteur van buiten de organisatie van de Royal Mint. Eindredacteur dr Christopher Challis, docent moderne geschiedenis aan de Universiteit van Leeds, is een historicus met duidelijke interesse in de numismatiek. Sinds 1988 is Challis ook voorzitter van de British Numismatic Society. Van zijn hand verscheen eerder onder andere *The Tudor Coinage*.[2] Ook verzorgde hij bijdragen in de nog alhier te bespreken bundels *Later Medieval Mints* [3] en de in 1989 uitgegeven jubileumbundel *Royal Sovereign, 1489-1989*.[4]

De chronologie volgend begint het boek met een bijdrage van Ian Stewart over de Engelse en Normandische muntateliers in de periode circa 600 tot 1158. Stewart toont ons aan de hand van diverse zeer goed gekozen voorbeelden wat de studie van de numismatiek in deze niet altijd even goed gedocumenteerde periode kan inhouden en op welke manier zij het best kan worden uitgevoerd.

De tweede bijdrage is van Nicolas Mayhew, onder andere bekend van zijn werk in het Ashmolean Museum te Oxford. Mayhew behandelt de periode 1158 tot 1464 onder de titel *Van regionale naar centrale aanmunting*. Bijzonder uitvoerig wordt stilgestaan bij de hermuntingen van 1180, 1205, 1247, 1279 en 1300; bij die van 1247 werd de *Long Cross Penny* ingevoerd. Mayhew gaat ook in op de hervorming van de organisatie van de Munt in de zestiger jaren van de 13e eeuw, de Muntgebouwen en de gereedschappen. Hij eindigt met een monetaire situatieschets van 'zijn' deel van de 15e eeuw.

Het derde hoofdstuk over de periode 1464 tot en met 1699 is verzorgd door Dr Christopher Challis, die in deze bundel ook nog de meest recente periode in de geschiedenis van de Royal Mint voor zijn rekening heeft genomen. In Challis' eerste periode van onderzoek komen onder andere de twee grote monetaire hervormingen aan de orde, waarvan die van 1696-1699 nog Nederlandse invloeden zou kunnen vertonen, die terug te voeren zijn naar onze eigen stadhouder Willem III, die in 1689 tot Koning van Engeland, Schotland en Ierland werd gekroond. Bijzonder aan deze periode in de geschiedenis van de Royal Mint is ook dat zij een wis- en natuurkundige van wereldformaat binnen haar gelederen had: Isaac Newton.

De tussenliggende periode (1700-1966) wordt beschreven door de reeds genoemde G.P. Dyer samen met de Amerikaanse fysicus en numismatisch onderzoeker P.P. Gaspar. Zij gaan uitgebreid in op de organisatie van de Munt, de wijze waarop de directeur van de Munt werd aangesteld, de vergoedingen die moesten worden betaald aan de verschillende Muntemployés, op de technische hervormingen in het produktieproces en de produktiecijfers van het muntbedrijf. Overzichtelijke tabellen, goed gekozen afbeeldingen van plattegronden en diverse soorten stempels en muntstukken verduidelijken het geheel

ALBERT A.J. SCHEFFERS

[1] Cambridge, 1953

[2] Manchester, 1978

[3] N. MAYHEW EN P SPUFFORD (eds.) British Archaeological Reports (Oxford 1988) 389

[4] G. P DYER (ed.) Llantrisant 1989

[5] *The Times Literary Supplement* June 19, 1953

bijzonder. Ook wordt ingegaan op de monetaire situatie in Engeland in de 18e eeuw. De negatieve invloed die de produktie van grote hoeveelheden tokens in deze eeuw, door particuliere firma's als Matthew Boulton's Soho Mint, op de ontwikkeling van de Royal Mint heeft gehad komt duidelijk naar voren in onder andere de opmerking (pag. 398) dat de hervorming van het kopergeld niet aan de Royal Mint maar aan de technisch veel beter geoutilleerde Soho Mint werd toevertrouwd. Ook de problemen met nieuwbouw op Tower Hill in het begin van de 19e eeuw komen uitgebreid aan de orde. Het feit dat de industriële revolutie in Groot-Brittannië eerder heeft plaatsgevonden dan in ons land komt tot uitdrukking in de weergave van de activiteiten van muntmeester William Wellesley Pole. Deze oudere broer van de hertog van Wellington heeft de Munt in zijn ambtsperiode (1814-1823) zowel op economisch als esthetisch vlak op grote hoogte weten te brengen. In een rapport stelt Pole trots te mogen zijn dat 'zijn' Munt de *most beautiful and correct* machines van de wereld bezit.

Zoals gesteld heeft eindredacteur Challis tevens het hoofdstuk over de meest recente periode van de geschiedenis van de British Royal Mint voor zijn rekening genomen. Centraal staat in deze periode de grote overstap van de Munt van hartje London naar het verafgelegen Llantrissant. Een compleet nieuw muntgebouw, uitgerust met de modernste machinerieën, waar H.M. Queen Elisabeth op 17 december 1968 het eerste muntstuk mocht slaan, was het resultaat. Een Munt met een record 'output' van 58.000.000 muntstukken per week in oktober 1968. Een Munt ook die rijp werd gemaakt voor de decimalisatie van het Britse muntstelsel in de jaren die volgden. De 'output' van de Munt overschreed vanaf 1975 regelmatig de 1.500 miljoen munten per jaar. 1979/1980 was duidelijk een topjaar met 2.008 miljoen munten.
Deze nieuwe geschiedenis van de Royal Mint toont hoe ver gevorderd de bestudering van de numismatische geschiedenis van Groot-Brittannië is, ten opzichte van bijvoorbeeld ons eigen numismatische verleden. Een zeer breed scala van archieven is met deze studie ontsloten voor de geïnteresseerde lezer. Onderzoekers van diverse disciplines zijn geïnteresseerd gemaakt voor dit onderwerp en leveren op verzoek van reeds genoemde 'stimulatoren' als Dyer en Challis hun bijdragen aan de kennis van alle facetten van het muntwezen van Groot-Brittannië.

Van het boek van Craig werd indertijd gesteld dat het tegelijk een goed leesbaar geschiedkundig overzicht van de Britse Munt als wel een zeer waardevolle bronnenpublicatie is.[5] Van het werk van Challis e.a. kan dit zeker ook worden gezegd. Het nu gepubliceerde werk levert enorme aanvullingen op dat van Craig, zoals de gegevens omtrent de activiteiten van de Britse Munt, die zijn samengevat in ruim negentig tabellen, de duidelijk zeer bewust gekozen tachtig illustraties, de twee zeer uitgebreide appendices en de goed opgezette uitgebreide bibliografie.

Nieuw historisch onderzoek heeft zoals gebruikelijk ook nieuwe inzichten opgeleverd. Bijvoorbeeld over de rol van de 'Deputies', die volgens Craig nog een rol kregen toebedeeld van assistenten, maar in het nieuwe werk duidelijk naar voren komen als volwaardige muntofficieren met eigen beslissingsbevoegdheden, eigen verantwoordelijkheden en soms respectabele carrières.[6]

Kortom een boek dat haar prijs meer dan waard is. Niet alleen voor de verzamelaar van Britse munten, maar ook voor de geïnteresseerde in munttechniek en de organisatie van het muntwezen in het algemeen. Een boek dat mij zeer drukke, maar oh zo prettige Paasdagen heeft bezorgd!

[6] CRAIG 223; CHALLIS 399 e.v.

PETER HAMMER *Metall und Münze Deutscher Verlag für Grundstoffindustrie* 308 pagina's 1218 afbeeldingen en 57 tabellen, formaat 19 x 22,5 cm; hard-kartonnen kaft ISBN 3-342-00538-6 *f* 115.

Sedert men in de tweede helft van de vorige eeuw begon het zilver van kleine zilvermunten te vervangen door zilverkleurige legeringen heeft er een stormachtige ontwikkeling plaats gevonden op het gebied van muntmetalen, vooral na de tweede wereldoorlog. De meest gebruikte catalogi, Yeoman en Krause-Mishler, geven onvolledige en soms zelfs onjuiste informatie over de gebruikte metalen. Het is daarom bijzonder gelukkig dat een zo ter zake kundige als Peter Hammer het boek *Metall und Münze* schreef.

Dr ing. Peter Hammer is metaalkundige en muntverzamelaar. Vanuit die achtergrond schreef hij zijn boek over metalen en legeringen die voor munten en penningen gebruikt worden. Voor zover mij bekend is dit het eerste boek dat volledig gewijd is aan muntmetalen.

De metalen die besproken worden zijn uiteraard de klassieke muntmetalen goud, zilver en koper, maar ook nikkel, ijzer, aluminium, zink, tin, lood en hun legeringen. De weinig gebruikte metalen platina, magnesium, titaan, niobium, palladium, cadmium, antimoon, tellurium en uraan worden kort behandeld. Van practisch alle metalen en legeringen zijn munten en/of penningen afgebeeld.

De moderne ontwikkelingen waarbij munten uit verschillende lagen metaal gemaakt zijn (gelaagde munten) en de methode waarbij om een kern van het ene metaal een ring is aangebracht van een anderkleurig metaal (bimetalen munten) worden eveneens toegelicht.

De technieken die in de loop der eeuwen gebruikt zijn voor de vervaardiging van munten zoals gieten, slaan, persen en sinteren komen kort aan bod. Verder worden behandeld: Voorkomen en winning van muntmetalen; Belangrijke eigenschappen van de gebruikte metalen en legeringen zoals kleur, klank, hardheid, corrosie- en slijtbestendigheid en magnetisme. Ook bevat het boek resultaten van onderzoek door de schrijver zelf zoals foto's van microscopisch onderzoek, hardheidsmetingen, röntgenspectraalanalyse.

De 1218 afbeeldingen zijn voor verreweg het grootste deel in zwart-wit, maar achterin het boek zijn kleurenfoto's opgenomen van die afbeeldingen, waarbij kleur essentieel is. Aan het eind van het boek vinden we verder: een register met de afgebeelde munten per muntsoort; een literatuurregister met meer dan 430 literatuurverwijzingen, waarvan 41 artikelen van de schrijver zelf; een lijst met verklaring van de vaktermen.

Jammer is dat bij de foto's soms afbeeldingen van munten van minder goede tot slechte kwaliteit zijn opgenomen. Een slordigheid is eveneens dat foto's ontbreken, zelfs foto's die in de tekst genoemd worden; bovendien staan niet alle foto's rechtop. Ook houdt de schrijver er onvoldoende rekening mee dat de meeste lezers geen metaalkundige kennis hebben. Graag had ik vermeld gezien hoe muntbedrijven tot de keuze van nieuwe legeringen gekomen zijn. Een enkele maal wordt vermeld waarom, maar meestal niet. Ook wordt bijna niet besproken waarom men soms na enige tijd het gekozen metaal weer vervangt. Bij gelaagde munten gaat de schrijver bijna niet in op de wijze waarop de laagdiktes gekozen worden om aan de magnetische selectie-eisen van automaten te voldoen. De opkomst van bimetaal munten wordt vermeld maar een verklaring waarom men deze munten ging toepassen ontbreekt. De opmerking dat men dit deed om een goed uitziende munt te krijgen is zeer onvolledig. Toch kan als eindoordeel gegeven worden dat het boek een zo volledige informatie op het gebied van muntmetalen bevat, dat men het een standaardwerk kan noemen. Voor iemand die geïnteresseerd is in muntmetalen is het onmisbaar.

KAREL SOUDIJN

ARNOLD NIEUWENDAM (tekst en samenstelling)
Carla Klein – beeldhouwster/médailleur
(Uitgave in eigen beheer, Amsterdam 1993)
75 pagina's.

Bij de vijftigste verjaardag van de Amsterdamse beeldhouwster en medailleur Carla Klein heeft haar echtgenoot, Arnold Nieuwendam, voor een fraai cadeau gezorgd: een boek in groot formaat met een overzicht van alle penningen die zij tot nu toe heeft gemaakt. Carla Klein doorliep van 1963 tot 1966 de Gooise Academie in Laren (NH) en van 1967 tot 1972 de Rijksacademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam.

In zijn inleidende tekst benadrukt Arnold Nieuwendam, dat het ontwerpen van penningen een tijdsintensieve bezigheid is: soms duurt het een jaar voordat een penning gereed komt. De catalogus zelf getuigt daar eveneens van: Carla Klein heeft in de periode van 1970 tot halverwege 1993 zo'n 33 penningen gemaakt, inclusief vier klei-studies uit de academietijd. Over de jaren heen laat Carla Klein een vrij constante produktie zien. Na haar afstuderen komt in bijna elk kalenderjaar wel een penning gereed. Tussen 1974 en 1977 valt een gat van enkele jaren, terwijl ook 1987 geen penning opleverde.

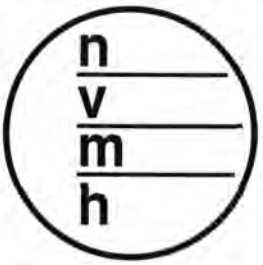
Arnold Nieuwendam presenteert zijn echtgenote als een medailleur die in de traditie van de renaissancepenningen werkt. In de portretpenningen komt dit duidelijk naar voren; het sterkst, overigens, in een portret van *Arnold* (gekleed in schilderskiel) uit 1979. De figuur 'ten halve' op de voorzijde zou inderdaad in de vijftiende eeuw gemaakt kunnen zijn.

Met het begrip 'renaissance' is wel een voorkeur aangegeven, maar toch doet zo'n term niet helemaal recht aan de verdere variatie die het werk van Carla Klein vertoont. Op haar penningen zijn ook portretten van dieren te vinden, die niet direct aan een bepaalde stroming in de kunst doen denken. De mooiste van haar penningen vind ik *Tweespan* uit 1991: het portret van twee naar elkaar toegewende paarden die we aan de voorzijde van achteren zien, en aan de keerzijde frontaal. Hoofdmoot van het boek is de genoemde catalogus waarin elke penning tweezijdig is afgebeeld. De beschrijving van de penningen is zowel in het Engels als in het Nederlands.

Behalve enkele aardige foto's van Carla in haar atelier bevat het boek een opstel van veertien pagina's van Arnold Nieuwendam. Ook deze tekst is in twee talen afgedrukt. Nieuwendam schetst hier in woorden zijn eigen beeld van Carla Klein. Hij vertelt ook, hoe het proces verloopt van het ontwerp tot en met het gieten en patineren van haar penningen.

Verder staat het opstel in het teken van 'de traditie': aan de hand van talrijke namen en jaartallen beschrijft Nieuwendam in vogelvlucht de cultuurgeschiedenis waar medailleurs zich in geplaatst kunnen zien. Nieuwendam schrikt er niet voor terug om in zijn encyclopedische schets op zoek te gaan naar een echt 'nulpunt': hij gaat een kleine vijf-en-een-half-duizend jaar terug in de geschiedenis, om terecht te komen bij het oudste voorbeeld van een reliëf (op een vaas uit Irak). Het opsommende karakter maakt de bruikbaarheid van dit deel van de inleiding beperkt: wie zich bij een bepaalde naam of een bepaald begrip weinig voor kan stellen, wordt hooguit geprikkeld om zelf eens wat boeken op te slaan over de cultuurgeschiedenis. Aan de andere kant is zo'n vogelvlucht ook wel aantrekkelijk: er wordt in elk geval mee gesuggereerd, dat penningkunstenaars uit een geweldige traditie kunnen putten. Nieuwendam laat overigens ook merken, dat hij die traditie in zekere zin wil beschermen: grote sprongen in de vormgeving van hedendaagse penningen beziet hij met huiver. Het inleidende opstel in dit boek is daarom soms polemisch van toon.

Het boek over Carla Klein is een geschenk: een echtgenoot geeft zijn vrouw bij haar verjaardag haar eigen oeuvrecatalogus. De bewonderende woorden in de tekst passen daar goed bij. Maar het is ook een mooi boek waarmee een betrekkelijk klein oeuvre van een penningkunstenares toegankelijk wordt gemaakt voor een groter publiek. Als zodanig is dit boek een bewonderenswaardige uitgave. ■

opgericht 25 januari 1982

meer dan ooit is munten kopen een zaak van vertrouwen ...

leden van de n.v.m.h. zijn uw vertrouwen waard!

alle leden van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren onderschrijven de erecode welke door de vereniging is opgesteld.

- **garantie op de echtheid van munten en penningen**
- **objectieve en eerlijke voorlichting**
- **kwalificatie volgens gangbare normen**

ledenlijst per 1 september 1993

lijst van aaneengesloten munthandelaren in alfabetische volgorde:

Batavia
G.J. Rietbroek
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
02159-16288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038-223368

A.G.van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043-215119

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040-123455
fax 040-110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Opheмert
03445-1392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
03434-52838

H.B.U. n.v.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
Postbus 249
300 AE Rotterdam
010-4307866
fax 010-4307397

Holleman-munten
Mevr. M. Holleman
Min. Dr. Kuyperplein 64
7522 AW Enschede
053-338779

Honingh Munten
J.C. Honingh
Dorpsstraat 155
1566 AE Assendelft
02987-3094

L. Kevelam
Speulderweg 15^2
3886 LA Garderen
05776-1955
fax 05776-1528

C.A.M. Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
05410-15879
fax 05410-20302

Mevius Numisbooks
J. Mevius Jr.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
05499-61322
fax 05499-61352

ING Bank
J. Evers
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020-65577375

Munthandel Oost-Brabant
M. v. Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
04120-24123
fax 04120-51014

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020-6230261
fax 020-6242380

Postzegel- en munthandel T. Peters
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020-6222530
fax 020-6222454

Van Roekel B.V.
E.D.J. van Roekel
Postbus 3
1400 AA Bussum
02159-49460

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
04750-16010
fax 04750-11682

Laurens Schulman b.v.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
02159-16632

Robert Schulman
Naarderstraat 67
1251 BG Laren NH
02153-10056
fax 02153-89749

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Ettten (Gld)
08350-27781

Sipiro Munten
P. Willems
Nassaulaan 5
6721 DW Bennekom
08389-18064

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
01854-1719
fax 01854-4424

J.B. Westerhof
Hoogend 18
8601 AE Sneek
05150-17198

corresponderend lid:
Münz Zentrum
W. Albrecht
Rubensstraße 42
5000 Köln 1 - B.R.D.
09-49221230848

Jean Elsen
Tervurenlaan 65
1040 Brussel
België
09-3227346356

secretariaat n.v.m.h.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen

Weet u dat er n.v.m.h.-geschenkbonnen bestaan van *f* 10,– en *f* 25,–?
Misschien een leuk idee om eens kado te geven.
Verkrijgbaar bij bovenstaande munthandelaren.

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – sturen aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

EEFKE CORNELISSEN

Portretpenning dr J.M. den Uyl

Met enthousiaste medewerking van de toen al ernstig zieke Liesbeth den Uyl vervaardigde portretpenning van de in 1987 overleden politicus. (brons, gegoten, 75 mm).

Vz.: J. den Uyl, naar rechts kijkend op de leeftijd van ongeveer 63 jaar

Kz.: Den Uyl in het vrij karakteristieke slecht zittende pak en oud aktentasje, zich haastend over het Binnenhof. De naam J. den Uyl in plaats van Joop, is niet toevallig. Zijn vrouw Liesbeth had een gruwelijke hekel aan het 'gejoop' buiten de vriendenkring. De ontwerpster heeft daar uiteraard rekening mee gehouden.

Nuit d' été

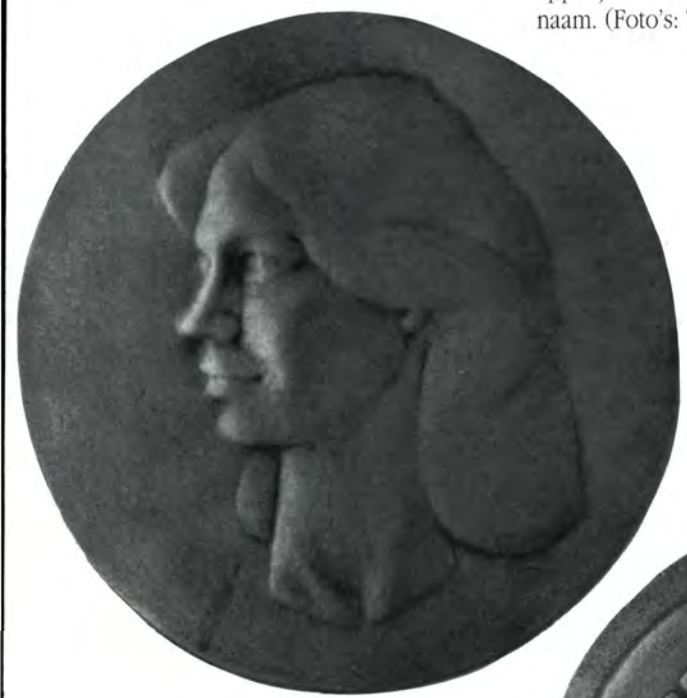
Deze eenzijdige bronzen gietpenning (74 mm) werd gemaakt tijdens een zomer in florence toen het kwik tot 45 graden Celsius steeg!

Portretpenning Cox Habbema
Bronzen gietpenning (90 mm) van de schouwburgdirecteur, actrice, kunstliefhebber en penningverzamelaar Cox Habbema.

Vz.: Cox Habbema, naar links kijkend. Trois-quarts, waardoor niet het oor, maar het jukbeen centraal in het portret komt te liggen. Op verzoek van de opdrachtgeefster is er veel ruimte om het portret.
Kz.: Beeldvullend C.O.X; de O als coxappeltje en de C als drager van de achternaam. (Foto's: Tom Haartsen.)

* Zie ook CARLA KLEIN - beeldhouwster/ médailleur in de rubriek *Boekbespreking* in dit nummer van *De Beeldenaar.*

CARLA KLEIN*

Commedia dell'arte

Gegoten brons (78 mm).

Vz.: Afgebeeld is een clown met een sousafoon. Deze figuur vindt Carla het leukste in de eeuwenoude circustraditie.

Kz.: Musicerende clown met tekst op de zolen van de traditioneel grote schoenen (signatuur in het muziekinstrument).

Portretpenning Carlota Esbach 75 jaar

Bronzen gietpenning (75 mm).

Vz.: Profielportret van de jarige, voor wie haar zuster deze penning liet vervaardigen ter gelegenheid van haar kroonjaar.

Kz.: Mevrouw Esbach was hoofdverpleegster, met als hobby het verzorgen van bloemen en planten. Afgebeeld zijn hier haar kat, een verpleegsterskruis en kattendoorn (signatuur middenonder).

JAN PAUL KRUIMEL

Stichting Kafi

Penningobject, brons (hoogte 45 á 50 mm). De opdrachtgever richt zich onder meer op vastgoedinformatie en op de heffing van belastingen door gemeenten en waterschappen.

Vz.: Stedelijke bebouwing.

Kz.: Polderland.

Gebouwd – ongebouwd

Penningobject, brons (68 mm hoog). De ontwikkeling van het nieuwe land in de Flevopolders gaf inspiratie voor dit penningobject, dat te zien was op de 17e International Miniature Art Show in Clearwater, Florida 1992. ■

Verenigingsnieuws

J.C. ENTERS

Voorjaarsvergadering van het Genootschap in kasteel Limbricht.

Op 5 juni is – ondanks het feit dat ook de Vereniging voor Penningkunst deze dag haar jaarvergadering hield, een honderdtal leden naar Sittard gereisd voor de gebruikelijke voorjaarsvergadering van het Genootschap.

De huishoudelijke vergadering bestond voornamelijk uit het bespreken en goedkeuren van het verslag van de secretaris over het Jubileumjaar 1992 en van de stukken van de penningmeester en de kascommissie. De – sluitende – begroting voor 1993 werd zonder commentaar van de leden aanvaard. Bij de bestuursmutatie was het belangrijkste punt het afscheid van Cees van Hengel als penningmeester. Hij was na acht jaar niet meer herverkiesbaar; ook al vanwege de bereikte leeftijd. Om een schijn van automatisme te willen vermijden had Cees van te voren had duidelijk gemaakt niet begiftigd te willen worden met de penning van verdienste (zoals de laatste tijd regelmatig aan scheidende bestuursleden uitgereikt). Als dank voor bewezen diensten werd hem daarom, gezien zijn numismatische belangstelling, een prachtige, ingelijste kleurenvergroting van een Hollands kopje (toch een penning?) aangeboden. Ook zijn echtgenote werd, met een doos bonbons, niet vergeten. Zonder tegenstemmen en onder acclamatie werd drs Rob Flothuis als nieuwe penningmeester benoemd en verwelkomd.

Bestuurslid Dick Purmer kon melden dat ondanks de krachtsinspanning van de laatste twee jaar om met het Jaarboek 'bij' te geraken – in 1992 zelfs een dubbele uitgave – het er toch naar uiziet dat Jaarboek 1993 nog dit jaar (in december?) van de pers zal komen. Omtrent de gang van zaken bij *De Beeldenaar* heerste meer voorzichtigheid; de financiële situatie van het blad blijft precair.

Het laatste agendapunt was de benoeming van nieuwe leden; de secretaris kon de vergadering mededelen dat een achttiental nieuwe leden is toegetreden, waardoor het ledental de 450 heeft overschreden.

Tijdens de rondvraag werd een pleidooi gehouden om te onderzoeken en mogelijk maatregelen voor te stellen, om op (buitenlandse) veilingen aangeboden bijzondere numismatische voorwerpen, voor Nederland te verkrijgen en te behouden. Deze vraag opende de gelegenheid aan ex-voorzitter Bert van Beek om de Stichting Nederlandse Penningkabinetten weer eens onder de aandacht van de leden te brengen. Deze stichting heeft kans gezien om in de afgelopen tien jaar voor iets meer dan *f* 100.000 aan bijzondere voorwerpen te verwerven voor Nederlandse musea. 's Middags zou daar een voorbeeld van gegeven worden. Als alle leden bijvoorbeeld *f* 25 zouden schenken, zou de stichting weer over een fonds van *f* 10.000 kunnen beschikken; iets wat hard nodig is nu er bijna geen geld meer in kas is.

Na sluiting van de huishoudelijke vergadering hield het erelid prof. dr Peter Spufford een voordracht over de geldontwaarding in de 15e eeuw in de Nederlanden; een onderwerp waarmee hij zich het afgelopen jaar – tijdelijk in ons land verblijvend – intensief heeft beziggehouden.

Hierna vertoonde drs Th. H. R. Kiezebrink enkele afbeeldingen van de (schaarse) in de middeleeuwen in Sittard geslagen munten.

Het aperitief en de lunch werden in één van de bovenzalen van de kasteelboerderij genuttigd. Daarna hield Dick Purmer een voordracht over de muntslag in de 16e en 17e eeuw van het nabijgelegen Stevensweert, een eiland ingeklemd tussen twee Maas-armen. Het feit dat de plaats in het woelige grensgebied tussen noord en zuid lag tijdens de tachtigjarige oorlog en

dat tevens soms leden van de heersende familie – de heren van Bergh – tot verschillende kampen behoorden hebben tot een weinig overzichtelijke muntslag geleid. Ook de toeschrijvingen aan Stevensweert zijn niet altijd volledig betrouwbaar.

Na de theepauze ging het gezelschap per bus naar Stevensweert. In de barokke kerk aldaar, overhandigde Bert van Beek, voorzitter van de Stichting Nederlandse Penningkabinetten, een zojuist op een veiling aangeschafte grote zilveren penning op het beleg van Stevensweert in 1702, aan de voorzitter van de Stichting Streekmuseum Stevensweert, de heer H. Sangers, voor het museum.

Na een uitleg over de geschiedenis van de kerk werd afwisselend, in kleine groepen, het museum bezichtigd en, onder enthousiaste leiding van leden van de Stichting Oud-Stevensweert, een rondwandeling door het stadje gemaakt.

Om vijf uur vertrokken de bussen weer richting kasteel Limbricht, waarna een deel van de leden Sittard introk om de dag met een gezamenlijke maaltijd te besluiten. Mede dankzij het stralende zomerweer was dit wederom een zeer geslaagde bijeenkomst.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat:
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV,
Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
020-5242274

NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
01899-14709

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat: (Informatie over lidmaatschap en penningbestellingen)
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem, 01830-26543
Postbank giro 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst.

Aanvulling prijslijst

Jaarpenning 1993 *Belle van Zuylen*, ontwerp Paulus Reinhard, gietpenning Ø 75 mm *f*95

Toezending inschrijfpenning 1993

De inschrijfmogelijkheid op de penning *De koning en de vogel*, ontwerp Linda Verkaaik, is inmiddels afgesloten (sluitingsdatum 1 juli jl.). Er zijn 131 penningen besteld. De toezending van deze penning zal – na gereedkomen – in november a.s. plaatsvinden. ■

1691.
Pacificatie
van Ierland
door D. Koene

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

A. G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel. (31) (0) 43-215.119
fax (31) (0) 43-216.014

18 and 19 October 1993
Auction No. 20 in Maastricht

Several hundred Roman coins (including gold) from the Republic to late bronze.
Byzantine gold.
Munten van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (veel goud).
Coins of the Low Countries, many in gold.
Römisch deutsches Reich: 140 Taler.
German Talers: 250 Stück.
Early Hungary.
Italy after 1800.
All the coins are from private collections.

Now the costs of the catalog
(including the realised price list after the sale)
Sorry, no free copies!

In Nederland: gaarne *f* 20,- overmaken op Postbankrekening 15.38.597 o.v.v. V.20.
België/Belgique: frs.400: Gemeentekrediet NV, rekening 063-1557955-73
(Vooruitbetaling/Règlement d'avance s.v.p.)
Deutschland: DM 20, Sparkasse Aachen, Konto 18390 (Vorauszahlung Auktion 20)
U.S.A.: $20 airmail (your personal check is OK with us).
Other countries:
- In Europe: DM 20 in cash,
- or US $ 20 in cash for overseas destinations.

(For practical purposes this ad is in English only)

A.G. van der Dussen b.v.,
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.

tel: 043 - 215.119
fax: 043 - 216.014

Tentoonstellingen

KUNST VOOR DE HAND, 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet.
T/m 30 januari 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE SCHAT VAN HET VLIEGEND HERT, Compagniesgeld en smokkelgeld uit een VOC-schip.
T/m 30 januari 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden (zie hiervóór).

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het museum van 's Rijks Munt, Leidseweg 90 te Utrecht: (030-910342); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

NET EVEN ANDERS
Expositie over valse munterij in Nederland.
Tot 15 oktober 1993 in het museum van 's Rijks Munt te Utrecht (zie hiervóór).

BRANDWEERPENNINGEN
Brandweerpenningen van de 17e eeuw tot midden 20e eeuw.
Tot 1 november 1993 in het Nationaal Brandweermuseum te Hellevoetsluis; geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-16.00 uur en op zondag 11.00-16.00 uur.

MONSTERSLAGENE PENNINGE
Munten van de Bisschoppen van Münster uit de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd, die sinds de vroege elfde eeuw tot 1766 geslagen werden.
T/m 21 november 1993 in het Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte, Domplatz 10 te Münster. ■

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.
Coolsingel 104,
Postbus 249, 3000 AE Rotterdam
telefoon 010-4307866
telefax 010-4307397
telex 25244 HBURNL

BATAVIA
Classical Coins & Banknotes

G.J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

n v m h

Onze winkel is geopend:

maandag 13.00 - 17.00 uur
dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur
zaterdag 10.00 - 16.00 uur

Munthandel Verschoor

Inkoop-Verkoop-Taxaties-Adviezen

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.

PENNINGEN Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.

VEILINGEN Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.

TAXATIES Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.

PRIJSLIJSTEN Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.

MANCOLIJSTEN U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

NOVEMBER/DECEMBER 1993, 17e JAARGANG NR. 6

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven door de Stichting De Beeldenaar

Uitgave
Stichting De Beeldenaar
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-128678)
Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 27.67.73.632 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
A.J. de Koning (hoofdredacteur), N.L.M. Arkesteijn, M.L.F. van der Beek H.A. Groenendijk, J. Limperg, K.A. Soudijn.
Secretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-120748, fax 071-128678)

Vormgeving
Text & Design Group bv, Zuid-Scharwoude

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58); losse nummers *f* 7,50 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.
Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers; abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 1 december van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen.
Abonnementsopgaven en adreswijzigingen zenden naar de uitgever.

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden.
Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Drukwerk
Print Productions, Ursem

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Dubbele gouden dukaat, Overijssel, 1660 (goud, 30 mm)
zie pag. 482

Een onbekende dubbele gouden dukaat van Overijssel 1660 **482**
A.A.J. SCHEFFERS over deze munt, die nu tot de collectie van het Museum van 's Rijks Munt behoort

De dukaten in de Overijsselse muntbus-opening van 1669 **488**
M.L.F. VAN DER BEEK over het verbaal van de opening van deze muntbus

Boekbespreking **495**

In memoriam **499**
Jhr ir A. C. von Weiler en drs J.N. van Wessem

Penningnieuws **503**

Registers 1977-1989 en 1992-1993 **508**

Tentoonstellingen **510**

Verenigingsnieuws **510**

Een onbekende dubbele gouden dukaat van Overijssel 1660

In de collectie van het Museum van 's Rijks Munt

ALBERT A.J. SCHEFFERS

De collectie van het Museum van 's Rijks Munt bevat een aantal zeldzame munten en penningen, waarover slechts zo nu en dan informatie aan het licht komt. De eerste stappen tot het aanleggen van deze verzameling zijn genomen in 1845, een tijd waarin bijna alle oude munten werden omgesmolten voor de produktie van nieuwe stukken. De collectie was in eerste instantie bedoeld als studiecollectie voor het College van Raden en Generaalmeesters der Munt en moest een representatief overzicht gaan vormen van de in de Nederlanden geslagen munten. Er kan dus gerust worden gesteld dat er te Utrecht al ruim 145 jaar actief wordt verzameld om ten behoeve van

Gevelaanzicht van het munthuis te Kampen anno 1679, door P. Remmers 1791. Collectie: Provinciaals Overijssels Museum; (foto gemaakt i.o.v. Museum van 's Rijks Munt, sept. 1993)

de kennis van het nationale numismatische verleden belangrijke stukken voor het nageslacht te bewaren. Voor de volledigheid dient hier gesteld te worden dat een en ander reeds decennia lang geschiedt in goede afstemming met de andere nationale munt- en penningcollectie, die van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet.

Bij bijzonder zeldzame stukken kunnen gegevens over de verwerving een inzicht geven in de oorspronkelijke herkomst. Als voorbeeld mag hier gelden een bijzonder zeldzaam gouden tientje met jaartal 1892 dat op de verzamelaarsmarkt werd aangeboden door een erfgenaam van bijvoorbeeld een topambtenaar van het Ministerie van Financiën uit die tijd. Zo'n stuk kan best om de een of andere reden aan deze ambtenaar zijn uitgereikt en na lange tijd door de familie te zijn gekoesterd nu op de verzamelaarsmarkt terecht komen. In zo'n geval kunnen we een poging wagen te gaan zoeken in de vele nog goed bewaarde dossiers van het archief van het Ministerie van Financiën of dat van 's Rijks Munt. Uit dit soort dossiers ben ik onder andere te weten gekomen dat van een proef voor het gouden tientje met jaartal 1891[1] op 3 oktober van dat jaar twintig exemplaren in koper en drie exemplaren in zilver zijn vervaardigd en een week later nog tien afslagen in koper en twee in zilver met een iets gewijzigde beeldenaar.[2] Uit deze bron weten we ook dat van de eerste 'partij' drie proefslagen in koper en twee in zilver gezonden zijn aan de Minister van Financiën en dat één exemplaar in zilver in de verzameling van het Museum is gedeponeerd; voorts dat de stempelsnijders - waarschijnlijk ieder - twee afslagen in koper en de voorzitter, de secretaris, de waardijn, de referendaris-adviseur van het Munt-College en de muntmeester elk één exemplaar in koper hebben kregen. Het is mijn bedoeling in een later stadium nog eens uitvoerig op deze proeven terug te komen.

Voor munten van oudere datum, vooral uit de tijd van vóór het Koninkrijk, wordt het op deze manier zoeken naar de eventuele herkomst bemoeilijkt door het ontbreken van dit soort informatie. Dit gemis valt te verklaren door enerzijds het ontbreken - zeker vóór 1795 - van één centrale figuur als een vorst of een minister van financiën, die dergelijke stukken ten behoeve van een goedkeuring zou hebben toegezonden gekregen; anderzijds ook door de ogenschijnlijke onvolledigheid van de archieven uit die tijd. Vanwege de ontdekking van steeds meer archiefmateriaal met numismatische inhoud ben ik inmiddels wat voorzichtiger geworden met de uitspraak dat er met betrekking tot de periode van vóór 1814 onvoldoende archiefmateriaal over is. Een groot deel van ons huidige gebrek aan kennis over bijvoorbeeld de tijd van de Republiek wordt veroorzaakt door het onbekend zijn met de juiste archieven.

Het in de titel beschreven stuk is een voorbeeld van een munt waarvan we graag de herkomst zouden weten. Een plotseling op de verzamelaarsmarkt verschijnend muntstuk waarvan niemand ooit had gehoord, laat staan dat men het stuk ooit had gezien, roept direct de vraag op: Waar komt het vandaan? Over de herkomst van dit stuk weten we echter niet meer dan dat het gekocht is op een algemene boedelveiling in de Verenigde Staten! Een Amerikaanse verzamelaar van Nederlandse afkomst heeft dit stuk gekocht en bood het ons enkele jaren geleden aan. De geveilde boedel was afkomstig van een overleden arts en bevatte naast genoemde dubbele dukaat ook nog een goudgulden van Jülich

[1] J. SCHULMAN *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot heden* Amsterdam 1975 nr 743

[2] Archief 's Rijks Munt, *Notulen van het Munt-College* 1891-1291 en 1340

Dubbele dukaat Overijssel 1660 (goud, 30 mm)

en Berg en een dukaat van Hongarije met het jaartal 1568. De rest van het te veilen materiaal was zoals de Amerikanen plegen te zeggen 'junk'.

Wanneer een dergelijk stuk je als beheerder van een nationale collectie wordt aangeboden, ga je eerst even achterover zitten. Het standaardwerk van Albert Delmonte *De Gouden Benelux* noemt alleen een Overijsselse dubbele gouden dukaat met het jaartal 1607.[3]

Verkade in zijn *Muntboek* en De Vries en Van der Wiel in hun *Compendium van de munten der zeven verenigde Nederlanden van 1576 tot 1795* geven ook alleen deze dubbele gouden dukaat met het jaartal 1607.[4] Verkade meldt echter dat dit type dubbele gouden dukaat *even als in de andere Provincien nog wel in latere jaren geslagen* is.[5] Het lijkt haast wel een voorzienende geest! Als laatste catalogus kan worden geraadpleegd het werkje van Kiezenbrink.[6] Deze noemt echter zelfs geen andere dubbele dukaat dan die van het Spaanse type 'met de hoofden', geslagen in de jaren 1582-1593.

Besier geeft in zijn *Muntmeesters en hun muntslag in de provinciale en stedelijke munthuizen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden en van de Bataafsche Republiek en in de Utrechtse Munt van het Koningrijk Holland en tijdens de inlijving bij het Franse Keizerrijk* een opgave van de in de verschillende munthuizen, onder verantwoordelijkheid van de diverse muntmeesters geproduceerde stukken.[7] Hij doet zijn opgave aan de hand van de in het archief van het College van Raden en Generaalmeesters opgenomen akten van opening van de muntbussen. Besier noemt echter alleen de jaren waarin de produktie heeft plaatsgevonden met een opsomming van het aantal stukken, die gebaseerd is op een door hemzelf uitgevoerde berekening. Standaard vermenigvuldigt hij het in de akten genoemde aantal marken verwerkt goud of zilver met het gemiddelde aantal stukken dat volgens de instructie van de muntmeester uit een mark dient te worden geproduceerd. Voor de gouden dukaat bijvoorbeeld gaat hij uit van een gemiddelde van 70 stukken per mark werks.(Een mark is gelijk aan 246,084 gram. Met een mark werks wordt bedoeld: deze gewichtshoeveelheid gelegeerd metaal; dit in tegenstelling tot een mark fijn).[8] Volgens Besier zijn er onder verantwoordelijkheid van de Overijsselse muntmeester Roelof van Sonsbeeck (1653-1668) 21.240 gouden dukaten geslagen. Over dubbele gouden dukaten in deze periode geslagen, vermeldt hij niets.[9]

Wanneer, zoals in dit geval, de gepubliceerde bronnen over de eventuele produktie van dubbele dukaten niets opleveren, moet je op een andere manier verder. Het stuk zelf is voorlopig het enige waar je je aan kunt vasthouden. Meting van het gewicht, de diameter, de soortelijke massa (als indicatie van het gehalte) en een vergelijking van de weergave van de beeldenaar is iets wat iedere ingewijde zelf kan doen. Daarna met het stuk in de hand (pardon in een zakje!) naar enkele betrouwbare handelaren gaan, is eigenlijk het enige wat nog rest. Wanneer ook deze aan de hand van de hun beschikbare informatie geen enkel extra gegeven kunnen leveren, moet je gaan varen op je ervaring. Is het stuk echt? Geen twijfel over mogelijk, zo vinden gelukkig ook de geraadpleegde handelaren! Aankopen voor de nationale collectie is het enige wat je kunt doen. Om vervolgens te zorgen dat je zoveel mogelijk gegevens over de produktie onder verantwoordelijkheid van die bepaalde muntmeester in dat munthuis (te Kampen) uit die tijd vindt. Misschien dat daartussen een opmerking zit over de geproduceerde dubbele dukaten 1660.

De officiële akten die Besier heeft geraadpleegd voor zijn opgave van geproduceerde stukken zijn gelukkig bewaard gebleven. In dit geval moeten we dus zoeken naar de akte van de opening van de eerste muntbus van muntmeester Roelof van Sonsbeeck in het archief van het College van Raden en Generaalmeesters.[10] Het archief van de Staten van Overijssel bevat slechts een opgave van de inhoud van de

[3] A. DELMONTE *De Gouden Benelux. Repertorium van de gouden munten geslagen in het gebied van de voormalige Nederlanden* Amsterdam 1964 nr 1053. Ook het *Supplement op de Gouden Benelux* Amsterdam 1978 en L.M.J. BOEGHEIM Aanvulling op het supplement van de Gouden Benelux *De Beeldenaar* 12 (1988) 423, vermelden niets over het hier behandelde muntstuk.

[4] P. VERKADE *Muntboek, bevattende de namen en afbeeldingen van munten geslagen in de zeven voormalig vereenigde Nederlandsche provinciën, sedert de vrede van Gent tot op onzen tijd* Schiedam 1848
P.C. DE VRIES en H.J. VAN DER WIEL *Compendium van de munten der zeven verenigde Nederlanden van 1576 tot 1795*, 5 en 6: *Muntboek van de munten van Westfriesland en Overijssel* Rotterdam/Gouda, 1973

[5] VERKADE 158 nr.736

[6] TH. H.R. KIEZENBRINK *De Munten van Overijssel 1587-1796* Amsterdam/Brussel 1971

[7] 39e *Algemeen verslag van het Muntcollege over 1889* Utrecht, 1890

[8] BESIER 6

[9] BESIER 104.

[10] Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, eerste afdeling, Archief van de Generaliteits Muntkamer, inv.nr. 30 (Busboeck I).

muntbus.[11] Zo'n opening van de muntbus was altijd een hele officiële gebeurtenis, waarbij tal van voorname lieden aanwezig waren. De opening geschiedde, zoals de akte duidelijk in de aanhef vermeldt: *in presentie ende ten overstaen van de Ed:Mo:Heeren Gedeputeerden Staten van Overijssel.* Bij naam genoemd worden Joachim Adolf van Rechteren tot Rechteren, Ernst van Ittersum tot de Oosterhof, Jan Sloet tot Tweenijenhuizen, Hendrick Nilant, burgemeester van Deventer, Heiman Vriese, burgemeester van Kampen en Peter van Putten, burgemeester van Zwolle. Als griffier was aanwezig de griffier van de Staten van Overijssel Diederik Roelinck. Daarnaast waren als deskundigen namens de Generaliteit naar Kampen gekomen mr. Johan van Nispen, Cornelis van Beveren en Willem Boreel, Raden en Generaalmeesters van de Munt van de Verenigde Nederlanden en Simon Rottermont, Essayeur-Generaal. Op deze 3e oktober 1669 stonden ter verantwoording: Jacoba van Brakel, weduwe van muntmeester Roelof van Sonsbeeck en Willem van Brakel, burgemeester van Zwolle en Jan van Sonsbeeck, schout van Wijhe.

Volgens Ph.F.W. van Romondt, *Het muntmeestersgeslacht Wijntgens* in *De Nederlandsche Leeuw 33* (1915) 270, trouwde Roelof van Sonsbeeck – niet Rudolf zoals Besier ten onrechte vermeldt – op 18 april 1657 met Henrica van Brakel, die echter op 2 november 1660 overleed. Over een tweede huwelijk met deze Jacoba spreekt hij niet.

Willem van Brakel en Jan van Sonsbeeck waren voogd over het kind Sonsbeeck, dat door het overlijden van zijn vader - de kostwinner van het gezin - de status van wees kreeg. In de akte wordt ook gesproken van de *voochden en presenteerende het weeskint bij de voors Sombeeck zaliger naegelaten.* Uiteraard waren ook Barent Avercamp en Casper Sondervan, respectievelijk waardijn en essayeur-particulier van de Overijsselse Munt, aanwezig. Barent Avercamp (1612-1679) was schilder te Kampen. Hij werd op 21 oktober 1652 aangesteld als waardijn

[11] Rijksarchief in Overijssel, Zwolle, Statenarchief, inv. G.J. ter Kuile, nr 371

Familiegroep Waardijn Barend Avercamp, waterverftekening uit 1650 18,5x28 cm, Avercamp staat waarschijnlijk zelf in het midden net naast zich zijn vrouw (foto: Koninklijke Bibliotheek, Den Haag).

van de provinciale Munt van Overijssel als opvolger van de overleden Wijchman van Wijnbergen.[12] In de akte staan voorts vermeld de data waarop de muntmeester volgens de registers van de waardijn is begonnen en geëindigd met de muntslag. Aangezien we hier te maken hebben met de eerste en enige muntbus van muntmeester Van Sonsbeeck, hebben we hier ook meteen de periode waarin hij aan de Overijsselse Munt actief is geweest, nl. van 9 oktober 1659 tot en met 5 november 1668.[13]

Uit de akte wordt tevens duidelijk dat er tussen 29 augustus 1660 tot en met 7 augustus 1664 voor 304 mark 4 ons 10 engels aan gouden dukaten is geproduceerd, volgens de norm gesteld in de instructie van de Staten-Generaal van 17 februari 1606 en 11 augustus 1659.

Een mark is onderverdeeld in 8 ons, een ons in 20 engels en een engels in 32 aas. Een mark is dus gelijk aan 5120 aas. Uitgaande van het gewicht van een mark van ongeveer 246 gram weegt een aas dus 0,048 gram. Een specificatie van de hoeveelheid, of nog beter het aantal geproduceerde stukken per jaar, wordt over het algemeen in de akten van opening niet gegeven.
Wel blijkt dat er, conform de administratie van waardijn Barent Avercamp, in de muntbus 41 enkele gouden dukaten zaten.
Deze 41 buspenningen zijn allemaal gebruikt voor de destructieve proef ter controle van het gehalte. Deze stukken kwamen dus niet in circulatie, vandaar dat zij buiten de diverse berekeningen gehouden werden. Voor de berekening van de netto-produktie werd het gewicht van de 41 buspenningen niet door middel van weging bepaald, maar becijferd. $^{41}/_{70}$ deel van 1 mark - het wettelijke gewicht van de dukaat was $^{1}/_{70}$ mark - is gelijk aan 4 ons 13 engels en 22 $^{6}/_{7}$ aas, zodat als netto produktie, na aftrek van de 41 buspenningen, kan worden aangemerkt 303 mark 7 ons 16 engels 9 $^{1}/_{7}$ aas. De netto produktie is het gewicht aan gelegeerd muntmetaal dat als muntstukken is afgeleverd. Besier gebruikt doorgaans dit getal voor zijn berekening van het aantal door de muntmeester afgeleverde stukken.

In de akten wordt deze hoeveelheid muntmateriaal standaard omgerekend naar het gewicht in fijn goud. Deze omrekening houdt verband met de bepaling van de sleischat of heerlijk recht, de belasting die de muntmeester moest betalen aan de muntheer (i.c. de Staten van Overijssel) voor het gebruik van het muntrecht. De sleischat voor de gouden dukaten was 6 stuivers per mark fijn. Het voorgeschreven gehalte van de gouden dukaat was 23 karaat 8 grein (284 grein; tegenwoordig drukken we een dergelijk gehalte uit met 0.986 Au). Voor deze aanmunting is dus 299 mark 18 karaat 1 $^{57}/_{140}$ grein fijn goud gebruikt.

Bij de weergave van de hoeveelheden fijn goud wordt niet meer de verdeling mark, ons, engels en aas gebruikt, maar altijd mark, karaat en grein. Een mark is onderverdeeld in 24 karaat en ieder karaat in 12 grein. Voor de berekening naar gewicht in fijn goud dient het gedeelte uitgedrukt in ons, engels en aas te worden omgerekend in marken. Een ons is gelijk aan $^{1}/_{8}$ mark, een engels aan $^{1}/_{160}$ mark en een aas aan $^{1}/_{5120}$ mark.
7 ons 16 engels 9 $^{1}/_{7}$ aas = ($^{7}/_{8}$ + $^{16}/_{160}$ + 9 $^{1}/_{7}$) $/_{5120}$ ofwel 7 x $^{640}/_{5120}$ + $^{512}/_{5120}$ + 9 $^{1}/_{7}$ $/_{5120}$ mark = (4480 + 512 +9 $^{1}/_{7}$) $/_{5120}$.
Om verder te kunnen rekenen moet eerst de breuk weggewerkt worden. Hiervoor moeten de getallen boven en onder de streep vermenigvuldigd worden met 7. Dit maakt 7 x 4992 + 64 en 7 x 5120 = $^{35008}/_{35840}$ = $^{547}/_{560}$. Totaal hebben we dus hier 303 $^{547}/_{560}$ mark! Dit vermenigvuldigd met $^{284}/_{288}$ ofwel $^{71}/_{72}$, ofwel het aantal grein goud in de gebruikte legering gedeeld door het aantal in puur goud, maakt: $^{71}/_{72}$ x $^{170.227}/_{650}$ = $^{12.086.117}/_{40320}$ = 299 $^{30.437}/_{40320}$ mark. Om te komen tot de uitdrukking van het gewicht in karaat dient het restant $^{30437}/_{40320}$ te worden gedeeld door $^{1}/_{24}$, hetgeen oplevert: $^{730.488}/_{40320}$ = 18 $^{4720}/_{40320}$ karaat. Om te komen tot het exacte aantal greinen dient dit restant weer te worden gedeeld door $^{1}/_{12}$, hetgeen oplevert: 1 $^{57}/_{140}$ grein!

[12] C.J. WELCKER *Hendrik Avercamp 1585-1634, bijgenaamd 'de Stomme van Campen' en Barent Avercamp 1612-1679 'schilders tot Campen'* Zwolle, 1933 180

[13] Reeds op 20 april 1649 hadden de Staten van Overijssel bij akte van survivance Van Sonsbeeck de aanstelling tot muntmeester van de provincie in het vooruitzicht gesteld. Zijn benoeming werd na het overlijden van zijn grootvader van moederszijde, muntmeester Johan Wijntgens, bekrachtigd op 26 april 1653. De nieuwe muntmeester moet dus de eerste zes jaar van zijn aanstelling niet actief zijn geweest.

Nu is 'snel' uitgerekend dat de sleischat 89 gulden 18 stuiver 25 $^{57}/_{140}$ mijten vlaams of wel anders geschreven *f* 89:18:25 $^{57}/_{140}$ heeft bedragen. De berekening van de sleischat door de Raden en Generaalmeesters is tot aan het einde van de 18e eeuw uitgevoerd in *guldens tot twintich stuijvers ende in stuijvers tot achtenveertigh mijten vlaems.*

Ter controle op de juiste naleving van de muntwetgeving werden de 41 gouden dukaten nu echt gewogen. Tezamen wogen de 41 dukaten uit de muntbus 4 ons 13 engels 8 aas. Ten opzichte van het eerste gewicht van de 41 buspenningen is hier dus een verschil van 14 $^{6}/_{7}$ aas te onderkennen hetgeen overeenkomt met 0,71 gram. Gerekend naar het hele mark werks van 70 stukken zou het gewicht van deze 41 gouden dukaten dus uitkomen op 7 ons 19 engels 6 $^{26}/_{41}$ aas, hetgeen per mark 25 $^{15}/_{41}$ aas te weinig was. Volgens de plakkaten van 1606 en 1659 mocht de muntmeester de gouden dukaten produceren op één engels (= 32 aas; $^{1}/_{2}$ engels als remedie en $^{1}/_{2}$ engels volgens de praktijk) te weinig in gewicht zonder dat hem daarvoor enige boete werd opgelegd. Deze gouden dukaten wogen dus 6 $^{26}/_{41}$ aas per mark werks boven de uiterste remedie.

Een tweede controle op de juiste naleving van de muntwetgeving door de muntmeester was het verrichten van essay. Essayeren is het 'beproeven' (lees: bepalen) van het gehalte.

Over de methode is men heel duidelijk. Eerst beproefde Essayeur-Generaal Simon Rottermont ten overstaan van alle aanwezigen of het door hem te gebruiken essaai-water van goede kwaliteit is. Daarna werd de proef op het gehalte van de buspenningen gedaan.[14]

Over dubbele gouden dukaten vermeldt de akte van opening van de muntbus niets. Nu weten we reeds uit andere gevallen dat de produktie van stukken met dubbele waarde, maar ook die van bijvoorbeeld halven of kwarten van een bepaalde muntsoort, in de akten van opening van de muntbus zelden wordt gespecificeerd.

Of we er ooit achter komen hoeveel Overijsselse dubbele gouden dukaten met het jaartal 1660 zijn geslagen is niet duidelijk. Zeker is dat er nu een opgenomen is in een van de nationale collecties en dus voor elke serieuze onderzoeker beschikbaar blijft voor nader onderzoek. ■

De auteur is de heren L. Boezelijn en M.L.F. van der Beek bijzonder erkentelijk voor hun verhelderende aanwijzingen en correcties. Jhr. A.J. Gevers van het Rijksarchief in de provincie Overijssel te Zwolle verdient een speciaal woord van dank voor zijn assistentie bij de herleiding van de namen van de in de akte genoemde personen. Ook heeft hij de precieze datum van aanstelling van muntmeester Van Sonsbeeck en waardijn Avercamp geleverd.

[14] Zie voor de toegepaste methode ter bepaling van het gehalte van de buspenningen het artikel van drs M.L.F. van der Beek in ditzelfde nummer van *De Beeldenaar* op blz 488

De dukaten in de Overijsselse muntbusopening van 1669

MARCEL VAN DER BEEK

Bij het doornemen van het verbaal van de opening van de Overijsselse muntbus van 1669 ten behoeve van het artikel van A.A.J. Scheffers, dat elders in deze aflevering van De Beeldenaar te vinden is, viel het op dat op meerdere plaatsen passages voorkomen die niet direct begrijpelijke informatie geven. Omdat de Nederlandstalige literatuur hierbij geen hulp biedt, leek het nuttig enkele bevindingen hier te noteren.

De muntbusopening ten tijde van de Republiek had een tweeledig doel. Tijdens deze bijeenkomst werd vastgesteld welk bedrag een muntmeester over zijn omzet aan de overheid moest afdragen (de sleischat) en bovendien werd er, achteraf, gecontroleerd of hij zich bij de muntproductie aan zijn instructies had gehouden wat betreft de voorgeschreven gewichten en gehaltes, waarbij in geval van overtreding ook zijn boeten werden berekend.

De verbindende schakel tussen het munthuis en de muntbus werd gevormd door een door de overheid aangestelde controleur met de titel *waardijn*. Deze had onder andere tot taak om in een register bij te houden hoeveel, en speciaal voor welk gewicht, van iedere geproduceerde muntsoort werd aangemaakt. Tevens moest hij van elke partij muntstukken die de muntmeester van de munters afgeleverd kreeg een vastgesteld percentage deponeren in de zogeheten muntbus. Op ongeregelde tijden, met tussenpozen meestal variërend van twee tot zes jaar, werd bij de muntbusopening de inhoud van deze bus geinspecteerd nadat aan de hand van het register van de waardijn de sleischat was berekend. Het controlelichaam dat (naast andere zaken) hiermee was belast was het College van Raden en Generaalmeesters van de Munt, dat voor het technische werk werd bijgestaan door een analist, de Essayeur Generaal. Van de muntbusopeningen werden verslagen bijgehouden waarvan vele aan ons zijn overgeleverd. Voor een meer gedetailleerd overzicht van de hier genoemde zaken kan ik verwijzen naar het artikel De Muntbus van H. Enno van Gelder.[1]

Het verslag van de opening van de Overijsselse muntbus op 3 oktober 1669 handelt over de muntproductie die tussen 9 oktober 1659 en 5 november 1668 heeft plaatsgevonden in het Overijsselse provinciale munthuis, dat in die tijd was gevestigd in Kampen.[2] De dag van handeling staat overigens genoteerd als 23 september/ 3 oktober, waarvan het eerste deel de datum in de Juliaanse, het tweede in onze Gregoriaanse kalender geeft.[3] Wij beperken ons hier voornamelijk tot het gedeelte dat betrekking heeft op de productie van enkele dukaten, omdat tot onze spijt die van dubbele dukaten hierin niet apart vermeld wordt (zie het relaas van A.A.J Scheffers elders in dit nummer).

Nadat in het verslag is vastgelegd welke de instructies waren waaraan de muntmeester zich bij de fabricage van dukaten had te houden en melding is gemaakt dat de in het verslag genoemde geldsommen zijn uitgedrukt in guldens van 20 stuivers van elk 48 mijten Vlaams, wordt eerst overgegaan tot het bepalen van de sleischat.[4]

De sleischat

Den Muntmeester Rudolft van Sombeeck[5] *heeft doen verarbeijden ende munten aen voors goude ducaten tsedert den 29 augusti 1660 tot den 7 augusti 1664 beijde incluijs de quantiteijt van 304 marcken 4 once 10 engelsen onder den voorn waardeijn Barent Avercamp, waarvan inde busse bevonden sijn 41 stucken enckelde ducaten, sijn comform het bouck ofte register van den waerdeijn voors Ende die .. alle de 41 stucken goude ducaten*

1 H. ENNO VAN GELDER *De Muntbus* JMP 33/34 (1946/47) 8-33.

2 Akte van opening van de eerste muntbus van Rudolf van Sonsbeeck, Algemeen Rijksarchief 1.01.44-30 f.201-204v.

3 Men vindt voor de 16e en 17e eeuw de Juliaanse datum door van de Gregoriaanse datum (ingevoerd in oktober 1582) 10 dagen af te trekken.

4 De instructies waren vastgelegd in de ordonnanties van de Staten Generaal van 17 februari 1606 en 11 augustus 1659.

5 De in de genealogie gebruikelijke benaming voor de muntmeester luidt Roelof van Sonsbeeck.

verbruickt sijn tot den assaij belopende 4 once 13 engelsen 22 6/7 asen, soo werden die albier aftgetrocken vandie voors 304 marcken 4 once 10 engelsen, resterende ondersulcx 303 marcken 7 once 16 engels 9 1/7 aes, derselve gereduceert ter fijne naer advenant .. van 23 caraeten 8 grainen als int hoort, deser comen te bedragen 299 marcken 18 caraten 1 57/140 graijn fijn gouts de welcke gereeckent te selve totses stuyver over ider marck fijns voor sleijschat, ofte heerlijck recht volgens de instructie voors beloopen die somme van negentachtig gulden achtien stuiver vijftentwintich mijten ende sevenvijftig honderveertichste gedeelte van een mijte vlaems.

De vaststelling van de sleischat vindt plaats voordat nog maar iets is gewogen of geanalyseerd, zuiver op grond van de wettelijk vastgestelde normen voor de dukaat en het door de waardijn genoteerde totale gewicht aan afgeleverde exemplaren. Tijdens de bijeenkomst blijkt uit het waardijnsregister dat in het tijdvak dat door de muntbus wordt bestreken in totaal 304 mark 4 ons 10 engels (omgerekend 74,948 kg) aan dukaten is geproduceerd.[6] In de muntbus worden 41 dukaten aangetroffen, hetgeen volgens het verslag blijkt te kloppen met de notities van de waardijn. Naar diens instructie moest hij van elke afgeleverde partij gouden munten per 500 stuks een exemplaar in de muntbus deponeren, waarbij een eventuele rest vanaf 250 stuks meetelde voor een extra stuk in de bus, terwijl wel van elke afgeleverde partij, ook indien kleiner dan 500 stuks, toch 1 stuk moest worden *gebust*. Het totaalgewicht aan geproduceerde dukaten vertegenwoordigt zo'n 21.400 stuks en wanneer dit aantal wordt gedeeld door 500 zou men uitkomen op 43 buspenningen. Dat een kleiner aantal in de bus wordt aangetroffen kan worden

[6] Indien niet anders aangegeven staat worden de gewichten in het verbaal opgegeven in Hollandse Trooyse marken à 8 ons à 20 engels à 32 aas, waarbij een mark wordt gerekend op 246,084 gram. Het goudgehalte wordt genoteerd in karaten (1/24 gedeelten zuiver goud) en greinen (1/12 karaat ofwel 1/288 gedeelten zuiver goud).

De essayeur plaatst met een tang de door cupelleren ontstane broodjes metaal op de weegschaal (afbeelding op de titelpagina van Sieuwert Jansz's 'Tafelen Van Reeckeningen In't Goudt en Silver' uit 1651)

verklaard doordat enige malen tijdens de aflevering van de munten een restpartij van minder dan 250 stuks is opgetreden; althans enige malen vaker dan een restpartij groter dan 250 stuks.

Omdat de buspenningen door de waardijn in het productiecijfer zijn meegeteld maar bij de muntbusopening alle verbruikt zijn bij de nog te beschrijven gehaltebepaling, worden deze niet tot de omzet van de muntmeester gerekend en zijn ze dus ook niet onderhevig aan de heffing van sleischat. Voor de vaststelling hiervan wordt het theoretische gewicht van de 41 dukaten van het productiecijfer afgetrokken. Het gewicht van dukaten was vastgesteld op 1 mark voor 70 stuks en men stelt het gewicht van de 41 dukaten dus op $^{41}/_{70}$ mark ofwel 4 ons 13 engels 22 $^{6}/_{7}$ aas. Dit brengt de belastbare productie op 303 mark 7 ons 16 engels 9 $^{1}/_{7}$ aas. Omdat de sleischat stond vastgesteld als een bedrag per hoeveelheid zuiver goud, moet nu eerst worden omgerekend naar zuiver goud, dus gecorrigeerd voor het gehalte van de dukaat. Uitgaande van het wettelijk gehalte (23 karaat 8 grein ofwel 284 grein) bestaat een dukaat voor $^{284}/_{288}$ uit zuiver goud (van 24 karaat ofwel 288 grein). Voor de berekening van de hoeveelheid fijn goud in de totale productie wordt het gewicht hiervan vermenigvuldigd met $^{284}/_{288}$.

Het valt op dat voor het noteren van het gewicht aan zuiver goud, dat zich in een hoeveelheid metaal bevindt, het aantal marken fijn goud niet wordt onderverdeeld in de voor edelmetaal gebruikelijke eenheden ons, engels en aas. In zulke gevallen wordt gebruik gemaakt van de *mark fijn*, die is onderverdeeld in karaten en greinen.[7] De eenheid karaat, die normaliter werd gebruikt voor het aanduiden van het gehalte en daarbij niets meer betekent dan '$^{1}/_{24}$ gedeelte', heeft hierbij de vergelijkbare betekenis van $^{1}/_{24}$ mark. Overeenkomstig betekent grein hier $^{1}/_{12}$ karaat of $^{1}/_{288}$ mark. De berekening levert zo een totale productie van 299 mark 18 karaat 1 $^{57}/_{140}$ grein gemunt fijn goud, hetgeen met een sleischat van zes stuivers per mark fijn goud een sleischat van 89 gulden 18 stuiver 25 $^{57}/_{140}$ mijt betekent.

Zoals gezegd is bij deze berekening uitgegaan van de 'volle voet' van de muntstukken, zonder rekening te houden met de remedies (remedies zijn de hoeveelheden die gewicht en gehalte bij productie te laag mogen zijn om nog juist een wettelijk toelaatbare munt op te leveren). Door de remedie in het gehalte niet mee te rekenen bij het bepalen van de sleischat profiteert de overheid echter iets mee van de inspanningen van de muntmeester om het gehalte van zijn munten zo dicht mogelijk boven het uiterst toegestane minimum te houden en zodoende een groter aantal munten uit dezelfde hoeveelheid fijn metaal te kunnen produceren. Hiertoe voegt hij in wezen een grotere hoeveelheid onedel metaal toe, een hoeveelheid die bij aflevering door de waardijn als muntmetaal wordt meeteld en zo een hogere sleischat oplevert. De bepaling, die in dit geval van kracht is, dat *de remediën ten profijte van de muntmeester komen*, gaat dan ook niet geheel op: de winst uit de remedie in het gehalte wordt, zij het voor een klein gedeelte, indirect afgeroomd. Bij het volledige gebruik van de remedie verhoogt dit de sleischat slechts met ongeveer 0,6 procent; bij mijn weten heeft hierover nooit een muntmeester geklaagd. Van gebruikmaking van de remedie in het gewicht wordt door de overheid niet op eenzelfde manier profijt getrokken, omdat dit wel een groter aantal muntstukken oplevert (en dus wel winst voor de muntmeester), maar de waardijn toch een zelfde totaalgewicht aan metaal noteert.

De gewichtscontrole van de buspenningen

Van de voornoemde goude enckelde ducaten, als inde busse sijn bevonden, heeft den assayeur opgetrocken, naer behoorlijcke justeringe van de balance ende vande gewichten, 41 stucken ducaten, de welcke gewogen hebben 4 once 13 engelsen 8 asen, die gereeckent naer advenant de 70 stucken, sooveel in het marck wercx gaen, compt voor ider marcq 7 once 19 engelsen 6 $^{26}/_{41}$ asen, welck teschaers so op ider marck wercx 25 $^{15}/_{41}$ aes.[8]

[7] J. GRILL *Essai-boek of uitgereekende tafelen van alle gehaltens in't goudt en zilver* (Amsterdam z.j) 2. S. JANSZ. *Tafelen Van Reeckeningen In't Goudt en Silver* (Amsterdam 1651) 4. Beide werken bevatten tabellen om van een gewichtshoeveelheid goud of zilver van bekend gehalte het aantal 'marken fijn' op te zoeken.

[8] Een mark werks betekent een mark metaal van de te gebruiken legering; dit in tegenstelling tot een mark fijn die een hoeveelheid zuiver metaal aangeeft.

Voor de controle van het gewicht wordt bij de busopening direct uitgegaan van de muntmeestersinstructie, die aangeeft welk aantal munten maximaal uit een mark metaal mogen worden geproduceerd. Zo moest een mark (gelegeerd) goud 70 dukaten opleveren; andersom gesteld moesten 70 dukaten samen een mark wegen. Door de remedie in het gewicht van de dukaten (een engels per mark) kan van dit mark een engels worden afgetrokken en komt het minimumgewicht van 70 dukaten (*op d'uyterste remedie*) op 7 ons 19 engels. Hierop berust de gewichtscontrole. Bij een grotere hoeveelheid buspenningen worden dukaten gewogen in groepjes van 70 stuks en gekeken in hoeverre het gewicht hiervan afwijkt van de wettelijke 7 ons 19 engels. In dit geval, waar minder dan 70 buspenningen aanwezig zijn, wordt dit eenvoudig omgerekend. Hiertoe worden de 41 buspenningen gezamelijk gewogen en blijken 4 ons 13 engels 8 aas te wegen. Van deze dukaten zouden 70 stuks dus $^{70}/_{41}$ maal 4 ons 13 engels 8 aas wegen, ofwel 7 ons 19 engels 6 $^{26}/_{41}$ aas. Dit gewicht ligt nog 6 $^{26}/_{41}$ aas boven het genoemde minimum en de muntmeester voldoet dus aan zijn verplichtingen: *ende hij muntmeester daer benedengebleven is, ende nochten over heeft op het marck wercks 6 $^{26}/_{41}$ asen, soo is albier over den gewichte vander goude ducaet tot des meesters factie niet.*

Het wegen – *optrecken* – van de munten door de essayeur vindt plaats op een balans met normale (vooraf geijkte) gewichten in engels en aas; de bekende muntweegschalen en muntgewichten werden vervaardigd voor de gebruikers van muntstukken, zoals geldwisselaars.

Doordat de uitkomsten bij de weging van 1 mark muntstukken tot op 1 aas nauwkeurig werden genoteerd, met een afrondingsfout van ½ aas naar beide kanten, kreeg de muntmeester ongewild een extra tolerantie in het gewicht van ½ aas per mark.

Nu uit het verbaal bekend is welk gewicht aan dukaten het munthuis heeft verlaten en ook het gemiddelde gewicht hiervan door de weging van 41 steekproeven gemeten is, kan het aantal geproduceerde stukken worden berekend. De productie was 304 mark 4 ons 10 engels, gemiddeld wogen de dukaten $^{1}/_{41}$ van 4 ons 13 engels 8 aas is 72 $^{32}/_{41}$ aas per stuk (komt overeen met 3,498 gram) en voor de oplage komen we hiermee op een getal van 21.425,5 stuks, minus de 41 buspenningen blijven over 21.384,5 stuks. Dat Besier uitkomt op een oplage van 21.240 stuks ligt aan het feit dat hij voor de muntstukken het volle gewicht aannam, in plaats van de uit de steekproef gebleken zwaarte.[9]

Als we ervan uit gaan dat alle wegingen nauwgezet uitgevoerd zijn geweest, op voldoende nauwkeurige apparatuur,

[9] L.W.A. BESIER *De muntmeesters en hun muntslag* bijlage bij het Negen en dertigste Algemeen Verslag van het Muntcollege over 1889 (Utrecht, 1890)

Munthusopening afgebeeld op een Gelderse penning uit 1746. Op de voorgrond de munthus.

dan blijkt dit cijfer bij berekening vrij nauwkeurig. In het productiecijfer schuilt zoals gezegd een foutkans door de voorgeschreven weging door de waardijn bij aflevering, een weging per mark muntstukken waarbij de uitkomst tot op een aas nauwkeurig wordt genoteerd.[10] Dit introduceert een afrondingsfout van +/- ½ aas per mark; voor de 304 mark is deze fout maximaal +/- 152 aas. Ook de weging van de 41 dukaten bij de busopening heeft een fout van +/- ½ aas. Rekent men deze fouten mee, dan blijkt de oplage te liggen tussen 21.382,4 en 21.393,8 stuks. Omdat de gewichten van de 41 buspenningen niet afzonderlijk bekend zijn is het niet mogelijk door een steekproefberekening de statistische fout te berekenen die afhankelijk is van het feit in hoeverre de 41 stuks een juiste afspiegeling van het werkelijke gewicht vormen.

Het goudessay

Na de controle van het gewicht wordt overgegaan op de bepaling van het gehalte van de dukaten. De gehaltebepaling (het essay) van edele metalen geschiedde in deze tijd door van het te beproeven metaalmengsel een hoeveelheid nauwkeurig af te wegen, op chemische wijze hieruit al het onedele metaal te verwijderen en het resterende edelmetaal weer nauwkeurig te wegen. Op deze manier werd bekend welk gedeelte aan edelmetaal het te onderzoeken mengsel bevatte. Dit gedeelte werd voor goud genoteerd met als eenheid het 1/24 gedeelte (de karaat), dat verder werd onderverdeeld in 1/12 karaten ofwel greinen (1/288 gedeelten).

Als chemische methodes voor het verwijderen van het onedele metaal werd gebruik gemaakt van twee technieken, het cupelleren en de bewerking met essaywater. Door het cupelleren worden alle metalen onedeler dan zilver uit het mengsel verwijderd. De methode berust op het feit dat deze onedele metalen bij verhitting in een oven onder voldoende toetreding van lucht zullen oxyderen, dwz. onder opname van zuurstof overgaan in metaaloxydes. Door deze verhitting uit te voeren in een cupel, een bakje gemaakt van een speciaal materiaal dat de eigenschap heeft metaaloxyden te absorberen, zijn na afloop van de omzetting alle onedele metalen in de vorm van hun oxyden uit het oorspronkelijke mengsel verdwenen en resteren praktisch gezien alleen zilver en goud. Voor een goed resultaat moet vóór het verhitten een hoeveelheid lood zijn toegevoegd, dat gedurende de proef in de vorm van loodoxyde eveneens uit het metaalmengsel verdwijnt. Voor de gehaltebepaling van zilveren munten is deze bewerking voldoende (een kleine hoeveelheid eventueel aanwezig goud in zilveren munten wordt zo bij het te bepalen zilver bijgeteld) maar bij het goudessay moet na het cupelleren nog het zilver verwijderd worden. Hiertoe wordt het overgebleven metaal behandeld met essaywater, onder welke benaming salpeterzuur bekend stond, en wel eerst in verdunde (*slap ofte gebroken*) en daarna in geconcentreerde vorm. Na deze behandeling is al het aanwezige zilver opgelost en kan de hoeveelheid aan zuiver goud worden gewogen. Om al het zilver in het mengsel in contact met het essaywater te brengen wordt het metaalmengsel vooraf door samensmelting met zuiver zilver 'verdund'. Ook dit toegevoegde zogeheten essayzilver wordt naderhand door het salpeterzuur weer verwijderd. De optimale hoeveelheid zilver is proefondervindelijk vastgesteld op 2½ maal het gewicht van het aanwezige goud: bij een kleinere hoeveelheid blijft een gedeelte van het zilver als het ware ingekapseld door goud en onbereikbaar voor het zuur; bij een grotere toevoeging blijft na behandeling met het essaywater geen samenhangende klomp goud over, maar ontstaat voor een gedeelte poedervormig metaal dat niet nauwkeurig naar de weegschaal kan worden overgebracht. Voor dukaten, die uit vrijwel zuiver goud bestaan, kon men direct een 2½-voudige hoeveelheid zilver toevoegen zonder rekening te houden met reeds in de legering aanwezig zilver.

Bij het wegen van het metaal voor en na de chemische bewerking werd gebruik gemaakt van een speciale set gewichtjes,

[10] Zie ook H.W. JACOBI 1000 Ducaten sonder sack *De Beeldenaar* 17 (1993) 398.

de essaygewichten, waarmee men na afloop van de bewerking het gehalte direct door weging kon aflezen. De set was oorspronkelijk ingericht voor het essayeren van zilver en de gewichtseenheid, het essay-mark, was daartoe onderverdeeld in 12 penninggewichten van elk 24 greingewichten, geheel parallel aan de notering van zilvergehalten. Voor een zilveressay werd nauwkeurig een hoeveelheid van het te beproeven metaal ter grootte van 1 essay-mark afgewogen. Na het cupelleren werd het resterende zuivere zilver met de essay-gewichtjes gewogen en gaf het aantal penning- en grein-gewichten automatisch het aantal penningen en greinen van het gehalte. Bij het goudessay werd dezelfde set gewichtjes gebruikt, die hiervoor enkel van naam hoefden te veranderen zodat het essay-mark, in plaats van 12 penninggewicht, nu 24 karaatgewicht werd genoemd. Uit de muntbusverslagen blijkt overigens dat men de gewichtjes tijdens de proefneming als penningen blijft aanduiden en deze pas voor het eindresultaat omrekent naar karaten. De set bestond uit de volgende gewichtjes:

Gewicht	Naam in het zilveressay	Naam in het goudessay
1 Essay-mark	12 Penningen	24 Karaten
1/2	6 "	12 "
1/4	3 "	6 "
1/6	2 "	4 "
1/12	1 " (24 grein)	2 "
1/24	12 Grein	1 " (12 grein)
1/48	6 Grein	
1/96	3 "	
1/144	2 "	
1/288	1 "	
1/576	½ "	
1/1152	¼ "	
1/2304	⅛ "	

De greingewichtjes konden nog verder binair worden onderverdeeld, maar het kleinste gewichtje dat voor de gehaltebepaling van muntstukken werd gebruikt was dat van ⅛ grein. In ons land was het volgens achttiende eeuwse bronnen gebruikelijk dat het zwaarste gewichtje, het essay-mark, 40 aas Hollands Trooys woog (ca. 1,9 gram).[11] De werkelijke massa van de essaygewichtjes deed in wezen niet ter zake, alleen hun gewichtsverhouding was van belang. Dit blijkt ook uit oude voorschriften om een set essaygewichten te fabriceren: als kleinste gewichtje wordt genomen een stukje metaal, dat zo zwaar is dat het juist een duidelijke uitslag van de balans veroorzaakt.[12]

Een complicerende factor vormt het feit, dat het essay in duplo werd uitgevoerd. Twee klompjes muntmetaal van hetzelfde gewicht werden afzonderlijk aan de proefneming onderworpen en zowel na het cupelleren als na de behandeling met essaywater werd gecontroleerd of hun gewicht onderling was gaan verschillen. Was dit niet noemenswaardig het geval dan werd aangenomen dat de bewerkingen juist waren uitgevoerd. In plaats van een proef op 1 essaymark muntmetaal wordt zo gewerkt met *twee halve essayen* van ieder een half essaymark ofwel 6 penningen of, naar de benaming in het goudessay, 12 karaten.

De gehaltecontrole van de buspenningen

Voordat met het werkelijke essay wordt begonnen, vermeldt het verslag van de muntbusopening dat eerst in bijzijn van alle betrokkenen de chemicalien worden getest door een essay uit te voeren met een hoeveelheid zuiver goud, die door cupellatie en behandeling met zuur niet van gewicht mocht veranderen. Het essaywater blijkt hierdoor volgens het verslag goed van sterkte en het essayzilver blijkt geen goud te bevatten. Hierna kan het werkelijke essay aanvangen. In het geval van een grotere muntproductie met vele buspenningen zou eerst op een vastgestelde manier uit de totale hoeveelheid buspenningen een steekproef worden getrokken, in dit geval wordt eenvoudigweg elke buspenning in de gehaltebepa-

[11] Notitieboekje van MARCELLUS EMANTS (1742-1792); Anoniem notitieboekje met uittreksel uit Het Gulde Boek van Gecom: *Raden met commentaar* (Holland, rond 1750) (beide Museum van 's Rijks Munt).

[12] SALOMON HAASENS *Vollstandiger Muntz-Meister und Muntz-Wardein* (Frankfurt a.M. 1765) 282.

ling betrokken. De 41 munten uit de muntbus worden gehalveerd, waarbij de ene helft bewaard blijft voor eventuele latere contraexpertise. De andere halve dukaten worden bijeengevoegd en gesmolten, uitgegoten en van het baartje, dat na stolling is platgehamerd, worden *ingesneden twee mael ses penningen, ofte twee mael twaelft caraten voor twee halve assaijen, ...ider der voors ses penningen gealloijeert met 15 penningen vant voorn assaij zilver, ende ider met 5 engelsen loots aftdrijven door den vuure ... ende waren beijde brootgens van goede gestalte, ende genoechsaem gelijck wichtich, wegende het eene 20 penningen 21 1/8 grain, ende het andere 20 penningen 20 3/4 grainen*

Penningen zijn hier de eenheden uit de serie essaygewichten en met afdrijven wordt het verwijderen van het onedele metaal op de cupel bedoeld. De twee duplo-bepalingen verschillen na cupelleren onderling 3/8 grein, welk verschil als klein genoeg wordt beoordeeld. De broodjes metaal worden hierna platgehamerd om het oppervlak te vergroten en opgerold tot een *cornetje*, zodat zij door de hals van een kolfje passen, waarna wordt gecontroleerd dat zij door deze bewerking niet in gewicht zijn veranderd. Dan worden beide afzonderlijk in een kolf met verdund essaywater geplaatst, dat zodra het is uitgewerkt (de reactie is duidelijk zichtbaar door gasontwikkeling) wordt vervangen door geconcentreerd essaywater. Na afloop van de reactie worden de cornetten ter verwijdering van het vocht gegloeid en gewogen: *sijn voorts beijde cornetgens bevonden gelijck wichtich ende te samen* wegende *drientwintich caraten, seven grainen ende drieachtste grain, is te cort vijftachtste vande volle voet doch dewijle demeester vermocht gebruijcken een geheel grain sonder daer aen schuldich te sijn ... ende hij daer beneden is gebleven, ende nochten over heeft drieachtste greijn, soo heeft den muntmeester over den alloije albier tot sijnen laste niet.* ■

1691. Pacificatie van Ierland door D. Koene

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

Boekbespreking

CORDULA WOHLFAHRT *Christian Wermuth, ein deutscher Medailleur der Barockzeit/ a German medallist of the Baroque age*
(London 1992) British Art Medal Society/ A.H. Baldwin & Sons Ltd.,
ISBN 0 9514271 1 3, 460 blz., £95 + porto.

GAY VAN DE MEER

Dit prachtig uitgegeven zeer degelijke standaardwerk over Christian Wermuth (1661-1739) en de bijna 1500 penningen die hij in zijn penningatelier in Gotha maakte, is zijn hoge prijs ten volle waard. Het was oorspronkelijk de dissertatie (voltooid in 1979) van de jong gestorven conservator van de penningen in het Münzkabinett van Dresden, Cordula Wohlfahrt (1943-1984). Voor de 'Wende' van 1989 was het onmogelijk om een dergelijk kostbaar werk in Oost Duitsland gepubliceerd te krijgen. Dankzij de inspanningen van velen is het uiteindelijk gelukt om een uitgever te vinden in Engeland.

Alle openbare collecties en veel particuliere verzamelaars bezitten penningen van deze productieve medailleur. Het is daarom toe te juichen dat dr Wohlfahrt het zeer arbeidsintensieve werk op zich heeft willen nemen om alle gegevens over zijn penningen bijeen te brengen in een catalogus, en om die te voorzien van een uitvoerige inleiding. Hierin worden het leven van Wermuth, de geschiedkundige en cultuurhistorische achtergrond van zijn tijd, zijn stijl, werkwijze en bedrijfsvoering, en vele andere aspecten van zijn penningen behandeld. Een Duitse en een Engelse versie van de inleiding zijn in kolommen naast elkaar afgedrukt; de catalogus is alleen in het Duits gesteld. Vrijwel alle penningen zijn afgebeeld bij hun beschrijving, een klein aantal van de mooiste in kleur. Wermuth heeft ook muntstempels gesneden, maar die zijn hier buiten beschouwing gebleven, evenals een serie van 217 penningen met portretten van Romeinse en Duitse keizers, waarvan hijzelf een beschrijving publiceerde in 1702 en 1715. Penningachtige herdenkingsmunten zijn wel in de catalogus opgenomen.

Veel ongesigneerde penningen zijn vroeger ten onrechte aan Wermuth toegeschreven op grond van het feit dat zij voorkwamen in de verkoopcatalogi die hij uitgaf in 1698, 1699, 1701 en 1714, hoewel hij in zijn voorwoorden steeds vermeldde dat de penningen wel bij hem gekocht konden worden, maar dat ze niet alle door hem gemaakt waren. Een van de verdiensten van dit boek is dat er een schifting is gemaakt tussen terechte en twijfelachtige toeschrijvingen.

Dr Wohlfahrts catalogus is chronologisch gearrangeerd. De eerste twee cijfers van ieder nummer geven de twee laatste cijfers van het jaartal weer, gevolgd door een doorlopende nummering per jaar. Wermuth gebruikte vaak oude stempels in combinatie met nieuwe (totaal 739 maal), of hij varieerde ze enigszins. In al die gevallen wordt aangegeven bij welke nummers hergebruik geconstateerd werd, al dan niet met kleine wijzigingen.

Christian Wermuth werd in 1691 geboren in het hertogdom Saksen, als zoon van een kopergieter. Zijn scholing als stempelsnijder ontving hij o.a. in Dresden van Ernst Caspar

Petrus Schenck en zijn vrouw Agatha. Penning, 1701, zilver, 33 mm

Dürr. In 1687 trad hij in dienst bij de hertog van Saksen-Gotha en Altenburg. Behalve voor de Munt in Gotha sneed hij later ook stempels voor de munthuizen van Eisenach, Erfurt, Hildburgshausen en Berlijn, maar hij bleef altijd in Gotha wonen. Daar werden zijn acht kinderen geboren, waarvan hij vier in zijn vak opleidde. Zijn oudste dochter ging zich toeleggen op het emailleren, zijn oudste zoon werd muntmeester in Hildburgshausen, twee andere zoons werkten voor de Munt in Dresden. Van zijn verdere leerlingen is Johann Christian Koch, zijn latere opvolger in Gotha, de bekendste.

Van zijn leven tot 1694 zijn wij op de hoogte door een levensbericht, dat hij zelf schreef toen hij in dat jaar in de gevangenis zat op beschuldiging van het snoeien van munten. Daaraan werd hij inderdaad schuldig bevonden, maar hij werd spoedig vrijgelaten, en het schijnt hem niet gehinderd te hebben in zijn carrière. Over zijn leven na 1694 hebben tijdgenoten het een en ander bericht. Hij had veel vrienden, was veelzijdig geïnteresseerd, onder andere in kunst, natuurwetenschappen en alchemie. Ook had hij een grote bibliotheek, een schilderijen- en prentenverzameling (nuttig als voorbeelden voor b.v. portretten en gebouwen op penningen) en een collectie munten en penningen. De laatste werden in 1706 gekocht door de afgevaardigen van het vorstendom Gotha en aan de hertog cadeau gegeven.

Wermuth was een goede zakenman en werd al spoedig welvarend. Hij kreeg niet alleen opdrachten van vorstenhoven, maar gaf ook veel penningen in eigen beheer uit. In 1699 kreeg hij een keizerlijk privilege, en toestemming om een muntpers in zijn huis op te stellen. De auteur heeft tabellen gemaakt van het aantal penningen dat Wermuth respectievelijk per jaar en per periode van vijf jaar, tussen 1685 en 1739 maakte.

Zijn productiviteit was het grootste tussen 1705 en 1709, en het laagste tussen 1720 en 1729, maar nam weer toe in de laatste jaren van zijn leven, door hergebruik van bestaande stempels. Tussen 1695 en 1719 moet hij één à twee stempels per week gemaakt hebben. Hij verkocht zijn penningen aan verzamelaars in heel Europa, via de eerder genoemde verkooplijsten, en via agenten in vele steden (in Amsterdam was dat de bekende koperegraveur Petrus Schenck). Ook had hij verkooppunten op markten en jaarbeurzen, o.a. in Leipzig. Zijn vrouw hielp hem op allerlei manieren met zijn werk.

Willem Karel Hendrik Friso, de latere stadhouder Willem IV, wordt benoemd tot stadhouder van Gelderland. Penning, 1722, zilver, 65 mm

Niet alleen historische gebeurtenissen in Duitse staten waren aanleiding tot het maken van penningen, maar ook in vele andere landen. Wat Nederland betreft hebben 39 penningen rechtstreeks met de geschiedenis van ons land te maken, en ongeveer een gelijk aantal zijdelings. Een van de redenen voor Wermuths commerciële succes was, dat hij veel penningen in een klein formaat uitgaf, die goedkoop waren en daarom gemakkelijk aan de man te brengen. In de periode van zijn grootste activiteit had 79% een diameter tussen 21 en 55 mm. In zijn eerste en laatste perioden komen de meeste formaten onder de 30 mm voor.

Uit de rijkdom aan onderwerpen die in de inleiding worden behandeld kunnen verder alleen de belangrijkste worden aangestipt. De meeste van Wermuths historiepenningen hebben betrekking op vorsten of staten, privépersonen en steden. Veel voorkomende thema's zijn kroningen, huwelijken of sterfgevallen, vredessluitingen, religieuze gebeurtenissen (bijvoorbeeld de bouw van kerken of de Luther-herdenking van 1717), de opening of renovatie van gebouwen, jubilea en dergelijke. Een heel belangrijke categorie vormen zijn spotpenningen. Soms geeft hij alleen op humoristische wijze een gebeurtenis weer, zonder kritiek, maar meestal stelt hij menselijke zwakheden en sociale misstanden aan de kaak, b.v. corruptie of verloedering van de rechtspleging. Wermuths humor is raak en scherp in beeld en tekst, hoewel niet altijd even fijn, en werd dan ook niet door iedereen gewaardeerd, maar dit soort penningen vond wel gretig aftrek bij de verzamelaars. Zij kunnen als een zedenspiegel van zijn tijd beschouwd worden. Zijn effecten bereikte hij vooral door simplificering of juist overdrijving tot in het absurde.

Op een tiental bladzijden werkt Wohlfahrt de verschillende thema's van Wermuths spotpenningen uit, met behulp van allerlei voorbeelden. Vaak achtte hij het verstandig zijn spotpenningen niet te signeren.

Aan het eind van zijn leven gebruikte hij de signatuur *Wahrmuth*, als woordspeling op zijn liefde voor de waarheid en de moed die ervoor nodig was om het publiek daarmee te confronteren.

Wermuths stijl is laat-barok, met veel aandacht voor fijne details, die met grote technische precisie in de stempels gegraveerd werden. Hij probeerde zijn voorstellingen zoveel mogelijk te variëren en streefde naar levendige composities. Maar bij de weergave van dramatische actie staan zijn figuren meestal in een verstarde theatrale pose afgebeeld. Zij beelden niet de beweging zelf uit, maar een pauze midden in de handeling. Bij zijn leerlingen, waaronder zijn zoons, valt een verschuiving naar de rococostijl waar te nemen, dezelfde ontwikkeling die zich ook voordeed bij het werk van de Amsterdamse medailleurs Martinus Holtzhey en zijn zoon Johan George.

In zijn omschriften bediende Wermuth zich vaak van woordspelingen, Latijnse spreuken (hij beheerste die taal zelf), chronogrammen, cryptogrammen,

Spotpenning op de inname van Douai. Vz. Koningin Anna van Engeland (als Delila) knipt de haren (versterkte steden) af van Lodewijk XIV (als Simson), die daardoor zijn kracht verliest. Kz. de rheumatische Lodewijk moet dansen op de melodie die Anna speelt. 1710, zilver, 45 mm

* Tot 9 januari 1994 kunnen deze penningen bezichtigd worden in het Stedelijk Museum te Alkmaar. Zie rubriek: Tentoonstellingen.

anagrammen, etcetera, alles typerend voor de baroktijd.

Vele bladzijden in de Inleiding worden gewijd aan de bronnen en voorbeelden die Wermuth gebruikte voor portretten, landschappen en gebouwen, en aan de historische achtergrond van een aantal van zijn herdenkingspenningen.

De gegevens die door dr Wohlfahrts onderzoek aan het licht zijn gekomen, zijn ook belangrijk voor de studie van de Nederlandse penningkunst van het einde van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw.

Na alle lof voor dit prijzenswaardige werk moet toch een enkele kritische noot klinken. In de beschrijvende catalogus wordt weinig uitleg gegeven over onderwerp en symboliek, en de Latijnse op- en omschriften, vaak met veel afkortingen van titels, zijn niet vertaald. Voor een niet-latinist is dan ook soms niet helemaal duidelijk op welke gebeurtenis de penning slaat, wie de afgebeelde persoon nu eigenlijk is, of waar de opening van een weeshuis of iets dergelijks plaats vond. Maar met nog meer tekst zou dit boek, dat zeker in een behoefte voorziet, waarschijnlijk te dik geworden zijn, en dan zou het misschien niet gelukt zijn er een uitgever voor te vinden.

J. KONING

PETER HAMMER *Metall und Münze* (Deutscher Verlag für Grundstoffindustrie) ISBN 3-342-00538-6

In het vorige nummer is bij de bespreking van het boek de naam van de auteur weggevallen. De recensie is van de hand van de bekende numismaat ir J. Koning. (met onze excuses, red.) ■

Boekaankondiging

Geld in Alkmaar. Opstellen over geld en penningen in relatie tot Alkmaar.
Periodiek van de historische vereniging Oud Alkmaar 4 (1993)
ISBN 90-801565-1-5, 140 blz., *f* 19.90 + verzendkosten.

HISTORISCHE VERENIGING 'OUD ALKMAAR'

Geld in Alkmaar is de titel van het onlangs verschenen themanummer van het Periodiek van de Historische vereniging Oud Alkmaar. Wie denkt daarin te kunnen lezen waar het geld in Alkmaar precies zit, komt bedrogen uit. Het onderwerp gaat over de rol die geld, penningen en munten in de geschiedenis van Alkmaar hebben gespeeld. Onder redactie van mevr. drs M.L. Pop-Jansen en drs C. Streefkerk schreven zes auteurs boeiende artikelen over de verschillende facetten van het geld in Alkmaar.

Begonnen wordt met een artikel over de geschiedenis van het geld, geschreven door drs A.A.J. Scheffers, conservator van 's Rijks Munt. Hij geeft een overzicht van het gebruik en de produktie van geld in de Nederlanden en de organisatie van het muntwezen. Met name komt de vestiging van de Munt in West-Friesland aan de orde. Een apart hoofdstuk is gewijd aan Jan Huijgen, die het ambt van geldwisselaar te Alkmaar uitoefende.

Regionaal archivaris Streefkerk uit Alkmaar schrijft over het noodgeld dat tijdens het beroemde beleg van Alkmaar in 1573 is geslagen.

Vervolgens komt het Franse papiergeld uitgegeven in 1795 aan bod. Specialist op dit gebied drs N.L.M. Arkesteijn heeft een verhaal hierover geschreven, geheel toegespitst op de Alkmaarse situatie. Een aardige bijzonderheid is dat de complete serie recepissen van Alkmaar bewaard gebleven is.

De artikelen van A.J. de Koning en van mr J.J.H. Pop, burgemeester van Alkmaar, gaan over de geschiedenis van penningen. Vele afbeeldingen van penningen uit Alkmaars bezit, zoals gildepenningen, prijspenningen, de vroedschapspenning en de Alkmaarse loterijpenning, zijn opgenomen.*

Het rijk geïllustreerde boekje heeft een aantrekkelijke kleurige omslag.

De uitgave is verkrijgbaar bij de redactie van de Historische vereniging Oud Alkmaar, Beatrixlaan 5, 1815 JN Alkmaar. ■

Ni peur du passé

Het overlijdensbericht van Jonkheer Ir A.C. von Weiler op 17 oktober jl. te Oegstgeest, waar hij zijn levensjaren voltooide, brengt ons zijn waardevolle betekenis voor de Nederlandse penningkunst in herinnering.

Hij was het immers, die in betrokkenheid met het penningmétier de Vereniging voor Penningkunst in soms kommervolle jaren vanuit zijn industriële positie mee overeind wist te houden. Vanaf 1928 tot in 1967 is hij zeer bepalend bij het wel en wee van de vereniging betrokken geweest: een lange periode, die hij als honorair lid mocht afsluiten. Zijn honderdste verjaardag, *mijlpaal van tijdelijk vergezicht*, gaf ons vorig jaar gelegenheid hier in erkentelijkheid op terug te zien.* Nu zijn levenslicht gedoofd is, geven wij uiting aan ons diep respect. ■

F.J.M. VAN PUIJENBROEK,
Voorzitter van de Vereniging voor Penningkunst

* F.J.M. VAN PUIJENBROEK
Jhr Ir A.C. von Weiler 100 jaar
De Beeldenaar 16 (1992) 165-168
en
H. ENNO VAN GELDER
Een honderdjarige
De Beeldenaar 16 (1992) 167

Jac. J. van Goor, 25-jarig huwelijk van Jhr. Ir A.C. von Weiler en Jkvr. I. van Styrum, 1941 (60 mm)

Het woord, een beeld

Bij het overlijden van Jan van Wessem

GEER STEYN

In de kille, hoge noordklas van de Rijksakademie stonden we te boetseren, een ieder aan een grote modelstudie. Tekenend voor die tijd, de zestiger jaren, was de afgeslotenheid, de grote individualiteit en concentratie waarmee we met ons werk bezig waren. Buiten de akademie begon de studentenwereld al aardig te woelen. Binnen de akademie kenden we amper de namen van de medestudenten op de andere afdelingen. In onszelf gekeerd, overtuigd van ons vermogen, maar nog tot niet veel in staat; zo bewogen we ons op de Stadhouderskade.

We werkten intuïtief, gedragen door de grote begrippen als 'de arabesk in de ruimte', vol ontzag voor het hogere. Een mooie meid stond als model op de draaischijf, Pépé Grégoire kwam altijd te laat, maar ja, in die dagen droeg hij nog rijglaarzen.

De colleges kunstgeschiedenis van professor Jan van Wessem waren aan het eind van de dag. Dat was het moment waar je in het halfduister de studenten van de andere afdelingen ontmoette. Daar werd de wereld iets dagelijkser. Jan van Wessem vormde een verbinding tussen die afdelingen.

In de kunst moet je geloven en gedurende zijn colleges werd die religie met vuur en vooral met gevoel voor de schoonheid van het dagelijkse gebracht.

Het waren de hoogtijdagen van Ajax en met zijn heldere stem wist Van Wessem de loepzuivere voorzetten van Piet Keizer en de geniale schuivers van Johan Cruyff te koppelen aan de beelden van Donatello en de landschappen van Cezanne. Je kon weer eens lachen. Hij wist de loodzware druk van zo'n dag ploeteren te relativeren, terwijl hij ons in contact bracht met de mooiste en meest inspirerende werken uit de kunstgeschiedenis. Altijd gul met z'n pijptabak.

De Nederlandse peningkunst en de Rijksakademie zijn altijd nauw aan elkaar verbonden geweest. Als geen ander is Jan van Wessem getuige geweest van deze verbintenis. Hij was de eerste 'buitenstaander' in de broedplaats van de beeldhouwers die een duidelijke ontwikkelingslijn wist te verwoorden. De Rijkskademie uit die tijd krijgt door velen het mythologiserende etiket 'behoudend' opgeplakt; weinigen beseffen dat de beeldhouwafdeling wat penningkunst betreft als toonaangevend en vernieuwend in Nederland beschouwd mag worden.

Jan van Wessem was belangrijk voor de penningkunst: Voorzitter van de Vereniging voor Penningkunst, redacteur van *De Beeldenaar*, betrokken bij vele exposities, zoals de grote overzichtstentoonstelling in het Singermuseum; auteur van vele artikelen en in het bijzonder van het boekje over de Nederlandse penningkunst. Bij vele gelegenheden heb ik met hem mogen samenwerken; wat opviel was zijn stuwende stem, zijn ruime visie en zijn grote betrokkenheid.

'*Het woord op afstand*', zo luidt de titel van een penning door Joop Hollanders gemaakt en door de vereniging uitgegeven. Het woord van Jan van Wessem is voorgoed op een afstand komen te staan. We hebben er met plezier naar geluisterd en we zullen het missen.

1993, een jaar van verlies: Jan Meefout, Arie Teeuwisse, Jan van Wessem. ■

Wij gedenken J.N. van Wessem

F.J.M. VAN PUIJENBROEK,
Voorzitter van de
Vereniging voor
Penningkunst

Op 25 september jl. overleed op ruim 70-jarige leeftijd de kunsthistoricus en oud-voorzitter van de Vereniging voor Penningkunst, J.N. van Wessem. In 1959 toegetreden tot de vereniging, werd hij op voordracht van de fungerende voorzitter, mr D. Giltay Veth, uitgenodigd voor het bestuur van de vereniging, om hem als beoogd opvolger in de algemene ledenvergadering van 1963 voor te stellen. Van Wessem was toen directeur van het Stedelijk Museum 'De Lakenhal' in Leiden, voorzitter van de Rijksadviescommissie voor de aankoop van tekeningen en grafische kunst en voorts lid van de jury voor de bestverzorgde 50 boeken. In deze hoedanigheden had Giltay Veth hem tot zijn genoegen leren kennen, want Van Wessem was een *erg pleizierig man in de omgang en alleszins competent.* Met een dergelijke aanbeveling van iemand, die zelf om zijn kwalitatief oordelingsvermogen gewaardeerd werd, kon het niet anders dan dat drs J.N. van Wessem in de algemene ledenvergadering van de Vereniging voor Penningkunst, zoals dat passend is, met algemene stemmen tot voorzitter werd gekozen.

Al meteen na zijn aantreden kreeg hij zitting in het werkcomité voor het

internationale congres van de FIDEM met de even internationale tentoonstelling van *Penningkunst uit 33 landen*, waarvoor Nederland in Den Haag als gastheer optrad.

Het decennium van zijn voorzitterschap wordt gekenmerkt door de geleidelijke overgang van de vereniging naar een tijdperk van meer openheid naar de leden. Deze ontwikkeling wordt door de voorzitter minder aangevoerd dan geleid. Eén en ander mondt uit in de befaamde hoorzitting van 9 december 1970, waarvoor de voorzitter overigens wegens ziekte verstek moest laten gaan. Deze voor de vereniging ongewoon tumultueuze bijeenkomst werd geleid door medebestuurder en collega-hoogleraar aan de Rijksacademie te Amsterdam, de welbekende beeldhouwer-médailleur Piet Esser. Het zou mij overigens niet verbazen, dat deze oplossing een doorgestoken kaart is geweest om voor de voorzitter de noodzakelijke manoevreerruimte open te houden. Er speelden immers tegenstrijdige inzichten ten aanzien van de uit te geven penningen; de benadering van de stem gekregen kunstenaars versus de gevestigde opvattingen over wat goed is en wat beter behoorde te zijn.

Prudentie was vereist om de vereniging weer naar vruchtbare accordantie te brengen. Ruim tien jaar leidde Van Wessem de vereniging met wijsheid en humor. Waardevol was daarbij de wijze waarop hij deuren wist te openen en de juiste weg wist te vinden om tot het gestelde doel te komen. Op stimulerende wijze verleende hij medewerking aan het inrichten van penningtentoonstellingen. Ook na zijn bestuursperiode mocht de vereniging profiteren van zijn belangstelling voor de penningkunst en deszelfs promotie. Zo maakte hij van 1982 tot 1989 deel uit van de redactie van *De Beeldenaar*. In deze hoedanigheid leverde hij niet alleen bijdragen over penningen en medailleeurs, maar gaf hij mede vorm aan de inhoudelijke kwaliteit van het tijdschrift.

Memoreren we voorts zijn grote aandeel in de inrichting van de expositie *Nederlandse Penningkunst* in 1988 in het Larense Singer en de bij die gelegenheid van zijn hand verschenen gelijknamige publicatie.[1] De betekenis van deze beknopte kunsthistorische studie is haar systematische benadering van de ontwikkeling van de penningkunst in de twintigste eeuw.

Meer recentelijk, in mei 1992, hield hij bij de opening van de penningexpositie in Amsterdam *Universiteiten op de penning* een boeiende inleiding onder de titel *De penning als kunstwerk*. Hierin ontwikkelde hij zijn visie op de hedendaagse penningkunst.[2]

Met leedwezen moeten we thans vaststellen, dat het afscheidswoorden zijn geweest van deze veelzijdige, kunstzinnige en vooral ook sympathieke persoonlijkheid. ■

[1] J. N. VAN WESSEM *Nederlandse Penningkunst* ('s-Gravenhage 1988)

[2] J. N. VAN WESSEM De penning als kunstwerk *De Beeldenaar* 16 (1992) 170-173

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – sturen aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor De Beeldenaar beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

CHRISTIEN NIJLAND

Gemeentepenning Vlaardingen (1992)
In brons gegoten door bronsgieterij Binder (76 mm).
Vz.: het bovendeel van de voorzijde is ontstaan uit een impressie van het silhouet van de stad Vlaardingen. Er is ook een verwijzing in te vinden naar de ontwikkeling van de aan het water gelegen stad. Daaronder staat het wapen van de stad afgebeeld op de linkerhelft van een gemodelleerd lint waaraan de rechterhelft middels een vouw naar onderen loopt.
Kz.: Op de keerzijde komt het lintmotief van de voorzijde terug. Hier staat een van links naar rechts tredegewijs omhooggaand lint voor de begrippen voortgang en ontwikkeling. Van de tekst GEMEENTE VLAARDINGEN staat het tweede woord haaks op het eerste en vormt hiermee een hoek. Het lint-deel rechtsonder is in een zelfde hoek gevouwen en draagt daarmee bij aan het evenwicht in de compositie.

GUUS HELLEGERS

Afscheidspenning Clemens Vermeulen

In brons gegoten (75 x 75 x 47 mm). Ruimtelijke penning in opdracht van Clemens voor zijn gezin gemaakt in 1992. Het ruimtelijke profiel werkt als herinnering. De tekst werd door Guus Hellegers zelf voor Clemens Vermeulen gemaakt:

Het leven geleefd, de geest gescherpt,
het spel gespeeld, de wet verzet, gestreden
de strijd. Het bestaan verstaan?

Afscheidspenning Dansacademie
In brons gegoten (77 x 77 x 42 mm).
Deze ruimtelijke penning werd in 1992 gemaakt voor docenten die afscheid nemen van de Dansacademie Brabant te Tilburg.
Het ruimelijke profiel maakt hier deel uit van een dansbeweging.
De tekst is van Dag Hammerskjöld en luidt: *De langste weg is de weg die naar binnen leidt.*

FRANS VAN DER VELD

EVO-penning.

Bronzen gietpenning (60 mm).

Vz.: Op de cirkelvormige ondergrond met drie pijlen zijn drie handen getekend, voorstellende: Het product geleverd door de maker (1), vervoerd door de vervoerder (2), ontvangen door de consument (3).

De afkorting EVO (Eigen Vervoer Organisatie) op de cirkel, zit hier letterlijk en figuurlijk tussen. Het uitgesneden stukje in het midden vormt gestyleerd een radertje en geeft daarmee aktie aan.

Kz.: Op de cirkelvormige ondergrond zijn drie pijlen onderling verbonden door stippellijnen en het woord *logistiek.*

Dit staat voor: het juiste product op de juiste tijd op de juiste plaats, en de fysieke stroom aan goederen, geld en informatie. De pijlen richten zich naar buiten op expansie.

LIESBETH MESSER HEIJBROEK

Portretpenning prof. V.P.S. Esser.
Terra cotta (± 70 mm).
Vz.: Portret naar rechts.
Kz.: tekst langs de rand: *Vincent Pieter Semeyn Esser*, in het midden in een vierkant: *sculptor* MCMXCII.
De ontwerpster geeft de volgende toelichting: Ter gelegenheid van het 50-jarige huwelijk van prof. V.P.S. Esser met Dora Wellensieck maakte ik deze penning. Van Piet Esser nam ik het enthousiasme over om penningen te gaan maken. Wij waren beide in de jaren 1934 - 1939 leerlingen van prof. Jan Bronner aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. In 1974 volgde Esser onze leermeester op aan dezelfde academie. Hem werd een bronsafgietsel van dit terra cotta-model aangeboden. ■

Amerikaanse prijs voor Marianne Letterie

De J. Sanford Saltus Medal Award – for excellence in the art of the medal – is voor 1993 toegekend aan de Nederlandse medailleur Marianne Letterie. De prijs zal worden uitgereikt in het voorjaar van 1994 in de Verenigde Staten.

Registers De Beeldenaar
1977-1989 en 1992-1993

HANS DE KONING

Ten geleide

Dat zoeken we even op, is tegenwoordig – door 'tv-kwissen' – een regelmatig, te pas en soms te onpas, gebruikt gezegde. Opzoeken of nagaan wat in de periode 1977-1989 is gepubliceerd in *De Beeldenaar*, kan nu in het cumulatief register van de eerste dertien jaargangen van het tijdschrift. De serie van dertien jaargangen vormt, sinds de invoering van een vernieuwde vormgeving in 1990, als het ware een afgerond geheel en wordt inmiddels met *De blauwe Beeldenaar* aangeduid. Deze serie blijkt een gevarieerde reeks aan populair-wetenschappelijke artikelen over uiteenlopende onderwerpen op numismatisch gebied te bevatten! Velen zullen daarom het verschijnen van dit cumulatief register, ter vervanging van de beknopte tweejaarlijks verschenen indexen, op prijs stellen. U vindt in dit register een indeling naar ONDERWERP, naar AUTEUR en een aparte opgave van de BOEKBESPREKINGEN.

Veel dank is verschuldigd aan de samensteller van dit register Paul Krenning en aan de corrector Loek Boezelijn. Speciale dank gaat uit naar Het Koninklijk Penningkabinet, dat deze publicatie mogelijk maakte door een gulle financiële bijdrage.

Het verschijnen van *De Beeldenaar* was en is slechts mogelijk met de inzet van velen, zoals van de (oud-)redactieleden, maar niet in de laatste plaats door de bijdrage van de schrijvers van de diverse artikelen. In de eerste dertien jaargangen leverden welgeteld 147 schrijvers een bijdrage in de vorm van een numismatisch artikel! Hun namen vindt u uiteraard in het auteursdeel van het register. Allen dank voor de bijdrage! Voorts dank voor de steun van de adverteerders en eveneens dank aan de medewerkers van het Koninklijk Penningkabinet voor de inzet in de afgelopen periode – en in de toekomst – als redactielid of auteur, maar ook voor het minder zichtbare werk zoals de assistentie bij tekstverwerking, foto begeleiding, opvang van telefoon en post door Christel Schollaardt, Marjon Rombouts en, sinds korter datum, door Miranda Schreiber.

Sinds 1990 verschijnt *De Beeldenaar* in vernieuwde vorm. Bij het eerste nummer van de lopende jaargang verscheen een register over de jaargangen 1990/1991; bij dit nummer treft u, naast het cumulatieve register over 1977/1989, eveneens het register aan over de jaargangen 1992/1993.

Nog actuele oproep

Zeventien jaar geleden schreef prof. dr H. Enno van Gelder bij de start van *De Beeldenaar* in een 'Ten geleide': *De besturen van de samenwerkende verenigingen, de redactionele organisatoren en de uitgever hebben een goede basis gelegd voor een periodiek die een gevarieerde en verantwoorde informatie kan bieden aan verzamelaars en belangstellenden in de numismatiek. Succesvolle voortzetting van dit initiatief blijft echter in handen van de lezers liggen, wier geregelde medewerking door inzending van kopij onmisbaar is. Indien zij dit niet beschamen kan De Beeldenaar de functie van onmisbaar communicatieorgaan voor de Nederlandse numismatiek met ere vervullen.*

Deze laatste regels zijn nog steeds actueel en van toepassing om die functie te kunnen voortzetten! Iedere verzamelaar of liefhebber weet gewoonlijk meer dan hij of zij geneigd is toe te geven of bezit wel iets bijzonders dat de moeite van het publiceren waard is. Laat ook anderen via *De Beeldenaar* meeprofiteren van uw numismatische kennis, vondsten of ontdekkingen. Als U, door het raadplegen van de registers, wordt aangezet om een bijdrage te leveren in de vorm van een artikel, hebben

deze registers – naast het eigenlijke doel – hun nut dùbbel bewezen!

Alle huidige abonnees krijgen het register toegezonden.
Losse registers zijn te bestellen door overmaking van *f*10 per stuk (inclusief verzendkosten) op postgiro 5761252 t.n.v. Stichting De Beeldenaar; onder vermelding van: Register 1977-1989.
Van de eerste dertien jaargangen van *De Beeldenaar* zijn diverse afleveringen nog beperkt na te bestellen. (zie de opgave). Bestelling door overmaking van *f*4 per stuk (inclusief verzendkosten) op postgiro 5761252 t.n.v. Stichting De Beeldenaar; met duidelijke vermelding van de gewenste nummers: jaar[gang] en nummer.
De opbergbanden zijn uitverkocht.
U kunt het tijdschrift o.a. raadplegen in de bibliotheek van Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden.

Verkrijgbare nummers van *De Beeldenaar*, jaargangen 1977 - 1989: *
1977, 1978, 1979 geheel uitverkocht;
1980 nr. 3-4, 1981 nr. 1*-2-4-5*-6
1982, 1983 geheel uitverkocht;
1984 nr. 1-2-3-4-5-6; 1985 nr. 1-2-3-4-5-6
1986 nr. 2*-3*-4*-5*-6 ;1987 nr. 1-2-3-4-5-6;
1988 nr. 1-2-3-4-5-6; 1989 nr. 1-2-3-4-5-6
(met * aangeduide nummers zijn slechts zeer beperkt verkrijgbaar).

Drie interessante nieuwe boeken

SHORE, F.B.
Partian Coins and History
Ten dragons against Rome
188 pag., introductie (van David Sellwood) en geschiedenis, gevolgd door een catalogus van meer dan 500 munten waarvan
ca. 400 zijn geïllustreerd. Hardback *f*74

SPENGLER / SAYLES
Turkoman Figural Bronze Coins and their Iconography
Vol.1. The Artuqids
xxiv, 193 pg., geïllustreerd. Hardback *f*74

DR J.P.V. VAN DER VIN
'Fundmünzen der römischen Zeit in den Niederlanden, I:
Provinz Friesland'
164 pag., 4 pl. Berlin 1993. Hardback *f*77

In Friesland zijn vele honderden Romeinse munten aangetroffen, alhoewel deze provincie nooit deel heeft uitgemaakt van het Romeinse rijk. De Friezen pleegden in principe ruilhandel. Zij waardeerden en bewaarden de Romeinse munten vooral om hun waarde in goud of zilver. Kopergeld is in veel mindere mate gevonden.

Portokosten 1 boek + *f*6
2 of 3 boeken samen + f7.50

Te bestellen door overmaking op postbankrekening
15.38.597 t.n.v.:

A.G. van der Dussen b.v.,
Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.
tel: 043 - 215.119

Verenigingsnieuws

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat:
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV,
Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
020-5242274

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem, 01830-26543
Postbank giro 96820 t.n v.
Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
01899-14709 ■

HOLLAND COIN FAIR1994
NEDERLANDS CONGRESGEBOUW DEN HAAG

De 9e jaarlijkse HOLLAND COIN FAIR

4 februari 17.00 - 21.00 uur
5 februari 10.00 - 17.00 uur
6 februari 11.00 - 17.00 uur

- Dé belangrijkste muntenbeurs in Nederland.
- Exposities door 's Rijks Munt en het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde.
- Selecte groep munthandelaren uit binnen- en buitenland.

Entree *f*5.-

Voor informatie: Holland Coin Fair
Stichting Bevordering Numismatiek
Tel 020 - 622 25 30
040 - 12 34 55
Postbus 5803, 3290 AC Strijen

Onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

n v m h

Tentoonstellingen

KUNST VOOR DE HAND, 2600 jaar vormgeving in het Penningkabinet.
T/m 30 januari 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE SCHAT VAN HET VLIEGEND HERT, Compagniesgeld en smokkelgeld uit een VOC-schip.
T/m 30 januari 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden (zie hiervóór).

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het Museum van 's Rijks Munt, Leidseweg 90 te Utrecht (030-910342); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE ZILVEREN DUKAAT, van rijksdaalder tot handelsmunt.
Thema-tentoonstelling over zilveren dukaten Tot 31 maart 1994 in het Museum van 's Rijks Munt te Utrecht (zie hiervóór).

VOM WEINZEICHEN DER RATSHERREN ZUR BIERMARKE DES KÖBES,
Geprägte Zeugen der Kölner Wirtschaftsgeschichte.
Tot 15 april 1994 in de Kreissparkasse Köln, Neumarkt 18-24 te Köln.

ALKMAAR OP DE PENNING
Ter gelegenheid van het verschijnen van het boekje *Geld in Alkmaar* is in het Stedelijk Museum Alkmaar een vitrine ingericht met penningen in relatie tot Alkmaar.
Tot 9 januari 1994 in het Stedelijk Museum Alkmaar, Doelenstraat 3-9 te Alkmaar (072- 110737); geopend di. t/m vr. 10.00-17.00 uur, za. en zo. 13.00-17.00 uur. ■

BATAVIA
Classical Coins & Banknotes

G.J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-3451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

n v m h

Onze winkel is geopend:

maandag 13.00 - 17.00 uur
dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 17.00 uur
zaterdag 10.00 - 16.00 uur

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.

PENNINGEN Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.

VEILINGEN Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.

TAXATIES Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.

PRIJSLIJSTEN Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.

MANCOLIJSTEN U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur